

बाल ब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः

तत्त्वार्थाधिगम सूत्र अभिनव टीका

अध्याय : ६

अभिनवटीकाकर्ता
पूज्य मुनिराज श्री सुधर्मसागरजु महाराज साहेबना शिष्य
मुनि दीपरत्न सागर

बाल ब्रह्मचारी श्री नैमिनाथाय नमः

नमो नमो निम्मल दंसणस्स

श्री आनंद-दामा-वलित-सुशील-सुधर्मसागरगुरूभ्यो नमः

तत्त्वार्थाधिगम सूत्र अभिनव टीका

पूज्यमुनिराज श्री सुधर्मसागरश्च म० सा०

:अभिनवटीका-कर्ता:-

अभिनव साहित्य सर्जक मुनिदीपरत्नसागर

ता. १९/५/८४ सोमवार २०५० मासः वैशाख सुदः ५

अभिनव श्रुत प्रकाशन— ३७

વિષય અનુક્રમ

ક્રમ	વિષય	સૂત્ર	પૃષ્ઠ
૧	યોગની વ્યાખ્યા	૧	૫
૨	આસ્રવની વ્યાખ્યા	૨	૧૦
૩	આસ્રવના ભેદ-પુન્ય/પાપ	૩,૪	૧૪
૩	કષાયને આશ્રીને આસ્રવના ભેદ	૫	૧૯
૪	સામ્પ્રાયિક આસ્રવ અને તેના ભેદો	૬	૨૭
૫	આસ્રવ ભેદમાં વિશેષતા	૭	૩૩
૬	અધિકરણ ના ભેદ	૮,૯,૧૦	૪૭
૭	જુદી જુદી કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવના કારણો	૧૧ થી ૨૬	૭૨
પરિશિષ્ટ			
૧	સૂત્ર અનુક્રમ		૧૬૦
૨	અ-કારાદિ સૂત્રક્રમ		૧૬૧
૩	શ્વેતામ્બર દિગમ્બર		૧૬૨
૪	આગમ સંદર્ભ		૧૬૩
૫	કર્મસ્રવોની તુલનાત્મક સારણી તત્વાર્થ- કર્મગ્રન્થ-લોકપ્રકાશ મુજબ		૧૬૪
૬	સંદર્ભ સૂચિ		૧૬૭

ટાઈપસેટીંગ:- રે કોમ્પ્યુટર્સ, ૩-દિગ્વીજય પ્લોટ, જામનગર, ફોન: ૬૨૬૩૯

પ્રિન્ટીંગ:- નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ઘી-કાટા રોડ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક:- અભિનવશ્રુત પ્રકાશન, પ્ર.જે. મહેતા,
પ્રધાન ડાકઘર પાછળ, જામનગર-૩૬૧ ૦૦૧.

બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
નમો નમો નિમ્મલ દંસણસ્સ

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર

- તત્ત્વ :** (૧) યથાવસ્થિત જીવાદિ પદાર્થોનો સ્વ-ભાવ તે તત્ત્વ.
(૨) જે પદાર્થ જે રૂપથી હોય તેનું તે જ રૂપ હોવું તે તત્ત્વ-જેમકે જીવ જીવરૂપે જ રહે અને અજીવ - અજીવ રૂપે રહે છે.
- અર્થ :** (૧) જે જણાય તે અર્થ.
(૨) જે નિશ્ચય કરાય કે નિશ્ચયનો વિષય હોય તે અર્થ.
- તત્ત્વાર્થ :** (૧) તત્ત્વ વડે જે અર્થનો નિર્ણય કરવો તે તત્ત્વાર્થ.
(૨) જે પદાર્થ જે રૂપે હોય તે પદાર્થને તે રૂપે જ જાણવો કે ગ્રહણ કરવો તે તત્ત્વાર્થ.
- અધિગમ :** (૧) જ્ઞાન અથવા વિશેષ જ્ઞાન.
(૨) જ્ઞાન થવું તે.
- સૂત્ર :** અલ્પ શબ્દોમાં ગંભીર અને વિસ્તૃત ભાવ દર્શાવનાર શાસ્ત્ર-વાક્ય તે સૂત્ર.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં જીવ-અજીવ-આશ્રવ-બન્ધ-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ એ સાત તત્ત્વો છે. આ સાતે તત્ત્વોને તે સ્વરૂપે જ ગ્રહણ કરવા રૂપ નિશ્ચયાત્મક બોધની પ્રાપ્તિ તે તત્ત્વાર્થાધિગમ.
સૂત્રકાર મૅહર્ષિ પૂ. ઉમાસ્વાતિજીએ સમગ્ર ગ્રન્થમાં તત્ત્વાર્થ ની સૂત્ર સ્વરૂપે જ ગુંથણી કરી છે માટે તેને તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર કહ્યું છે.

છટ્ટા અધ્યાયના આરંભે

આ અધ્યાયમાં કુલ ૨૬ સૂત્રો છે. જેનો મુખ્ય પ્રતિપાઘ વિષય આસ્રવનું સ્વરૂપ, ભેદ, જુદી જુદી કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવનું કારણ, વગેરે છે. આ પૂર્વે પાંચ અધ્યાયો માં જીવ તથા અજીવ તત્વોની પ્રરૂપણા કરાયેલી છે. પૂજ્ય ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા એ પ્રથમ અધ્યાયમાં જીવાદિ સાતતત્વોનું કથન કરેલ છે. પરંતુ આ તત્વ વિષયક સ્પષ્ટીકરણોને વિસ્તારથી જણાવવા માટે સૂત્રકાર મહર્ષિએ જૂદા જૂદા અધ્યાયોની રચના કરેલી છે.

પ્રસ્તુત છટ્ટો અધ્યાય આસ્રવ તત્વને વિસ્તારથી જણાવે છે તદંતર્ગત્ પુન્ય-પાપ ની વિચારણા પણ થયેલી છે. આસ્રવ તત્વની વિચારણા થકી પ્રત્યેક કર્મોનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય-થઈ શકે તેની પણ વિશદ્ સમજ આ અધ્યાયમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

સાંસારિક અવસ્થાના પ્રેરક એવા આસ્રવ તત્વ થકી જીવ સંસારમાં કેમ ભટકે છે? તે તત્વજ્ઞાન યોગ્ય રીતે ઠલવાયું છે આ અધ્યાય થકી જીવને જેકર્મનો ઘોઘ આત્મા તરફ વહે છે. તેનું જ્ઞાન થવાથી મોક્ષ પ્રતિ પ્રયાણ કરવા ઇચ્છતા જીવને તેના માર્ગમાં આવતા વિઘ્નો કે સ્ખલનો નો પૂર્ણ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.

સૂત્રકાર મહર્ષિએ પણ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં પ્રારંભ કરતા કહ્યું છે કે ઉક્તા જીવાજીવાઃ અયાસ્રવઃ કઃ એમ કહી આસ્રવ તત્વને જણાવે છે. અને એ રીતે સાત તત્વોમાંના ત્રીજા તત્વની વિચારણાની પ્રતિજ્ઞાનું કથન સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં કરે છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧

- [1] સૂત્રહેતુ:- પ્રથમ યોગના વર્ણન થકી આસ્રવ ના સ્વરૂપની ભૂમિકા બાંધે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- કાયવાહ્મન:કર્મ યોગ:
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:-કાય - વાહ્ - મન: - કર્મ યોગ:
- [4] સૂત્રસાર:- કાયા(ની) વચન (ની) (અને) મનની ક્રિયા એ યોગ છે.
- [5] શબ્દજ્ઞાન:-

કાય-શરીર

વાહ્-વાણી, વચન

મનસ્-મન

કર્મ- ક્રિયા, પ્રવૃત્તિ

યોગ:- યોગ-આત્મવીર્ય, આત્મશકિત

[6] અનુવૃત્તિ:- પ્રથમ સૂત્ર છે. સ્પષ્ટ કોઈ અનુવૃત્તિ નથી [પણ અર્થથી અધ્યાય-૫ સૂત્ર-૧ યોગપયોગૌ જીવેષુ સૂત્રનું જોડાણ થઈ શકે છે. કેમ કે અહીં યોગ શબ્દથી જ આરંભ થાય છે.]

[7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ અધ્યાય થકી આસ્રવ તત્વને જણાવે છે પરંતુ તેનો પ્રારંભ કરવા માટે મન-વચન અને કાયાના યોગનો નિર્દેશ કરે છે.

સંસારી દરેક જીવને વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી પ્રગટેલી આત્મશકિતનો ઉપયોગ કરવા પુદ્ગલના આલંબનની જરૂર પડે છે. જેમ જળાશયોમાં રહેલા જળનો ઉપયોગ નહેર વગેરે થકી પ્રવાહ વહેવડાવીને થાય છે. તેરીતે સંસારી આત્મામાં રહેલી શકિતનો ઉપયોગ મન, વચન અને કાયાના આલંબનથી થાય છે.

આત્મામાં રહેલી શકિત એકજ હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરવાનાં મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણે સાધન હોવાથી સૂત્રકાર મહર્ષિએ ત્રણ પ્રકારના યોગને જણાવીને જ આસ્રવ તત્વને સમજાવવાની ભૂમિકાનું ઘડતર કરેલું છે.

❖ કાય:- શરીર, આત્માનો નિવાસ,

—પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું બનેલું અને માર્ગમાં ચાલવામાં આલંબન કે ટેકા રૂપ લાકડી વગેરે જેવું એક માળખું તે શરીર અથવાકાય

❖ કાયયોગ:- કાય સંબંધિ ક્રિયા તે કાયયોગ

—ઔદારિક વગેરે શરીર વર્ગજ્ઞાના પુદ્ગલોના આલંબનથી જે યોગ પ્રવર્તમાન થાય છે, તે કાયયોગ

—કાયાના આલંબનથી થતો શકિતનો ઉપયોગ

—કાયિકં કર્મં ઇતિ કાયયોગ

—કાયાની પ્રવૃત્તિ કે વ્યાપાર તેકાયયોગ

❖ વાહ્:- વાણી, વચન

—ભાષા પર્યાપ્તિ નામ કર્મના ઉદયથી કાયયોગ વડે ભાષા યોગ્ય વર્ગજ્ઞા ગ્રહણ કરી

ભાષા પણે પરિણમાવવી તે વાણી

❖ **વાગ્-યોગ:-** વચન સંબંધિ જે ક્રિયા તે વાગ્-યોગ[-વચનયોગ]

—મતિજ્ઞાનાવરણ, અક્ષરશ્રુતાવરણ આદિ કર્મના ક્ષયોપશમથી આંતરિક વાગ્લબ્ધિ ઉત્પન્ન થતાં વચનવર્ગણાના આલંબનથી ભાષા પરિણામ તરફ અભિમુખ આત્માનો જે પ્રદેશ પરિસ્પંદ[-વ્યાપાર] તે વાગ્-યોગ છે.

—વચનના આલંબનથી થતો શક્તિનો ઉપયોગ તે વચનયોગ

—વાચિકં કર્મં ઇતિ વાગ્-યોગઃ ।

—આત્મયુક્તકાયાયત્તા વાગ્વર્ગણાયોગ્યસ્કન્ધા વિસૃજ્યમાના વાક્કૃતકરણતામાપદ્યન્તે ।
અનેન ચ વાક્કરણેન સમ્બન્ધાત્ આત્મનો યદ્ વીર્યં સમુત્થાનં ભાષકશક્તિઃ સ વાગ્-યોગઃ ।

—વચનની પ્રવૃત્તિ કે વ્યાપાર તે વચનયોગ-વાગ્-યોગ

❖ **મનસ્:-** મન, મનન કરે તે (મન), જેના વડે મનન થાય તે

મનઃપર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી કાયયોગ વડે મનોયોગ્ય પુદ્ગલ વર્ગણા લઈ મનપણે પરિણામાવવું તે મન

❖ **મનોયોગ:-** મન સંબંધિ જે ક્રિયા તે મનોયોગ

—નો ઈદ્રિય મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમરૂપ આંતરિક મનોલબ્ધિ થતાં મનો વર્ગણાના આલંબનથી મનઃપરિણામ તરફ આત્માનું જે પ્રદેશ કંપન થાય તે મનોયોગ છે.

—મનના આલંબનથી થતો શક્તિનો ઉપયોગ તે મનોયોગ

—માનસંકર્મ ઇતિ મનોયોગ ।

—આત્મના શરીરવતા સર્વપ્રદેશૈર્ગૃહીતા મનોવર્ગણાયોગ્ય સ્કન્ધાઃ શુભાદિમનનાર્થ કરણભાવમાલમ્બન્તે તત્સમ્બન્ધાચ્ચાત્મનઃ પરાક્રમવિશેષો મનોયોગઃ ।

—મનની પ્રવૃત્તિ કે વ્યાપાર તે મનોયોગ

❖ **કર્મ:-** કર્મ શબ્દ ક્રિયા, વ્યાપાર કે પ્રવર્તન ના અર્થનો ઘોતક છે.

—કર્મ વ્યાપાર ચેષ્ટા ઇત્યનર્થાન્તરમ્ ।

❖ **યોગ:-**[સૂત્રોકત અર્થ-]કાય, વચન, અને મનની ક્રિયા એ જ યોગ

—કાય સંબંધિ, વચન સંબંધિ અને/અથવા મન સંબંધિ જે કર્મ-ક્રિયા કે વ્યાપાર એ જ યોગ

—વીર્યાંતરના ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષયથી તથા પુદ્ગલોના આલંબનથી થતો આત્મ પ્રદેશોનો પરિસ્પંદ-અર્થાત્કંપન વ્યાપાર ને યોગ કહેવાય છે.

[નોંધ:- આલંબન ને કારણે તેના ત્રણ ભેદો છે. -કાયયોગ, વચનયોગ, મનોયોગ જેની વ્યાખ્યા પૂર્વે કરેલી છે]

—યોગ શબ્દના અનેક અર્થો હોવા છતાં અહીં યોગ શબ્દ આત્મવીર્ય અર્થમાં ગ્રહણ કરાયેલો છે. અહીં યોગ એટલે, “વીર્યાંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમાદિથી અને પુદ્ગલના આલંબનથી પ્રવર્તમાન આત્મવીર્ય કે આત્મશક્તિ તે યોગ. જે કાય-વચન કે મનના વ્યાપાર રૂપે પ્રવર્તમાન થાય છે.

—કાયિકં કર્મ, વાચિકં કર્મ, માનસં કર્મ ઇત્યેષ ત્રિવિધો યોગોભવતિ ।[સ્વોપણ ભાષ્ય]

—વીર્યાન્તરાયક્ષંયોપશમજનિતેન પર્યાયેણઆત્મનઃ સમ્બન્ધો યોગઃ । સ ચ વીર્યપ્રાણોત્સાહ પરાક્રમચેષ્ટા શક્તિ સામર્થ્યાદિ શબ્દ વાચ્યઃ

—જીવ જેના વડે વીર્યાન્તરાય ક્ષયોપશમ જનિત પર્યાય સાથે જોડાય છે. તેને યોગ કહે છે.

—મન, વચન અને કાયાની વર્ગજ્ઞાઓનું આલંબન લઈને આત્માના પ્રદેશોમાં જે હલનચલન રૂપ ક્રિયા થાય છે. તેનું નામ જ યોગ

❖ **મનોયોગ:-** યોગના પેટા ભેદો:- યોગના ત્રણભેદ-કાયયોગ, વચનયોગ અને મનોયોગ તો સૂત્રમાં જ જણાવેલા છે તેના ઉત્તર ભેદોને અહીં જણાવતા શ્રી સિદ્ધસેનીયટીકામાં જણાવે છે કે-

—કાયાત્મપ્રદેશપરિણામો ગમનાદિક્રિયાહેતુઃ કાયયોગઃ

—ભાષાયોગ્ય પુદ્ગલાત્મ પ્રદેશ પરિણામો વાગ્યોગઃ

—મનોયોગ્યપુદ્ગલાત્મ પ્રદેશ પરિણામો મનોયોગઃ

इति मूलभेद कथनम्, उत्तरभेदास्तु पञ्चदश भवन्ति ।

અર્થાત્ મૂળભેદ થી કાયયોગ, વાગ્યોગ અને મનોયોગ એ ત્રણ છે પણ ઉત્તર ભેદથી તેના પંદર ભેદ છે તે આ રીતે (૧) કાયયોગ-સાત પ્રકારે, (૨) વાગ્યોગ ચાર પ્રકારે (૩) મનોયોગ ચાર પ્રકારે

☆ **કાયયોગ:-**

—૧- ઔદારિક કાયયોગઃ ઔદારિક શરીર થકી જીવોનો જે વ્યાપાર તે ઔદારિક કાયયોગ આ યોગ શરીર પર્યાપ્તિ સમાપ્ત થયા બાદ સંપૂર્ણ ભવસુધી ચાલુ રહે છે.

—૨- ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગઃ-તેજસકાર્મણ શરીર સહિત ઔદારિક શરીરનો જે વ્યાપાર તે ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ

—ભવાન્તરમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ બીજા સમયથી શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી થાય ત્યાં સુધી આ યોગ ચાલુ રહે છે. અને સર્વજ્ઞ ને સમુદ્ઘાત વખતે બીજે, છઠ્ઠે અને સાતમે સમયે આ યોગ હોય છે.

—અહીં ઔદારિક ની સાથે કાર્મણકાયયોગની મદદ લેવી પડતી હોવાથી તેને ઔદારિક મિશ્ર કહે છે.

—૩- વૈક્રિયકાયયોગ :- વૈક્રિયશરીર દ્વારા આત્માનો જે વ્યાપાર તે વૈક્રિય કાયયોગ મૂળ વૈક્રિય કાયયોગ તો વૈક્રિય શરીર પર્યાપ્તિ પૂરી થયા બાદ સંપૂર્ણ ભવ સુધી હોય છે. જ્યારે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરમાં તે શરીર હોય ત્યાં સુધી જ તેનો કાયયોગ હોય છે.

—૪- વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ :- મૂળ વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ તેજસ કાર્મણ સહિત વૈક્રિય શરીરનો જે વ્યાપાર તે વૈક્રિય મિશ્રકાયયોગ

—અને-ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ ઔદારિક શરીર સહિત વૈક્રિય શરીરનો વ્યાપાર તે વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ

—૫- આહારકકાયયોગ :- આહારક શરીરનો વ્યાપાર તે આહારક કાયયોગ. આહારક શરીર તૈયાર થયા પછી તેનું વિસર્જન થાય તે પૂર્વેના વચ્ચેના સમયગાળામાં આ કાયયોગ હોય છે.

—૬-આહારકમિશ્રકાયોગ :- ઔદારિક શરીર સહિત આહારક શરીરનો જે વ્યાપાર તે આહારક મિશ્રકાયયોગ કહેવાય

આ મિશ્ર યોગ આહારક શરીરનો પ્રારંભ કરતી વખતે અને સંહાર [વિસર્જન] કરતી વખતે અંતર્મુહર્ત સુધી હોય છે.

—૭ (તૈજસ)કાર્મણ કાયયોગ:- જીવને પરભવમા વક્રગતિએ જતાં એક-બે ત્રણ સમય સુધી અને સર્વજને સમુદ્ઘાત વખતે ત્રીજે ચોથે અને પાંચમે સમયે આ કાયયોગ હોય છે. એ સિવાયના સમયોમાં ગૌણભાવે હોવાથી તેની વિવક્ષા કરાતી નથી

આ સાતમાંથી કોઈપણ કાયયોગ જઘન્ય થી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહર્ત સુધી જ રહે છે. ત્યાર પછી યોગ બદલાઈ જ જાય છે. જેમ કે કાયયોગને બદલે વચનયોગ કે તેને બદલે મનોયોગ પ્રવર્તે છે. તેથી એક યોગ સંબંધિ આશ્રવ પણ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ થી અંતર્મુહર્ત સુધી જ હોય.

☆ વચનયોગ:-

—૧-સત્યવચનયોગ :- સત્ને સત્ સ્વરૂપે અને અસત્ નેઅસત્ સ્વરૂપે કહેવું તે સત્ય વચન યોગ છે. અથવા સત્ય વચન બોલવું તે સત્ય વચન યોગ

—૨-અસત્ય વચનયોગ સત્ને અસત્ રૂપે અને અસત્ને સત્ સ્વરૂપે કહેવું તે અસત્ય વચનયોગ છે. અથવા અસત્ય વચન બોલવું તે અસત્ય વચન યોગ.

—૩-સત્યાસત્ય કે મિશ્રવચનયોગ :- મિશ્રપણે કહેવું અર્થાત્ જેમાં થોડું સત્ય અને થોડું અસત્ય વચન કહેવું તે. જેમ કે ઘેટા-બકરા સાથે જઈ રહ્યા હોય તો પણ “આ ઘેટાઓ જાય છે” તેમ કહેવું તેમાં ઘેટા જાય છે એ સત્ય છે. પણ બકરા પણ જતા હોવા છતાં નકહેવું તે અસત્ય કથન છે માટે તેને મિશ્ર વચનયોગ કહ્યો છે.

—૪-અસત્યાસત્યવચનયોગ :- જેમાં સત્ય પણ નહીં અને અસત્ય પણ નહીં એવા સામાન્ય કથન હોય તે, જેમ કે આવો, બેસો, એ ભાઈ તુ ઘડો લઈ આવ. આવા પ્રકારના કથનોમાં કશું સત્ય નથી અને કશું અસત્ય નથી તેને અસત્યાસત્ય વચનયોગ કહે છે

☆ મનોયોગ:-

—૧-સત્યમનોયોગ :- સત્ને સત્ રૂપે અને અસત્ ને અસત્ રૂપે ચિંતવવું તે સત્ય મનોયોગ

—૨-અસત્યમનોયોગ :- સત્ને અસત્ રૂપે અને અસત્ને સત્ રૂપે ચિંતવવું તે અસત્ય મનોયોગ

—૩-સત્યાસત્યમનોયોગ :-મિશ્રરૂપે ચિંતવવું અર્થાત્ સત્ ને સત્ કે અસત્ બંને રૂપે ચિંતવવું અથવા અસત્ ને અસત્ તથા સત્ બંને રૂપે ચિંતવવું.

—૪-અસત્યાસત્યમનોયોગ અથવા વ્યવહાર મનોયોગ:- આમાં કશું સત્ય ન હોય કે કશું અસત્ય ન હોય તેવા વ્યવહારોની ચિંતવના હોય છે. જેમ કે હું તેને ઘડો લાવવાનું કહેવાનું વિચારું છે.

આ રીતે કુલ ૭-કાયયોગ, ૪-વચનયોગ અને ૪-મનોયોગ મળીને કુલ-૧૫ કહ્યા છે. પરંતુ આ કાય-વચન કે મનોયોગ મળીને કુલ-૧૫ યોગ કહ્યા છે. પરંતુ આ કાય-વચન કે મનોયોગ ને પણ સ્વોપદ્મ ભાષ્યમાં બે ભેદે જણાવેલા છે. સ એકશો દ્વિવિધઃ। શુભાશુભ્ચ । આ ત્રણે યોગ શુભ અને અશુભ એ બે રૂપે છે.

☆ **શુભ યોગ :-** પુણ્ય, શાતા વગેરે, સકલ કર્મક્રમ અથવા તેના હેતુરૂપ યોગ તે શુભયોગ કહેવાય છે.

☆ **અશુભ યોગ:-** પાપ, અસાતા વગેરે, સંસાર કે તેના હેતુ ભૂત એવા યોગ તે અશુભ યોગ કહેવાય છે.

☆ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં જણાવ્યા મુજબ-શુભાશુભ યોગ

(૧) અશુભવાચિક યોગ:- હિંસામય પ્રવૃત્તિ, ચોરી કરવી, અબ્રહ્મનું આચરણ કરવું તે અશુભ કાયયોગ કહ્યો છે.

(૨) અશુભ વાચિક યોગ :- સાવધ-પાપમય વચન બોલવું, મિથ્યા ભાષણ, કઠોર વચન, નિંદા-ચાડી યુગલી કરવી વગેરેને અશુભ વચન યોગ કહ્યો છે.

(૩) અશુભ મનોયોગ:- દુર્ધ્યાન, ખોટું ચિંતવન, ઈર્ષ્યા, અસૂયા સંકલ્પ વિકલ્પો વગેરે અશુભ મનોયોગ છે.

(૧) શુભ કાર્યિક યોગ:- જેમ કે અહિંસા, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્યાદિ પ્રવૃત્તિ કરવી તે શુભ કાયયોગ છે.

(૨) શુભ વચન યોગ:- જેમ કે અસાવધ ભાષા બોલવી, આગમ પરિશુદ્ધ વચનો બોલવા, ગુણાનુરાગ યુક્ત વાણી કહેવી વગેરે સર્વે શુભ વચન યોગ છે.

(૩) શુભ મનોયોગ:- ધર્મધ્યાન-શુકલધ્યાન રૂપ શુભધ્યાન કરવું. પ્રશસ્ત ચિંતવના કરવી, તત્વસંબંધિ વિચારણા કરવી વગેરે શુભ મનોયોગના દ્રષ્ટાન્તો કહ્યા છે.

❖ **વિશેષ:-** જો કે આત્મા એક અખંડ દ્રવ્ય છે અને કાયાદિ ત્રણે યોગ આત્મ પરિણામ રૂપ છે. તો પણ પર્યાય વિવક્ષાથી મન વચન અને કાયા ત્રણેના વ્યાપારો અલગ અલગ છે જેમ એકજ કેરી, ચક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયોના સંબંધથી રૂપ-રસ વગેરે પર્યાયો દ્વારા અલગ અલગ રીતે ગ્રહણ થાય છે. તે જ રીતે પર્યાય ભેદથી યોગમાં પણ શુભ-અશુભ યોગ અથવા પંદર પ્રકારે કહેલા યોગોને સમજવા જોઈએ કેમ કે આત્માના પૂર્વકૃત્કર્મોના નિમિત્ત થી આવા પ્રકારના ભેદોનું અસ્તિત્વ રહેવાનું જ છે

☆ અધ્યાય: ૧ ના પ્રથમ સૂત્ર સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: માં જેમ કહ્યું કે સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણેનો સમન્વય તે મોક્ષ માર્ગ છે. તેમ અહીં આ સૂત્રમાં કાયાદિ ત્રણેનો સમન્વય તે યોગ છે એવું સમજવું નહીં

આ સૂત્રમાં રહેલ કર્મ શબ્દ કાયાદિ ત્રણે સાથે જોડવાનો છે તેથી કાર્યકર્મ, વાકકર્મ, મનસ્કર્મ એમ ત્રણેને પૃથક્ પૃથક્ વિચારવું જેથી કાયયોગ, વાગ્યોગ એમ મનોયોગ ત્રણે ભિન્ન ભિન્ન યોગો છે તેમ સમજવું પણ ત્રણેનો સમન્વય થવાથી કોઈ એક યોગ બને છે તેમ સમજવું નહીં.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- તિવિહે જોએ પળ્લને । તં જહા મળજોએ વડજોએ કાયજોએ ।

❖ સ્યા. સ્યા. ૩-૩.૧, સૂ. ૧૨૪-૧

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) ઔદારિકાદિ શરીર-ઔદારિક વૈક્રિયાડહારકતૈજસ કાર્મણાનિ શરીરાણિ । અ.૨-સૂ.૩૭

(૨) યોગોપયોગો જીવેષુ - અ. ૫-સૂ. ૪૪

✳ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) નવતત્ત્વ ગા. ૨૧ વિસ્તાર/વૃત્તિ ૧૫ યોગો માટે

(૨) પ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રબોધટીકા ભા. ૧-કરેમિખને સૂત્ર

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) સૂત્ર ૧ તથા ૨ નું સંયુક્ત પદ્ય
કાય વચન, મન થકી જે, કર્મ તે યોગ જ કહું
તે જ આસ્રવ સૂત્ર પાઠે, સમજી ને હું સદહું
- (૨) સૂત્ર ૧ તથા ૪ નું સંયુક્ત પદ્ય
કાય વાફ મનનું કર્મ છે યોગ તે જ આસ્રવ
અશુભ પાપ છે તેમ શુભ પુણ્ય ખરેખર

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર ભૂમિકારૂપ સૂત્ર હોવાથી તેનો વાસ્તવિક નિષ્કર્ષ તો બીજા સૂત્રને અંતે જ આવી શકે છતાં તેમાં બે વાત ખૂબજ ધ્યાન ખેંચે છે.

(૧) આ જે પંદર પ્રકારના યોગ કહ્યા તે શુભ અને અશુભ બે પ્રકારે છે. અર્થાત્ વ્યવહારુ જગતમાં જેને યોગ કહેવામાં આવે છે તે યોગ કરતા જૈન દર્શનમાં યોગની વ્યાખ્યા તદ્દન અલગ જ છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અહીં યોગનો અર્થ “મન-વચન-કાયાની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ” એવો થાય છે.

(૨) કોઈ પણ યોગ જઘન્ય થી એક સમયનો અને મહત્તમ અંતર્મૂર્તનો કહ્યો છે. પરિણામે મન-વચન-કાયાને ધારણ કરનાર અર્થાત્ સંસી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં આ ત્રણે યોગ બદલાયા કરે છે. પરિણામે કોઈ અંતર્મૂર્તથી વધારે એક યોગમાં સ્થિર રહે શકે છે તે વાત જ અસત્ય ઠરશે અને આ અંતર્મૂર્ત યોગાવધિ ને કારણે સામાયિક પણ બે ધડીનું કહ્યું છે. તેવા સામાયિક થકી યોગનિરોધ સુધી પહોંચી આત્મા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ આસ્રવ ની વ્યાખ્યા કે સ્વરૂપને જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- સ આસ્રવ:

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્-સ: આસ્રવ:

□ [4] સૂત્રસાર:- તે [યોગ એ જ] આસ્રવ છે. [અર્થાત્ આ મન-વચન-કાયાના વ્યાપાર રૂપ જે યોગ તે કર્મનો સંબંધ કરાવનાર હોવાથી આસ્રવ કહેવાય છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

સ- તે, ઉપરોક્ત સૂત્ર: ૧ ના યોગ શબ્દને માટે વપરાયેલા છે.

આસ્રવ- આસ્રવ, કર્મનું આવવુ તે

□ [6] અનુવૃત્તિ:- કાયવાહ્મન: કર્મયોગ: સૂત્ર.૬:૧ યોગ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ પ્રથમ સૂત્રમાં જેને યોગ રૂપે જણાવેલ છે તેને જ અહીં આસ્રવ રૂપે જણાવવામાં આવેલ છે. તેથી પૂર્વના સૂત્રના યોગ શબ્દને સર્વનામથી જણાવવા તદ્ ના રૂપનો પ્રયોગ કર્યો છે તે આ રીતે:-

❖ સ:- તદ્ ના પ્રથમ એકવચનનું રૂપ છે.

-ઉપરોક્ત સૂત્ર:૧ના યોગ શબ્દની અનુવૃત્તિને અહીં લેવાની હોવાથી તેને સ: ૫૬ થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ સૂચવે છે.

-સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં સ્પષ્ટ ખુલાસો જ છે કે સ એટલે ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રકારનો યોગ અર્થાત્ કાયયોગ, વચનયોગ, મનોયોગ [તેની આસ્રવ સંજ્ઞા જાણવી]

-સ ઇતિ તદ્ શબ્દેન કાયાદિયોગાભિસમ્બન્ધ: ।

❖ આસ્રવ:-સૂત્રોક્ત રીતે કાયયોગ, વચનયોગ, મનોયોગ એ ત્રણે યોગ જ આસ્રવ છે.

-આ ત્રણે યોગ થકી આત્મા માં કર્મવર્ગણાનું આસ્રવણ અર્થાત્ કર્મરૂપે સંબંધ થાય છે.તેથી તેને આસ્રવ કહે છે.

-સામાન્ય અર્થમાં આસ્રવ એટલે કર્મોનું આવવું. જેમ બારી થકી મકાનમાં કચરો આવે છે તેમ યોગ દ્વારા આત્મામાં પણ કર્મો આવે છે. માટે યોગ પણ આસ્રવ કહેવાય છે.

-જેમ જળાશયમાં પાણી વહેવડાવનાર નાળાં આદિના મુખ અથવા દ્વાર [આસ્રવ અર્થાત્] વહનનું નિમિત્ત હોવાથી આસ્રવ કહેવાય છે. તેજ રીતે કર્મસ્રવોનું નિમિત્ત થવાથી યોગ ને પણ આસ્રવ કહેવાય છે.

-કર્મોને આવવાના દ્વાર અથવા બંધના કારણે આસ્રવ કહે છે.

-શુભ કર્મોનું કે અશુભ કર્મોનું આવવું તે આસ્રવ.

-જે ક્રિયાઓ વડે શુભાશુભ કર્મ આવે, તેવી ક્રિયાઓ પણ આસ્રવ જ કહેવાય છે.

-આ એટલે સમન્તાત્ અર્થાત્ સર્વે બાજુથી અને પ્રવ એટલે-આવવું-તે આપ્રવ કહેવાય છે.

-આપ્રવ્યતે-ઉપાદીયતે-કર્મનું ગ્રહણ કરાય તે આસ્રવ.

-આપ્રાતિ-આદત્તે કર્મયૈસ્તે આપ્રવા: એટલે જીવ જેના વડે કર્મગ્રહણ કરે તે આસ્રવ.

-એટલે સર્વબાજુથી શ્રવતિ ક્ષરતિ જલં સૂક્ષ્મરન્દ્રેસુ યૈસ્તે આપ્રવા: સૂક્ષ્મ છીદ્રોમાં થઈને

જળરૂપી કર્મ ઝરે-પ્રવેશ કરે તે આપ્રવ

આ રીતે અહીં આસ્રવ ની તત્ત્વરૂપે તથા સૂત્રકારના આશય અનુસાર વિભિન્ન વ્યાખ્યાઓ જણાવી, તે બધાના સારરૂપે સૂત્રકારે જણાવેલ વાત આપણે ત્રણ મુદ્દામાં રજુ કરીએ છીએ-

-૧-કાયસંબંધિ જે વ્યાપાર-ક્રિયા એટલે કાયયોગ એ આસ્રવ છે.

-૨-વચનસંબંધિ જે વ્યાપાર ક્રિયા એટલે વચનયોગ એ આસ્રવ છે.

-૩-મનસંબંધિ જે વ્યાપાર ક્રિયા એટલે મનોયોગ એ આસ્રવ છે.

નોંધ:-આસ્રવ એટલે કર્મને આવવાના દ્વાર, કે બંધના કારણ.

❖ આસ્રવના ભેદ:- મન-વચન-કાયના યોગરૂપે આસ્રવના બે ભેદ કહયા છે.

☆ દ્રવ્યાશ્રવ:-મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ થકી કર્મોનું આસ્રવણ થવું-આવવું એ.

-ભાવાશ્રવ વડે આઠ પ્રકારના કર્મદલિકોનું જે ગ્રહણ થવું તે દ્રવ્યાશ્રવ

✳ ભાવાશ્રવ:-જીવના શુભ કે અશુભ અધ્યસાય એ ભાવઆસ્રવ છે એટલે મન-વચન-કાયાના કોઈપણ યોગ હોય પણ અધ્યવસાયની શુભાશુભના એ જ ભાવાસ્રવનું કારણ કહ્યું છે.

-આત્માના શુભાશુભ પરિણામ તથા યોગથી થતું આત્મ પ્રદેશોનું કંપન તે ભાવાશ્રવ.

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દ્રવ્ય એટલે અપ્રધાન કે ગૌણ આસ્રવ અને ભાવ એટલે પ્રધાન કે મુખ્ય આસ્રવ.

નોંધ:- શુભાશુભ અધ્યવસાય ને મુખ્યતા આપવાનું કારણ એ છે કે યોગની વિદ્યમાનતા હોવા છતાં જો અધ્યવસાયો ન હોય તો કર્મોનો આસ્રવ થતો નથી. જેમ ૧૩માં ગુણસ્થાનકે વર્તતા કેવળી ભગવંતને ત્રણે યોગનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં ફક્ત સાતા વેદનીય કર્મનો જ આસ્રવ થાય છે. જે વાત આ અધ્યાયના સૂત્ર:૫ માં કહેવાશે.

❁ આસ્રવનું મુખ્યકારણ:- આસ્રવની વ્યાખ્યામાં શુભાશુભ અધ્યવસાયો તથા મન-વચ-કાયાનો યોગ એ બંને કારણ જણાવાય છે. છતાં અધ્યવસાયોને આસ્રવના મુખ્યકારણરૂપ ગણેલ છે.

હવે પછીના અધ્યાયમાં કહેવાશે તે મુજબ શુભયોગ પુણ્યનું કારણ છે અને અશુભયોગ એ પાપનું કારણ છે. પણ યોગનું આ શુભાશુભપણું- અધ્યવસાયોની શુભાશુભતા ઉપર અવલંબે છે. શુભઅધ્યવસાયો હોયતો યોગો પણ શુભ બને છે. અને જો અશુભ અધ્યવસાયો હોય તો યોગો અશુભ બને છે. આથી યોગ એ આસ્રવનું ગૌણ કારણ છે. અધ્યવસાયો એ મુખ્ય કારણ બને છે.

પરંતુ કેવળ અધ્યવસાયને પકડીને બેસી જવું તે પણ અયોગ્ય છે. કારણકે અસંજ્ઞીઓની ભાવહીન દ્રવ્યક્રિયાઓ પણ આસ્રવનું કારણતો બને જ છે. જેમને મન નથી. તેમને અધ્યવસાયોનું પરિણામન ન થવા છતાં જે ઔદિક ક્રિયાઓ થાય તેમાં પણ કર્મના આસ્રવ તો ચાલુજ રહે છે.

આ રીતે સંક્ષેપ માટે એમ કહી શકાય કે જીવોમાં કર્મનું જે આવવું તે દ્રવ્ય આસ્રવ અને કર્મ આવવામાં કારણરૂપ જે જીવનો રાગ દ્વેષ યુક્ત પરિણામ તે ભાવ આસ્રવ - એ દ્રષ્ટિએ દ્રવ્યથી, યોગ એ કર્માસ્રવનું મુખ્ય કારણ છે અને ભાવથી રાગદ્વેષ યુક્ત પરિણામ-અધ્યવસાયો એ કર્માસ્રવનું મુખ્ય કારણ છે. અથવા તો દ્રવ્યાસ્રવમાં યોગની મુખ્યતા છે અને ભાવાસ્રવમાં અધ્યવસાયની મુખ્યતા છે.

❁ સમાવિષ્ટ તથા તત્ત્વો:- આસ્રવ તત્ત્વમાં પુન્યતત્ત્વ અને પાપ તત્ત્વનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે. કેમ કે હવે પછીના સૂત્ર:૩ અને સૂત્ર:૪માં કહેવાશે તે મુજબ-શુભાશ્રવ એ પુન્ય કહેવાયું છે. અને અશુભાશ્રવ તે પાપ કહેવાયું છે.

આ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ તત્ત્વોનો અહીં સમાવેશ કરાતા તત્ત્વોની સંખ્યા સાતની જ ગણાશે-જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ

❁ આસ્રવ અને ગુણ સ્થાનક:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ આ અધ્યાયના સૂત્ર:૫માં જણાવ્યા મુજબ ૧ થી ૧૦ ગુણ સ્થાનકે કષાયનો ઉદય વર્તતો હોવાથી સાંપરાયિક-અર્થાત્ સંસાર ભ્રમણ રૂપ આસ્રવ થાય છે જ્યારે ૧ થી ૧૩માં ગુણસ્થાનકે ઈર્ષ્યાપથ -અર્થાત્ કષાયરહિત યોગ દ્વારા થતો આસ્રવ હોય છે. અને ૧૪માં ગુણ સ્થાનકે યોગનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી આસ્રવનો સર્વથા અભાવ હોય છે.

❖ પ્રશ્ન:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ પહેલા સૂત્રથી યોગનું સ્વરૂપ કહ્યું અને પછી તે જ યોગને આસ્રવ કહ્યો એમ કરવાનું કારણ શું? અથવા આ બંને પૃથક્ સૂત્રોને બદલે એકજ સૂત્ર બનાવી દીધું હોત તો શું અયોગ્ય હતું? **રાજવાર્તિક પૃ. ૭૦૬**

—સમાધાન:- આ શંકા બરાબર નથી કેમ કે બધાંજ યોગને આસ્રવ કહ્યા નથી કાયાદિ વર્ગજ્ઞાના આલંબનથી જે યોગ થાય છે તેને આસ્રવ કહેલ છે. અન્યથા કેવલી ભગવંત સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે જે ક્રિયા થાય તેને પણ આસ્રવ જ કહેવો પડશે.

તદુપરાંત સૂત્ર ભેગા કરવાથી અર્થઘટન કે સમજણ માં અનેક લોકોને સમસ્યા ઉદ્ભવી શકે છે માટે સૂત્રકારે સૂત્ર પૃથક્ કરેલ છે તે યોગ્ય જ છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

(૧) એગે આસવે ❖ સમ. ૧-સૂ. ૧-૧ એવં ❖ સ્થા. ૧,૩,૧,સૂ. ૧૩

(૨) પ્વચઆસવદારા પ્ણજ્ઞા, તં જહા મિચ્છતં, અવિરઈ, પમાયા, કસાયા, જોગા-

❖ સમ.૫-સૂ.૫-૪ એવં ❖ સ્થા.૫,૩.-૨,સૂ. ૪૧૮-૧

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) શુભાશ્રવ- શુભ: પુણ્યસ્ય સૂત્ર.૬:૩

(૨) અશુભાશ્રવ- અશુભ: પાપસ્ય સૂત્ર. ૬:૪

(૩) કષાય આશ્રીને આશ્રવ સકષાયોકષાયયો: સામ્પરાયિકેર્યા પથયો: સૂત્ર. ૬:૫

(૪) (સામ્પરાયિક) આસ્રવનો ભેદ -અવતકષાયેન્દ્રિયક્રિયા: પ્વચચતુ:

પ્વચપ્વચવિંશતિસંખ્યા:પૂર્વસ્યભેદા: સૂત્ર. ૬:૬

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) નવતત્વ ગાથા-૧ વૃત્તિ તથા વિસ્તરાર્થ

(૨) નવતત્વ ગાથા-૨૧ વૃત્તિ તથા વિસ્તરાર્થ

□ [9] પદ્ય:- આ સૂત્રના બંને પદ્યો પૂર્વ સૂત્ર:૧ ના પદ્યોમાં કહેવાઈ ગયા છે.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ આસ્રવ તત્વ જાણવાનો હેતુ શો છે? તે વાત સમજાય જાય તો આ સૂત્રનો મોક્ષલક્ષી નિષ્કર્ષ આપો આપ સ્પષ્ટ થઈ જશે

યોગથી કર્મનો આસ્રવ થાય છે, કર્મનો આસ્રવ થવાથી તે કર્મબંધમાં પણ પરિણમે છે. બધ્ધ કર્મનો ક્યારેય ઉદય પણ થવાનો જ છે અને ઉદયમાં આવતા કર્મોથી જ સંસાર છે. અગર કોઈ કર્મનો આસ્રવ જ નહીં જ થાય તો બંધ ક્યાંથી થવાનો? અને જો કોઈ કર્મ બંધાયેલું જ નહીં હોય તો ઉદય ક્યાંથી થશે? અને જો કોઈ કર્મ ઉદયમાં નહીં આવે તો સંસાર પરિભ્રમણ થવાનું ક્યાંથી?

આ રીતે સમગ્ર સંસારની કોઈ જડ હોય તો આ મન-વચન-કાયાના યોગથી થતો કર્મનો આસ્રવ છે. જેમ કોઈ હોડી સમુદ્રમાં ફરતી હોય, પણ તેમાં પડેલા જૂદા જૂદા છિદ્રો થકી પ્રવેશતા પાણીને લીધે ક્યારેક તો તે હોડી સમુદ્રમાં ડૂબી જવાની છે તે રીતે આ જીવ પણ એક હોડી સમાન છે. જેમા મન-વચન-અને કાયા ના યોગરૂપી છિદ્રો પડેલા છે. આ છિદ્રો થકી પ્રવેશતા

કર્મરૂપ જળથી સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં જીવની હોડી ડૂબવા માંડે છે.

પરંતુ જો આ છિદ્રો ન હોય તો હોડી બૂડે નહીં તેમ આ મન-વચન-કાયાના યોગ થકી પ્રવેશતા કર્મો અર્થાત્ આસ્રવને અટકાવી શકાય તો સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતી હોડીને બચાવી શકાય, પણ જો તમે આસ્રવ-કર્મને આવવાના દ્વાર ને જ નહીં જાણતા હો તો અટકાવશો કોને?

જેમ વ્યવહારમાં કોઈ વ્યક્તિ દુઃખી હોય ત્યારે તેના દુઃખનું કારણ જાણવું જરૂરી છે. જ્યાં સુધી દુઃખનું કારણ જાણીએ નહીં ત્યાં સુધી તેના દુઃખનું નિવારણ થઈ શકતું નથી. તે રીતે કર્મોનો આસ્રવ જો રોકવો કે અટકાવવો હોય તો તેના દ્વારોને જાણવા જોઈશે આ દ્વારને જાણતા હોઈશું તો તે ક્યારેક બંધ કરી શકાશે.

આ સમગ્ર વિચારણાનો સારાંશ એટલો જ છે કે:-

આસ્રવ તત્ત્વને આ સૂત્ર થકી જાણવાથી આપણને તેને રોકવા કે અટકાવવા માટેની ચાવી પ્રાપ્ત થાય છે. તે અટકાવવાથી કાળક્રમે જીવને મોક્ષે જવા માટે નવા કોઈ વિષ્ણો ઉદ્ભવતા નથી. માટે આસ્રવોર્સર્વ્યાહેય એ કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંત શ્રી હેમચંદ્રાર્યાજી ના વચનને સંભારીને આશ્રવને નિવારવા દ્વારા ભગવંતની આજ્ઞાનું પાલન કરવું અને મોક્ષ માટે પુરુષાર્થ કરવો

તેમજ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એજ યોગ અને યોગ એ જ આસ્રવ છે તેવું જાણ્યાપછી મન-વચન-કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ ને શક્યતઃ ઘટાડી અને પરમાત્માના માર્ગને અનુસરતી એવી શુભ પ્રવૃત્તિમાં જોડતા જવા જેથી ક્યારેક શુદ્ધ ભાવો આવતા આ શુભ ભાવોનો પણ નિરોધ થઈ શકશે અને શુભથી અશુભ નો નિરોધ તો થવાનો જ છે.

અધ્યાય:૬-સૂત્ર:૩

□ [1] સૂત્રહેતુ:- શુભયોગ એ પુણ્ય નો આસ્રવ છે એવું જાણાવવા દ્વારા સૂત્રકાર મન-વચ-કાયરૂપ યોગના ભેદને કહે છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *શુભ:પુણ્યસ્ય

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:- સૂત્ર સ્પષ્ટ રીતે પૃથક્ જ છે.

□ [4] સૂત્રસાર:- શુભ [યોગ એ] પુણ્યનો [આસ્રવ] છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

શુભ:-શુભ, પ્રશસ્ત

પુણ્ય- પુન્ય, જીવને અભિષ્ટ એવું કર્મફળ

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) કાયવાહ્યમન:કર્મયોગ: સૂત્ર. ૬:૧ યોગ શબ્દની અનુવૃત્તિ

(૨) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- આસ્રવના બે ભેદોનું કથન સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં રજૂ કરે છે.

*દિગમ્બર આમ્નાયમાં શુભ: પુણ્યસ્યાઽશુભ: પાપસ્ય એવું એક સંયુક્ત સૂત્ર જ બનાવાયેલું છે.

એક શુભઆસ્રવ અને બીજો અશુભ આસ્રવ

—અથવા તો કાય-વચન-મન એ ત્રણે યોગોના બે-બે ભેદો છે એક શુભયોગ અને બીજો અશુભ યોગ આ રીતે કાયાદિ ત્રણે યોગો શુભ પણ હોય છે અને અશુભ પણ હોય છે. આ યોગના શુભત્વ કે અશુભત્વ ની આધારશીલા ભાવનાની શુભાશુભતા છે.

—આત્માના શુભ પરિણામથી - શુભ અધ્યવસાયથી થતો યોગ શુભયોગ છે આ શુભ યોગ જ શુભ આસ્રવ છે. જેથી સૂત્રકાર મહર્ષિ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જણાવે છે કે પુન્યરૂપ શુભ કર્મોને લાવનારો શુભ યોગ એ શુભ આસ્રવ છે.

આ રીતે શુભ યોગ એ પુન્યનો આસ્રવ અથવા પુન્યબંધ નો હેતુ છે તેમ કહ્યું પણ શુભ યોગ કોને કહેવા?

શુભયોગના અર્થને સમજવા માટે ટીકા તથા વિવેચનો ને આધારે અહીં કેટલાંક દ્રષ્ટાન્તો રજૂ કરેલ છે. પણ જો શુભયોગ એ પુન્ય બંધનું કારણ સમજીએ તો જેને પુન્ય પ્રકૃતિ કહેવાય છે તેવી પુન્ય પ્રકૃતિતો સૂત્રકાર સ્વયં સૂત્ર ૮:૨૬ માં જણાવવાના જ છે જેની વાત આ ટીકામાં હવે પછી કહેવાશે જ

અર્થાત્ શુભયોગ એ પુન્યનો આસ્રવ છે તે વાત અહીં બે તબક્કે જણાવવી આવશ્યક લાગે છે.

(૧) શુભયોગ ની ઉદાહરણો થકી સમજ

(૨) તે શુભયોગથી બંધાતી પુન્ય પ્રકૃતિના કારણો અને સ્વરૂપ

❖ **શુભ યોગ:**—સૂત્રકાર મહર્ષિએ સૂત્રમાં શબ્દ પ્રયોજેલ છે જે યોગ શબ્દનું વિશેષણ છે. અને યોગ શબ્દની પૂર્વસૂત્ર:૧ થી અહીં અનુવૃત્તિ કરેલી છે. પણ યોગ ને આશ્રીને શુભના ત્રણ વિભાગો થશે કેમ કે કાયવાડ્મન:કર્મયોગ:- સૂત્ર છે જ તેથી શુભ કાયયોગ, શુભ વચનયોગ અને શુભ મનોયોગ એ ત્રણ ભેદો અહીં દ્રષ્ટાન્ત થકી રજૂ કરેલ છે.

વળી ફક્ત શુભ શબ્દનો અર્થ ‘પ્રશસ્ત’ પણ કરેલો છે જેમ કે પ્રશસ્ત રાગ, પ્રશસ્ત કોધ, પ્રશસ્તમાન વગેરે. જેમ કે ગૌતમ સ્વામીજી ને પરમાત્મા મહાવીર પરત્વે જે રાગ હતો તે પ્રશસ્ત રાગ કહેવાય અહીં રાગની પ્રશસ્તી નથી કરી પણ દુન્યવી જીવો કરતા પરમાત્મા અથવા દેવ-ગુરુ-ધર્મના રાગને પ્રશસ્ત ગણેલ છે માટે પ્રશસ્ત રાગ કહ્યો છે. અંતેતો તે પણ છોડવાનો જ છે.

તેમ શુભ યોગો પણ અંતેતો છોડવાના જ છે છતાં તે મોક્ષ માર્ગના વળાવીયા હોવાથી જીવને પવિત્ર કરનારા છે માટે તેને [પુનાતિ ઇતિ] પુન્ય કહેલ છે તે શુભયોગો

❖ **શુભ કાયયોગ:-** અહિંસા, દેવ ગુરુ ભકિત, દયા, દાન, બ્રહ્મચર્યપાલન વગેરે શુભકાય યોગ છે એટલે કે:-

જિનેશ્વર પ્રણિત ધર્મના પાલન માટે કાયાથકી જે કંઈ પ્રવૃત્તિ થાય અથવાતોજે કોઈ કાયિક પ્રવૃત્તિ પરમાત્માના માર્ગને અનુસરતી હોય તે સર્વે શુભ કાયયોગ કહેવાય

❖ **શુભ વચનયોગ:-** નિરવદ્ય સત્ય ભાષણ, મૂઢ તથા સભ્ય ભાષણ, સત્ય અને હિતકાર વાણી, દેવ-ગુરુ સ્તૂતિ, ગુણ-ગુણીની પ્રશંસા વગેરે શુભ વચન યોગ છે એટલે કે- સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મને અનુસરીને બોલતી કોઈ પણ વાણી તે શુભ વચન યોગ કહેવાય

✧ **શુભ મનોયોગ:-** ધર્મધ્યાન, શુકલ ધ્યાન રૂપ શુભ ધ્યાન, વૈરાગ્યાદિ શુભ ભાવનાઓ, દયા કે કરુણા ભાવ, પાંચવ્રત સંબંધિ વિચારણા વગેરે શુભ મનોયોગ છે એટલેકે જિનેશ્વર પ્રરૂપિત તત્ત્વોનું ચિંતન કે તત્સંબંધિ આચરણ વિષયક વિચારણા અને જે ન થઈ શકતું હોય તે વિષયે આત્મનિંદા સ્વરૂપનું ચિંતવન તે શુભમનો યોગ કહેવાય

❖ **પુન્ય:-** નવતત્ત્વમાં જે એક સ્વતંત્ર તત્ત્વ ગણેલ છે અને અહીં તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારે કર્માસ્રવના શુભ ભેદ રૂપ જેને ગણેલ છે એવું પુન્ય (-તત્ત્વ) છે શું?

— જીવોને ઈષ્ટ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે તો તે પરમ આહ્લાદ પામે છે તથા સુખ અને શાતાને અનુભવે છે. તેનું જે મૂળ છે તે શુભ કર્મનો આસ્રવ કે શુભયોગ છે. આ શુભયોગ કે શુભ આસ્રવ ને જ પુણ્ય કહેલું છે.

— શુભ કર્મબંધના કારણ ભૂત શુભ ક્રિયારૂપ જે આશ્રવો તે પણ અપેક્ષાએ પુન્ય જ કહેવાય છે.

— જેને લીધે જીવ સુખ સામગ્રી અને સાતા પામે તે પુણ્ય (તત્ત્વ)

— પુણાતિ-શુભીકરોતી ઇતિ પુણ્ય જે જીવને પવિત્ર કરે કે શુભ કરે તે પુન્ય

❖ **પુન્યના કારણો :-** સામાન્ય થી શુભ યોગ કે શુભ કર્મોનો બંધ તે પુન્ય એવું વિધાન કર્યું તેથી પુન્યના કારણોમાં શુભ આસ્રવ કહેવાય તેના નવ પ્રકારો નવતત્ત્વના ગુજરાતી વિવેચનમાં જોવા મળેલ છે.

૧- પાત્રને અન્ન આપવાથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૨- પાત્રને પાણી આપવાથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૩- પાત્રને સ્થાન આપવાથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૪- પાત્રને શયન આપવાથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૫- પાત્રને વસ્ત્ર આપવાથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૬- મનના શુભ સંકલ્પ રૂપ વ્યાપારથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૭- વચનના શુભ સંકલ્પ રૂપ વ્યાપારથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૮- કાયાના શુભ વ્યાપાર-પ્રવૃત્તિથી પુન્યનો આસ્રવ થાય.

૯- દેવ-ગુરુને નમસ્કારાદિ કરવાવડે પુન્યનો આસ્રવ થાય.

પાત્ર એટલે:- તીર્થકર પરમાત્મા થી માંડીને મુનિ મહારાજ સુધીના મહાત્મા પુરુષો સુપાત્ર કહ્યા છે. બીજી કક્ષામાં ધર્મી ગૃહસ્થોને પણ પાત્ર કહેલા છે. તેમજ અનુકંપા યોગ્ય જીવોને અનુકંપા પાત્ર કહ્યા છે શેષ સર્વે અપાત્ર કહ્યા છે.

ઉપરોક્ત નવ કારણો થી પુન્યનું ઉપાર્જન થઈ શકે છે પણ આ પુન્યનો ઉપયોગ ફક્ત મોક્ષ માર્ગના વળાવીયા તરીકે કરવો જોઈએ

❖ **પુન્યના બે ભેદ:-**

(૧) દ્રવ્ય પુન્ય:- જીવને સુખ ભોગવવામાં કારણરૂપ જે શુભકર્મ તે દ્રવ્ય પુન્ય

(૨) ભાવ પુન્ય:- શુભકર્મને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણરૂપ જે જીવના શુભ અધ્યવસાય કે પરિણામ તે ભાવપુણ્ય કહેવાય છે.

❖ પુન્ય પ્રકૃતિ: - આ મુદ્દો સમજવાની દૃષ્ટિએ તો ઉપયોગી જ છે જ પણ કિંચિત્ મંતવ્ય ભેદને આશ્રીને પણ વિચારણા યોગ્ય છે.

-૧- પુન્ય પ્રકૃતિ જીવ જે પુન્ય ઉપાર્જન કરે છે તે બંધાયેલ પુન્ય કયા પ્રકારે ઉદયમાં આવે કે ભોગવાય છે તે જણાવતા કર્મોની પ્રકૃતિને પુન્ય પ્રકૃતિ કહેલી છે

-૨ આ પુન્ય પ્રકૃતિ સૂત્રકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા- તત્ત્વાર્થ સૂત્રના અધ્યાય:૮ ના સૂત્ર:૨૬માં જણાવે છે તે મુજબ સદ્વેષસમ્યક્ત્વહાસ્યરતિપુરુષવેદશુભાયુર્નામગોત્રાણિ પુણ્યમ્ તેમુજબ સાતા વેદનીય, સમ્યક્ત્વ, મોહનીય, હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, શુભ આયુષ્ય, શુભનામ અને શુભ ગોત્ર એ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ છે

આ રીતે તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારના મતે પુન્ય પ્રકૃતિઓ:-

(૧) વેદનીય ની સાતાવેદનીય કર્મ પ્રકૃતિ	૧
(૨) દર્શન મોહનીય ની સમ્યક્ત્વ મોહનીય કર્મ પ્રકૃતિ	૧
(૩) ચારિત્ર મોહનીયમાં નોકષાયરૂપ હાસ્ય મોહનીય રતિ મોહનીય અને પુરુષવેદ એ ત્રણ કર્મ પ્રકૃતિ	૩
(૪) દેવ અને મનુષ્ય એ બે શુભઆયુ	૨
(૫) શુભ નામની પ્રકૃતિ - આરીતે	૩૭

મનુષ્યગતિ, દેવગતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, પાંચ શરીર, ત્રણ અંગોપાંગ, વજ્રઋષ - ભનારાય સંહનન, સમચતુરઋ સંસ્થાન, પ્રશસ્ત વર્ણાદિ ચતુષ્ક, મનુષ્યગતિ આનુપૂર્વી

દેવગતિ આનુપૂર્વી, શુભવિહાયોગતિ, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉઘોગ, અગુરુ લઘુ, તિર્થકર, નિર્માણ, ત્રસદશક [ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક શરીર, સ્થિર, શુભ, સુભગ સુસ્વર, આદેય, યશ] એટલે કુલ-૩૭

(૬) શુભ ગોત્ર-ઉચ્ચગોત્ર

આ રીતે નામ કર્મની ૩૭, આયુકર્મની ૨, વેદનીયકર્મની ૧ ગોત્ર કર્મની -૧ તથા મોહનીયકર્મની -૪ એમકુલ -૪૫ પ્રકૃતિ ને પુણ્ય પ્રકૃતિ કહી છે.

-૩ કર્મગ્રન્થ કે નવતત્ત્વમાં:- આજ પુન્ય પ્રકૃતિની સંખ્યા-૪૨ ની કહી છે તે મત મુજબ ઉપરોક્ત ૪૫ કર્મ પ્રકૃતિ માંથી મોહનીય કર્મની ચાર પ્રકૃતિને તેઓ પુન્ય પ્રકૃતિરૂપ માનતા નથી, જ્યારે આયુષ્યકર્મમાં તિર્યચાયુને પણ પુન્ય પ્રકૃતિ રૂપ માને છે. તેથી તેઓના મંતવ્યાનુસાર કુલ ૪૨ પ્રકૃતિ પુન્ય પ્રકૃતિ રૂપ ગણેલી છે.

-૪ હારિભદ્રીયટીકામાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર ના કહ્યા મુજબની ૪૫ પ્રકૃતિને જ પુન્ય પ્રકૃતિ રૂપે સુચવવા તેઓ શ્રી એ અ.૮-સૂ.૨૬ નો જ સાક્ષી પાઠ આપેલો છે. તે પાઠની વૃત્તિમાં પણ તેઓએ તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારનો મત અને તેના કારણો જણાવીને પછી અલગ કર્મગ્રન્થનો મત નોંધેલ છે.

-૫- સિદ્ધસેનીય ટીકામાં આ સૂત્રની ટીકા-વૃત્તિમાંતો સીધો જ કર્મગ્રન્થકારનો અભિપ્રાય ટાંકી દઈને દ્વિચત્વારિંશત્ ભેદં કર્મ-પુણ્યં વક્ષ્ય એમ કહી પુન્ય પ્રકૃતિની ૪૨ની

સંખ્યા જણાવી દીધી છે.

સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યને આધારે તેઓશ્રી પૂજ્ય ઉમાસ્વાતિજીના અધ્યાય:૮-સૂત્ર:૨૬ ના સાક્ષી પાઠનો ઉલ્લેખ હવે પછીના સૂત્ર:૪માં કરે છે. તો પણ ત્યાં સૂત્રકારના મત કરતા કાર્મગ્રન્થિક મત જ વધારે પ્રસ્ફુટ કરી રહ્યા હોય તેવું જણાય છે.

-૬- આ પુન્ય પ્રકૃતિમાં એક એક પ્રકૃતિની અલગ અલગ સુંદર વ્યાખ્યા નવતત્ત્વ ના વિવરણોમાં જોવા મળે છે. પણ અમે તેનો આધાર અત્રે રજૂ કરેલ નથી. કેમ કે અધ્યાય:૮ના સૂત્ર ૭ થી ૧૪માં કર્મોની મૂળતથા ઉત્તર પ્રકૃતિના કથનો છે જ તેથી તેની અભિનવટીકા અવસરે આ પ્રકૃતિઓનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ રજૂ કરેલ છે

-૭- પ્રકૃતિના મંતવ્ય ભેદ વિષયક આગમ પાઠ આધારિત વિશેષ ખુલાસા અમે મેળવી શક્યા નથી કેમ કે સ્થાનાઙ્ગ તથા સમવાયાઙ્ગ માં આપેલ પાઠ મુજબ ફક્ત ઈગોપુણ્ણે શબ્દ આવે છે. બીજી કેટલીક આગમ સાક્ષીઓ ફક્ત કર્મપ્રકૃતિ વિષયક મળે છે.

પૂજ્ય ઉમાસ્વાતિજી પછીના ઘણા વર્ષે થયેલા પૂ. અભયદેવસૂરિજીની વૃત્તિમાં ઈગો પુણ્ણે ની વ્યાખ્યા છે પણ તેમના પૂર્વકાલિન લખાણો અમને મળતા નથી વર્તમાન કાલીન મૂળ આગમમાં અમને કોઈ ખુલાસા ઉપલબ્ધ થતા નથી ખુદ ભાષ્ય-વૃત્તિકાર મહર્ષિ પણ એમ જ કહે છે કે - આ મંતવ્યનું રહસ્ય સંપ્રદાયનો વિચ્છેદ થવાથી અમે જાણતા નથી પણ ચૌદપૂર્વધર મહર્ષિઓ જાણતા હશે.

❁ વિશેષ:-

-૧- સૂત્રકાર મહર્ષિ શુભયોગ નું કાર્ય પુણ્યપ્રકૃતિનો બંધ છે એવું જ જણાવે છે તે વિધાન અપેક્ષાએ સમજવું કેમ કે સંકલેશ અથવા કષાયની મંદતા સમયે થતો યોગ શુભયોગ છે શુભના સમયે પણ બધી પુણ્ય-પાપ પ્રકૃતિઓનો યથાસંભવ બંધ તો હોય જ છે તેથી પ્રસ્તુત વિધાન, પ્રકૃતિને બદલે રસ બંધ ની અપેક્ષાએ સમજવું વધુ યોગ્ય જણાય છે.

શુભયોગ સમયે પુણ્યપ્રકૃતિ ઓના રસની માત્રા અધિક હોય છે અને પાપ પ્રકૃતિના રસ-અનુભાગની માત્રા હીન નિષ્પન્ન થાય છે બાકી સમયે સમયે સાતેકર્મ તો બંધાવાનાજ છે. તેથી અહીં પુન્યાનુભાગ અર્થાત્ પુન્ય પ્રકૃતિના રસબંધની અધિક માત્રાનું પ્રાધાન્ય માનીને જ શુભયોગને પુણ્યબંધનું કારણ સમજવું

-૨ શુભયોગ ને પુન્યના આઞ્ચવનું કારણ કહેલ છે તે નિર્જરા હેતુ નિષેધ કરતા પાપ નિવૃત્તિ ને આશ્રીને વિશેષ છે તો પણ નિર્જરા માં શુભ યોગ કરતા શુદ્ધ યોગ તૂલનાત્મક રીતે વિશેષ કારણ ભૂત છે. શુદ્ધ યોગમાં કર્મ નિર્જરાનું જ લક્ષ હોય અને પુન્ય તત્ત્વને હેય જ ગણ્યું હોય પણ અશુભ નો નિરોધ શુભથી કરીને શુદ્ધયોગ પ્રતિ પ્રયાણ થઈ શકે છે માટે શુભનો આશ્રય મહત્વનો છે.

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

-૧- ઈગો પુણ્ણે-❁ સ્થા. સ્થા-૧,૩-૧, સૂ. ૧૧ एवं ❁ સમ. સમ.૧ સૂ. ૧-૧૮

-૨- અસ્ય દ્વિતીયપાઠ: અગ્રીમ સૂત્રે વર્તતે ।

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

- ૧- સદ્વેદ્યસમ્યક્ત્વહાસ્યરતિ પુરુષવેદશુભાયુર્નામગોત્રાણિ પુણ્યમ્-અ.૮-સૂ. ૨૬
- ૨- સદસદ્વેદ્યે-અ-૮-સૂ. ૯
- ૩- દર્શનચારિરત્રમોહનીય....સમ્યક્ત્વ...હાસ્યરતિ....પું...વેદા: -અ.૮-સૂ.૧૦
- ૪- નારક....માનુષદૈવાનિ અ.૮-સૂ.૧૧
- ૫- ગતિ જાતિ શરીર.....તીર્થકૃત્વં ચ-અ-૮ સૂ.૧૨
- ૬- ઉચ્ચૈર્નીચ્ચેષ્વ.....અ.૮ સૂ. ૧૩

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- ૧ નવતત્વ ગા. ૧ તથા ૧૫, ૧૬, ૧૭ વૃત્તિ અને વિસ્તારાર્થ
- ૨ કર્મગ્રંથ પાંચમો-ગાથા -૧૫
- ૩ દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦-શ્લો. ૨૯૧ થી ૨૯૪

□ [9]પદ:-

(૧)સૂત્ર-૩ અને સૂત્ર:૪નું સંયુક્ત પદ:

પુણ્યનો આશ્રવ જે છે શુભ તેને વર્ણવ્યો

પાપનો આશ્રવ જે છે અશુભ પાઠે વર્ણવ્યો

(૨)પદ બીજું પૂર્વ સૂત્ર:૧ માં કહેવાઈ ગયું છે.

□ [10]નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર ખૂબ સુંદર છે. કેમ કે ઈષ્ટ-વાંછિતની પ્રાપ્તિનો રાહ દેખાડતી પુન્ય પ્રકૃતિના આસ્રવને જણાવે છે આજેબધાંને પુન્ય જ જોઈએ છીએ પણ શુભયોગની સાધના કરેતો પુન્ય પ્રાપ્ત થાય અને તે શુભયોગ ને આ સૂત્રમાં જણાવવામાં આવેલ છે

પણ મોક્ષના અર્થી જીવો ને માટેતો આ પુન્ય પણ હેય જ કહેલું છે કેમ કે આખરે તો તે પણ કર્મનો આસ્રવ જ છે અને જ્યાં સુધી કર્મપુદ્ગલો જીવને ચોટેલો છે ત્યાં સુધી તે પુન્યના હોય કે પાપના પણ જીવને સંસારની રખડપટ્ટીનો બરાબર જ ચાલુ રખાવનારા છે જો સર્વથા કર્મયુક્ત બનીને મોક્ષ જવું હોય તો મોક્ષમાર્ગના ભોમીયા જેવા આ પુન્યનો સાથ જરૂર લેવાય પણ ભોમીયો માર્ગ દેખાડે તેટલો જ ઉપીયોગી છે. તેમ પુન્ય પણ માર્ગ પુરતું જ ખપમાં આવે પછીતો તેને પણ છોડવાનું જ છે. તે વાત અતિ મનનીય અને સ્મરણીય રહેવી જોઈએ

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૪

□ [1]સૂત્રહેતુ:- અશુભયોગ તે પાપ નો આસ્રવ છે એવું જણાવવા સૂત્રકાર મહર્ષિ મન-વચ-કાયરૂપ યોગના ભેદને કહે છે.

□ [2]સૂત્ર:મૂળ:- *અશુભ: પાપસ્ય

□ [3]સૂત્ર:પૃથક્:- સૂત્ર સન્ધિ રહિત સ્પષ્ટ જ છે.

* દિગંબર આન્નાય મુજબ આ સૂત્ર-પૂર્વના સૂત્રની સાથે જ સંયુક્ત રીતે કહેવાઈ ગયું છે.

□ [4] સૂત્રસાર:- અશુભ [યોગ એ] પાપનો [આસ્રવ] છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અશુભ: અશુભ, અપ્રશસ્ત

પાપ- પાપ, જીવને ન ગમતુ એવું [અનભિષ્ટ] કર્મફળ

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) કાયવાહ્મન: કર્મયોગ: સૂત્ર. ૬:૧ યોગ શબ્દની અનુવૃત્તિ:

(૨) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- આસ્રવ તત્ત્વના બે ભેદો કહ્યા એક શુભ અને બીજું અશુભ “શુભ આસ્રવ તે પુન્ય” એ વાત પૂર્વે સૂત્ર:૩માં કહેવાઈ અને હવે આ સૂત્ર થકી “અશુભ આસ્રવ તે પાપ” નું કથન કરેલ છે.

- બીજી રીતે આ જ વાત રજૂ કરીએ તો કહી શકાય કે -કાય, વચન અને મન એ ત્રણે યોગોના બે-બે ભેદો કહ્યા છે. તેમાં એક શુભયોગ અને બીજો અશુભયોગ આ રીતે કાયાદિ ત્રણે યોગો શુભ પણ હોય છે અને અશુભ પણ હોય છે આ યોગના શુભત્વ કે અશુભત્વની આધારશીલા ભાવનાની શુભાશુભતા છે.

-જેમાં શુભયોગની વ્યાખ્યા પૂર્વે સૂત્ર:૩માં અપાઈ ગઈ છે

-આત્માના અશુભ પરિણામ થી -અશુભ અધ્યવસાયથી થતો યોગ તે અશુભયોગ છે. આ અશુભયોગ જ અશુભ આસ્રવ છે. જેથી સૂત્રકાર મહર્ષિ પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જણાવે છે કે પાપરૂપ અશુભ કર્મોને લાવનારો અશુભ યોગ એ અશુભ આસ્રવ છે.

-આ રીતે અશુભયોગ એ પાપનો આસ્રવ અથવા પાપ-બંધનો હેતુ છે તેમ કહ્યું છે પણ અશુભયોગ કોને કહેવો?

-અશુભ યોગના અર્થને સ્પષ્ટ કરવા માટે ટીકા તથા વચનોને આધારે અહીં કેટલાંક દ્રષ્ટાન્તો રજૂ કરેલ છે પણ જો અશુભયોગ એ પાપ કર્મના બંધનું કારણ સમજીએ તો જેને પાપ પ્રકૃતિ કહેવાય છે. તેને પણ જાણવી આવશ્યક છે. જે વાત આપણે આ ટીકામાં જ આગળ ઉપર કહેવાના છીએ

અર્થાત્ અશુભ યોગ એ પાપનો આસ્રવ છે. તે વાત અહીં બે તબક્કે જણાવવી આવશ્યક છે.

(૧) અશુભ યોગનું ઉદાહરણો થકી સ્પષ્ટીકરણ

(૨) તે અશુભ યોગથી બંધાતી પાપ પ્રકૃતિના કારણો અને સ્વરૂપ

❖ **અશુભયોગ:**-સૂત્રકાર મહર્ષિ એ સૂત્રમાં અશુભ શબ્દ પ્રયોજેલ છે જે યોગ શબ્દના વિશેષણ રૂપ ભેદ પ્રદર્શક શબ્દ છે. યોગ શબ્દ અહીં આ અધ્યાયના પ્રથમ સૂત્રથી ખેંચવામાં આવેલ છે પણ યોગ શબ્દને આશ્રીને અશુભ ના ત્રણ વિભાગો થશે કેમ કે સૂત્રકાર મહર્ષિએ કાયવાહ્મન: કર્મ યોગ: એ પ્રમાણે પૂર્વે સૂત્ર:૧માં કથન કરેલું જ છે.

તેથી અહીં દ્રષ્ટાન્ત થકી અશુભ કાયયોગ, અશુભ વચનયોગ, અશુભ મનોયોગ એ ત્રણે ભેદોને રજૂ કરેલ છે.

વળી અશુભ શબ્દનો અર્થ અપ્રશસ્ત પણ કરેલો છે. જેમ કે અપ્રશસ્ત રાગ વગેરે છતાં “અશુભ એટલે પાપ” તે રૂઢ હોવાથી બીજા અર્થોના અવલંબનની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

✳ **અશુભકાયયોગ:-** હિંસા, ચોરી, પરિગ્રહ, અબ્રહ્મનું સેવન વગેરે અશુભ કાયયોગ છે અથવાતો દેહાધ્યાસ પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ અશુભકાય યોગ

—એટલે કે -જિનેશ્વર પ્રણિત ધર્મની વિપરીત પણે કાયા થકી જે કંઈ પ્રવૃત્તિ થાય અથવા તો જે કોઈ કાયિક પ્રવૃત્તિ પરમાત્માના માર્ગને અનુસરતી ન હોય તે સર્વે અશુભ કાયયોગ કહેવાય

✳ **અશુભ વચનયોગ:-** સાવધ ભાષણ, મિથ્યા પ્રલાપ, કઠોર વચન, અસત્ય બોલવું મિથ્રભાષા બોલવી, અહિતકર બોલવું, પૈશૂન્ય-નિંદા કરવી વગેરે અશુભ વચનયોગ છે. એટલે કે સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મને અનુસરીને ન બોલાતી કે શ્રુત અજ્ઞાનને અનસરી ને કહેવાતા વચનો તે અશુભ વચનયોગ કહેવાય

✳ **અશુભમનોયોગ:-** આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન રૂપ દુર્ધ્યાન, સંકલ્પ વિકલ્પો, બીજાના અહિત કે વધાદિ નું ચિંતવન, હિંસા-ચોરી-જૂઠ મૈથુન-પરિગ્રહ સંબંધિ વિચારણા, રાગ-દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા વગેરે અશુભ વચનયોગ કહેવાય એટલે કે

જિનેશ્વર પ્રરૂપિત તત્વોથી વિપરીત વિચારણા અથવાતો મિથ્યાત્વ યુક્ત ચિંતનો તે સર્વે અશુભ મનોયોગ છે.

❖ **પાપ:-** નવતત્વ કાર જેને એક સ્વતંત્ર તત્વ ગણે છે અને અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ જેને કર્માસ્રવના એક ભેદ વિશેષ રૂપે ઉલ્લેખ કરે છે એવું પાપ [તત્વ] શું છે.

—પુન્ય થી વિપરીત તત્વતે પાપતત્વ

—અથવા અશુભકર્મ તે પણ પાપ જ કહેવાય છે.

—જેના વડે અશુભ કર્મનું ગ્રહણ થાય તેવી અશુભ ક્રિયાદિ અર્થાત્ અશુભ યોગોને પણ પાપ-આસ્રવ કહેલો છે.

—જેના ઉદયથી જીવને પ્રતિકુળ સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય છે, પરમ ઉદ્વેગ પમાય છે અને ઘણું દુઃખ ભોગવાય છે તે પાપ

— પાતયતિ નારકાદિ દુર્ગતિષુ-નરકાદિ દુર્ગતિમાં પાડે તે પાપ

— પાંશયતિ માલિનયતિ જીવમ્ ઇતિ પાપમ્-એટલે જીવને મલિન કરે તે પાપ

— પાંશયતિ અર્થાત્ ગુણ્ડયતિ આત્માને બાંધે -આવરે તે પાપ

— જેના કારણે દુઃખ અશાતા વગેરે અનુભવાય તે પાપ(કર્મ)

❖ **પાપ ના કારણો:-** સામાન્યથી તો અશુભ યોગ કે અશુભ કર્મો જ પાપ નું કારણ ગણાવાય છે છતાં કંઈક વધુ સ્પષ્ટ કરવા નવતત્વમાં પાપતત્વ નું વિવરણ કરતા નીચેના કારણો જણાવેલા છે.

-૧ પ્રાણાતિપાત -જીવહિંસા થકી પાપનો આસ્રવ થાય છે

-૨ મૃષાવાદ- અસત્ય કે જૂઠ બોલવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે

-૩ અદતાદાન- ચોરી કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે

-૪ મૈથુન-સ્ત્રીસંગ કે વિષય સેવનથી પાપનો આસ્રવ થાય છે

- ૫ પરિગ્રહ -વસ્તુ આદિનાં સંગ્રહથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૬ ક્રોધ -અપ્રશસ્ત ક્રોધ કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૭ માન- અપ્રશસ્ત માન કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૮ માયા- અપ્રશસ્ત માયા કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૯ લોભ- અપ્રશસ્ત લોભ કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૦ રાગ- અપ્રશસ્ત રાગ કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૧ દ્વેષ -અપ્રશસ્ત દ્વેષ કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૨ કલહ- કલેશ-ઝંઘડા કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૩ અભ્યાખ્યાન-કલંક કે આળદેવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૪ પૈશૂન્ય -ચાડી ચૂગલી કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૫ રતિ અરતિ - અપ્રશસ્ત હર્ષ કે શોક કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૬ પરપરિવાદ - નિંદા, ટીકા કરવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૭ માયા મૃષાવાદ- કપટ યુક્ત જૂઠું બોલવાથી પાપનો આસ્રવ થાય છે
- ૧૮ મિથ્યાત્વ - મિથ્યાત્વ આચરણથી પાપનો આસ્રવ થાય છે

જેમ પુન્યના નવ કારણો કહ્યા તેમ અહીં આ ૧૮ પાપ સ્થાનક નું સેવન એ પાપ બાંધવાના ૧૮ કારણ રૂપે જણાવેલું છે. ઉપર જો કે 'કરવાથી' શબ્દ વાપરેલ છે. પણ મન-વચન-કાયા પૂર્વક કરવું, કરાવવું કે અનુમોદવું એ બધાં પાપસ્રવના કારણભૂત જ છે

ફક્ત તે સેવનમાં જ્યાં પ્રશસ્ત ભાવ હોય અર્થાત્ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે જો આમાંનું કોઈ સેવન થાયતો તેમાં પુન્યનો આસ્રવ કે નિર્જરા વિશેષ થાય છે અને પાપનો આસ્રવ ઓછો થાય છે.

❖ પાપના બે ભેદો:-

-૧ દ્રવ્યપાપ:- જીવને દુઃખ ભોગવવામાં કારણરૂપ જે અશુભ કર્મસ્રવ તેને દ્રવ્ય પાપ કહેવામાં આવે છે.

-૨ ભાવપાપ:-અશુભ કર્મસ્રવને ઉત્પન્ન કરવામાં મૂળ કારણ રૂપ જે અશુભ અધ્યવસાય-ભાવ/પરિણામ તે ભાવ-પાપ કહેવામાં આવે છે.

❖ પાપ પ્રકૃતિ:- પાપ પ્રકૃતિ નું કથન સમજણ માટે તો જરૂરી જ છે તદુપરાંત કંઈક અંશે મંતવ્યભેદ ને પણ સ્પષ્ટ કરે છે.

-૧- પાપ પ્રકૃતિ:- જીવ જે પાપ ઉપાર્જન કરે છે તે બંધાયેલ પાપ કયા પ્રકારે ઉદયમાં આવે કે ભોગવાય છે તે જણાવતા કર્મોની પ્રકૃતિને પાપ પ્રકૃતિ કહેલી છે

-૨ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના અધ્યાય:૮ ના સૂત્ર:૨૬ સદ્વેદ્યસમ્યક્ત્વ હાસ્યરતિપુરુષવેદશુભાવુર્નામગોત્રાણિ પુણ્યમ્ ના સ્વોપજ્ઞભાષ્યમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે કે અતોઽન્યત્પાપમ્ અર્થાત્ આટલી પ્રકૃતિ સિવાયની મૂળ કે ઉત્તર કર્મ પ્રકૃતિ તે પાપ છે. મતલબ કે પૂર્વસૂત્રમાં જે પૂન્યપ્રકૃતિ જણાવી તે સિવાયની બધી પાપ પ્રકૃતિ સમજવી.

-૩ કર્મગ્રન્થ કે નવતત્ત્વ માં આ જ પાપ પ્રકૃતિની સંખ્યા ૮૨ની કહી છે. તેમના મત

મુજબ તેઓ તિર્યચ્યાયુ ને પુન્ય પ્રકૃતિ માને છે તેથી અહીં સમાવેશ થશે નહીં. એ જ રીતે તત્વાર્થ સૂત્રકારે જણાવેલ હાસ્ય, રતિ અને પુરુષવેદ એ ત્રણ નોકષાય મોહનીય ને પણ કર્મગ્રન્થ અને નવતત્વકાર પાપ પ્રકૃતિ ગણે છે. માટે તે ત્રણેનો ઉમેરો થશે

-૪- હારિભદ્રીય ટીકા:- માંતો સ્પષ્ટ તથા સૂત્ર ૮:૨૬ સદ્વેદ્યસમ્યક્ત્વ. નો જ સાક્ષી પાઠ નોંધેલ છે. અને શેષમ્પાપમ્ કહીને બાકીની પ્રકૃતિ પાપ-પ્રકૃતિ છે તેમ કહ્યું છે તેઓ શ્રી કર્મગ્રન્થ ના મત ને નહીં પણ તત્વાર્થકારના મતને જ પ્રાધાન્ય આપે છે.

-૫- સિદ્ધસેનીય ટીકા:- માં જાણે આ તત્વાર્થ સૂત્રની ટીકા જ ન હોય તેમ પહેલાતો સીધું જ ૮૨-પાપ પ્રકૃતિનું વિધાન કરે છે. પછી ભાષ્યની ટીકા રચતી વેળાએ સદ્વેદ્યસમ્યક્ત્વ. ૮:૨૬ નો ઉલ્લેખ કરીને પણ પછી ૮૨ પ્રકૃતિ નો જ ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેમને સૂત્રકાર કરતા નવતત્વકાર અને કર્મગ્રન્થિક મતને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું હોય તેવું જણાય છે

-૬- પ્રકૃતિના મંતવ્ય ભેદ વિષયક આગમ પાઠ આધારિત વિશેષ ખુલાસા અમે મેળવી શક્યા નથી. કેમ કે સ્થાનાઙ્ગ તથા સમવાયાઙ્ગ બંને અંગોમાં એગે પુણે એટલો જ પાઠ છે. અન્ય આગમોમાં જે પાઠ મળે છે તેમાં પાપ પુન્ય પ્રકૃતિના ભેદ જોવા મળેલ નથી. અર્થાત્ વર્તમાન કાલીન મૂળ આગમમાં તો આ પાઠ ભેદનો આધાર ઉપલબ્ધ જણાતો નથી વળી પૂ. ઉમાસ્વાતિજ્ઞના પૂર્વકાલિન અન્ય સાહિત્યનો આધાર પણ ઉપલબ્ધ થતો નથી તેથી ખુદ ભાષ્યવૃત્તિ કારે પણ કહી દીધું કે આ મંતવ્ય નું રહસ્ય સંપ્રદાયનો વિસ્ફોટ થવાથી અમે જાણતા નથી પણ ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિ જાણતા હશે કેમ કે હાલ આ રીતે પ્રકૃતિ ગણના જોવા મળતી નથી.

-૭- પાપ પ્રકૃતિની ગણતરી:- તત્વાર્થ સૂત્રકારે જેને પુન્ય પ્રકૃતિ ગણી નથી તે સર્વે પાપ પ્રકૃતિ ગણાય તેને માટે જ સ્વોપણ ભાષ્યમાં શેષમ્ પાપમ્ કહ્યું છે

ક્રમ: ૧ સૂત્રકાર મહર્ષિ કુલ ૯૭ પ્રકૃતિ જણાવે છે જુઓ તે મુજબ -

(૧) જ્ઞાનાવરણીય-૫ (૨) દર્શનાવરણીય-૯ (૩) વેદનીય -૨ (૪) મોહનીય-૨૮, (૫) આયુષ્ક-૪, (૬) નામ-૪૨, (૭) ગોત્ર-૨, (૮) અંતરાય-૫ એમ કલિ-૯૭ પ્રકૃતિ થશે

ક્રમ: ૨ કર્મગ્રન્થના મત મુજબ બંધ આશ્રયી પ્રકૃતિની સંખ્યા ૧૨૦ ની કહી છે અને ઉદય આશ્રીત પ્રકૃતિની સંખ્યા-૧૨૨ કહી છે અહીં જે ૨ પ્રકૃતિનો તફાવત પડે છે તે મોહનીય ને આશ્રીને છે કેમ કે કર્મગ્રન્થના મતે મોહનીય કર્મની એક પ્રકૃતિનો જ બંધ પડે છે મિશ્ર મોહનીય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય નો બંધ હોતો નથી પણ તે મિથ્યાત્વ મોહનીય ના વિશુદ્ધ થયેલા દળીયા જ છે. તેથી બંધાશ્રયી પ્રકૃતિ ૧૨૦ છે પણ ઉદયમાં મોહનીયના ત્રણે ભેદો ગણાશે માટે ઉદયાશ્રીત પ્રકૃતિ ૧૨૨ છે.

અર્થાત્ કર્મગ્રન્થના મતે મોહનીય કર્મના બંધ આશ્રયી ભેદો ૨૮ નહીં પણ ૨૬ છે. ૨૮ ભેદ ઉદયને આશ્રીને છે.

ક્રમ: ૩ તત્વાર્થ સૂત્રકાર અધ્યાય: ૮-સૂત્ર: ૧૨ માં જણાવે છે તે મુજબ મોહનીયના બંધ આશ્રયી ૨૮ ભેદોનું જ કથન છે.

ક્રમ: ૪ નામકર્મની પ્રકૃતિની ભેદો તત્વાર્થ સૂત્રમાં જણાવ્યા મુજબ ૪૨ છે. આ અભિપ્રાય કર્મગ્રન્થ માં પણ સ્વીકારેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે ૧૪ પિંડપ્રકૃતિ + ૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ + ત્રસદશક ૧૦ અને ત્રસની વિપરીત અર્થાત્ સ્થાવર દશક-૧૦=૪૨કુલ

ક્રમ:૫ ત્રસ-સ્થાવર દશકોમાં કોઈ ભેદ પ્રભેદ નથી તે આ પ્રમાણે છે

(૧)ત્રસ અને સ્થાવર (૨)સૂક્ષ્મ અને બાદર, (૩)પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (૪)પ્રત્યેક અને સાધારણ, (૫)સ્થિર અને અસ્થિર, (૬)શુભ અને અશુભ, (૭)સુસ્વર અને દુસ્વર, (૮)સૌભાગ્ય અને દૌર્ભાગ્ય (૯)આદેય અને અનાદેય, (૧૦)યશ અને અયશ

આ રીતે કુલ ૨૦ પ્રકૃતિ તત્વાર્થ તથા કર્મગ્રન્થમાં સમાન છે જેને ત્રસ દશક તથા સ્થાવર દશક રૂપે ઓળખે છે.

ક્રમ:૬ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ આઠ છે, તેમાં પણ કોઈ ભેદ-પ્રભેદ નથી અને તત્વાર્થ સૂત્ર તથા કર્મગ્રન્થ બંનેમાં માન્ય છે.

(૧)અગુરુલઘુ, (૨)ઉપઘાત, (૩)પરાઘાત, (૪)આતપ, (૫)ઉઘોત, (૬) શ્વાસોચ્છ્વાસ (૭)નિર્માણ, (૮)તીર્થકર

ક્રમ:૭ પિંડ પ્રકૃતિમાં ભેદ-પ્રભેદ છે. તેના મૂળ ભેદ આ પ્રમાણે છે

(૧)ગતિ, (૨)જાતિ, (૩)શરીર, (૪)અંગોપાંગ, (૫)બંધન, (૬)સંઘાત, (૭)સંસ્થાન, (૮)સંઘયણ, (૯)વર્ણ, (૧૦)ગંધ, (૧૧)રસ, (૧૨)સ્પર્શ (૧૩)આનુપૂર્વી (૧૪)વિહાયોગતિ આ ચૌદ ભેદો પણ સૂત્રકાર તથા કર્મગ્રન્થકાર બંનેને માન્ય છે

ક્રમ: ૮ આ રીતે ત્રસ દશક-૧૦, સ્થાવર દશક-૧૦, પ્રત્યેક પ્રકૃતિ ૮ એ ૨૮ નામકર્મ પ્રકૃતિની સંખ્યામાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી પરંતુ જે ૧૪-પિંડ પ્રકૃતિ છે તેના ભેદ પ્રભેદો કરવાથી કુલ ઉત્તર પ્રકૃતિ સંખ્યા ૪૨, ૬૭, ૯૩ અને ૧૦૩ એમ ચાર ભેદે જોવા મળે છે

(૧) ૪૨ નામ કર્મ પ્રકૃતિ- અહીં ગણાવેલ ૨૮ + ૧૪ પિંડ પ્રકૃતિ = ૪૨

(૨) ૬૭ નામ કર્મ પ્રકૃતિ-

(૧)ગતિ-૪, (૨)જાતિ-૫, (૩)શરીર-૫, (૪)અંગોપાંગ-૩

(૫)સંઘયાણ-૬, (૬)સંસ્થાન-૬, (૭)વર્ણ-૧, (૮)રસ-૧, (૯)ગંધ-૧,

(૧૦)સ્પર્શ-૧, (૧૧)આનુપૂર્વી-૪, (૧૨)વિહાયોગતિ-૨ = ૩૯

- આ રીતે ત્રસ દશક-૧૦ + સ્થાવર દશક-૧૦ + પ્રત્યેક પ્રકૃતિ-૮ + પિંડ પ્રકૃતિ અહીં ગણાવ્યા મુજબ-૩૯ તેથી કુલ નામકર્મ-૬૭ થશે

(૩) ૯૩ નામ કર્મ પ્રકૃતિ

ઉપરોક્ત ૬૭ + બંધન નામકર્મ-૫, + સંઘાતન નામકર્મ-૫, + વર્ણ ૫, + ગંધ-૨, + રસ-૫, + સ્પર્શ-૮ [જેમાંથી વર્ણાદિ ચતુષ્ક-૪ મૂળભેદ બાદ થઈ જશે]

૬૭ + ૫ + ૫ + ૫ + ૨ + ૫ + ૮ - ૪ = ૯૩ કુલ પ્રકૃતિ

(૪) ૧૦૩ નામકર્મ પ્રકૃતિ:-

ઉપરોક્ત ૯૩ પ્રકૃતિ + બંધન નામકર્મના ૧૦ ભેદ બીજાગણે. અર્થાત્ બંધન નામકર્મના કુલ ૧૫ ભેદ ગણેતો કુલ ૧૦૩ કર્મ પ્રકૃતિ થશે.

ક્રમ:૯ પણ એક વાત નોંધપાત્ર છે કે તત્વાર્થ સૂત્રકારે ૨ચેલ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં ઉપરોક્ત નામકર્મના ભેદોમાં ઘણુંજ વૈવિધ્ય જોવા મળે છે. જે અધ્યાય:૮-સૂત્ર:૧૨ માં કહેલું છે તેમ છતાં ઉપરોક્ત પ્રકૃતિ સંખ્યા સાથે તેમાં વિશેષ સમાનતા જણાતી હોવાથી અમે ઉપરોક્ત

મતને આશ્રીને પાપ પ્રકૃતિની તુલનાત્મક સારણી રજૂ કરીએ છીએ

કર્મ	પાપ પ્રકૃતિની સંખ્યા		
	તત્વાર્થ મતે	કાર્મગ્રન્થિક મતે	સૂચના
૧ જ્ઞાનાવરણીય	૫	૫	
૨ દર્શનાવરણીય	૯	૯	
૩ અંતરાય	૫	૫	
૪ વેદનીય-અશાતા	૧	૧	
૫ ગોત્ર-નીય	૧	૧	
૬ આયુષ્ય	૨	૧	નોંધ-૧ જોવી
૭ મોહનીય	૨૪	૨૬	નોંધ-૨ જોવી
૮ નામકર્મ	૩૪	૩૪	નોંધ-૩ જોવી
કુલ	૮૧	૮૨	

❖ પાપ પ્રકૃતિની તુલનાત્મક આરણી વિષયક સૂચના:-

(૧) જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અંતરાય, વેદનીય અને ગોત્ર એ પાંચ કર્મ પ્રકૃતિ વિષયક કોઈપણ મતભેદ તત્વાર્થ સૂત્રકાર અને કર્મગ્રન્થકાર વચ્ચે જોવા મળેલ નથી

(૨) નોંધ:-૧ આયુષ્ય-તત્વાર્થ સૂત્રકારના મતે ૨-પાપ પ્રકૃતિ છે

અને કાર્મગ્રન્થિક મતે -૧ પાપ પ્રકૃતિ છે કારણકે તિર્થયાયુ સૂત્રકારના મતે પાપ પ્રકૃતિ છે, કાર્મગ્રન્થિક મતે પુન્ય પ્રકૃતિ છે.

(૩) નોંધ:-૨ મોહનીય-તત્વાર્થ સૂત્રકારના મતે ૨૪-પાપ પ્રકૃતિ છે જ્યારે કાર્મગ્રન્થિક મતે ૨૬ પાપ પ્રકૃતિ છે.

કારણ કે - મોહનીય ની કુલ પ્રકૃતિ ૨૮ છે.

—જેમાં દર્શન મોહનીયની સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીય એ બે પ્રકૃતિને કાર્મગ્રન્થિક મતે બંધ પ્રકૃતિ ગણી નથી

—તેથી કર્મગ્રન્થકાર બાકીની ૨૬ ને પાપ પ્રકૃતિ કહેલી છે

—જ્યારે તત્વાર્થ સૂત્રકાર સમ્યક્ત્વ મોહનીય, હાસ્ય, રતિ, અને પુરુષ વેદ એ ચાર ને પુન્ય પ્રકૃતિ ગણે છે. માટે ૨૮માંથી આ ચારને બાદ કરતા ૨૪ પ્રકૃતિ પાપ પ્રકૃતિ ગણાશે

(૪) નોંધ:-૩ નામકર્મની ૩૪ પ્રકૃતિ બંને માં ગણેલી છે છતાં કેટલીક વાત નોંધપાત્ર છે.

જેમ કે બંધન નામકર્મ અને સંઘાત નામકર્મ એ બંનેનો સમાવેશ કર્મગ્રન્થકાર શરીર નામકર્મમાં કરે છે માટે આ બંને નામકર્મની ગણના અલગ અલગ કરી નથી

—તત્વાર્થ સૂત્રકારે આવી અલગ ગણના ન કરવા વિશે કોઈ સ્પષ્ટ સૂચના આપેલી નથી. તેથી જો તેના શુભાશુભ પણાનો નિર્ણય ન થાય તો ઉપરોક્ત ૩૪ પ્રકૃતિ ની ગણના બરાબર રહેશે પણ જો તેની ગણના અલગ થાય તો પ્રકૃતિની સંખ્યા બદલાશે

—એ જ રીતે જ્ઞાતિ વગેરેમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ સૂત્ર ૮:૧૨ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાત્રને વિધમ્ શબ્દ વાપરી અનેક પ્રકૃતિનો ઉલ્લેખ કરે છે જો તેને લક્ષમાં લઈએ તો અનેક પાપ પ્રકૃતિ

ગણાવી શકાય તેથી જ તારણ રૂપે અમે ઉપરોક્ત સારણી રજૂ કરેલી છે.

❖ **વિશેષ:-** ૧ આ પાપ પ્રકૃતિમાં એક એક પ્રકૃતિની અલગ અલગ વ્યાખ્યા નવતત્વના વિવરણોમાં સુંદર રીતે જોવા મળે છે. પણ અહીંતે વ્યાખ્યાઓ રજૂ કરી નથી કેમ કે અધ્યાય:૮ના સૂત્ર ૭ થી ૧૪ માં કર્મોની મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિ વિષયક કથનો છે જ તેથી તેની અભિનવટીકા કરતી વેળાએ આ પ્રકૃતિઓનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ રજૂ કરેલ છે

❖ **વિશેષ:-** ૨ અશુભથી પાપનો જ આસ્રવ થાય તેવું ભાર પૂર્વક સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે. જેમ શુભથી પુન્યનો જ આસ્રવ થાય તેમ કહેલું. જો કે અહીં સિદ્ધસેનીગણિજી જણાવે છે કે શુભથી પુન્યાસ્રવ જ થાય એવો આ જ કાર પાપ પ્રકૃતિનો નિષેધ સૂચવે છે નિર્જરાનો નિષેધ નહીં

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

[1] એગે પાવે - ❖ સ્થા.૧-૩.૧-સૂ.૧૨ एवं ❖ સમ.૧-સૂ.૧-૧૮

[2] સૂત્ર તૃતીયચતુર્થયો: સંયુક્ત પાઠ: પુણ્ણ પાવાસવો તહા ❖ ઉત્ત.અ.૨૮-ગા.૧૪

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

-૧- સદ્વેદ્યસમ્યકત્વહાસ્ય રતિ પુરુષવેદશુભાયુ નૈયગોત્રાણિ પુણ્યમ્-અ.૮-સૂ.૨૬ (શેષં પાપમ)

-૨- સદસદ્વેદ્યે - અ.૮-સૂ.૧

-૩- દર્શનચારિત્રમોહનીયકષાયનોકષાય વેદનીયાખ્યાયસ્ત્રિદ્વિષોડશનવભેદા: । સમ્યકત્વ મિથ્યાત્વતદુભયાનિ કષાયનોકષાયવાવનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાનાવરણસંજ્વલન વિકલ્પાચ્ચૈકશ: ક્રોધમાનમાયાલોભા: હાસ્યરત્યરતિશોકભય જુગુપ્સા સ્ત્રી પુનપુનસક વેદા: અ.૮-સૂ. ૧૦

-૪- નારકતૈર્યગ્યૌનમાનુષદૈવાનિ અ.૮-સૂ. ૨૧

-૫- ગતિ જાતિ શરીરાઙ્ગોપાઙ્ગનિર્માણબન્ધનસદ્જાતસંસ્થાનસંહનનસ્પર્શરસગન્ધ વર્ણાનુપૂર્વગુરુલઘૂપષાતતપોદ્યોતોચ્ચ્વાસવિહાયોગતય: પ્રત્યેક શરીરત્રસસુભગ સુસ્વર શુભસૂક્ષ્મપર્યાપ્ત સ્થિરાદેય યશાંસિ સેતરાણિ તીર્થકૃત્વંચ

-૬- ઉચ્ચૈર્નીચૈશ્ચ

-૭- દાનાદિનામ્

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) નવતત્વ ગા. ૧ તથા ૧૮, ૧૯, ૨૦ વૃત્તિ અને વિસ્તરાર્થ

(૨) કર્મગ્રન્થ પાંચમો ગાથા-૧૫

(૩) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૦૫ થી ૨૯૯

□ [9] પદ્ય:- આ સૂત્રના બંને પદ્યો અનુક્રમે પૂર્વ સૂત્ર ૩ તથા ૧ માં કહેવાઈ ગયેલા છે.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- પાપતત્વ કે અશુભ યોગથી થતા પાપાસ્રવની વિસ્તૃત ચર્ચા પાછળનો મહત્વનો હેતુ જો કોઈ હોયતો તે અશુભયોગ થી નિવર્તવાનો છે. જ્યાં સુધી અશુભ

યોગ ચાલુ છે ત્યાં સુધી પાપાસ્રવ ચાલુજ છે અને આ પાપાસ્રવ દુઃખ, દુર્ગતિ અને દૌભાગ્યનો દાતા છે. મોક્ષના ઈચ્છુક જીવો માટે પાપતત્ત્વ ત્યાજ્ય જ છે પણ જગતના જે કોઈ જીવ સુખની ઈચ્છા રાખે છે તે સર્વને સુખ પ્રાપ્તિ ના હેતુથી પણ પાપસ્રવ છોડવો જ પડશે

આ રીતે ભૌતિક સુખ કે શાશ્વત સુખ બધાંનો રાજમાર્ગ જો કોઈ હોયતો તે અશુભયોગોનો ત્યાગ કરી પાપસ્રવ ને પણ છોડવો તે જ છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૫

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સ્વામિભેદથી યોગના ફળ ભેદને જણાવે છે અર્થાત્ આસ્રવના બે ભેદો ને સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:-સકષાયઽકષાયયો: સામ્પ્રાયિકેર્યાપથયો:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક:-સકષાય - અકષાયયો: સામ્પ્રાયિક - ઈર્યાપથયો:

□ [4] સૂત્રસાર:- કષાય સહિત અને કષાય રહિત આત્માનો [યોગ અનુક્રમે] સાંપ્રાયિક કર્મ અને ઈર્યાપથ કર્મનો [બંધહેતુ-કે-આસ્રવ થાય છે] અથવા

[૧-સકષાય - કષાયસહિત આત્માનો યોગ સામ્પ્રાયિક કર્મનો આસ્રવ બને છે. અને ૨-અકષાય-કષાયરહિત આત્માનો યોગ ઈર્યાપથ-રસરહિત કર્મનો આસ્રવ બને છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

સકષાય-કષાય સહિત

અકષાય-કષાય રહિત

સામ્પ્રાયિક-જેનાથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય તે

ઈર્યાપથ-રસ રહિત કર્માસ્રવ થવો તે

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) કાયવાહ્મન: કર્મ યોગ: સૂ. ૬:૧ યોગ:

(૨) સ આસ્રવ: સૂ. ૬:૨ આસ્રવ:

□ [7] અભિનવટીકા:- આ પૂર્વે સૂત્ર:૧ માં કાયાદિ ત્રણ યોગને કહેલા છે. આ ત્રણે યોગો બે પ્રકારના જીવોને વિશે અલગ અલગ જણાવ્યા. સકષાય જીવને આશ્રીને ત્રણે યોગ અને અકષાય જીવોને આશ્રીને ત્રણે યોગ

સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે કે સકષાયથી જીવને સાંપ્રાયિક કર્મનો આસ્રવ થાય છે. અને અકષાયથી જીવને ઈર્યાપથ કર્મનો આસ્રવ થાય છે પણ સકષાય કે અકષાય જીવોને મન-વચન-કાયાના યોગો યથા સંભવ સમજવા [યથા સંભવનો અર્થ હવે પછી કહેવાશે]

કર્મોનો બંધ ચાર પ્રકારે કહેલો છે પ્રકૃતિ બંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભવ બંધ અને પ્રદેશબંધ આ ચારમાંથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધનું કારણ મન-વચન-કાયાના યોગ છે અને સ્થિતિ બંધ તથા અનુભાગ બંધનું કારણ કષાય છે.

આટલી ભૂમિકા પછી સૂત્રની વ્યાખ્યા ને વિચારીએ તો :-

❖ **કષાય:-** સૂત્રમાં સકષાય અને અકષાય બે શબ્દો મુકેલા છે. બંનેમાં કષાય શબ્દ સામાન્યવાચી છે માટે સર્વ પ્રથમ તેનો અર્થ જાણવો આવશ્યક છે.

—કષ: કર્મ ભવેત્ તસ્ય આયો-લાભ: પ્રાપ્તિ:કષાય: ક્રોધાદિ ભેદ: કર્મહૈતુર્ભવહેતુર્વા ।

—કષ એટલે કર્મ તેનો લાભ અથવા પ્રાપ્તિ તે કષાય કહે છે. જે ક્રોધ-માન-માયા-લોભ રૂપ ચાર ભેદ વાળો છે અને કર્મ અથવા ભવ હેતુનું કારણ છે.

—કષાય-એટલે જે આત્માને કષે અથવા દુ:ખ આપે તે -ક્રોધાદિ પરિણામ આત્માને દુર્ગતિમાં લઈ જવાને માટે કષે છે અર્થાત્ દુ:ખ આપે છે, આત્માના સ્વરૂપની હિંસા કરે છે તેથી તે કષાય છે.

—સંસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે. અહીં કષ્ નો અર્થ સંસાર કર્યો છે અને તેની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી કષાય કહ્યા છે.

❖ **સકષાય:-** સહ કષાયેણ વર્તતે इति સકષાય:

—કષાય સહિત, કષાય સહ વર્તતો જીવતે સકષાયી.

—જેનામાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ કષાયોનો ઉદય વર્તતો હોય તેને કષાય સહિત કહેવામાં આવે છે.

❖ **અકષાય:-** અવિદ્યમાન: કષાયોઃકષાય:

—કષાયરહિત, કષાયવિહિન વર્તતો જીવ તેઅકષાયી

—જેનામાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ રૂપ કષાયોનો ઉદય વર્તતો ન હોય તેને કષાય રહિત કહેવામાં આવે છે.

❖ **સામ્પરાયિક—**આત્માનો(પરાભવ)અર્થાત્ સંપરાય કરતું કર્મ તે સામ્પરાયિક કહેવાય છે.

—સંપરાય એટલે સંસાર. જેનાથી સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય તે સાંપરાયિક કર્મ.

—સાંમ્પરાયિક એટલે કષાય સહિત જીવન વીતાવનાર દશમા ગુણ સ્થાનક સુધીના સાંસારિક જીવો

—સમ્પરૈતિ અસ્મિન્નાત્મા इति સમ્પરાય:- ચાતુર્ગીતિક: સંસાર: સમિત્યયં સમન્તાદ્ભાવે સઙ્કીર્ણાદિવત્ પરા ભૂશાર્થે સમ્પરાયતે ચ સ સમ્પરાય: । પ્રયોજનમસ્ય કર્મણ: સામ્પરાયિકમ્-સંસાર પરિભ્રમણહેતુ:

—સંસારના કારણભૂત આસ્રવને સાંમ્પરાયિક આસ્રવ કહે છે.

—કર્મોદ્વારા ચારે તરફથી સ્વરૂપનો અભિભવ થવોતે સંપરાય છે. આ સંપરાય ને માટે થતો આસ્રવ તે સામ્પરાયિક આસ્રવ છે.

—સંપરાય શબ્દને સંસારનો પર્યાય વાચી પણ કહ્યો છે. જે કર્મ સંસારનું પ્રયોજક છે. તે સાંમ્પરાયિક કર્મ છે.

❖ **ઈર્યાપથ—** ઈર્યા-અર્થાત્ ગમના ગમન-આદિ પ્રવૃત્તિ દ્વારા બંધાતુ જે કર્મ, તેને ઈર્યાપથ કર્મ કહેવામાં આવે છે.

—ઈર્યા એટલે ગમન. ઉપલક્ષણથી કષાય રહિત મન, વચન અને કાયાની દરેક પ્રવૃત્તિ જાણવી. પથ એટલે દ્વારા “ફક્ત યોગ દ્વારા થતો આસ્રવ તે ઈર્યાપથ છે.

—ઈર્યા યોગગતિ: સૈવ યથા યસ્ય તદુચ્યતે ।

કર્મેર્યા પથમસ્યાસ્તુ શુષ્કકૃડ્યેડશ્મવચ્ચિરમ્ ।

—માત્ર ઈર્યાપથિકી પ્રતિક્રમણને યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરનારા

—ઈરણમ્ ઈર્યા-ગતિરાગમાનુસારિણી વિહિત પ્રયોજને સતિ પરસ્તાત્ યુગમાત્રદષ્ટિ: સ્થાવરજઙ્ગમાનિ ભૂતાનિ પરિવર્જયન્ અપ્રમત્ત: શનૈર્યાયાત્ તપસ્વીતિ સૈવંવિક્ષા ગતિ: પન્થ્યા-માર્ગ પ્રવેશો યસ્ય કર્મણ: તદ્ ઈર્યાપથમ્ ।

—સ્થિતિ અને અનુભાગ રહિત કર્મો ના આસ્રવને ઈર્યાપથ આસ્રવ કહે છે

—ઈર્યા એટલે યોગગતિ, જે કર્મ માત્ર યોગથી જ આવે છે તે ઈર્યાપથ આસ્રવ છે.

❖ સકષાય સામ્પરાયિક— સકષાય અને સામ્પરાયિક શબ્દનો અર્થ જાણ્યા પછી હવે તે બંનેનો સંબંધ જોઈએ તો

સર્વ પ્રથમ તો અનુવૃત્તિ સમજવી પડશે

❖ સકષાય શબ્દ સાથે પૂર્વના યોગ શબ્દને જોડવાનો છે અને

❖ સમ્પરાયિક સાથે પૂર્વના આસ્રવ શબ્દને જોડવાનો છે

❖ તેથી મન, વચન, કાયાનો યોગ જો કષાય સહિત હોય તો સામ્પરાયિક(કર્મોનો)

આસ્રવ થાય છે

— જેમ ભીનું ચામડું હોય અને હવાથી તેના ઉપર રજ પડે તો ચામડા સાથે ચોટી જાય છે. તેમ મન-વચન કે કાયાના યોગ દ્વારા આકૃષ્ટ જે કર્મ તે કષાયોદયના કારણથી આત્માની સાથે સંબંધ થઈ ને સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે કર્મને સાંપરાયિક કહેવાય છે.

— કષાયના ઉદયવાળો આત્મા કાયા-વચન કે મનના યોગથી ત્રણ પ્રકારે શુભ-અશુભ જે કર્મ બાંધે છે તેને સાંપરાયિક કર્મસ્રવ કહ્યો છે. અર્થાત્ તે કષાયની તીવ્રતા-મંદતા પ્રમાણે અધિક કે અલ્પ સ્થિતિ વાળું હોય છે અને યથા સંભવ શુભાશુભ વિપાકનું કારણ પણ થાય છે.

—કષાયના સહયોગથી થતો શુભ કે અશુભ આસ્રવ સંસારનો હેતુ બને છે. કારણ કે પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ અને રસ એ ચાર પ્રકારના બંધમાં સ્થિતિબંધ અને રસબંધની વિશેષતા છે. કષાયને લીધે શુભ કે અશુભ સ્થિતિ અને રસનો બંધ અધિક થાય છે જે સંસાર પરિભ્રમણ વધારે છે. અને આ સંસારનું પરિભ્રમણ તે જ સામ્પરાયિક આસ્રવ

❖ પ્રશસ્ત કષાયના સહયોગથી થતો કર્મબંધ શુભ છે અને અપ્રશસ્ત કષાયના સહયોગથી થતો કર્મબંધ અશુભ છે. પરંતુ અહીં મહત્વની વાત એ છે કે બંધ શુભ હોય કે અશુભ તે સંસાર પરિભ્રમણ માં નિમિત્તતો બને જ છે. ફક્ એટલો કે પ્રશસ્તકષાયના સહયોગથી થતો શુભ કર્મબંધ પરિણામે સંસાર ને દૂર કરવામાં સહાયક છે. બીજી રીતે કથન કરીએતો એમ કહી શકાય કે પ્રશસ્ત રાગ હશે તો કદીક વીતરાગપણું આવશે.

❖ સકષાય થી યથા સાંપરાયિક બંધમાં કર્મો આત્માની સાથે ચીકાશવાળી ભીંત ઉપર રજ ચોટે તેમ ચોટી જાય છે અને સ્થિતિ બંધ મુજબ લાંબા કાળ સુધી રહે છે. અને અબાધાકાળ પૂર્ણ થતા પોતાનું શુભાશુભ ફળ આપે છે.

❖ સામ્પરાયિક એટલે દશમા ગુણ સ્થાનક પર્યન્તના, કષાય યુક્ત એવા સાંસારિક

જીવો. તેનો યોગ કષાય સહિત હોવાથી સંસાર ભાવરૂપ બને છે. તે સંસાર એ જ સાંખ્યરાયિક કર્માન્નવનું ફળ

❁ **અકષાય થી ર્ઠ્યાપથ:-**અકષાય અને ઈર્થાપથ નો સંબંધ સમજતા પૂર્વે ઉપરોક્ત સૂત્રની અનુવૃત્તિ જાણવી જરૂરી છે.

☆ અકષાય શબ્દ સાથે પૂર્વના યોગ શબ્દને જોડવાનો છે અને

☆ ર્ઠ્યાપથ શબ્દ સાથે પૂર્વના આસ્રવ શબ્દને જોડવાનો છે તેથી

☆ મન, વચન, કાયાનો યોગ જો કષાય રહિત હોય તો ઈર્થાપથ કર્મોનો આસ્રવ થાય છે.

☆ જેમ સૂકી ભીંત હોય અને તેના ઉપર લાકડાનો દડો ફેંકવામાં આવે તો તે ચોટી જતો નથી પણ ભટકાઈને પાછો પડે છે તેમકષાય રહિત પણે ફક્ત (મન)વચન કે કાયાના યોગથી આકૃષ્ટ થયેલા જે કર્મો છે તે આત્માની સાથે લાગીને તુરંત છુટા પડી જાય છે. અને તેને ઈર્થાપથ કર્મ કહેવામાં આવે છે.

—પરંતુ આ કર્મ કષાયમુક્ત આત્મા ત્રણે પ્રકારના યોગથી બાંધે છે, તો પણ કષાયના અભાવના કારણે વિપાકને આપનારું થતું નથી તેમજ બે સમયથી અધિક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતું નથી.

—આવા બે સમય સ્થિતિ વાળા કર્મને ઈર્થાપથ કર્માન્નવ એટલા માટે કહેલો છે કે તે કર્મ કષાયના અભાવે ફક્ત ઈર્થા અર્થાત્ ગમના ગમન પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ બંધાય છે.

☆ કષાય રહિત આત્માને ફક્ત યોગથી જ કર્માન્નવ થાય છે આથી તે ઈર્થાપથ કર્માન્નવ કહ્યો છે. તેમાં કર્માન્નવ થકી જે બંધ પડે છે તે રસ બંધથી રહિત હોય છે. તેની સ્થિતિ પણ સ્વોપજ ભાષ્યમાં એક સમયની જ કહેલી છે. તે આ પ્રમાણે-- ઈર્થાપથ કર્માન્નવમાં પ્રથમ સમયે કર્મ બંધાય, બીજા સમયે રહે અને ત્રીજા સમયે આત્માથી વિખૂટા પડી જાય છે. [કિટલાંક અહીં બે સમયની વિવક્ષા પણ કરે છે તે બંધ અને સ્થિતિ ને આશ્રીને કરાયેલું વિધાન છે.

—જેમ ચીકાશ રહિત શુષ્ક ભીંત ઉપર પત્થર ફેંકવામાં આવે તો તે પત્થર ભીંત સાથે અથડાઈને નીચે પડી જાય છે તેમ ઈર્થાપથ કર્મ પણ પહેલા સમયે બંધાય, બીજો સમય [અર્થાત્ એક સમય] રહીને તુરંતજ આત્માથી વિખૂટા પડી જાય છે.

“પઠમં સમણ્ બધ્ધપુટ્ટાં બિતિણ્ સમણ્ વેદિતા

તતિણ્ સમણ્ નિજિણ્ણા સેઆલે અકમ્મં વાવિ ભવતિ

સ્વોપજ ભાષ્યમાં એક સમય સ્થિતે: કહ્યું છે જ્યારે સિદ્ધસેનીય ટીકાકાર જકાર પૂર્વક ત્રિસમયાવસ્થાન ઈવ વેદિતવ્ય: કહે છે. જ્યારે હારિભદ્રીય ટીકામાં તો ઈકસ્મિન્ સમયે મધ્યમેઽવસ્થિતિ: એમ સ્પષ્ટ લખ્યું છે

સારાંશ એટલોજ કે ત્રણ સમય જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ કહેવાય છે. સ્થિતિની અપેક્ષાએ મધ્યમ સમયને આશ્રીને એક સમયની સ્થિતિ સમજવી જોઈએ જો બંધ અને સ્થિતિને લક્ષમાં લેવામાં આવે તો બે સમય થશે અને બંધ-સ્થિતિ તથા નિર્જરાની દૃષ્ટિએ ત્રણ સમય થશે. છતાં જ્યારે સ્વોપજ ભાષ્યમાં ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા “જ”કાર પૂર્વક એક સમયસ્થિતે: કહ્યું છે ત્યારે એક સમયની વિવક્ષાને મહત્વ આપવું જોઈએ.

—આ રીતે આસ્રવ ના જે બે ભેદ જોયા તેનો સારાંશ એટલો જ છે કે મન-વચન અને

કાયા એ ત્રણે યોગોની સમાનતા હોવા છતાં પણ જો કષાય ન હોય તો ઉપાર્જિત કર્મમાં સ્થિતિ અથવા રસનો બંધ થતો નથી. સ્થિતિ અને રસ બંનેનું બંધકારણ કષાય જ છે આથી કષાય જ સંસારની ખરી જડ છે.

❁ વિશેષ:-

❁ **યથાસહુયમ્**:- સૂત્રમાં પૂર્વપદ દ્વન્દ્વ સમાસ માં છે અને દ્વિ વચનાન્ત છે ઉત્તરપદ પણ દ્વન્દ્વ સમાસમાં અને દ્વિ વચનાન્ત છે, બંનેની વિભક્તિ સમાન છે તેથી પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદ ક્રમાનુસાર જોડી શકાયા છે જેમ કે સકષાય-સામ્પ્રાયિક અને અકષાય-ઈર્યાપથ એ રીતે યોગ અને આસ્રવનો કાર્ય-કારણ સંબંધ જોડી શકાયેલ છે.

❁ **યથાસમ્ભવમ્**- આ યથાસમ્ભવ એવોજે શબ્દ સ્વોપણ ભાષ્યમાં વપરાયેલો છે તે યોગ ને માટે છે જેમકે:-

(૧)એકેન્દ્રિય જીવોને ફક્ત કાયયોગ જ હોય છે

(૨)બેન્દ્રિય તેઈન્દ્રિયયઉરિન્દ્રિયઅને અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને કાય અને વાગૂ બે યોગ હોય છે.

(૩)સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને મનો-વાક્-કાય ત્રણે યોગ હોય છે.

-સંજવલનવર્તી, ઉપશાન્ત કષાય, ક્ષીણ મોહ વાળાને ત્રણે યોગ હોય છે

-કેવળી ભગવંતને ફક્ત વાક્ અને કાય યોગ હોય છે પણ મનો યોગ વર્તતો હોતો નથી.

આવા ભેદોને લીધે ભાષ્યકારે **યથાસમ્ભવ** શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે ઉપરોક્ત ભેદોમાં જેને જે યોગ વર્તતો હોય તેને તે યોગ મુજબ પણ કષાય સહિત હોય તો સામ્પ્રાયિક કર્માસ્રવ થાય છે અને કષાય રહિત હોય તો ઈર્યાપથ કર્માસ્રવ થાય છે.

❁ કયા ગુણસ્થાન કે ક્યો આસ્રવ થાય

ગુણસ્થાનક	કષાયોદય	આસ્રવ
પહેલાથી દશમા સુધી	હોય છે	સામ્પ્રાયિક
અગીયાર થી તેરમા સુધી	નથી હોતો	ઈર્યાપથ
ચૌદમું ગુણસ્થાનક	કષાય કે યોગ નથી	સર્વથા અભાવ

❁ વ્યાકરણના નિયમાનુસાર સામાન્યતઃ અકષાય અને ઈર્યાપથ શબ્દોનો પૂર્વ પ્રયોગ થવો જોઈએ. પણ સામ્પ્રાયિક અને સકષાય ના સંબંધમાં ઘણું વર્ણન કરવાનું છે તેથી સૂત્રકાર મહર્ષિએ તેની વિશેષતા સ્વીકારીને તેનો પૂર્વપ્રયોગ કરેલ છે.

❁ સૂત્રરચના:-

(૧) સકષાય અને અકષાય એ બંને પદનો દ્વન્દ્વ સમાસ કરેલો છે સકષાયન્ચ અકષાયન્ચઈતિ સકષાયાકષાયૌ । ત્યાર પછી તેનું અનન્તર સ્વામિત્વ જણાવવાને માટે ષષ્ઠી દ્વિવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તેથી સકષાયાકષાયૌ: એવું રૂપ થશે

(૨)સામ્પ્રાયિક અને ઈર્યાપથ એ બંનેનો પણ દ્વન્દ્વ સમાસ થયો છે. સામ્પ્રાયિકં ચ ઈર્યાપથ ચ ઇતિ સામ્પ્રાયિકેર્યાપથે । એ રીતે દ્વન્દ્વ સમાસ કરીને તેનો અનન્તર સંબંધ જણાવવો

માટે ષષ્ઠી દ્વિવચન કરેલ હોવાથી સામ્પ્રાયિકેર્યાપથયોઃ એવું રૂપ થયેલું છે.

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- જસ્સ ણં કોહમાણમાયાલોભા વોચ્છિન્ના ભવન્તિ તસ્સ ણં ઈરિયાવહિયા કિરિયા કજ્જઈ...જસ્સણં કોહમાણમાયાલોભા અવોચ્છિન્નાભવન્તિ તસ્સ ણં સંપરાય કિરિયા કજ્જઈ । ❀ મગ. શ.૭,૩-૧,સૂ.૨૬૭

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:- સમ્પરાયના ભેદો:-

અવ્રતકષાયેન્દ્રિક્રિયાઃ પજ્વચતુઃ પજ્વપજ્વવિંશતિ સહ્જ્યાપૂર્વસ્ય ભેદાઃ સૂત્ર. ૬:૬

□ [9]પદઃ:-

(૧) સકષાયી અકષાયી આશ્રવો બે સૂત્રમાં સામ્પ્રાયિક પ્રથમ ભેદે ઈર્યાપથિક ભિન્ન ભેદમાં

(૨) સૂત્ર ૫-૬-૭નું સંયુક્ત પદઃ:-
સકષાયી, નિઃકષાયી, આત્મા કર્મબંધ બે પ્રકારના બાંધે સામ્પ્રાયિક ઈર્યાપથ, સામ્પ્રાયિકે કારણે આ પાંચ અવ્રતને ચાર કષાયો, પાંચ ઈન્દ્રિય પચ્ચીસ કહ્યા ભાવ વિશેષ તીવ્ર મંદ અજ્ઞાત જ્ઞાત બળ શસ્ત્ર રહ્યાં

□ [10]નિષ્કર્ષ:- સામ્પ્રાયિક અને ઈર્યાપથ બંને પ્રકારના આશ્રવો માં મુખ્ય તફાવત રૂપ તત્વ જો કોઈ હોય તો તે કષાયને અસ્તિત્વનું હોવાપણું કે નહોવાપણું એ છે. કેમ કે યોગ સહિત જીવાત્મા કર્મસ્રવતોકરવાનો જ છે. સર્વથા કર્મસ્રવ થી મુક્ત થવા માટે તો અયોગી પણુંજ જરૂરી છે.

સયોગી આત્મામાં પણ દશ ગુણસ્થાનક સુધીના જીવો સકષાયી કહેલા છે અને તેમને સ્થિતિબંધ રસબંધ એ બંને બંધો પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધમાં ઉમેરાવાના છે. તેનો સર્વથા લોપ શક્ય નથી તો આ સૂત્ર થકી મોક્ષાર્થી જીવોએ નિષ્કર્ષ શું વિચારવો?

એટલો જ નિષ્કર્ષ અહીં વિચારી શકાય કે જીવને યોગ અને કષાયના સહવર્તી પણાથી થતાં સામ્પ્રાયિક કર્મસ્રવમાં તીવ્રતા કે મંદતાની તરતમતા કેટલી આવે? જો જીવ સમજણ પૂર્વક પોતાના ક્રોધ-માન-માયા-લોભને ઘટાડી શકે અર્થાત્ અનંતાનુબંધી હોય તો અપ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની, હોય તો પ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની હોય તો સંજવલન એમ તેની પરિણતીમાં તેમજ તીવ્રતાની દ્રષ્ટિએ પણ શક્યતઃ મંદતા જો લાવી શકે તો તે-તે જીવા તેટલા પ્રમાણ રસબંધ થી હળવા થઈ શકે.

—બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કષાયોની જેટલી અલ્પતા હશે તેટલીજ બધ્ધ કર્મોની શુભાશુભતામાં સ્થિતિ તથા રસબંધની અલ્પતા આવશે માટે સકષાયી એવા આપણે સૌ એ અલ્પકષાયથકી સાંપ્રાયિક કર્મસ્રવમાં રસ કે અનુભાગબંધની અલ્પતા આણવા માટે પુરુષાર્થ કરવો જેથી ક્રમશઃ સંસાર થી નિવૃત્ત થઈને મોક્ષને પામવામાં સફળતા મેળવી શકાય.

અધ્યાય: ૬ સૂત્ર: ૬

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર આ સૂત્ર થકી સાંપરાયિક કર્માસ્રવ ના ભેદોને જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *અવ્રતકષાયેન્દ્રિયક્રિયા: પઞ્ચચતુ:પઞ્ચવિંશતિસહ્સ્રયા:
પૂર્વસ્ય ભેદા:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-અવ્રત કષાય - ઇન્દ્રિય - ક્રિયા: પઞ્ચ - ચતુ: - પઞ્ચ -
પઞ્ચ વિંશતિ સહ્સ્રયા: પૂર્વસ્ય ભેદા:

□ [4] સૂત્રસાર:- પાંચ અવ્રત, ચાર કષાય, પાંચ ઇન્દ્રિય [અને] પચીસ ક્રિયા
[એ] પૂર્વના [અર્થાત્ સાંપરાયિક કર્માસ્રવના અવ્રત, કષાય, ઇન્દ્રિય અને ક્રિયા રૂપ ભેદ છે.
તે અનુક્રમે સંખ્યામાં પાંચ, ચાર, પાંચ અને પચીસ છે. એ રીતે સાંપરાયિક કર્માસ્રવના કુલ-
૩૯ ભેદો છે.]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અવ્રત—અવિરતિ, હિંસાદિ પાંચ-હવેપછી કહેવાશે
કષાય — કષાય, કોઘાદિ ચાર ભેદે હવે પછી કહેવાશે
ઇન્દ્રિય— સ્પર્શન આદિ પાંચ ઇન્દ્રિયો-પૂર્વે કહેવાઈ છે
ક્રિયા— ક્રિયા-પચીસ પ્રકારની છે જે અહીં કહેવાશે
પઞ્ચ—પાંચ ચતુ: ચાર
પઞ્ચવિંશતિપચીસ પૂર્વસ્ય— પૂર્વ, સામ્પરાયિકના
ભેદા: ભેદ-પ્રકારો (છે)

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સકષાયાકષાયયો: સૂત્ર. ૬:૫ સામ્પરાયિક સૂત્ર થી ની અનુવૃત્તિ

(૨) સ આસ્રવ: ૬:૧ આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ પ્રથમ યોગની વ્યાખ્યા આપી, યોગને
આસ્રવરૂપે ઓળખ આપી, શુભાશુભતાની દ્રષ્ટિએ બે ભેદો જણાવ્યા ત્યાર પછી કષાયના
અસ્તિત્વની દ્રષ્ટિએ તેના બે ભેદ જણાવ્યા તેમાંના સાંપરાયિક કર્માસ્રવના પેટાભેદોને
જણાવવા સૂત્રકાર મહર્ષિએ આ સૂત્રની રચના કરી છે.

જે હેતુઓથી સાંપરાયિક કર્મનો બંધ થાય છે, તે સાંપરાયિક કર્મનો આસ્રવ સકષાય
જીવોમાં જ હોઈ શકે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં જે આસ્રવ ભેદોનું કથન છે, તે સાંપરાયિક કર્માસ્રવ
છે. કેમ કે કષાયમૂલક છે

બીજી મહત્વની વાત એ છે કે નવતત્વમાં આસ્રવના ૪૨-ભેદોનું કથન છે. જ્યારે અહીં ૩૯
છે. તેમાં પાયાનો તફાવત એ છે કે અહીં તત્વાર્થ સૂત્રકારે યોગને જ આસ્રવ કહેલ છે. અને ત્રણ પ્રકારના
આ યોગોનો વિસ્તાર સામ્પરાયિક કર્માસ્રવ ભેદમાં ૩૯ પેટાભેદો રૂપે કર્યો છે

❖ **પૂર્વસ્ય**:-સૂત્રમાં પૂર્વસ્ય શબ્દ કહ્યો છે તે ઉપરોક્ત સૂત્ર દ્વારા પાની અનુવૃત્તિને માટે છે. ઉપરોક્ત સૂત્રમાં બે પ્રકારના આશ્રવ કહેલા છે. તેમાં પ્રથમ આશ્રવ સામ્પ્રાયિક છે. તેથી સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય મુજબ પૂર્વસ્ય એટલે સામ્પ્રાયિકસ્ય એવો જ અર્થ થશે. કેમકે પૂ. ઉમાસ્વાતિજી મહારાજાએ સૂત્રમાં પહેલો નિર્દેશ તેનો જ કરેલો છે તદુપરાંત સ્વોપજ ભાષ્યમાં પણ કહ્યું છે કે:-

પૂર્વસ્ય ઇતિ નિર્દેશસામર્થ્યાત્ સામ્પ્રાયિકસ્ય કર્મણઃ આશ્રવઃ । અર્થાત્ પૂર્વ એવા નિર્દેશથી સામ્પ્રાયિક કર્મનો આશ્રવ જ સમજવો

❖ **અવ્રત**:-સામ્પ્રાયિક આશ્રવના ભેદો માં સૂત્રકારે પ્રથમ ભેદ અવ્રત કહ્યો છે. અવ્રત ને આશ્રીને પાંચ પેટા ભેદ સૂત્રમાં જણાવેલ છે

—પજ્વ હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહાઃ ।

—આ પાંચ ભેદોના નામ સ્વોપજ ભાષ્યમાં જણાવેલા છે તે મુજબ-(૧)હિંસા, (૨)અનૃત-જૂઠ, (૩)સ્તેય-ચોરી, (૪)અબ્રહ્મ-મૈથુન અને (૫)પરિગ્રહ એ પાંચ અવ્રત છે.

—વિરતિ લક્ષણ એવા પાંચ વ્રતો જ કહ્યા છે. એક વધુ નહીં કે એક ઓછું નહીં. તે પાંચ વ્રતથી વિપરીત તે અવ્રતો કહેવાય જેનું વર્ણન અધ્યાય:૭ ના સૂત્ર: ૮ થી ૧૨ માં કરવામાં આવેલ છે. વિસ્તારથી જાણવા માટે તેને સૂત્રોની અભિનવટીકા જોવી

(૧)હિંસા:- પ્રમત્ત યોગથી થતો જે પ્રાણવધ તે હિંસા.

પ્રમાદ યોગથી જીવોના દ્રવ્ય પાણનો જે વિનાશ કરવો તે હિંસા

(૨)જૂઠ-અનૃત્ અસત્ કહેવું તે. અનૃત્ અથવા અસત્ય-જૂઠ

- અપ્રિય-અહિતકર -અસત્ય ઉચ્ચારણ તે જૂઠ

(૩)સ્તેય-ચોરી:- અણદીધેલું લેવું તે સ્તેય અથવા ચોરી

-કોઈ એ નહીં આપેલી ચીજનું ગ્રહણ કરવું તે ચોરી

(૪)અબ્રહ્મ:- મૈથુનની પ્રવૃત્તિ તે જ અબ્રહ્મ

બ્રહ્મચર્યનું પાલન ન કરવા રૂપ આચરણ “મૈથુન સેવન” તે અબ્રહ્મ

(૫)પરિગ્રહ:- વસ્તુની મૂર્ચ્છા-આસકિત એ જ પરિગ્રહ

-ધન, ધાન્ય, સોનું, રૂપ, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, વાસણ, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ એ નવ પ્રકારે વસ્તુઓનો સંગ્રહ તે પરિગ્રહ

આ પાંચને અવ્રત કહેલ છે. તે પાંચમાં અવિરતિના પરિણામે કરીને જે બંધ થાય છે તે પાંચ પ્રકારનો અવ્રત આશ્રવ સમજવો

❖ **કષાય**:-સામ્પ્રાયિક આશ્રવના ભેદોમાં બીજા ક્રમે સૂત્રકાર મહર્ષિ કષાય નામના ભેદને જણાવે છે જેના ચાર પેટા ભેદો સૂત્રમાં કહેલા છે

—ચત્ત્વારઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ (અનન્તાનુબન્ધ્યાદયઃ)

— આ ચાર ભેદોના નામ સ્વોપજ ભાષ્યમાં જણાવેલા છે તે મુજબ (૧)ક્રોધ (૨)માન (૩)માયા (૪)લોભ એ ચાર કષાયો છે [વધુમાં ત્યાં અનન્તાનુબન્ધ્યાદિ એમ કહ્યું છે તેનો અર્થ એ છે કે આ કોઠાદિ ચાર કષાય અનન્તાનુબન્ધી-અપ્રત્યાખ્યાની-પ્રત્યાખ્યાની અને સંજવલન એવા ચાર ભેદ છે.

—અર્થાત્ કષાયની પ્રકૃતિ મુજબ તો [૪X૪] ૧૬ ભેદ થશે પણ અહીં મૂળ ભેદ રૂપે ફક્ત કોઘાદિ ચારનું જ કથન કરાયેલ છે.

—અપ્રત પછી કષાયના મહત્વને જણાવવામાટે બીજો ક્રમ તેનો મૂકેલ છે જે અધ્યાય: ૮ ના સૂત્ર: ૧૦ માં કહેવાયેલા છે કોઘાદિ કષાયનું સવિસ્તર વર્ણન તે સૂત્રની અભિનવટીકામાં જોવું

(૧) કોઘ- ગુસ્સો અથવા તો અપ્રીતિ લક્ષણ તે કોઘ કષાય

(૨) માન- ગર્વ, મદ, અહંકાર રૂપ માન કષાય

(૩) માયા- શઠતા કે કપટરૂપ માયા કષાય

(૪) લોભ- તૃષ્ણા, વૃદ્ધિ કે અધિક ઈચ્છા રૂપ લોભ કષાય

આ ચારે કષાયોને અનંતાનુબંધી આદિ ચાર ભેદે કહેવાયેલા છે ભલે કષાયના ભેદમાં આસ્રવ રૂપે ચાર ભેદનું કથન હોય પણ આ સૂત્રમાં અનંતાનુ બન્ધ્યાદિ ચારનું કથન છે તે આ પ્રમાણે

(૧) અનંતાનુબન્ધી :- જેને લીધે જીવને અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભટકવું પડે તે કર્મ અનંતાનુબંધી કોઘ-માન-માયા-લોભ એમ ચાર પ્રકારે કહ્યું છે.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાની :- જે કર્મોના ઉદયથી આવિર્ભાવ પામતા કષાયો વિરતિનો પ્રતિબંધ કરવા પૂરતા જ તીવ્ર હોય છે તેને અપ્રત્યાખ્યાની કોઘ-માન-માયા-લોભ કહેવાય છે

(૩) પ્રત્યાખ્યાની :- જે કર્મોના વિપાક થી દેશ વિરતિનો પ્રતિબંધ થતો નથી, ફક્ત સર્વવિરતિને જ જે કર્મો અટકાવે છે તેને પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કોઘ-માન-માયા-લોભ કહેવાય છે.

(૪) સંજ્વલન :- જે કર્મોના વિપાકની તીવ્રતા સર્વવિરતિનો પ્રતિબંધ કરવા જેટલી સમર્થ તો નથી જ હોતી પણ સર્વવિરતિમાં માલિન્ય કે સ્ખલન પહોચાડવાની શક્તિ હોય છે સંજ્વલયન્તિ યતિં યત્ તેને સંજ્વલન કોઘ-માન-માયા-લોભ કહેવાય છે

—આ ચારે કષાયો કહ્યા છે કેમકે કષ્ એટલે સંસાર અને એટલે આય પ્રાપ્તિ આ ચારે [સોળે] કષાયો સંસાર વૃદ્ધિના મહત્વના કારણ રૂપ હોવાથી તેને કષાય કહેલા છે. તેથી ચારેને કષાય આસ્રવ સમજવા. આ ચારે જો પ્રશસ્ત ભાવે વર્તતા હોય તો શુભ આસ્રવ થાય છે અને અપ્રશસ્ત ભાવે વર્તતા હોય તો અશુભ આસ્રવ થાય છે.

—જોકે કષાય પ્રશસ્ત હોય કે અપ્રશસ્ત, બંને સંસાર વૃદ્ધિના કારણ ભૂત જ છે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે તો પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત બંને કષાયો ને છોડવા જ પડશે સંસારી જીવોને આત્મ વિકાસના પ્રારંભિક તબક્કે અપ્રશસ્ત થી દૂર થવામાટે પ્રશસ્ત કષાય જન્ય શુભાસ્રવ ઉપયોગી થાય છે

❖ **ઇન્દ્રિય:**— સામ્પ્રાયિક આસ્રવના ભેદોમાં સૂત્રકારે ત્રીજા ક્રમે ઇન્દ્રિય આસ્રવ કહેલ છે આ ઇન્દ્રિય આસ્રવ ને વિશે સૂત્રમાં પાંચ ભેદનું સંખ્યા કથન કરેલ છે.

—પञ्च પ્રમત્તસ્ય ઇન્દ્રિયાણિ

—અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમા ઇન્દ્રિય ના ભેદો નથી કહ્યા પણ પ્રમાદ યુક્ત જીવની પાંચ ઇન્દ્રિયો છે એટલું જ જણાવેલું છે કેમ કે ઇન્દ્રિયો ના ભેદ અને વિષયો પૂર્વે અધ્યાય: ૨ ના સૂત્ર-૨૦ અને ૨૧ માં જણાવેલા જ છે

ઇન્દ્રિય-૨: ૨૦ સ્પર્શનરસનધાનચક્ષુઃશ્રોત્રાણિ ।

તેના વિષયો ૨: ૨૧-સ્પર્શરસગન્ધવર્ણશબ્દાસ્તેષામર્થા:

આ રીતે સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ પાંચ ઈન્દ્રિયો કહેલી છે અને સ્પર્શ, રસ, ગન્ધ, વર્ણ અને શબ્દો એ તેના વિષયો કહેલા છે આ સ્પર્શન આદિ ઈન્દ્રિયો થકી સ્પર્શાદિ નું જે રાગદ્વેષયુક્ત વિષય સેવન તે સકષાયી જીવને માટે ઈન્દ્રિય-સામ્પ્રાયિક કર્માસ્રવ કહેલો છે.

-અહીં ઈન્દ્રિય આસ્રવ નો અર્થ તે -તે ઈન્દ્રિયોની રાગ દ્વેષયુક્ત પ્રવૃત્તિ કહેલ છે. કેમ કે સ્વરૂપમાત્રથી કોઈ ઈન્દ્રિય કર્મ બંધનું કારણ થઈ શકતી નથી તેમજ ઈન્દ્રિયોની રાગદ્વેષ રહિત પ્રવૃત્તિ પણ કર્મબંધનું કારણ થઈ શકતી નથી. એટલે જ ભાષ્યમાં પણ સૂત્રકાર મહર્ષિ પ્રમસ્તસ્ય ઈન્દ્રિયાણિ એવો પ્રયોગ કરે છે અર્થાત્ પ્રમાદ યુક્ત જીવની ઈન્દ્રિયો જ આસ્રવનું કારણ બને છે. અપ્રમત્ત જીવ ની ઈન્દ્રિયો થી આસ્રવ થતો નથી.

-૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય- શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ, મૃદુ, કર્કશ, લઘુ, ગુરુ એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શનેન્દ્રિય વિષયો છે. તેમાંથી અનુકૂળ સ્પર્શવાળા પદાર્થ રાગ અને પ્રતિકૂળ સ્પર્શવાળા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થી દ્વેષ થતા સ્પર્શનેન્દ્રિય સંબંધિ આસ્રવ થાય છે.

-૨ રસનેન્દ્રિય- ખાટો, મધુર, તુરો, કડવો, તીખો એ પાંચ રસ રસનેન્દ્રિયનો વિષય છે તેમાં ઈચ્છિત રસની આસક્તિ રાગ અને અનિચ્છિત રસનો દ્વેષ તે રસનેન્દ્રિય સંબંધિ આસ્રવ છે.

-૩ ઘ્રાણેન્દ્રિય-સુગંધી પદાર્થોના રાગ અને દુર્ગંધી પદાર્થોનો દ્વેષ તે ઘ્રાણેન્દ્રિય સંબંધિ આસ્રવ છે

-૪- ચક્ષુરિન્દ્રિય:- લાલ, પીળો, ઘોળો, લીલો અને કાળો એ પાંચ વર્ણ કે તેરૂપવાળા પદાર્થોમાં થતો રાગ કે દ્વેષ તે ચક્ષુરિન્દ્રિય સંબંધિ આસ્રવ છે.

-૫- શ્રોત્રેન્દ્રિય:- સચિત અચિત કે મિશ્ર શબ્દો એ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય છે તેમાં મનોહર શબ્દ પરત્વે નો રાગ અને અમનોહર શબ્દ પરત્વેનો દ્વેષ થવાથી જે કર્મોનું આગમન થાય છે તેને શ્રોત્રેન્દ્રિયાસ્રવ કહ્યો છે.

આ પ્રમાણે પાંચે ઈન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો જો પ્રશસ્ત ભાવ વડે સેવાતા હોય તો તે શુભાસ્રવ છે અને જો અપ્રશસ્તભાવે સેવાતા હોય તો અશુભ આસ્રવ છે. જેમ કે દેવ-ગુરુના સ્પર્શથી આનંદ થાયતો તે પ્રશસ્ત સ્પર્શ, સ્ત્રીના સ્પર્શનું સુખ તે અપ્રશસ્ત સ્પર્શ છે. ભગવાનની આંગી-પ્રતીમા જોતા રાગ ઉત્પન્ન થાયતો પ્રશસ્ત રાગ છે અને નાટક પ્રેક્ષણમાં રાગ થાયતો અપ્રશસ્ત રાગ છે. બંને પ્રકારના રાગમાં કર્માસ્રવતો થાય જ છે. પણ શુભઆસ્રવ થકી અશુભ આસ્રવને રોકી કે નીવારી શકાય તે પૂરતું શુભાસ્રવની સેવના કરવી જોઈએ અંતેતો શુભાસ્રવ પણ છોડવાનો જ છે.

[નોંધ:- ઉપરોક્ત અપ્રતાદિ ત્રણે ભેદ અને હવેપછીનો ચોથો ક્રિયાભેદ જે કહેવાશે તે ચારેભેદ માટે યથાસંભવ મન-વચન-કાયાના ત્રણે યોગ સમજવા. અર્થાત્ આ ૩૯ સામ્પ્રાયિક આસ્રવ પૈકી કોઈપણ આસ્રવનું સેવન મનથી વચનથી કે કાયાથી થાયતો પણ તે કોઈપણ યોગથી કર્મઆસ્રવ થવાનો છે તેમ સમજવું]

❖ ક્રિયા:- સામ્પ્રાયિક આસ્રવના ભેદોમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ ચોથા અને છેલ્લા ક્રમમાં આસ્રવને જણાવે છે આ આસ્રવને વિશે સૂત્રમાં ૨૫ ભેદનું કથન કરેલ છે

—પઞ્ચવિંશતિ: ક્રિયા ।

—અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિએ પાંચ-પાંચના જોડકામાં કુલ ૨૫ ક્રિયા પોતેજ સ્વોપજ ભાષ્યમાં જણાવેલી છે જેની વ્યાખ્યા ટીકાનુસાર અત્રે રજૂ કરી છે

(૧)સમ્યક્ત્વ,મિથ્યાત્વ, પ્રયોગ,સમાધાન,ઈર્ષ્યાપથિકા

[૧]સમ્યક્ત્વ ક્રિયા:- સમ્યક્ત્વનું કારણ

—મોહનીયના શુદ્ધ દલિકોનો અનુભવ તે સમ્યક્ત્વ,પ્રાય: કરીને તેમાં પ્રવૃત્ત જે ક્રિયા તેને સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કહે છે. જેમાં પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્ય, ની અભિવ્યક્તિ લક્ષણ યુક્ત જીવાદિ તત્વવિશેની શ્રદ્ધા, જિન, સિદ્ધ, ગુરુ, ઉપાધ્યાય, સાધુજનને યોગ્ય પુષ્ય, ધૂપ, દીપ, ચામર, આતપત્ર, નમસ્કાર, વસ્ત્ર, આભરણ, અન્ન, પાન, શય્યા, દાન વગેરે અનેક પ્રકારે વૈયાવચ્ચ થકી સમ્યક્ત્વ સદ્ભાવની વૃદ્ધિ સાતાવેદનીય, દેવગતિ આદિ બંધના કારણભૂત એવી ક્રિયા

—જિનસિદ્ધ ગુર્વાદીનાં પૂજાનમસ્કારવસ્ત્રપાત્રાદિપ્રદાનરૂપ વૈયાવૃત્યાભિવ્યજ્ઞયત્વે સતિ સમ્યક્ત્વપ્રવર્ધકત્વં । સમ્યક્ત્વક્રિયા લક્ષણમ્ ।

જિન, સિદ્ધ, ગુરુ વગેરેનો અનન્ય આદર આ ક્રિયા સમ્યક્ત્વ ગુણરૂપ છતાં જ્યાં સુધી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વરૂપે ન હોય, ત્યાં સુધી તે પણ કેટલેક અંશે આસ્રવ રૂપ બને છે [છતાં પ્રાથમિક સાધક માટે આદરણીય છે]

—દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની પૂજા પ્રતિપત્તિ રૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વ પોષક ક્રિયા

[૨]મિથ્યાત્વ ક્રિયા :- સમ્યક્ત્વ વિપરીતા તેમિથ્યાત્વ ક્રિયા

—તત્વાર્થ ને વિશે અશ્રદ્ધાન હોવું તે મિથ્યાત્વ ક્રિયા

—સમ્યક્ત્વ વિપરીત પ્રવૃત્તિ રૂપત્વં મિથ્યા ક્રિયા લક્ષણમ્

—મિથ્યા દ્રષ્ટિ જીવની સ્વમાન્ય દેવગુરુ સંબંધિ નમસ્કાર, પૂજા સ્તુતિ, સત્કાર, સન્માન, દાન, વિનય, વૈયાવચ્ચ વગેરે ક્રિયા. આ ક્રિયાથી મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ થાય છે

—મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના બળથી થતી અરાગદેવની સ્તુતિ-ઉપાસના આદિ રૂપ ક્રિયા

—આ ક્રિયાને ત્રણ પ્રકારની કહી છે(૧)અભિગૃહીતા(૨)અનભિગૃહીતા (૩)સંદેહ-ક્રિયા.

[૩] પ્રયોગક્રિયા:- ગમનાગમનાદિ ચેષ્ટાવિષયક પ્રવૃત્તિ નિમિત્તકત્વં પ્રયોગક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—શરીરની ગમન-આગમન આદિ ક્રિયા

—શરીર આદિ દ્વારા જવા-આવવા આદિ સકષાય પ્રવૃત્તિ કરવી તે ‘પ્રયોગ ક્રિયા’ છે

—મન વચન કાયાના શુભાશુભ યોગ રૂપ ક્રિયા તે પ્રયોગ ક્રિયા

—આત્મ અધિષ્ઠિત કાયાદિ વ્યાપાર તે પ્રયોગ. ત્યાં મન વચન-કાયાના યોગથી કરાતું પુદ્ગલોનું ગ્રહણ તે પ્રયોગ ક્રિયા

(૧)કાય વ્યાપાર-જેવાકે દોડવું, વળવું વગેરે

(૨)વાગ્ વ્યાપાર-જેવાકે હિંસા વચન, જૂઠ વગેરે

(૩)મનો વ્યાપાર-જેવાકે અભિમાન, ઈર્ષ્યા વગેરે

[4] સમાદાનક્રિયા:-અપૂર્વાપૂર્વીવિરતિપ્રત્યમુખ્યામુખ્યમુત્પદાતે યત્ તપસ્વિનઃ સા સમાદાન ક્રિયાઃ ।

- જેનાથી કર્મબંધ થાય તેવી સંયમીની સાવધ ક્રિયા
- ત્યાગી થઈને ભોગવૃત્તિ તરફ ઝુકવું એ સમાદાન ક્રિયા
- સમાદાનના ઈન્દ્રિય અને સર્વકર્મનો સંગ્રહ એ બે મુખ્ય અર્થ છે.
- વધુમાં વધુ કર્મ બંધાવે તેવી યોગોની પ્રવૃત્તિ

બીજા કેટલાંક સમાદાન ક્રિયાનો અર્થ એવો પણ કરે છે કે જેનાથી વિષય ગ્રહણ કરાય તે સમાદાન એટલે ઈન્દ્રિય તે સંબંધિ દેશાદાતક કે સર્વોપદાતક જે વ્યાપાર તે સમાદાન ક્રિયા અર્થાત્ જેના વડે આઠે કર્મ સમુદાય પણ બંધાય તેવા પ્રકારનો ઈન્દ્રિયનો વ્યાપારને સમાદાન ક્રિયા.

નવતત્ત્વ વિવરણ-સાધુરત્ન સૂરિકૃત અવચૂર્ણિ માં કહ્યા મુજબ લોક સમુદાયે ભેગામળીને કરેલી ક્રિયાને પણ સમુદાયિત્ત અથવા સમાદાન ક્રિયા કહેલી છે.

[5] ઈર્યાપથક્રિયા:- ઈર્યાપથકર્મકારણરૂપત્વમ્ ઈર્યાપથિકક્રિયા ।

ઈર્યાપથ આસ્રવમાં કારણ બનનારી ક્રિયા

- ઈર્યાપથ પૂરતું સાતા વેદનીય કર્મ બંધાવે તેવી વીતરાગની પ્રવૃત્તિ.
- ઈર્યાપથ કર્મના બંધનમાં નિમિત્ત રૂપ થયેલી ક્રિયા
- જ્યાં ગમનાગમન એજ એક માત્ર કર્મ આવવાનો માર્ગ છે. તેને ઈર્યાપથ કહે છે.

તત્સમ્બન્ધિ જે ક્રિયા તે ઈર્યાપથિકી ક્રિયા

-આ ક્રિયા થકી થતો આસ્રવ કેટલાંક સામ્પ્રાયિક માને છે અને કેટલાંક સામ્પ્રાયિક માનતા નથી.

-(૨)બીજું ક્રિયા પંચક-કાય, અધિકરણ, પ્રદેષ, પરિતાપની, પ્રાણાતિપાત

[6] કાયિકીક્રિયા:-કાયચેષ્ટાવિશેષરૂપત્વં કાયિક ક્રિયાયા લક્ષણમ્

-દુષ્ટની અન્યનો પરાભવ કરવાની ક્રિયા

-દુષ્ટભાવ યુક્ત થઈને પ્રયત્ન કરવો અર્થાત્ કોઈ કામવાસનાને માટે તત્પર થવું એ કાયિકી ક્રિયા છે.

-કાયને અજયણા એ પ્રવર્તાવવી તે કાયિકી ક્રિયા

-શરીરની સાવધ ચેષ્ટા તે કાયિકી ક્રિયા

-કાયક્રિયા બે પ્રકારે કહી છે (૧)અનુપરત (૨)દુષ્પ્રયુક્ત

અનુપરત:-અવિરતિવન્ત--અવિરતિવાળા જીવનું ઉઠવું, બેસવું, મૂકવું, ઉપાડવું, ચાલવું, સૂવું વગેરે સાવધક્રિયા તે અનુપરત કાયિકી ક્રિયા સમજવી

દુષ્પ્રયુક્ત:-અશુભ યોગવાળા જીવોને ઈન્દ્રિયના ઈષ્ટ વિષયો પ્રાપ્ત થયે રતિ અને અનિષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિ થયે અરતિ પામવા રૂપ ઈન્દ્રિય સંબંધિ ક્રિયા તથા અનિન્દ્રિય સંબંધિ તે અશુભ મનના સંકલ્પ દ્વારા મોક્ષ માર્ગ તરફ દુર્વ્યવસ્થિત એવા પ્રમત્ત મુનિની કાયક્રિયા એ બંને દુષ્પ્રયુક્ત કાયક્રિયા કહેવાય છે.

[7] આધિકરણકીક્રિયા:- અધિક્રિયતે યેનાત્મા દુર્ગતિપ્રસ્થાનં પ્રતિ તદધિકરણં -

તદ્વિષય યા ક્રિયા ।

—શસ્ત્રાદિકના ઉપયોગ રૂપક્રિયા

—હિંસાના સાધનો બનાવવા, સુધારવા ગ્રહણ કરવા વગેરે ક્રિયા

—જેના વડે આત્મા દુર્ગતિનો અધિકારી થાય તે અધિકરણ કહેવાય એટલે ખડ્ગ વગેરે ઉપઘાતી શસ્ત્રો તૈયાર કરવાં તે અધિકરણિકી ક્રિયા છે—જે બે પ્રકારે કહેલી છે.

(૧)સંયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા-શસ્ત્રાદિકના અંગ-અવયવોને પરસ્પર જોડવાતે

(૨)નિર્વર્તનાધિકરણિકી ક્રિયા બે પ્રકારે

(૧)જેના વડે જીવનો ઘાત થાય તેવા સર્વથા નવા શસ્ત્રો બનાવવા તે મૂળગુણ નિર્વર્તના,

(૨)શસ્ત્રોને પાણી પાવું ઉજજવલ કરવું ધાર કાઢવી તે ઉત્તરગુણ નિર્યતના

પોતાના દેહ પણ અધિકરણ છે તેને આશ્રીને નિર્વર્તનાધિકરણ ક્રિયા બે ભેદે કહેલી છે.

—૧- ઔદારિક વગેરે પાંચે શરીરને મૂળથી બનાવવા તે મૂળગુણ નિર્વર્તના

—૨- હાથ પગ વગેરે અવયવો રચવા તે ઉત્તર ગુણ નિર્વર્તના

[8] પ્રાદોષિકી-પ્રાદોષિકીક્રિયા :- કોઈના ઉપર દ્વેષ કરવો

—માત્સર્યકરણરૂપત્વં પ્રાદોષિકક્રિયાયા લક્ષણમ્

—કોઘાવેશથી થતી ક્રિયા તે પ્રાદોષિકી ક્રિયા

—જીવ અથવા અજીવ ઉપર દ્વેષ ચિંતવવો તે પ્રાદોષિકી ક્રિયા. આ ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે

(૧) જીવપ્રાદોષિકી- જીવ ઉપર દ્વેષ કરવાથી, પુત્ર-સ્ત્રી-સ્વજન મિત્ર-શત્રુ વગેરે ઉપર

દ્વેષ કરવા રૂપ ક્રિયા

(૨) અજીવપ્રાદોષિકી પોતાને પીડા ઉપજાવનાર કાંટા, પથ્થર વગેરે ઉપર જે દ્વેષ થવો તે

[9] પારિતાપનિકીક્રિયા:- કોઈને પીડા ઉપજાવવા રૂપ ક્રિયા

—દુઃખોત્પાદનરૂપત્વં પરિતાપન્યાઃ ક્રિયાયા લક્ષણમ્

—સ્વને કે અન્યને સંતાપ કે પરિતાપ થાય તેવી ક્રિયા

—પ્રાણીઓને સતાવવાની ક્રિયા તે પારિતાપનિકી ક્રિયા છે

—આ ક્રિયા બે પ્રકારની કહેલી છે

(૧) સ્વપારિતાપનિકી -પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેના વિયોગના દુઃખ ભાર વડે અતિ પીડિત એવા જીવનું પોતાના હાથે માથે ફૂટવું વગેરે લક્ષણરૂપ ક્રિયા

(૨) પરપારિતાપનિકી-પુત્ર, શિષ્યાદિકને તાડના, તર્જના કરે તે ક્રિયા

[10] પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા- કોઈની હિંસા કરવા રૂપ ક્રિયા

—સ્વના કે પરના પ્રાણનો નાશ કરનારી ક્રિયા

—પ્રમત્તયોગાત્પ્રાણાતિપાતરૂપત્વં પ્રાણાતિપાતિક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—પ્રાણીઓને [પાંચઈન્દ્રિય, મન-વચન-કાયબળ, ઉચ્ચવાસનિઃશ્વાસ અને આયુષ્ય એદશમાંથી જેટલા યથા સંભવ હોય તે] પ્રાણ થી વિખૂટાં કરવાની ક્રિયા તે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા કહી છે

—પ્રાણનો અતિપાત એટલે વધ કરવોતે -ક્રિયા બે પ્રકારે છે

(૧) સ્વપ્રાણાતિપાતિકી:- પર્વતના શિખર પરથી પડવું, પાણી અથવા અગ્નિમાં

ઝંપાપાત કરવો અથવા શસ્ત્ર મારવાદિક વડે પોતાના કે પરના હાથે પોતાના પ્રાણ ગુમાવવા તે સ્વપ્રાણાતિપાતિકી

(૨)પર પ્રાણાતિપાતિકી-મોહ,લોભ કે ક્રોધના આવેશથી પોતાના કે પરના હાથે બીજાના પ્રાણ લેવા તે પર પ્રાણાતિપાતિકી

[નોંધ:- આ ક્રિયા અપવર્તનીય આયુષ્યવાળા જીવને લાગુ પડે છે. કેમ કે અનપવર્તનીય આયુષ્યવાળા નો વધ થઈ શકે નહીં તેમ શ્રી પ્રજ્ઞપના સૂત્રમાં જણાવેલ છે]

☆ ત્રીજી ક્રિયા પંચક:- દર્શન,સ્પર્શન,પ્રત્યય,સમન્તાનુપાત,અનાભોગ

[11] દર્શનક્રિયા:- રાગ કે દ્વેષથી જોવાની કે જોવા જવાની ક્રિયા

—અશ્વાદિચિત્રકર્મક્રિયાદર્શનાર્થ ગમનરૂપત્વં દાર્ષ્ટિક્યા: ક્રિયાયા લક્ષણમ્

—રાગથી સ્ત્રી આદિનું દર્શન -નિરીક્ષણ કરવું

—રાગવશ થઈ રૂપ જોવાની વૃત્તિ ને દર્શન ક્રિયા કહી છે

—આ ક્રિયા જીવદ્રષ્ટિકી અને અજીવ દ્રષ્ટિકી એમ બે પ્રકારે છે તેમાં

(૧)જીવદ્રષ્ટિકી ક્રિયા-નૃપનિર્યાણપ્રવેશસ્કન્ધાવારસન્નિવેશ નટનર્તક-મલ્લમેષવૃષયુદ્ધાદિષુ આલોકનાદરો ય: સા જીવવિષયા દૈષ્ટિકી ક્રિયા

(૨)અજીવ દ્રષ્ટિકી ક્રિયાદેવકુલસભાપ્રપોદકાશયત્રપુસ્તાદિ આલોકન લક્ષણા ।

[12]સ્પર્શનક્રિયા :- સ્પર્શ કરવાથી થતા આસ્રવ રૂપક્રિયા

—રાગાદિનાં જીવાદિનાં સ્મૃશતઃ પૃચ્છતો યા ક્રિયા તત્કરણરૂપત્વં સ્પર્શન પ્રત્યયિકક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—રાગથી સ્ત્રી આદિનો સ્પર્શ કરવો તે રૂપ ક્રિયા

—પ્રમાદવશ થઈ સ્પર્શ કરવા લાયક વસ્તુઓના સ્પર્શને અનુભવ કરવો તે સ્પર્શનક્રિયા છે.

—આ ક્રિયાને સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયા પણ કહે છે તે બે પ્રકારની છે.

-(૧)જીવસ્પર્શનક્રિયા- સ્ત્રી,પુરુષ,નપુંસક, [તિર્યચ]ના અંગ સ્પર્શન લક્ષણ વાળી ક્રિયા રાગ-દ્વેષ અને મોહની ઉત્પાદક હોવાથી જેમ કે સ્ત્રીને રાગાદિથી આલિંગન કરતા આ સ્પર્શ ઘણો સુંવાળો છે એ પ્રમાણે રાગ ભાવ થવો તે જીવ સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયા

-(૨)અજીવસ્પર્શનક્રિયા- જીવને બદલે અજીવના સ્પર્શ થકી જે રાગ દ્વેષાદિ થાય તે રૂપ ક્રિયાતે અજીવ સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયા.

નવતત્વના વિવરણમાં- સ્પૃષ્ટિકી ને બદલે વિકલ્પે પૃષ્ટિકી ક્રિયાનું કથન છે. જીવ કે અજીવને વિશે રાગાદિક થી પ્રશ્ન પૂછવા રૂપ ક્રિયા છે. પણ શ્વેતામ્બર દિગમ્બર કોઈ તત્ત્વાર્થટીકામાં તેનો ઉલ્લેખ નથી.

[13]પ્રત્યયિકી ક્રિયા :- પૂર્વના પાપમાં ઉપાદાન કારણરૂપ અધિકરણને આશ્રયી ઉત્પન્ન થયેલી ક્રિયા

—યદપૂર્વસ્ય પાપાદાનકારિણોઽધિકરણસ્યોત્પ્રેક્ષ્ય સ્વસ્વબુદ્ધયા નિષ્પાદનમ્

—પૂર્વે નહીં થયેલા નવા શસ્ત્રો શોધીને બનાવવા

[14]સમન્તાનુપાતક્રિયા :-જ્યાં મનુષ્ય,પશુ,વગેરેનું ગમન આગમન થતું હોય ત્યાં મળ-મુત્ર આદિ અશયિ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો તે ક્રિયા

—સ્ત્રીપુરુષનપુંસક પશુસમ્પાત દેશેઉપનીય વસ્તુત્યાગ: ।

—પ્રમત્ત સંયતાનાં વા ભક્તપાનાદિકેઠનાચ્છાદિતેઽવશ્યત્યાજ્યા ।

[15] અનામોગ ક્રિયા :- જોયા અને પ્રમાર્જન કર્યા વિના વસ્તુ મૂકવી

—જોયા કે સાફ કર્યા વિનાની જગ્યા ઉપર શરીર રાખવું

—અદૃષ્ટ્વાઽપ્રમૃજ્ય ચ ભૂમૌ વસ્ત્રપાત્રાદિ આદાનનિક્ષેપાદિરૂપત્વે અથવા ઉપયોગરાહિત્યેન ક્રિયાયાં પ્રવૃત્તિકરણરૂપત્વં અનામોગિક ક્રિયાયા લક્ષણમ્

—ઉપયોગ રહિત-જયણા રહિત પ્રવૃત્તિ

—અપ્રત્યવેક્ષિત-અપ્રમાર્જિતે દેશે શરીરોપકરણ નિક્ષેપ:

☆ ચોથું ક્રિયા પંચક- સ્વહસ્ત, નિસર્ગ, વિદારણ, આનયન, અનવકાશ

[16] સ્વહસ્તક્રિયા:- રાગદ્વેષથી પોતાના હાથે કરવા લાગવું તે ક્રિયા

—જે ક્રિયા બીજા એ કરવાની હોય તે પોતે કરી લેવી તે સ્વહસ્ત ક્રિયા

—સેવક આદિને કરવા યોગ્ય કાર્ય ક્રોધાદિથી માલિક પોતે જ કરીલે

—અભિમાનરૂષિતચેતસાઽન્યપુરુષપ્રયત્નનિર્વૃત્યા યા સ્વહસ્તેન ક્રિયતે ।

— નવતત્વ વિવરણમાં આ ક્રિયાનો અર્થ જૂદો કર્યો છે પણ તે તત્વાર્થસૂત્રના શ્વેતામ્બર-

દિગમ્બર ટીકાકારો એ પોતાની ટીકાઓમાં સ્વીકારેલ નથી. નવતત્વાનુસાર- “પોતાના હાથે કે હાથમાં રહેલા પદાર્થો વડે જીવનો ઘાત કરવો તે સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા

[17] નિસર્ગક્રિયા:- પાપકાર્યમાં સંમતિ આપવી કે સ્વીકાર કરવો

—પાપકારી પ્રવૃત્તિને માટે અનુમતિ આપવી તે નિસર્ગક્રિયા છે

—ઘણાંકાળથી પ્રવર્તેલા પરોપદેશિત પાપ કાર્યમાં ભાવથી જે અનુજ્ઞા આપવી તે નિસર્ગ ક્રિયા જેને નવતત્વભાષ્ય માં નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહેલી છે.

જો કે નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયાનો અર્થ નવતત્વ પ્રકરણ માં જૂદી રીતે કરેલ છે. યન્ત્રાદિ વડે કૂવામાંથી પાણી કાઢી ખાલી કરવું તે જીવનૈસૃષ્ટિકી અને ધનુષ્યમાંથી બાણનું ફેંકવું તે અજીવ નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા - પણ આવો અર્થ તત્વાર્થના કોઈ ટીકા ગ્રન્થોમાં સ્વીકારાયેલા નથી

—ચિરકાલપ્રવૃત્તપરદેશિનિ પાપાર્થે ભાવતો યદનુજ્ઞાં સા નિસર્ગક્રિયા ।

[18] વિદારણક્રિયા :- બીજાનાં પાપ ઉઘાડવા [અથવા કંઈ ફાડવું-ચીરવું]

—અન્યાચરિતપાપાનાં પ્રકાશનરૂપત્વં વિદારણ ક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—અન્યના ગુપ્ત પાપકાર્યોની લોકમાં જાહેરાત કરવી

બીજીરીતે આ ક્રિયાની વ્યાખ્યા-સિદ્ધસેનીય ટીકાનુસાર

—દુભાષીયો જેમ એકની કહેલી વાત બીજા અજાણને કંઈક અવળી રીતે સમજાવે તેને પણ વિદારણ ક્રિયા કહેલી છે.

નવતત્વ પ્રકરણમાં આ સિવાયનો અર્થ કરે છે કે -જીવ અથવા અજીવને વિદારવાથી- ફોડવાથી-ભિન્ન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ક્રિયા તે જીવ અથવા અજીવ વિદારણ ક્રિયા કહેવાય છે. આ અર્થ તત્વાર્થની કોઈ ટીકામાં જણાવેલ નથી.

[19] આનયનીક્રિયા :- પાલન કરવાની શક્તિના અભાવે શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાથી

વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે. આ ક્રિયા આજ્ઞાવ્યાપાદિકી ક્રિયા પણ કહેલી છે.

—સ્વયં પાલન ન કરી શકવાથી શાસ્ત્ર આજ્ઞાથી અન્યથા પુરૂપણા કરવી.

—અર્હત્ પ્રણીતજ્ઞા ઉલ્લઙ્ઘનેન સ્વમનીષયા જીવિતાદિપદાર્થ પ્રરૂપણં (અથવા) સ્વયં નયનક્રિયા અન્યૈર્વાઙ્ગનયનં

—આ બીજા અર્થ મુજબ:- પોતાના લાવવાની વસ્તુ સ્વમતિકે સ્વચ્છન્દતા પૂર્વક બીજા પાસે મંગાવે તેને પણ આનયન ક્રિયા કહી છે

[20] અનવકાઙ્ક્ષાક્રિયા :- ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં અનાદર કરવા રૂપ ક્રિયા

—જિનોકતકર્તવ્યવિધિષુ પ્રમાદવશતોઽનાદરૂપત્વમનવકાઙ્ક્ષક્રિયાયા લક્ષણમ્

— પ્રમાદ થી જિનોકત વિધિનો અનાદર કરવો

—ધૂર્તતા અને આળસથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિ કરવાનો અનાદર તે

અનવકાઙ્ક્ષ—સિદ્ધસેનીયટીકામાં બે ભેદ કહી છે

(૧)—જિનોકતેષુ કર્તવ્યવિધિષુ પ્રમાદવશર્વર્તિન અનાદર: ।

(૨)—પર અનવકાઙ્ક્ષ-અનાદ્રિયમાણ: પરમપિ ન અવકાઙ્ક્ષતિ ।

નવતત્વ પ્રકરણમાં આ ક્રિયા નો અર્થ “પોતાના અથવા પરના હિતની આકાંક્ષા રહિત, આલોક અને પરલોક વિરુદ્ધ એવું ચોરી, પરસ્ત્રી ગમન આદિ આચરણ કરવું તે” એવો અર્થ છે જે તત્વાર્થ ટીકાના ઉપરોક્ત અર્થમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે

☆ **પાંચમું પંચક:-** આરંભ, પરિગ્રહ, માયા, મિથ્યાદર્શન, અપ્રત્યાખ્યાન

[21] આરમ્ભક્રિયા:- પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની હિંસા થાય તેવી ક્રિયા —

—છેદનભેદનતાડનતર્જનાદિકર્મવિષયકપ્રવૃત્તિકરણરૂપત્વમારમ્ભ ક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—છેદન ભેદન વગેરે મોટા પ્રમાણમાં થાય તેવી પ્રવૃત્તિ

—ભાંગવા, ફોડવા અને ઘાત કરવામાં સ્વયં રત રહેવું અને બીજાઓની એવી પ્રવૃત્તિ જોઈને ખુશી થવું તે

નવતત્વ પ્રકરણમાં આરંભથી થયેલી ક્રિયા બે પ્રકારની કહેલી છે જીવ, અજીવ

(૧) જીવઆરમ્ભિકી - સજીવ કે ચેતન લક્ષણ જીવના ઘાતની પ્રવૃત્તિ

(૨) અજીવઆરમ્ભિકીપત્થરાદિમાં કોતરેલા નિર્જીવનો ઘાત

[22] પારિગ્રહિકી ક્રિયા :- લોભથી ખૂબ ધન મેળવવું, રક્ષણ કરવું તે

—લોભથી સંગ્રહ વૃત્તિ કે મમત્વ યુક્ત ક્રિયા

— સચિત્તાદિદ્રવ્યેષુ મમેતિ મમત્વકરણરૂપત્વં પરિગ્રહ ક્રિયા યા લક્ષણમ્

— જે ક્રિયા પરિગ્રહ નો નાશ ન થવાને માટે કરવામાં આવે તે પારિગ્રહિકી

—અર્જિત વસ્તુ પરત્વેની મૂર્છા તથા બહુવિધ પ્રયત્નો વડે તેના રક્ષણ માટેની પ્રવૃત્તિ તે પારિગ્રહિકી ક્રિયા

— આ ક્રિયા ના બે ભેદ કહ્યા છે (૧) જીવ પ્રત્યયી (૨) અજીવ પ્રત્યયી

જીવપારિગ્રહિકી— પશુ, દાશ, દાસી આદિ સજીવ વસ્તુ પરત્વેની

અજીવ પારિગ્રહિકી— ધન, ધાન્ય, ફનીચર આદિ અજીવ વસ્તુ પરત્વેની

[23] માયાક્રિયા :- કપટ કરવું, પ્રંપચ કરવો વગેરે

—દામ્બિકવૃત્તિતયા મનોવાકક્રાયાનાં પ્રવૃતૌ પ્રેરકત્વં માયાપ્રત્યયિકક્રિયાયા લક્ષણમ્ ।

—જ્ઞાન દર્શન આદિના મોક્ષના સાધનો ના વિષયમાં બીજાને ઠગવા તે માયાક્રિયા

— નવતત્વ પ્રકરણમાં તેના બે પ્રકાર કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે

(૧) આત્મભાવવજ્વન- પોતાન હૃદયમાં દુષ્ટ ભાવ હોવા છતાં શુદ્ધભાવ દર્શાવવો

(૨) પરભાવવજ્વન- ખોટી સાક્ષી, ખોટા લેખ વગેરે કરવા

[24] મિથ્યાદર્શનક્રિયા :- દુન્યવી ફળની ઇચ્છાથી મિથ્યાદ્રષ્ટિની સાધના કરવી

— મિથ્યાદ્રષ્ટિને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવા-કરાવવામાં પડેલા માણસને અનુમોદન થકી

મિથ્યાત્વમાં વધુ દ્રઢ કરવો તે મિથ્યાદર્શન ક્રિયા

—વિરુદ્ધફલ્લિપ્સયા મિથ્યાદર્શનમાર્ગેણ સન્તત પ્રયાણમન્યં સાધયામિ ઇતિ અનુમોદમાનસ્ય મિથ્યા દર્શન ક્રિયા

[25] અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા:- પાપ કાર્યોના પ્રત્યાખ્યાન રહિત જીવોની ક્રિયા

—સંયમ ઘાતી કર્મોના પ્રભાવને કારણે પાપવ્યાપારથી નિવૃત્ત ન થવું એ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા

—સંયમવિઘાતિનઃ કષાયાદિ અરીન્ પ્રત્યાખ્યાન્ ન પ્રત્યાવષ્ટ ઇતિ અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા ।

—પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય ચતુષ્કના ઉદયથી જીવને કોઈ પણ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન ન હોવાથી થતી ક્રિયા

આ રીતે સંક્ષેપથી અહીં ક્રિયાનું વર્ણન કરેલ છે વિશેષથી જોવા માટે તો પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર, ઠાળાંગસૂત્ર, આવશ્યકવૃત્તિ વગેરે આગમ ગ્રન્થોનું અવલોકન કરવું આવશ્યક ગણાય

બીજું આ પચીસક્રિયા આ રૂપે જ છે તેમ માનવું નહીં કે કેમ કે નિમ્નોક્ત તફાવતો જોવા મળેલ છે.

(૧) અહીં પાંચ-પાંચના જોડકા સ્વરૂપે પચીસ ક્રિયા જોવા મળેલ છે.

(૨) નવતત્વમાં આ પચીસ ક્રિયા સીધી ક્રમસરજ અપાયેલી છે

(૩) શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં તે બે-બેના જોડકાં રૂપે જોવા મળેલ છે

(૪) શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં વળી જૂદી રીતે કહેવાય છે.

(૫) કેટલેક સ્થાને ક્રિયાના નામો માં ભેદ છે જેમ કે અહીં પ્રથમ ક્રિયા સમ્યક્ત્વ ક્રિયા હતી જે નવતત્વમાં નથી નવતત્વમાં પ્રેમિકી-દ્વેષિકી એ બંને ક્રિયા અહીં નથી

(૬) કેટલીક ક્રિયાઓમાં અર્થભેદ જોવા મળેલ છે. જેમાંના કેટલાક અર્થભેદોની તો ઉપરોક્ત વર્ણનો માં નોંધ પણ લીધી જ છે

(૭) કયાંક આ ક્રિયા અજીવ અપેક્ષાએ વર્ણવાઈ છે કયાંક જીવ અપેક્ષાએ વર્ણવાઈ છે. આવું અનેક વૈવિધ્ય ક્રિયા સંબંધે જોવા મળેલ છે.

❁ કેટલાક પ્રશ્નો:-

[૧] જ્યાં ઈન્દ્રિય, કષાય અને અપ્રત છે ત્યાં ક્રિયા અવશ્ય રહેવાની આથી કેવળ ક્રિયાના નિર્દેશથી આસ્રવનું વિધાન થઈ શકે નહીં. પછી અપ્રતાદિ ત્રણના નિર્દેશની શી આવશ્યકતા છે ?

—સમાધાન:- પ્રશ્ન યોગ્ય છે કેવળ ૨૫ ક્રિયાના વિધાનથી આસ્રવના હેતુનો નિર્દેશ થઈ શકે છે. પરંતુ આ ૨૫ ક્રિયાઓમાં ઈન્દ્રિય કષાય અને અવ્રત એ કારણ છે એવું જણાવવાને માટે ઈન્દ્રિયાદિ ત્રણેનું ગ્રહણ કરેલ છે.

જેમ કે -પારિગ્રહિક ક્રિયા-

(૧) આ ક્રિયામાં પરિગ્રહરૂપ અવ્રત એ કારણ છે

(૨) પરિગ્રહમાં લોભરૂપ કષાય એ પણ કારણ છે.

(૩) જો તેના વર્ણાદિનો મોહ હોય તો ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિય પણ કારણ છે જેમકે -સ્પર્શન ક્રિયા-

(૧) સ્ત્રીના સ્પર્શમાં અબ્રહ્મ નામક અવ્રત એ કારણ છે

(૨) સ્ત્રી એ પણ જીવ પરિગ્રહ હોવાથી ગૃધ્ધિરૂપ લોભ કષાય અથવા સ્પર્શજન્ય રાગ પણ કારણ છે.

(૩) સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય હોવાથી સ્પર્શન પ્રવૃત્તિ પણ કારણ છે.

[૨] કેવળ ઈન્દ્રિયના નિર્દેશથી પણ અન્ય કષાય આદિનું ગ્રહણ થઈ જ જશે કારણ કે કષાયનું મૂળ ઈન્દ્રિયો છે, જીવો ઈન્દ્રિયો થકી વસ્તુનું જ્ઞાન કરી તેના વિશે વિચારણા કરી કષાયોમાં, અવ્રતોમાં અને ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે છે. આથી કષાય વગેરે અલગ નિર્દેશની આવશ્યકતા શું છે?

સમાધાન:- જો કેવળ ઈન્દ્રિયોનું જ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો ફક્ત પ્રમત્ત જીવનાજ આસ્રવોનું કથન થશે પરંતુ અપ્રમત્ત જીવના આસ્રવોનું કથન થઈ શકશે નહીં

—કારણ કે અપ્રમત્તજીવને ઈન્દ્રિયો વડે કર્મોનો આસ્રવ થતો જ નથી. તેમના આસ્રવમાં કષાય અને યોગનું જ નિમિત્ત થાય છે

—બીજું એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય જીવોને યથાસંભવ પૂર્ણ ઈન્દ્રિયો તથા મનનો અભાવ હોય છે, તો પણ તેમને કષાય આદિથી આસ્રવ તો થાય છે.

—આથી સર્વ જીવોમાં સર્વ સમામાન્ય આસ્રવનું વિધાન કરવા માટે ઈન્દ્રિય આદિ ચારે ભેદોનું સામ્પ્રાયિક આસ્રવમાં કથન કરવું આવશ્યક જ છે

[૩] કેવળ કષાયનું ગ્રહણ કરવાથી ઈન્દ્રિય આદિનું ગ્રહણ થઈ જાય છે કારણકે સામ્પ્રાયિક આસ્રવમાં મુખ્યતયા કષાયો જ કારણ છે એવું આ અધ્યાયના જ પાંચમાં સૂત્રમાં જણાવવામાં આવેલ છે. કષાય થી રહિત ઈન્દ્રિય આદિ સામ્પ્રાયિક આસ્રવ બનતા જ નથી તો પછી કષાય સિવાયના અવ્રતાદિ ત્રણે ભેદોનું કથન કરવાની શી જરૂર?

—સમાધાન:- આ પ્રશ્ન ખરેખર વિચારણીય છે. પણ પહેલી વાતતો એ છે કે જે સૂત્રકાર મહર્ષિએ જીવના યોગને સામ્પ્રાયિક આસ્રવ કહ્યો તે જ સૂત્રકાર મહર્ષિએ સકષાયી પ્રસ્તુત સૂત્રમાં અવ્રત, કષાય, ઈન્દ્રિય અને ક્રિયાને સામ્પ્રાયિક આસ્રવના ભેદો કહ્યા છે

—બીજી વાત એ છે કે કષાયના યોગે જીવ આસ્રવની કેવી કેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેનો સ્પષ્ટ બોધ થાય અને એથી તે-તે પ્રવૃત્તિને રોકવા પ્રયત્ન કરી શકાય એ માટે અહીં અવ્રતાદિ ચારે ભેદોનું પૃથક પૃથક ગ્રહણ કરેલ છે.

[૪] કેવળ અવ્રતનું ગ્રહણ કરવાથી પણ ઈન્દ્રિય, કષાય, ક્રિયાનું ગ્રહણ થઈ શક્યું હોત

કેમ કે અપ્રતી જીવની આ પ્રવૃત્તિઓ છે પણ ઈન્દ્રિયાદિ ના ગ્રહણની શી જરૂર?

સમાધાન:- એકતો પૂર્વે જણાવેલ છે કે આ બધી પ્રવૃત્તિ પરસ્પર સંકડાયેલી છે. વળી અપ્રતની પ્રવૃત્તિમાં ઈન્દ્રિય, કષાય, ક્રિયા નિમિત્ત છે માટે તેનું ગ્રહણ જરૂરી છે વળી તેઓનો કાર્ય કારણ સંબંધ છે જેમ કે અપ્રતી જીવ ઈન્દ્રિયોના પરિણામને વશ થવાનો છે. જેમ સ્પર્શનેન્દ્રિયના રાગનો વિષય સ્ત્રી હોય તો અબ્રહ્મ નામક અપ્રતનું સેવન થવાનું છે તો ક્યારેક અપ્રતી હોવાથી જ પારિગ્રહીકી ક્રિયા ચાલુ રહે છે અને સ્ત્રીનું મમત્વ વધે છે. વ્રત હોતતો તે ક્રિયા ન કરી હોત

એ જ રીતે કષાયની તીવ્રતા થી અપ્રત્યાખ્યાની કષાયને લીધે જીવ અપ્રતી થાય છે. તો ક્યારેક હિંસાદિ અપ્રતને કારણે ક્રોધાદિ કષાય જન્ય પરિણામોને વશ થાય છે

આમ ચારે ભેદો પરસ્પર સંકલિત છે.

ચારે પ્રશ્નોનો સારાંશ:- અપ્રત આદિ ચારમાંથી ગમે તે એકનું ગ્રહણ કરવાથી પણ અન્ય આસ્રવોની તેમાં વિવક્ષા થઈ શકે છે તેમ છતાં આ ચારે ભેદો એકબીજામાં નિમિત્ત રૂપ હોવાથી તેમજ એકબીજાના યોગે કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ થાય છે? ઈત્યાદિનો સ્પષ્ટ બોધ થાય એ દ્રષ્ટિ લક્ષ્યમાં રાખી સામ્પ્રાયિક આસ્રવના આ ચારે ભેદોનું ગ્રહણ કરેલ છે.

❁ **એક શંકા:-** અહીં આસ્રવના ૩૯ ભેદો કહ્યા છે અને નવતત્ત્વમાં ૪૨ ભેદો કહ્યા છે તો આ તફાવતનું કારણ શું છે?

નિવારણ:- અપ્રત, કષાય, ઈન્દ્રિય અને ક્રિયા એ ચાર મૂળ ભેદ અને તેના ૩૯ ઉત્તર ભેદો તો બંનેમાં સમાન છે. પરંતુ યોગ નામક ભેદ નવતત્ત્વની ગાથામાં જણાવેલો હોવાથી યોગના ત્રણ ભેદ ઉમેરાતા કુલ ૪૨ ભેદ આસ્રવના થયા.

જ્યારે તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારે મૂળભૂત રીતે યોગને જ આસ્રવ કહેલો છે તે આસ્રવના સામ્પ્રાયિક અને ઈર્થાપથ બે ભેદ કહ્યા છે. તેમાંના સામ્પ્રાયિક આસ્રવના આ ૩૯ ભેદ છે. અર્થાત્ યોગ એ મૂળભેદ જ કહ્યો છે જના ત્રણ ઉત્તર ભેદ છે માટે અહીં લીધા નથી

❁ **સૂત્રપાઠભેદ નું સ્પષ્ટીકરણ:-**

અવ્રતકષાયેન્દ્રિયક્રિયા: પઞ્ચ ચતુ: પઞ્ચ પઞ્ચવિંશતિસહ્સ્રયાપૂર્વસ્યભેદા:

આ પાઠને બદલે દિગમ્બર આમ્નાયમાં ઈન્દ્રિયકષાયો વ્રતક્રિયા:પઞ્ચચતુ: પઞ્ચપઞ્ચ વિંશતિસહ્સ્રયા: પૂર્વસ્ય ભેદા: એ પ્રમાણે સૂત્ર પાઠ છે શ્વેતામ્બર આમ્નાયના સંપાદકોમાંના કેટલાંકે પણ આ પાઠ સ્વીકારેલ છે છતાં અમે અવ્રતકષાયે . વાળો પાઠ જ સ્વીકારેલ છે

અવ્રતકષાયે. વાળો પાઠ સ્વીકારવાનું કારણ એ છે કે [૧]સ્વોપજ ભાષ્યમાં ઉમાસ્વાતિજી મહારાજાએ અવ્રત, કષાય, ઈન્દ્રિય અને ક્રિયા એ ક્રમમાં જ ભાષ્ય રચના કરેલી છે

[૨]ભાષ્યાનુસારી વૃત્તિમાં પણ એ જ ક્રમ સ્વીકારાયેલો છે

[૩]હારિભદ્રીય અને સિદ્ધસેનીય ટીકાના સંપાદકો ઈન્દ્રિયકષાય. વાળા પાઠને સ્વીકારે છે છતાં ટીકામાં તો અવ્રતકષાય. એ ક્રમ જ જળવાયેલો છે. -સિદ્ધસેનીય ટીકામાં પ્રારંભમાં ઈન્દ્રિયકષાય: . રૂપે ઉલ્લેખ જરૂર છે પણ સંપૂર્ણ ટીકાનો ક્રમ તો ભાષ્યાનુસારિણી હોવાથી અવ્રતકષાય . એ રીતે જ છે.

શક્ય છે કે નવતત્વ પ્રકરણમાં ઈન્દ્રિયકષાયઅવ્વય. ગાથા-૨૧ ની અસરથી ઈન્દ્રિયકષાય. વાળો પાઠ વિશેષ સ્વીકૃત બનેલો હોય પણ ભાષ્યાનુસાર અમે અવ્રતકષાયેન્દ્રિય પાઠને જ સ્વીકૃતિ યોગ્ય ગણેલ છે

બાકી સિદ્ધસેનીય ટીકામાં જ ભાષ્યકારના આશયને જણાવતા લખ્યું છે કે હિંસાદીન્યવ્રતાનિ સકલ આસ્રવ જાલમૂલાનિ તત્ત્રવૃતૌ આસ્રવેષુ એવ પ્રવૃતિઃ તન્નિવૃત્તૌ ચ સર્વ આસ્રવેષ્યો નિવૃતિઃ ઇતિ અસ્ય અર્થસ્ય જ્ઞાપનાર્થમ્... આ કારણથી અવ્રતકષાય-ઈન્દ્રિય ક્રિયા ના ક્રમ વાળો પાઠ અમે સ્વીકારેલ છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- એગે આસવે સ્થા. ૧-૩.૧-સૂ. ૧૩ અભયદેવસૂરિજીકૃતવૃતિઃ આગમોદયસમિતિ પ્રકાશિતપ્રતેને પૃષ્ઠ અષ્ટાદશે અસ્યસૂત્રસ્ય આગમપાઠોપલબ્ધઃ

ઈન્દ્રિય-૫ કસાય-૪ અવ્વય-૫ કિરિયા-૨૫ (યોગ-૩)

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

અવ્રત (૧) હિંસાઽનૃસ્તેયાબ્રહમપરિગ્રહેષ્યો વિરતિર્વતમ્ । અ.૭, સૂ. ૧

(૨) પ્રમતયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા અ.૭-સૂ. ૮

(૩) અસદ્ભિધાનમનૃતમ્ - અ.૭-સૂ. ૯

(૪) અદત્તાદાનં સ્તેયં અ. ૭-સૂ. ૧૦

(૫) મૈથુનમબ્રહ્મ અ. ૭-સૂ. ૧૧

(૬) મૂર્ચ્છાપરિગ્રહઃ અ. ૭-સૂ. ૧૨

કષાય (૭) - દર્શન ચારિત્રમોહનીય કષાય...ષોડશ...ભેદાઃકષાયા વનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાસ્થ્યાનાવરણસંજ્વલન વિકલ્પા શ્વૈકશઃ ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ....।

ઈન્દ્રિય (૮) સ્પર્શનિરસનધ્રાણચક્ષુઃ શ્રોત્રાણિ...અ.૨-સૂ.૨૦

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) નવતત્વ ગાથા ૨૧ થી ૨૪ નું વિવરણ તથા ભાષ્ય

(૨) નવતત્વસાહિત્ય સડહ પ્રત્યેક કર્તાની ગાથાઓ

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) પ્રથમ ભેદે એક ઓછા ચાલીશ પ્રતિભેદો કહી સંખ્યા થકી ગણના કરું છું સુણજો સ્થિરતા કરી અવ્રત તણાં છે પાંચ ભેદો પચ્ચીશ વળી ક્રિયાતણા ઈન્દ્રિય છે વળી પંચ ભેદે પચ્ચીશ વળી ક્રિયાતણાં
- (૨) પૂર્વસૂત્રઃ ૫ માં આ પદ્ય કહેવાઈ ગયું છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- અહીં સામ્પ્રાયિક આસ્રવના ભેદો જણાવવા થકી સૂત્રકારે સંસાર વૃદ્ધિના કારણરૂપ એવા કર્મસ્રવનું સ્વરૂપ ખૂબ વ્યવસ્થિત રીતે સ્પષ્ટ કર્યું છે. જો

મોક્ષની ઈચ્છા હોય અને જો સંસાર છોડવો હોય તો આ આસ્રવો થી અવશ્ય છૂટકારો મેળવવો પડશે.

જેમ અવ્રત- આપણે સૌને વ્યવહારમાં બધે સહી કરવામાં વાંધો નથી હોતો, લગ્નાદિક સામાજિક વ્યવહારો કે જમીન-મકાન કરવેરા વગેરે કાયદાકીય વ્યવહારોમાં કબુલાતો આપવામાં વાંધો નથી તો પછી વ્રત-નિયમ સંબંધિજ પર્યક્ષપાણમાં શામાટે વાંધો હોવો જોઈએ એમ સમજીને જોઆસ્રવ નિવારવાની કે અશુભમાંથી શુભાસ્રવમાં જવાની ઈચ્છા હોય તો વ્રત-નિયમો ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

એ જ રીતે ઈન્દ્રિયો બાબત પણ આત્મા વિચાર કરે કે આજે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વિષયો છે તે સર્વે તો પુદ્ગલનો સ્વભાવ જ છે આમાં જીવે રાજી કે નારાજી ની કશી આવશ્યકતા નથી એવું વિચારી ને રાજી પણ નથાય અને નારાજ પણ ન થાય તો તે જીવને પાંચ ઈન્દ્રિય સંબંધિ આસ્રવ અટકી શકે છે.

એ જ રીતે કષાયો તો આ સામ્પ્રાયિક આસ્રવના મૂળ કદ્યા છે. જો કષાય જ નહીં હોય તો જીવને સામ્પ્રાયિક આસ્રવ જ થવાનો નથી માટે શક્ય તેટલું કષાયોથી દૂર રહેવું. કદાચ ક્રોધાદિનો ઉદય થાય તો પણ તેને નિષ્ફળ બનાવવા. જેથી કર્માસ્રવ અટકાવી શકાય.

આવું આવું વિચારી સર્વથા આસ્રવમુક્તિ-નિર્જરા મોક્ષના ક્રમે આરાધનામય બનવું એજ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૭

□ [1] સૂત્રહેતુ:- આસ્રવના બાહ્યકારણો સમાન હોવા છતાં આંતરિક પરિણામના ભેદના કારણે કર્મબંધમાં થતાં ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે આ સૂત્રની રચના કરેલી છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *તીવ્રમન્દજ્ઞાતાજ્ઞાતભાવીર્યાધિકરણ વિશેષેષ્યસ્તદ્વિશેષ:

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-તીવ્ર - મન્દ - જ્ઞાત - અજ્ઞાતભાવ - વીર્ય - અધિકરણવિશેષેષ્ય: તદ્ વિશેષ:

□ [4] સૂત્રસાર:- તીવ્રભાવ, મંદભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, વીર્ય [અને] અધિકરણની વિશેષતાથી [અર્થાત્ પરિણામોમાં ભેદ પડવાથી] તે [ઉલ્ સાંપ્રાયિક આસ્રવ] માં પણ વિશેષતા [અર્થાત્ ભેદ પડે] છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

તીવ્ર [ભાવ]-અધિક પરિણામ

મન્દ [ભાવ]-અલ્પ પરિણામ

જ્ઞાત [ભાવ]-ઈરાદા પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ

અજ્ઞાત [ભાવ]-ઈરાદા વિનાની પ્રવૃત્તિ

* દિગમ્બર આમ્નાય મુજબ તીવ્રમન્દજ્ઞાતાભાવાધિકરણવીર્યવીર્યાધિકરણ... એ રીતે તે સૂત્ર છે

ભાવ -તે-તે પ્રકારના પરિણામો

વીર્ય- વીર્ય, શક્તિ વિશેષ

અધિકરણ-આસ્રવની ક્રિયાના સાધનો

વિશેષ-ભેદ

તદ્ - તે, સાંપરાયિક આસ્રવ

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) સકષાયાકષાયયોઃ સૂત્ર ૬:૫ સામ્પરાયિક

(૨) સ આસ્રવઃ સૂત્ર. ૬:૨ આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ .

□ [7] અભિનવટીકા:- પ્રાણાતિપાત-આદિ અપ્રત, કોઘાદિ કષાય, ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર અને સમ્યક્ત્વ ઈઆદિ પચીસ ક્રિયા એ આસ્રવ[અર્થાત્ બંધના કારણો]સમાન હોવા છતાં પણ તજ્જન્ય કર્મબંધમાં કયા કયા કારણથી વિશેષતા આવે છે. તેનું કથન કરવાનો અહીં ઉદ્દેશ છે.

-સૂત્રકાર મહર્ષિએ મન-વચન-કાયાના યોગને આસ્રવ કહ્યો પછી કષાયને આશ્રીને તેનો સામ્પરાયિક નામે એક [આસ્રવ]ભેદ જણાવ્યો. આ જે સામ્પરાયિક આસ્રવ ના ભેદ ગણાવ્યા તેમાં કોઈ શુભ આસ્રવ છે. કોઈ અશુભ આસ્રવ છે. આ બધી વાત સારી રીતે સમજી લીધા પછી પ્રશ્ન થાય કે આ શુભાશુભ સામ્પરાયિક આસ્રવમાં બધામાં એક સરખો જ બંધ થાય છે કે કંઈ ઓછો વત્તો બંધ પણ પડે છે ખરો?

-બીજો પ્રશ્ન એ પણ થાય કે કર્મની પ્રકૃતિ-કર્મગ્રન્થકાર-૧૪૮ ની જણાવે છે વિશેષથી અનેક વિધાનભેદો છે. સામ્પરાયિક આસ્રવના આ ૩૯ ભેદ માંથી આટલી પ્રકૃતિ નો સંબંધ થાય કઈ રીતે?

આનું સમાધાન એજ કે એક એક આસ્રવ અનેકાનેક કર્મબન્ધનું કારણ છે તેથી ૩૯ ભેદમાંથી અનેક પ્રકૃતિ થઈ શકે છે તદુપરાંત સામ્પરાયિક આસ્રવમાં જે-જે કારણે વિશેષતા [-ભેદ]જણાય છે તે વિશેષતા દર્શાવવાજ આ સૂત્ર બનાવાયેલું છે અર્થાત્ આ સૂત્ર થકી પરિણામ ના ભેદને કારણે કર્મબન્ધમાં થતા ભેદોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે

સ્વોપજ ભાષ્યાનુસાર:- સામ્પરાયિક આસ્રવમાં ઉપરોક્ત સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ ૩૯ ભેદો છે. આ ૩૯ સામ્પરાયિક આસ્રવોના પણ તીવ્રભાવ, મંદભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, વીર્ય અને અધિકરણની વિશેષતા વડે અન્ય વિશેષભેદો કહ્યા છે. આ ભેદો કયાંક લઘુ કયાંક લઘુતર, કયાંક લઘુત્તમ, તેથી ઉલટું કયાંક તીવ્રતર અને કયાંક તીવ્રતમ થયા કરે છે અને આ વિશેષતાને કારણે જ કર્મબંધમાં પણ વિશેષતા[ભેદ]થાય છે

❖ **તીવ્રભાવ:-** અહીં તીવ્ર અને ભાવ બે શબ્દો સંકડાયેલા છે

☆ તીવ્ર એટલે પ્રકૃષ્ટ અને ભાવ એટલે પરિણામ -બાહ્ય અને અભ્યન્તર કારણોથી જે ઉત્કૃષ્ટ કોઘાદિ પરિણામ થાય છે તેને તીવ્રભાવ કહે છે.

☆ બાહ્ય બંધ કારણ સમાન હોવા છતાં પણ પરિણામની તીવ્રતાને કારણે કર્મબંધ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. જેટલા પરિણામ તીવ્ર તેટલો બંધ પણ તીવ્ર. જેમ કે દ્રશ્યને જોતી વ્યક્તિ જોતીવ્ર આસક્તિ પૂર્વક તે દ્રશ્ય જોતી હોય તો કર્મનો બંધ પણ તીવ્ર જ થાય છે.

☆ તીવ્રભાવ એટલે અધિક પરિણામ. જેમ કે દોષિત વ્યક્તિના પ્રાણનો નાશ કરવાનો હોય તેના કરતા કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને મારવી હોય તો પરિણામ ઘણાં તીવ્ર બને છે.

—એજ રીતે પરતંત્ર પણે -કોઈની આજ્ઞાથી બીજા જીવને હણવા કરતા પોતાના દુન્યવી સ્વાર્થના કારણે જીવને હણવાનો હોય,ત્યારે હણવાની ક્રિયા બંનેમાં સમાન હોવા છતાં હિંસાના પરિણામોની તીવ્રતા ઘણીજ વધી થાય છે.

એજ રીતે જિનભકિત કરી રહેલ બે વ્યકિતમાં ભકિત નું તત્વ સમાન હોવા છતાં જેની ભકિત જેટલી ઉત્કટ કે તીવ્ર તેટલો તેનો બંધ પણ ઉત્કટ. તેથી અત્યંત ઉલ્લાસ વાળાને સવિશેષ પુણ્ય બંધ થશે

✳ આ રીતે થતાં બંધ માટેતીવ્ર તીવ્રતર અને તીવ્રતમ એમ તરતમતા ની ત્રણ કક્ષાઓ દેખાડે છે. જેટલી ભાવોની તીવ્રતા તેટલી બંધમાં વિશેષતા. જો કે પરિણામ માત્રની અપેક્ષાએ કર્મબંધતો થાય જ છે માત્ર તેની તરતમતા માં તીવ્ર કે મંદ ભાવોની અસર પડે છે.

✳ ભાષ્યકારે તો એમ પણ કહેલું છે કે તીવ્રભાવ એ લોક પ્રસીધ્ધવાત છે તીવ્ર ની વ્યાખ્યાની જરૂર જ નથી.

✳ મન્દભાવ:- મન્દ અને ભાવ-પરિણામ બે શબ્દો છે મન્દ એટલે અલ્પ

✳ પૂર્વે જે તીવ્રભાવનું કથન કર્યું તેનાથી વિપરીત તે મન્દ ભાવ —કષાયની મંદતા હોવાથી જે સરળ પરિણામ હોય છે તે મન્દ ભાવ છે

✳ બાહ્ય બંધ કારણની સમાનતા હોવા છતાં પણ જો પરિણામ માં મંદતા/અલ્પતા હોય તો બંધ પણ અલ્પ પડે છે જેમ-દ્રશ્ય એકજ છે પણ તે દ્રશ્ય જોનાર વ્યકિતની તે દ્રશ્યમાં આસકિત અતિમંદ-અલ્પ હોયતો બંધ પણ અલ્પજ પડે છે

✳ મંદ ભાવ એટલે અલ્પ પરિણામ જેમ કે કોઈ વ્યકિત દોષીત કે ગુનેગાર હોય તો તેના પ્રાણનો નાશ કરવામાં એટલો તીવ્રભાવ નથી હોતો જેટલો કોઈ નિર્દોષ વ્યકિતના પ્રાણવધમાં હોય તેથી તુલનાત્મક રીતે ભાવોની મંદતા હોવાથી બંધ પણ અલ્પ પડે છે.

✳ સ્વહીત કે લાભને માટે જૂઠ બોલતી વ્યકિતની તુલનાએ નોકરીના એક ભાગરૂપે શેઠની સુચના મુજબ જૂઠ બોલનારને ભાવોની મંદતા વિશેષ હોવાથી તેનો બંધ અલ્પ પડે છે.

✳ એજ રીતે બે વ્યકિત પ્રતિક્રમણ કરતી હોય તેમાં સ્વર્ધચ્છ્ર અને સમજણપૂર્વક કરનારની તુલનાએ સંવત્સરી છે અને ઘેર કહ્યું છે માટે કરવું પડશે એવા ભાવથી પ્રતિક્રમણ કરનારીની ભાવની મંદતાને લીધે ઉલ્લાસ ઓછો હોવાથી નિર્જરા કે પુન્યબંધ પણ અલ્પ જ હોય છે

✳ આવી રીતે મંદ ભાવ થી ઘતા બંધ માટે એવી પરિણામની ત્રણ કક્ષાએ કહેલી છે જેટલી ભાવોની મંદતા તેટલી કર્મબંધની અલ્પતા. જો કે પરિણામ માત્રની અપેક્ષાએ કર્મબંધતો થવાનો જ છે માત્ર તેની તરતમતામાં તીવ્ર કે મંદ ભાવોની અસર પડે છે

✳ ભાષ્યકારે તો મન્દભાવા લોકપ્રતીતા: એમ પણ કહી દીધું છે કેમ કે મંદભાવ એ લોક પ્રસિધ્ધ છે માટે તેની વ્યાખ્યાની જરૂર જ નથી

✳ જ્ઞાતભાવ:- જ્ઞાતસ્ય ભાવો જ્ઞાતભાવ:

✳ જાણવા છતા હિંસા કરે, જૂઠ બોલે, ચોરી કરે વગેરે જ્ઞાતભાવો કહ્યા છે

✳ જાણવા છતા અથવા જાણીને જ કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી તેને જ્ઞાતભાવ કહે છે

✳ ઈરાદા પૂર્વક કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ્ઞાતભાવ છે. જેમ કે એક વ્યક્તિ હરણને હરણ સમજીને જ બાણ થી વીંધે છે અહીં હરણને બાણથી વીંધવાની ક્રિયા સમાન દેખાશે પણ સાથે ઈરાદો જાણકારી ભળેલી હોવાથી, સમજણ પૂર્વક અથવા જ્ઞાતભાવથી ઉલ્ટટ કર્મબંધ થશે.

✳ જ્ઞાત ભાવ એટલે જાણીને અથવા ઈરાદા પૂર્વક થતી આત્મવની પ્રવૃત્તિ. જ્યારે જીવ ઈરાદા પૂર્વક કોઈ અશુભ આત્મવને સેવે છે ત્યારે તેને કર્મનો બંધ સવિશેષ પડે છે.

—જ્ઞાનાત્ ઉપયુક્તસ્ય તસ્ય યો ભાવઃ પરિણામઃ સ જ્ઞાતભાવઃ આ ભાવ લોક પ્રસિધ્ધ છે માટે વિશેષ વ્યાખ્યાની જરૂર નથી.

❖ **અજ્ઞાતભાવઃ**— અજ્ઞાતસ્ય ભાવોઽજ્ઞાતભાવઃ

✳ પ્રમાદ અથવા અજ્ઞાત વશ થઈ હિંસા કરે, જૂઠબોલે, ચોરી કરે વગેરે અજ્ઞાત ભાવો કલા છે.

✳ મદ કે પ્રમાદથી ગમન-આદિ ક્રિયાઓમાં જાણ્યાવગરની પ્રવૃત્તિ તે અજ્ઞાત.

✳ ઈરાદા સિવાય, અજાણતા કે સમજયા વિચાર્યા વિનાની જે પ્રવૃત્તિ તેને અજ્ઞાત ભાવ કહે છે. જેમ કોઈ એક વ્યક્તિ એ હરણને વીંધી નાંખેલ હોય ત્યારે બાહ્ય દ્રષ્ટિએ તો હરણ વીંધાયું એટલી જ સમજ પડે પણ કોઈ નિર્જીવ વસ્તુનું નિશાન તાકતાં ભૂલ માં કે બેદરકારીથી —અજાણતા જ હરણનું વિધાઈ જવું એમાં કર્મબંધની ઉત્કટતા ઘણી ઓછી હોય છે અર્થાત્ અલ્પ કર્મબંધ થાય છે.

✳ આ રીતે અજ્ઞાત ભાવ એટલે ઈરાદા વિહિન પણે થયેલી કર્માત્મવની પ્રવૃત્તિ. તેમાં હિંસા, જૂઠ આદિના પરિણામ ન હોવાથી પરિણામને ભેદને કારણે બંધમાં ભેદ પડે છે અર્થાત્ અલ્પ બંધ થાય છે.

✳ અજ્ઞાતભાવ એ લોકપ્રસિધ્ધ વસ્તુ છે માટે વિશેષ વ્યાખ્યા જરૂરી નથી.

❖ **ભાવ**—ભાવ એટલે પરિણામ આ તીવ્ર-મન્દ-જ્ઞાત-અજ્ઞાત શબ્દ ચારે સાથે જોડવાનો છે. કેમ કે તીવ્રાદિ શબ્દનો દ્વન્દ્વ સમાસ છે દ્વન્દ્વાન્તે રહેલ પદ બધાં સાથે સાંકડવામાં આવે છે.

❖ **વીર્યઃ**— વીર્ય એટલે શક્તિ વિશેષ.

✳ આ પૂર્વે અધ્યાય બીજાના સૂત્રઃ જ જ્ઞાનદર્શનલાભભોગોપભોગ વીર્યાણી ચ માં વીર્ય શબ્દની વ્યાખ્યા કરાયેલી છે.

✳ દ્રવ્યમાં રહેલ શક્તિ વિશેષને વીર્ય કહે છે.

✳ વીર્ય એટલે કે “શક્તિ વિશેષ” પણ કર્મબંધની વિચિત્રતાનું કારણ બને છે જેમ દાન, સેવા વગેરે કોઈ શુભ કામ હોય અથવા તો હિંસા, ચોરી વગેરે કોઈ અશુભકામ હોય તે બધાં શુભાશુભકામોને બળવાન મનુષ્ય સહેલાઈ થી અને ઉત્સાહ પૂર્વક કરી શકે છે જ્યારે નબળો માણસ તે જ કામોને મુશ્કેલીથી તેમજ ઓછા ઉત્સાહથી કરે છે માટે જ બળવાન કરતા નિર્બળનો શુભાશુભ કર્મબંધ મંદજ હોય છે.

✳ વીર્ય એટલે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી પ્રાપ્ત શક્તિ જેમજેમ વીર્ય-શક્તિ વધારે તેમ તેમ પરિણામ વધારે તીવ્ર હોય છે અને જેમ જેમ વીર્ય-શક્તિ ઓછા તેમ તેમ પરિણામ વધારે મંદ હોય છે.

તીવ્ર શક્તિવાળો અને મંદ-શક્તિવાળો બંને ધારોકે કોઈ હિંસા આત્મવ ને સેવે ત્યારે બંને

એકજ પ્રકારની હિંસાની ક્રિયા કરે છતાં વીર્યના ભેદને કારણે પરિણામમાં ભેદ પડે જ છે

—આ જ કારણ થી પ્રથમ સંઘયણ વાળો સાતમી નરકને યોગ્ય પાપાસ્રવ-બંધ કરી શકે છે. પણ છઠ્ઠા સંઘયણ વાળો અર્થાત્ અત્યંત નબળા સંઘયણ વાળો સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય પાપાસ્રવ-બંધ કરી શકતો જ નથી

— એ જ રીતે નબળા સંઘયણવાળો અર્થાત્ છઠ્ઠા સંઘયણ વાળો જીવ પૂરતી વીર્ય-શક્તિના અભાવે પ્રબળ પુણ્ય પણ ઉપાર્જન કરી શકતો નથી નબળા સંઘયણ વાળો ગમે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ ધર્મક્રિયા કરે તો પણ ચોથા દેવલોક થી ઉપર જઈ શકે નહીં જ્યારે પ્રથમ અર્થાત્ મજબુત સંઘયણ વાળો જીવ પાંચમાં અનુત્તર વિમાન સુધી પણ જઈ શકે છે

વીર્યનો આધાર મજબુત શરીર સંઘયણ ઉપરજ છે આથી જેમ જેમ સંઘયણ મજબુત તેમ તેમ પુણ્ય-પાપ નો આસ્રવ અધિકાધિક થઈ શકે છે

ક્યુ સંઘયણ	કેટલી નરકે જઈ શકે?	ઉર્ધ્વલોકમાંજઈ શકે?
૧-વજ્રપ્થભ નારય	સાતમી નરક સુધી	મોક્ષ પર્યન્ત
૨-ઋષભનારય	છઠ્ઠી નરક સુધી	બારમા દેવલોક સુધી
૩-નારય	પાંચમી નરક સુધી	દશમા દેવલોક સુધી
૪-અર્ધનારય	ચોથી નરક સુધી	આઠમા દેવલોક સુધી
૫-કીલિકા	ત્રીજી નરક સુધી	છઠ્ઠા દેવલોક સુધી
૬-સેવાર્ત-છેવહુ	બીજી નરક સુધી	ચોથા દેવલોક સુધી

નોંધ:-વર્તમાનકાળે ભરત ક્ષેત્રમાં છઠ્ઠું-સેવાર્ત સંઘયણ હોવાથી જીવો ઉપર વધુમાં વધુ ચોથા દેવલોક સુધી અને નીચે બીજી નરક સુધી જઈ શકે છે

—વીર્યાન્તરાયકર્મક્ષયોપશમજા લલ્ચિ: વીર્યમ્ :આત્મન: શક્તિ: ,સામર્થ્ય: મહાપ્રાણતા । તસ્ય વિશેષ:- અતિશય: તસ્માદ્ વીર્યવિશેષાત્ કર્મબન્ધવિશેષ: । અતો વીર્યાતિશય: કર્મબન્ધનિમિત્તમસ્તિ ।

❖ **અધિકરણ:-** પ્રયોજનના આશ્રયભૂત પદાર્થને નરક અધિકરણ કહે છે

☆ સામાન્ય થી લોકમાં અધિકરણનો અર્થ આધાર થાય છે વિશેષ થી જણાવવા તેના બે ભેદ અગ્રીમ સૂત્ર:૮ અધિકરણં જીવા જીવા: માં સૂત્રકાર મહર્ષિએ કહેલા છે.

☆ અગ્રીમ સૂત્રમાં જીવ-અજીવ રૂપ અધિકરણના અનેક ભેદ કહેવાશે તે અધિકરણની વિશેષતા થી પણ કર્મબંધમાં વિશેષતા આવે છે.

—જેમ કે હત્યા, ચોરી આદિ અશુભ કૃત્ય અને પારકાનું રક્ષણ આદિ શુભ કૃત્ય કરી રહેલ બે ભિન્ન વ્યક્તિઓમાં એકની પાસે અધિકરણ એટલે કે ઉગ્ર શસ્ત્રો હોય અને બીજાની પાસે સાધારણ લાકડી જેવું કોઈ હથીયાર હોય તો સાધારણ શસ્ત્રવાળા કરતાં ઉગ્રશસ્ત્રધારી નો કર્મબંધ તીવ્ર થવાનો સંભવ છે કેમ કે ઉગ્ર શસ્ત્ર પાસે હોવાથી એનામાં એક પ્રકારનો અધિક આવેશ રહે છે અને આ અધિક આવેશ જ અધિક કર્મબંધ કરાવે છે

☆ અધિકરણએટલે આસ્રવની ક્રિયાનાં સાધનો

— આ અધિકરણના ભેદથી પણ ઉપર કહ્યા મુજબ કર્મબંધમાં ભેદ પડે છે કેમ કે જેમ

અધિકરણ વધુ શક્તિશાળી તેમ પરિણામોમાં ઉગ્રતા વધુ અને જેમ પરિણામો ઉગ્ર તેમ કર્મબંધ પણ વધુ

❖ સંકલિત અર્થ:- સૂત્રના મુખ્ય શબ્દોની સ્પષ્ટતા પછી એમ કહી શકાય કે રાગદ્વેષાદિયુક્ત તીવ્ર પરિણામ અથવા મંદ પરિણામ, તેમજ સમજણ પૂર્વક [જ્ઞાન પૂર્વક] અથવા આણસમજ [અજ્ઞાન પૂર્વક] તેમજ વળી આત્મવીર્ય અને અધિકરણ શક્તિની બહુલતા કે અલ્પતા વડે જે-જે હેતુઓની જે-જે પ્રકારે આસ્રવમાં હેતુતા રહેલી હોય છે તે મુજબ આસ્રવમાં તેમ જ કર્મબંધમાં પણ શુભ અથવા અશુભ તેમજ અલ્પ કે અધિક સ્થિતિ બંધ અને રસબંધ માં [તરતમતા યુક્ત] વિશેષતા વાળો કર્મબંધ થાય છે એમ સમજવું.

❖ વિશેષ:-

-૧-તદ- સૂત્રમાં મૂકેલ તદ્ શબ્દ અનુવૃત્તિને માટે છે તેનાથી પૂર્વના સૂત્રોમાંથી સામ્પ્રાયિક અને આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ કરવામાં આવેલી છે.

- અહીં સામ્પ્રાયિક આસ્રવ શબ્દથી તેના બે અર્થો કરવાના છે

(૧) ઈર્યાપથ આસ્રવનું નિવર્તન થઈ જશે

(૨) સામ્પ્રાયિક આસ્રવ કહેવાથી પાંચઅવ્રત, ચારકષાય, પાંચ ઈન્દ્રિય અને રપ-ક્રિયા એ ૩૯ ભેદે આસ્રવ સમજવાનો છે કે જેના આ તીવ્ર-મંદ-જ્ઞાત વગેરે ભેદો નુ કથન છે.

-અર્થાત્ ધારો કે ક્રોધ કષાયનું ઉદાહરણ લઈએ તો

(૧) તીવ્ર ક્રોધના પરિણામ વડે કર્મનો બંધ ઉત્કટ થાય છે

(૨) મંદ ક્રોધના પરિણામ વડે કર્મનો બંધ અલ્પ થાય છે

(૩) જાણવા છતાં કોઈ જીવા જીવ પર ક્રોધ કરતા વિશેષ કર્મસ્રવ થાય છે

(૪) અજાણતા કે પ્રમાદથી ક્રોધ થઈ જાયતો કર્મસ્રવ ઓછો થાય છે

(૫) વીર્ય-શક્તિ વિશેષ વાળાને બળઉત્સાહ વધુ હોવાથી કષાય તીવ્ર બનતા કર્મબંધ તીવ્ર થાય છે સાતમી નારકી સુધી જઈ શકે છે ઓછી શક્તિવાળાને નિર્બળતા કે ઉત્સાહના અભાવે ક્રોધ કષાયની તીવ્રતા ઓછી હોવાથી કર્મબંધ મંદ થાય છે તેથી છઠ્ઠા સંઘયણ વાળાને વધુમાં વધુ બીજી નરક સુધી ગતિ થાય છે

(૬) અધિકરણ ઉગ્ર શસ્ત્રાદિ વાળાનો ક્રોધાવેશ વધુ હોઈ પરિણામ બંધ પણ સવિશેષ થાય, સામાન્ય શસ્ત્ર વાળાનો ક્રોધાવેશ અધિકરણના અભાવે મંદ હોવાથી કર્મબંધ પણ અલ્પ થાય છે

-૨- પ્રશ્ન:- અધિકરણ આદિના ભેદથી કર્મબંધમાં ભેદ પડે છે તેવો એકાન્ત નિયમ નથી. જેમ કે તંદુલીયો મત્સ્ય, તેની પાસે અધિકરણ અર્થાત્ હિંસાના કોઈ સાધન નથી, વાસુદેવ કે ચક્રી જેવું કોઈ બળ પણ નથી, છતાં તે મનોયોગ માત્રથી તીવ્રતમ કર્મબંધ કરી સીધો સાતમી નરકે જાય છે તેનું શું?

-સમાધાન:- અહીં સૂત્રમાં સૂત્રકાર મહર્ષિએ તીવ્ર-મંદ-જ્ઞાત-અજ્ઞાત-વીર્ય-અધિકરણ એ છ સાધનો કહ્યા છે

બાહ્ય આસ્રવની સમાનતા હોવા છતાં કર્મબંધમાં જે અસમાનતા આવી જાય છે એના કારણરૂપે જ આ છ વિશેષતાનું કથન કરેલ છે, તો પણ ત્યાં કર્મબંધની વિશેષતાનું ખાસ

નિમિત્ત તો કાષાયિક પરિણામોનો તીવ્ર કે મંદ ભાવ જ છે.

—સજ્ઞાન પ્રવૃત્તિ, અજ્ઞાન પ્રવૃત્તિ, શક્તિની વિશેષતા કે અધિકરણ એ બધાં ને કર્મબંધની વિશેષતા નું કારણ ભલે કહ્યા હોય તો પણ તે કારણોમાં મુખ્યતા તો કાષાયિક પરિણામોની તીવ્રતા મંદતા જ છે

—જ્ઞાત ભાવ આદિ ચાર ને તીવ્રભાવ કે મંદભાવમાં નિમિત્તરૂપ કહ્યા છે. જ્ઞાત ભાવ આદિની વિશેષતા થી કર્મબંધમાં વિશેષતા આવેજ એવો એકાન્તે નિયમ નથી. જ્ઞાતભાવ આદિની વિશેષતાથી કર્મબંધ માં વિશેષતા આવે છે એ કથન બહુલતાની દ્રષ્ટિએ છે.

—તંદુલ મત્સ્ય પણ તેમાં અપવાદ રૂપ કથન જ છે તેને કેવળ તીવ્ર પરિણામને લીધે જ અધિકાધિક બંધ થાય છે

—બહુલતાએ-વિશેષ કરીને તો તીવ્રાદિ છ એ ભાવો - પરિબળોની અસર કર્મઞ્જિવ પર થતી હોવાથી અહીં છ કારણ કહેલા છે.

—અધિકરણની વાત પણ હવે પછીના સૂત્રોમાં કહેવાશે તે મુજબ તલવાર વગેરે બાહ્ય અધિકરણ છે અને હવે પછીના સૂત્ર-૮ માં કહેવાશે તે મુજબ કષાયની તીવ્રતા-મંદતા અભ્યંતર અધિકરણ છે

—તંદુલિયા મત્સ્યને બાહ્ય અધિકરણ ન હોવા છતાં પણ રૌદ્ર ધ્યાન સ્વરૂપ મન અને કષાયાદિ અભ્યંતર અધિકરણ અતિ ભયંકર હોવાથી તે સાતમી નરકે જાય છે

□ [8] સંદર્ભ:-

❁ આગમ સંદર્ભ:-

જે કેઈ ખુદ્કા પાળા, અદુ વા સંતિ મહાલયા
સરસિં તેહિં વેદંતિ, અસરિસં તી વ વેદને
એહિં દોહિં ઠાળંતિ, વવહારો ણ વિજ્જઈ

એહિં દોહિં ઠાળેહિં , અણાયારં તુ જાણાણ સૂચ. શ્રુ.૨,અ.૫,ગા.૬,૭

આ ગાથાની શ્રી શીલાંકાચાર્ય કૃત લાંબી વૃત્તિમાંનો એકનાનો પરિચ્છેદ અહીં મૂકેલ છે જે પ્રસ્તુત સૂત્ર પાઠનો સુયોગ્ય સંબંધ કહે છે.

‘કર્મબન્ધસ્ય કારણં અપિ તુ બધકસ્ય તીવ્રભાવો મન્દભાવો જ્ઞાતભાવો અજ્ઞાતભાવો મહાવીર્યત્વમ્ ચેત્યેદપિ । તદેવં બધ્ય બધ્યકયોઃ વિશેષાત્કર્મબન્ધ વિશેષં હત્યેવં વ્યવસ્થિતે।

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) જ્ઞાનદર્શનદાનલાભભોગોપભોગવીર્યોણિ ચ । અ. ૨-સૂ. ૪

(૨) વીર્ય-જ્ઞાનાજ્ઞાનદર્શનલઙ્ચક્ષ્વતુસ્ત્રિપજ્વભેદાઃ સમ્યકત્વચારિત્રસંયમાસંયમાન્ચ અ. ૨-સૂ. ૫

(૩) અધિકરણ અધિકરણં જીવાજીવાઃ અ. ૬-સૂ. ૮

(૪) અધિકરણ આદ્યં સંરમ્ભસમારમ્ભારમ્ભ યોગ કૃતકારિતાનુમિતકષાયવિશેષૈઃ ત્રિસ્ત્રિસ્ત્રિપજ્વત્કેકશ અ. ૬-સૂ. ૯

[9]પદ:-

- (૧) તીવ્રભાવે મંદભાવે જ્ઞાતને અજ્ઞાતના
વીર્યને અધિકરણ ધરતાં કર્મબંધ વિશેષતા
- (૨) પદ બીજું આ પૂર્વે સૂત્ર:૫ માં કહેવાઈ ગયું છે

[10]નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર કર્માન્નવ કે બંધ ને આશ્રીને એક અતિ સુંદર સૂત્ર છે. નિષ્કર્ષ માટે અતિ મહત્વનો મુદ્દો પણ મોક્ષાર્થી ને જીવ પૂરો પાડે છે. કેમ કે મોક્ષ ક્યારે થશે? તો કે સર્વ કર્મનિર્જરી જાયને નવાનો બંધ અટકી ગયો હોય ત્યારે

પણ જલ્દી થી કર્મોનિર્જરો ક્યારે? જો અતિ અલ્પ રસબંધ હોય તો આ અતિ અલ્પ રસબંધ થાય ક્યારે?

જો પરિણામો તીવ્રતાને બદલે મંદતા ધારણ કરે ત્યારે. પ્રસ્તુત સૂત્રમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ કર્મબંધની વિશેષતાને જણાવવા છ કારણો કે છ ભેદને જણાવે છે તીવ્ર-મંદ-જ્ઞાત-અજ્ઞાતવીર્ય અને અધિકરણ. આ છ પરિબળોના જ્ઞાનથી આપણને એટલું સમજાવી જાય છે કે જો

-અશુભ કર્માન્નવ નો અલ્પ બંધ કરવો હોય તો કષાય પરિણામોની તીવ્રતાને છોડીને શક્ય તેટલી મંદતા ધારણ કરવી. કષાયો જેટલા મંદ હશે તેટલો અશુભાન્નવ અલ્પ થશે

-જો શુભ કર્માન્નવ કરવો હશે તો શુભ અથવા પ્રશસ્ત યોગોમાં મંદ ભાવોનો ત્યાગ કરીને તીવ્ર પરિણામો ધારણ કરવા પડશે જેથી પરિણામોની તીવ્રતા મુજબ શુભ બંધ પણ અધિકાધિક થશે

-એજ રીતે અશુભાન્નવને સિમિત કરવા માટે જ્ઞાતભાવ અર્થાત્ જાણવા છતાં હિંસાદિ આન્નવો ને ઘટાડવા પડશે અને શુભાન્નવને વધારવા માટે ઈરાદા પૂર્વક શુભ યોગોનું વધુને વધુ સેવન કરવું પડશે

-જેટલી શક્તિ છે તેટલી શક્તિ વધુને વધુ ધર્મક્રિયાઓમાં જોડવી અને અશુભક્રિયાઓથી નિવર્તાવવી પડશે

આ અને આવા અનેક મુદ્દા વિચારી શકાય. પણ તે બધાને અંતિમ આશય એક જ કે સૂત્રકારે આપણને તીવ્રાદિ ભાવ કે વીર્ય થકી જે લાલબત્તી દેખાડી છે તેને લક્ષમાં રાખી આશ્રવો ઘટાડવા તરફ અને મોક્ષ માં વિઘ્નભૂત એવા આ કર્મો નિવારવા પ્રતિ લક્ષ્ય રાખવું પડશે

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૮

[1]સૂત્રહેતુ:- પૂર્વ સૂત્ર-૭ માં અધિકરણ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે અધિકરણના ભેદને આ સૂત્ર થકી જણાવે છે

[2]સૂત્ર:મૂળ:- અધિકરણં જીવાજીવા:

[3]સૂત્ર:પૃથક્:-અધિકરણં જીવા- અજીવા:

[4]સૂત્રસાર:-અધિકરણ જીવ [અને] અજીવ [રૂપ]. છે. [અથવા અધિકરણના

જીવ અને અજીવ એમ બે ભેદો છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

અધિકરણ-અધિકરણ, ઉપકરણ સાધન-શસ્ત્ર

જીવ- જીવ-પહેલા કહેવાઈ ગયેલ છે

અજીવ-અજીવ-પહેલા કહેવાઈ ગયેલ છે

□ [6] અનુવૃત્તિ:- કોઈ સ્પષ્ટ અનુવૃત્તિ અહીં વર્તતી નથી છતાં સ આસ્રવ: સૂત્ર ૬: ૨ થી આસ્રવ શબ્દ જોડવો

□ [7] અભિનવટીકા:- આ પૂર્વેના સૂત્રમાં સામ્પ્રાયિક આસ્રવ માં વિશેષતા જણાવતા તીવ્રઆદિ ભાવો સાથે અધિકરણનો ઉલ્લેખ કરેલો હતો એ અધિકરણ ના ભેદને સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે

સૂત્રકાર એક મહત્વની હકીકત જણાવે છે કે જીવમાં જે આશ્રવ તત્વના પરિણામ થાય છે અને તે થકી જે જીવને પ્રતિ સમય પ્રતિ પ્રદેશે અનંતા અનંત કર્મનો બંધ થાય છે તેનું કારણ શું છે? તેનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર પોતે જ કહે છે કે તેના કારણ માં જીવ અને અજીવ [પુદ્ગલ] દ્રવ્ય બન્ને કારણ ભૂત છે. અર્થાત્ જીવને થતા સામ્પ્રાયિક આસ્રવના જો કોઈ ઉપકરણ હોય તો તે બે છે (૧) જીવ અને (૨) અજીવ

❖ **અધિકરણ:-**કર્મબંધનું સાધન, ઉપકરણ, શસ્ત્ર વગેરે —જેના વડે આત્મા દુર્ગતિમાં લઈ જવાય છે તે જ અધિકરણ

—અધિક્રિયતે આત્મા નરકાદિષુ येन तदधिकरण-दुर्गति अधिकारत् अधिकरणं

❖ **જીવાજીવા:-** અધિકરણ બે પ્રકારે કહ્યા જીવ અને અજીવ

—જીવ વિશે અધ્યાય ૧ થી ૪ માં કહેવાઈ ગયું છે

—અજીવ વિશે અધ્યાય:૫માં કહેવાઈ ગયું છે

—અહીં તેનો જે પુન: ઉલ્લેખ કરાયો છે તે તો તેના અધિકરણ સ્વરૂપને આશ્રીને કરાયો છે.

—તે ચ જીવા અજીવા વા તીવ્રાદિભાવેન ભવિતુ: પરિણન્તુ: આત્મનો વિષયમુપેત: સામ્પ્રાયિક કર્મબન્ધેતવો ભવન્તિ इति दुर्गति प्रस्थाननिमित्तत्वात् અધિકરણશબ્દવાચ્ય: ।

—અધિકરણ જીવદ્રવ્ય અને અજીવદ્રવ્ય એમ બે ભેદરૂપ છે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે આત્મામાં જે કર્મસ્રવ થાય છે તેમાં બે પ્રકારના નિમિત્તો છે એક જીવ નિમિત્ત અને બીજું અજીવ નિમિત્ત

જીવાજીવા:- એવું બહુવચન કેમ? સૂત્રમાં જીવાષ્વઅજીક્ષ્વ એ રીતે જીવાજીવૌ દ્વિવચન કરવાને બદલે જીવાજીવા: એવું જે બહુવચન કર્યું છે તેનો હેતુ એ છે કે સૂત્રકાર અહીં પર્યાયભેદની જ વિવક્ષા કરવા માંગે છે અર્થાત્ જીવ અને અજીવના પર્યાયો અધિકરણ છે કેમ કે પર્યાય શુન્ય દ્રવ્ય અધિકરણ થઈ શકતું નથી અને તે વાતને આશ્રીને સૂત્રમાં બહુવચન મુકેલ છે—

—व्यक्त्या पर्यायभेदस्य विवक्षितत्वादिति ।

—જીવ અને અજીવ એ જ અધિકરણ છે તેમ પણ સમજી લેવું

❖ **સંકલિત અર્થ:-** શુભ-અશુભ બંધાં કાર્યો જીવ અને અજીવ દ્વારા જ સિદ્ધ થાય છે

—કેવળ જીવથી કે કેવળ અજીવ થી સામ્પ્રાયિક આસ્રવ થતો નથી

—જીવ અને અજીવ બંને હોય તો જ આસ્રવ થાય છે

— માટે જ સૂત્રકારે જીવ અને અજીવ એ બંને ને આસ્રવ અધિકરણ કહ્યા છે અર્થાત્ કર્મબંધના સાધન, ઉપકરણ કે શસ્ત્ર એ જીવ અને અજીવ જ છે

—જીવાધિકરણમજીવાધિકરણં ચ નાતઃ પરમોઽન્યોઽધિકરણભેદાઽસ્તિ

❖ દ્રવ્ય અને ભાવથી બે ભેદ:- જીવ અને અજીવ બંને અધિકરણો દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે-બે પ્રકારે કહેલા છે.

—અધિકરણં દ્વિવિધમ્ - દ્રવ્યાધિકરણં ભાવાધિકરણં ચ ।

— સ્વ નો જીવ કે પરનો જીવ એમ બે પ્રકારે જીવરૂપ અધિકરણ થાય છે તેમ જ કર્મરૂપ અભ્યન્તર અને બાહ્ય શસ્ત્રાદિ પુદ્ગલ દ્રવ્યો રૂપ બાહ્ય એ અજીવાધિકરણ એમ બંને અધિકરણોના દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારે કહ્યા છે.

— દ્રવ્ય અધિકરણ:- તેમાં ભાષ્યકારે બે વાત કહેવાઈ છે

(૧)છેદવું, ભેદવું, તોડવું, વીંધવું, બાંધવું, પંજામાં દબાવવું વગેરે રૂપ દ્રવ્ય અધિકરણ [ક્રિયા સાધન]

(૨)શસ્ત્ર, અગ્નિ, વિષ, લવણ, સ્નેહ, ક્ષાર, ખટાશ, અનુપયુક્ત મન, અનુપયુક્ત વચન, અનુપયુક્ત કાયા એ દશ પ્રકારના શસ્ત્રોને પણ અધિકરણ [ઉપકરણો] કહ્યા છે

— આ દશ અધિકરણો થકી અનુક્રમે (૧)કાપવું, (૨)બાળવું, (૩)ઝેર દઈને મારવું, (૪)પૃથિવ્યાદિ કાયાદિ ઉપઘાત-મીઠા વડે મારવું, (૫)ઘી, તેલ વગેરે ચીકાશ થી મારવું (૬)ક્ષાર વડે સઘળા માંસ-ચામડીને સડાવીને મારવું (૭)ખટાશ વડે મારવું (૮)મન (૯)વચન (૧૦)કાયાનો દુરુપયોગ કરવા થકી કર્મબાંધવા એમ દશ પ્રકારે દ્રવ્ય અધિકરણ થકી સામ્પ્રાયિક કર્મસ્રવ કહેલો છે

પ્રશ્ન:- છેદન, ભેદન વગેરે સાથે સ્વોપજ ભાષ્યમાં આદિ શબ્દને જોડવાથી નાના-મોટા શસ્ત્રો અધિકરણોનો સમાવેશ થઈ જ જવાનો પછી આ દશવિધમ્ એવું કહીને ફરી થી શસ્ત્રોના દશ પ્રકાર કેમ જણાવ્યા?

સમાધાન:- દશ જ પ્રકાર શસ્ત્રોના છે એવા સંખ્યા નિર્ધારણને માટે જ અહીં શસ્ત્રં ચ દશવિધમ્ । એવું વાક્ય ભાષ્યકારે જણાવેલ છે

❖ ભાવ અધિકરણ:- અષ્ટોત્તરશતવિધમ્

— ૧૦૮ પ્રકારે ભાવઅધિકરણ કહેલ છે જે હવે પછીના સૂત્ર:૯માં કહેવાશે

—ભાવ એટલે તીવ્રાદિ આત્મ પરિણામ અને તે જ અધિકરણ છે કે જેના ૧૦૮ ભેદો હવે પછીના અનન્તર સૂત્ર:૯માં કહેવાયા છે

❖ બીજી રીતે -દ્રવ્ય ભાવ અધિકરણની વ્યાખ્યા:-

—જીવ વ્યક્તિ અથવા અજીવ વસ્તુ દ્રવ્યાધિકરણ છે

—જીવગત કષાયાદિ પરિણામ તથા છરી આદિ નિર્જીવ વસ્તુની તીક્ષ્ણતા રૂપ શક્તિ આદિ ભાવાધિકરણ છે.

❖ ત્રીજી રીતે દ્રવ્ય ભાવ અધિકરણની વ્યાખ્યા

—જીવ આસ્રવનો કર્તા છે અને અજીવ આસ્રવમાં સહાયક છે.

—આથી જ જીવ એ ભાવ કે મુખ્ય અધિકરણ છે.

—અને અજીવ એ દ્રવ્ય કે ગૌણ અધિકરણ છે.

—આદ્યં ચ જીવવિષયત્વાત્ ભાવાધિકરણમુક્તં, કર્મવન્ધહેતુર્મુખ્યતઃ । इदं तु द्रव्याधिकरणमुच्यते । परममुख्यं, निमित्त मात्रत्वाद्

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

(૧) જીવે અધિકરણ: - ❀ મગ. શ.૧૬,૩.૧,સૂ. ૫૬૪-૧

(૨) એવં અજીવમવિ ❀ સ્યા. સ્યા.૨- ૩.૧,સૂ. ૬૦-૮

□ [9]પદ્ય:-

(૧) આ સૂત્રનું પ્રથમ પદ્ય હવે પછીના સૂત્ર:૯માં કહેવાશે

(૨) અધિકરણ વા શસ્ત્ર જીવ અજીવ બે થતા
શુભા શુભ બધા કર્મો તે બંનેય થકી થતાં

□ [10]નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ શુભાશુભ એવા સામ્પ્રાયિક કર્મના આસ્રવ ના અધિકરણને જણાવે છે કે જીવ પોતે જીવ અને અજીવ થકી જ કર્મસ્રવ કરે છે અલબત્ત જીવ અને અજીવ બંને કઈરીતે કર્મસ્રવ કરે છે તે વાત તો હવે પછીના બે સૂત્રોમાં કહેવાશે પણ આપણને પ્રથમ ત્રણ યોગથી કર્મસ્રવ જણાવ્યો, પછી શુભાશુભ રૂપ કર્મસ્રવ જણાવ્યો પછી સામ્પ્રાયિક ઈર્થાપથ ભેદે જણાવ્યો પછી ૩૯ ભેદે સામ્પ્રાયિક આસ્રવ જણાવ્યો અને છેલ્લે તે આસ્રવના અધિકરણ જણાવવા આ સૂત્ર બનાવ્યું. પણ બધામાં મૂળ તત્વ શું? આસ્રવ. આસ્રવ સર્વથા ત્યાજ્યજ છે તે વચનમાં શ્રદ્ધા રાખી આસ્રવ તત્ત્વને વધુને વધુ સ્પષ્ટ સમજી આસ્રવ છાંડી મોક્ષનો પુરુષાર્થ કરવો

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૯

□ [1]સૂત્રહેતુ:- ભાવ અધિકરણ-અથવા જીવ અધિકરણના ૧૦૮ ભેદોને આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે

□ [2]સૂત્ર:મૂળ:- આદ્યં સંરમ્ભસમારમ્ભારમ્ભાયોગકૃત કારિતાનુમત કષાય વિશેષૈસ્ત્રિસ્ત્રિસ્ત્રિચતુષ્ચૈકશઃ

□ [3]સૂત્ર:પૃથક્:- આદ્યં - સંરમ્ભ - સમારમ્ભ - આરમ્ભ - યોગ - કૃત - કારિત - અનુમત - કષાય - વિશેષૈઃ ત્રિઃ ત્રિઃ ત્રિઃ ચતુઃ ચ એકશઃ

□ [4]સૂત્રસાર:- આદ્ય- [અર્થાત્ પહેલું જીવરૂપ અધિકરણક્રમશઃ] સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું યોગ ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું; કૃત, કારિત અનુમત ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું, તથા કષાયભેદ થી ચાર પ્રકારનું છે.

[અર્થાત્ સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ એ ત્રણ ભેદ આ ત્રણે મન-વચન-કાયાના યોગથી થઈ શકે માટે ૩X૩=૯ ભેદ, આ નવે ભેદે જીવ સ્વયં કરે, કરાવે કે અનુમોદે છે તેથી ૯X૩=૨૭ ભેદ. આ ૨૭ ભેદોમાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ ચાર ભેદે નિમિત્ત થતાં ૨૭X૪=૧૦૮ ભેદે જીવ-અધિકરણ કહેલું છે.]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

આદ્યં-પહેલું જીવાધિકરણ સંરંભ-હિંસા આદિ ક્રિયાનો સંકલ્પ.
 સમારંભ-હિંસા આદિના સંકલ્પ પૂર્ણ કરવા જરૂરી સામગ્રી એકઠી કરવી.
 આરંભ-હિંસા આદિના ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું
 યોગ-મન, વચન, કાયા-યોગ સૂત્ર ૬:૧ માં કહેવાયેલ છે
 કૃત-કરવું, હિંસાદિ કરવા કારિત- કરાવવું, હિંસાદિ કરાવવા
 અનુમત-અનુમોદના, હિંસાદિ કાર્યોને અનુમોદન આપવું
 કષાય-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પૂર્વે કહેવાઈ ગયા છે
 ત્રિ-ત્રણ ભેદે, ચતુર-ચાર ભેદ
 ચ -અને એકશઃ-પ્રત્યેકના

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) અધિકરણ જીવાજીવા: સૂત્ર. ૬:૮ જીવા-અધિકરણની અનુવૃત્તિ
 (૨) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ શબ્દની (પરોક્ષ) અનુવૃત્તિ થશે

□ [7] અભિનવટીકા:- સંસારી જીવ શુભ અથવા અશુભ પ્રવૃત્તિ કરતી વેળાએ ભિન્ન ભિન્ન એકસોને આઠ અવસ્થાઓમાંથી કોઈને કોઈ અવસ્થામાં જરૂર હોય છે આથી તે અવસ્થાને ભાવ અધિકરણ કહેવામાં આવે છે.

આ ભાવ અધિકરણ ને જ સૂત્રકારે અહીં જીવ-અધિકરણ રૂપે ઉલ્લેખ કરીને પ્રસ્તુત સૂત્રમાં તેના ૧૦૮ ભેદોની છણાવટ કરેલી છે

આ ૧૦૮ ભેદમાં પૂર્વે જણાવેલા ત્રણ યોગને પણ સમાવેલા છે, પૂર્વે જણાવેલા કષાય ના ચાર ભેદ ને પણ જણાવેલા છે છતાં તેના પાયાના કે મુખ્ય ભેદ રૂપે સંરંભાદિ ત્રણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કેમ કે અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિનો મુખ્ય આશય અધિકરણ થી થતી કર્માસ્રવની વિશેષતા [અર્થાત્ ભેદ] ને જણાવવાનો છે. તે આ રીતે:-

❖ આદ્ય:- આદ્ય એટલે પહેલું કે પૂર્વનું

- અહીં પૂર્વ સૂત્ર અધિકરણ જીવાજીવા: ની અનુવૃત્તિ કરવાની છે. ત્યાં બે અધિકરણ જણાવ્યા તેમાંના પહેલાને ખેંચવા માટે અહીં સૂત્રકારે આદ્યં પદ મુકેલું છે

- વળી હવે પછીના અનન્તર એવા દશમા સૂત્રમાં પરમ એટલે “પછીનું” કહ્યું છે એ બંને પુરાવાઓથી અહીં આદ્ય અર્થાત્ પહેલું એટલે કે જીવાધિકરણ નું જ પ્રહણ કરવાનું છે.

-તદુપરાંત ભાષ્ય અનુસારિણી વૃત્તિમાં પણ જણાવે છે કે અધિકરણ જીવાજીવા: સૂત્રક્રમના પ્રામાણ્ય થી અહીં જીવ-અધિકરણ નું જ પ્રહણ થશે

-આદ્યમ્ ઇતિ સૂત્રક્રમપ્રામાણ્યાત્ જીવ અધિકરણમ્ ।

❖ સંરમ્ભ:-સંરમ્ભ: સંકળ્પો (સકળાયોવા)

- સંકલ્પ અથવા મારવાનો વિચાર તેસંરંભ

-પ્રમાદિ જીવનો હિંસા આદિ કાર્યને માટે પ્રયત્નનો આવેશ તે સંરંભ

-હિંસા આદિ ક્રિયાનો સંકલ્પ અર્થાત્ ચિંતવના

-પ્રમાદિ પુરુષ [જીવ]ને પ્રાણ વ્યપરોપણ વગેરે કર્મ કરવાના વિષયમાં જે આવેશ પ્રાપ્ત

થાય છે તેને સંરમ્ભ કહે છે.

-પ્રાણાતિપાતાદિસંકલ્પાવેશ સંરમ્ભ:

❖ સમરમ્ભ:- પરિતાપનયા ભવેત્સમારમ્ભ:

-પરિતાપના- પીડા ઉપજાવી તે સમારંભ

- હિંસા આદિ કાર્યોને માટે સાધનોને ભેગાં કરવા એ 'સમારંભ'

- હિંસા આદિના સંકલ્પને પૂર્ણ કરવા જરૂરી સામગ્રી એકઠી કરવી

-હિંસાદિ ક્રિયાના સાધનોનો અભ્યાસ કરવો તે સમારમ્ભ

-તત્સાધન સન્નિપાતજનિત પરિતાપનાદિલ્ક્ષણ: સમારમ્ભ:

❖ આરમ્ભ:- આરમ્ભ: પ્રાણિવધ:

-હિંસા કરવી તે આરંભ કહેવાયેલ છે

-જેને સંરંભ-સમારંભ થયો છે તે કાર્ય છેવટે કરવું તે આરંભ

-હિંસા આદિની ક્રિયા કરવી -પ્રવૃત્ત થવું તે આરંભ

-પ્રાણિ વધ આદિની સ્પષ્ટ પ્રવૃત્તિ કરવી તે આરંભ

-પ્રાણાતિપાતાદિક્રિયા(પ્ર)વૃત્તિ: આરમ્ભ:

❖ યોગ:-સંરંભ-સમારંભ આરંભ એ ત્રણે યોગથી ત્રણ-ત્રણ પ્રકારે છે તેમ કહ્યું છે

આ યોગ શું છે?

-યોગની વ્યાખ્યા આ પૂર્વે આ અધ્યાયના જ પ્રથમ સૂત્રમાં કરાયેલી છે. તે મુજબ યોગ

ત્રણ પ્રકારે છે કાયયોગ, વાગ્યોગ, મનોયોગ

-સૂત્ર ૬:૧ ની અભિનવટીકામાં આ ત્રણે યોગની વિસ્તારથી વ્યાખ્યાઓ અપાયેલી છે

-સામાન્ય અર્થમાં કહીએ તો "મન, વચન, કાયાનો વ્યાપાર કે પ્રવૃત્તિ તે યોગ" એમ સમજવું

જેમ કે

❖ મનોયોગ- મનથી હિંસાદિ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થવું તે

❖ વચનયોગ- વચનથી હિંસાદિ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થવું તે

❖ કાયયોગ- કાયાથી હિંસાદિ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત થવું તે

❖ કરણ-કરાવણ-અનુમોદન ૩૫ ત્રણ ભેદ

❖ કૃત:- પોતે કરવું તે કૃત

-જેમ કે સ્વયં હિંસાઆદિની ક્રિયા કરવી તે

❖ કારિત:- બીજા પાસે કરાવવું તે કારિત

-જેમ કે બીજા પાસે હિંસાઆદિની ક્રિયા કરાવવી તે

❖ **અનુમત:**- કોઈના કાર્યમાં સંમત થવું તે અનુમત

-જેમ કે અન્યની હિંસાઆદિ ક્રિયાની અનુમોદના કરવી તે

❖ **કષાય:**- કષાય-સમભાવની મર્યાદા તોડવી તે કષાય

- મનની વૃત્તિઓને મલિન કરે તે કષાય

- ‘‘ઘણા પ્રકારનાં સુખ અને દુઃખના ફળને યોગ્ય એવા કર્મ ક્ષેત્રનું જે કર્ષણ કરે છે [અર્થાત્ ખેડે છે] અથવા જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપને કલુષિત કરે છે તે ‘કષાય’ કહેવાય છે

-જેનાથી કષ્ અર્થાત સંસારની વૃદ્ધિ થાય તેને કષાય કહેવામાં આવે છે

☆ [આ અને આવી અનેક વ્યાખ્યાઓ કષાય ની છે કે જે કષાય પદ નોપૂર્વે અં.૨-સૂ. ૬-ગતિકષાયલ્લિઙ્ગ. માં ઉલ્લેખ થયેલો છે, આ અધ્યાયમાં પણ સૂત્ર: ૫ સકષાયાકષાયયો:...માં ઉલ્લેખ થયો છે પછી સૂત્ર-૬ અવ્રતકષાયેન્દ્રિય. માં પણ કહેવાયેલ છે. અને તેના ભેદો સહિતનો ઉલ્લેખ હવે પછીના અધ્યાય: ૮ ના સૂત્ર. ૧૦માં પણ થવાનો છે તે કષાય ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર ભેદથી ઓળખાય છે]

❖ **ક્રોધ કષાય:**- દ્વેષ, ગુસ્સો, અક્ષમાં કેવેર લેવાની વૃત્તિ તે ક્રોધ કષાય. જેમ કે કોઈ મારી સામે બોલે તો ખતમ કરી નાખું તેવા અહમ્ યુક્ત હિંસાદિ પ્રવૃત્તિ

❖ **માનકષાય:**- લુચ્યાઈ, કપટ, દગો કે અન્યને છેતરવાની વૃત્તિ તે માયા કષાય જેમ કે કપટ પૂર્વક મિત્રતા ના નામે કોઈની હિંસા વગેરે કરવાની પ્રવૃત્તિ

❖ **લોભકષાય:**-તૃષ્ણા, લાલસા, વૃદ્ધિ, આસક્તિ અસંતોષ યુક્ત વૃત્તિ તે લોભ કષાય

જેમ કે કોઈની મિલકતની લાલસાથી હિંસાદી પ્રવૃત્તિ કરે તે

❖ **વિશેષ:**- વિશેષ અર્થાત્ ભેદ. સંરંભ આદિ કારણો થી જીવના ૧૦૮ ભેદે અધિકરણ કહ્યા છે

સૂત્રમાં -આદ્યં સંરમ્ભ-સમારમ્ભ-આરમ્ભ, યોગ, કૃત-કારિત - અનુમત, કષાય અને વિશેષ એટલા પદો પછી સૂત્રકારે સંખ્યાવાચી શબ્દો જણાવેલા છે તેમાં પણ શબ્દ સમાન હોવા છતાં અર્થઘટનની ભિન્નતા છે

❖ **ત્રિ:** પ્રથમ સંખ્યાવાચી પદ ત્રિ: સંરંભ, સમારંભ અને અનુમત શબ્દ સાથે જોડાયેલું છે કેમ કે સૂત્રમાના ૧૦૮ ભેદનું મૂળ આ ત્રણ પદોથી જ ગોઠવાયેલું છે. સ્વોપણ ભાષ્યમાં પણ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે :- તત્ સમાસત: ત્રિવિધમ્ - સમારમ્ભ:, આરમ્ભ: इति ।

❖ **ત્રિ:** બીજું સંખ્યાવાચી પદ પણ ત્રિ: છે. આ પદ સૂત્રના યોગ પદ સાથે સંકડાયેલું છે કેમ કે તે યોગ ની સંખ્યા ત્રણ છે એવું સૂચવે છે મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ ।

ભાષ્યકારના ના જણાવ્યા મુજબ સંરંભ આદિ ત્રણે પદોનું પ્રત્યેક પદ કાય-વાગ્-મનસ્ યોગની વિશેષતા થી ત્રણ પ્રકારે કહેવાયુ છે

જેમ કે -કાયસંરંભ, વાક્સંરંભ, મનસંરંભ

-કાયસમારંભ, વાક્સમારંભ, મન:સમારંભ

-કાયારંભ, વાગારંભ, મનઆરંભ

❖ ત્રિ: :- ત્રીજી વખત કહેવાયેલ સંખ્યાવાચી પદ પણ ત્રિ: છે આ પદ સૂત્રના સાથે જોડાયેલું છે. તેના થકી સૂત્રકાર એવું કહેવા માંગે છે કે ઉપરોક્ત [૩X૩]નવે ભેદોનું પણ પ્રત્યેક પદ આ કૃત-વાક્-કારિત-અને અનુમત સાથે સંકડાયેલું છે

—એટલે કે આ ત્રણ પદની વિશેષતા થી પુન: ત્રણ-ત્રણ ભેદો થાય છે જેમ કે

કૃતકાયસંરંભ, કૃતસંરંભ, કૃત મન:સંરંભ

કૃત કાય સમારંભ, કૃત વાક્સમારંભ, કૃત મન:સમારંભ

કૃત કાયારંભ, કૃત વાગારંભ, કૃત મન આરંભ

આ રીતે કારિત કાય સંરંભ આદિ નવ ભેદો થશે

અને અનુમત કાયસંરંભ આદિ નવ ભેદો થશે

❖ ચતુર:- ચોથું સંખ્યાવાચી પદ છે ચતુર -આ પદ સૂત્રના કષાય પદ સાથે સંકડાયેલ છે કેમ કે તે કષાય ની ચારની સંખ્યાને જણાવે છે

ભાષ્યકારના જણાવ્યા મુજબ કોઘ કષાય, માનકષાય, માયાકષાય અને લોભ કષાય એ ચાર કષાયની વિશેષતા થી ઉપરોક્ત ૨૭ ભેદોના પ્રત્યેક પદ કહેવાયેલા છે. અર્થાત્ કુલ[૨૭X૪]૧૦૮ ભેદોનું કથન થશે

જેમકે-કોઘકૃત કાયસંરંભ, કોઘકૃત વાક્સંરંભ, કોઘકૃત મન:સંરંભ

કોઘકૃત કાયસમારંભ, કોઘકૃત વાક્સમારંભ, કોઘકૃત મન:સમારંભ

કોઘકૃત કાયઆરંભ, કોઘકૃત વાક્આરંભ, કોઘકૃત મન:આરંભ

આ રીતે કોઘ કારિત કાયસંરંભ આદિ નવભેદો થશે

—અને કોઘ અનુમત કાય સંરંભ આદિનવ ભેદો થશે

—એજ રીતે કોઘને સ્થાને અનુક્રમે માન, માયા અને લોભ મુકવાથી પ્રત્યેકના ૨૭-૨૭ ભેદો થશે જેથી કુલ ૧૦૮ ભેદ થશે .

❖ એકશ:- એક-એકના, પ્રત્યેકના

અહીં સંરંભાદિ ત્રણ, યોગ ત્રણ, કરણ-કરાવણ, અનુમોદન-ત્રણ અને કોઘાદિ કષાય ચાર એ દરેકમાં એક-એક નો ભેદ દર્શાવવા એકશ: કહ્યું

❖ સારાંશ- જ્યારે કોઈ સંસારી જીવ હિંસાદિ આશ્રવ કાર્યમાં જોડાય ત્યારે કોઘાદિ કોઈ કષાયથી પ્રેરિત થાય છે.

—કષાય થી પ્રેરિત થયેલો જીવ ક્યારેક તે કામ પોતે કરે છે. ક્યારેક બીજા પાસે કરાવે છે અને ક્યારેક બીજા એ કરેલા કામમાં સંમત થાય છે

— તે કામને માટે માનસિક, વાચિક અથવા કાયિકમાના કોઈ એક યોગથી તે અવશ્ય યુક્ત હોય જ છે

— આ રીતે પ્રેરાયેલો જીવ સંરંભ, સમારંભ કે આરંભની કોઈપણ એકાદ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

❖ ૧૦૮ ભેદ:- સૂત્રકારે સ્વોપજ ભાષ્યમાં જણાવ્યા તે મુજબના ૧૦૮ ભેદોને અહીં જણાવેલ છે. તો પણ એક વાત નોંધપાત્ર છે કે આ ભેદો પણ પ્રત્યક્ષ ગુણાંકનથી કહેવાયેલા છે. જેમ કે ૩X૩X૩X૪=૧૦૮

પણ જો વધુ ઉંડા ઉતરીએ તો જણાશે કે સંખ્યા અનેક ભેદોની થઈ શકશે જેમ કે ખાલી મન-વચન કાયા એ ત્રણ યોગના જ સાત ભેદ થાય

તે આ રીતે(૧)મન-(૨)વચન (૩)કાયા(૪)મન-વચન (૫)વચન કાયા (૬)મન-કાયા (૭)મન-વચન કાયા એવા સાત ભેદો થયા. એટલે કે યોગ નો ભેદ સંખ્યાંક ત્રણને બદલે સીધો સાત થઈ જશે

—એ જ રીતે કૃત -કારિત-અનુમતનો ભેદ સંખ્યાંક પણ ત્રણને બદલે સાત થશે

—સંરંભ-સમારંભ-આરંભ નો ભેદ સંખ્યા અંક પણ ત્રણને બદલે સાત થશે

—ક્રોધ -માન-માયા-લોભ એ ચારના પંદર વિકલ્પો થઈ જશે

તેથી અહીં ભાંગા પધ્ધતિ અનુસાર વર્ણન કરવાને બદલે ભાષ્યાનુસાર સીધાજ ૧૦૮ ભેદોનું કથન કરેલ છે તેઆ રીતે

(૧)સંરંભના ૩૬ ભેદ (૨)સમારંભના ૩૬ ભેદ (૩)આરંભ ના ૩૬ ભેદ

[૧]સંરંભના ૩૬ ભેદ:-

(૧)ક્રોધ-કૃત-કાય-સંરંભ

(૨)ક્રોધ-કૃત-વાક્-સંરંભ

(૩)ક્રોધ-કૃત-મન:સંરંભ

(૪)ક્રોધ-કારિત-કાય-સંરંભ

(૫)ક્રોધ-કારિત-વાક્-સંરંભ

(૬)ક્રોધ-કારિત-મન:સંરંભ

(૭)ક્રોધ-અનુમત-કાય-સંરંભ

(૮) ક્રોધ-અનુમત-વાક્ -સંરંભ

(૯)ક્રોધ-અનુમત-મન:-સંરંભ

(૧૦)માન-કૃત-કાય--સંરંભ

(૧૧)માન-કૃત-વાક્-સંરંભ

(૧૨)માન-કૃત-મન:સંરંભ

(૧૩)માન-કારિત-કાય-સંરંભ

(૧૪)માન-કારિત-વાક્-સંરંભ

(૧૫)માન-કારિત-મન:સંરંભ

(૧૬)માન-અનુમત-કાય-સંરંભ

(૧૭)માન-અનુમત-વાક્-સંરંભ

(૧૮)માન-અનુમત-મન: સંરંભ

(૧૯)માયા-કૃત-કાય-સંરંભ

(૨૦)માયા-કૃત-વાક્-સંરંભ

(૨૧)માયા-કૃત-મન:સંરંભ

(૨૨)માયા-કારિત-કાય-સંરંભ

(૨૩)માયા-કારિત-વાક્-સંરંભ

(૨૪)માયા-કારિત-મન:સંરંભ

(૨૫)માયા-અનુમત-કાય-સંરંભ

(૨૬)માયા-અનુમત-વાક્ -સંરંભ

(૨૭)માયા-અનુમત-મન:સંરંભ

(૨૮)લોભ-કૃત-કાય-સંરંભ

(૨૯)લોભ-કૃત-વાક્-સંરંભ

(૩૦)લોભ-કૃત-મન:સંરંભ

(૩૧)લોભ-કારિત-કાય-સંરંભ

(૩૨)લોભ-કારિત-વાક્-સંરંભ

(૩૩)લોભ-કારિત-મન:સંરંભ

(૩૪)લોભ-અનુમત-કાય-સંરંભ

(૩૫)લોભ-અનુમત-વાક્-સંરંભ

(૩૬)લોભ-અનુમત-મન:સંરંભ

—આ છત્રીશે ભેદોમાં સંરંભને બદલે જો સમારંભ શબ્દ મુકી દેવામાં આવે તો બીજા ૩૬ ભેદો તૈયાર થઈ જશે

—એ જ રીતે આ છત્રીશે ભેદોમાં સંરંભને બદલે આરંભ શબ્દ મુકી દેવામાં આવે તો ત્રીજા ૩૬ ભેદો તૈયાર થઈ જશે

—આ રીતેસંરંભના ૩૬, સમારંભના ૩૬ અનેઆરંભના ૩૬ ભેદો થઈનેકુલ-૧૦૮ ભેદ થયા

આ ભેદસંખ્યા ખરેખર તો એક એક દ્રષ્ટાન્ત થી સમજવી પડે તેમ છે પરંતુ ૧૦૮ ભેદોને ૧૦૮ દ્રષ્ટાન્તો થી સમજાવવાનું ગ્રન્થ ગૌરવ ના ભયે મુશ્કેલ છે તેથી કેટલાંક ઉદાહરણો થકી અહીં સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે.

(૧) ક્રોધ-કૃત-કાય-આરંભ:અ-

ગુસ્સાથી ધમધમતો એક માણસ કાયા વડે બીજાની હિંસા કરે તો તેને ક્રોધ-કૃત-કાય આરંભ કહેવાય-જેમકે ખૂન કરે

(૨) ક્રોધ-કારિત-કાય-આરંભછ- ગુસ્સાથી ધમધમતો તે માણસ જો કાયા વડે બીજા પાસે હિંસા કરાવે તો તેને ક્રોધ-કારિત-કાય-આરંભ કહેવાય-જેમકે ગુંડાને પૈસા આપી કોઈનું ખૂન કરાવે

(૩) ક્રોધ-અનુમત-કાય-આરંભ:- ગુસ્સાથી ધમધમતો તે માણસ બીજા કોઈ થકી થયેલી હિંસાને અનુમોદન આપે તો તે ક્રોધ-અનુમત-કાય-આરંભ કહેવાય

જેમકે પોતાને લાયસન્સ ન આપતા એવા અમુક પ્રધાનનું ખૂન થયું સાંભળી બહુ સારું થયું તેવો ભાવ કાયાની ચેષ્ટા થકી પ્રગટ કરે

(૪) માયા-કૃત-વાઙ્-સંરંભ:-

જેમકે કોઈ વ્યકિત-કપટ પૂર્વક જૂઠ બોલવાની પ્રવૃત્તિ નો સંકલ્પ કરે તે માયા-કૃત-વાઙ્-સંરંભ

(૫) લોભ-કારિત-કાય-સમારંભ:-

કોઈ વ્યકિત લોભ કષાયના ઉદયથી બીજા પાસે પરિગ્રહ માટેના સાધનો એકઠા કરાવે તો તે લોભ-કારિત-કાય-સમારંભ

આવા દ્રષ્ટાન્તોથી ૧૦૮ ભેદો સમજવા જોઈએ

❖ **અસંખ્યાત ભેદ:-** અહીં જીવાધિકરણને આશ્રીને જે ૧૦૮ ભેદો કહ્યા તેમાં પૂર્વે જણાવેલ ભાંગા પૃથ્થતિ પ્રમાણે તેના ૭X૭X૭X૧૫ એ રીતે પણ ભેદો થશે અને જો તીવ્ર-મંદ આદિભાવોને આશ્રીને ભેદોની વિચારણા કરીએ તો આ ૧૦૮ વાળા અસંખ્ય ભેદો પણ થઈ શકે છે કેમકે તીવ્રતા આદિ ભાવોની તરતમતાની કોઈ સંખ્યા નક્કી ન થઈ શકે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

સંરમ્ભ સમારમ્ભ આરમ્ભે ય તહેવ ય ઉત્ત. અ.૨૮-ગા.૧૨

તિવિહં તિવિહેણં મણેણં વાયાએ કાણં ન કરેમિ ન કારવેમિ કરંતિ પિ અનં ન સમણુ જાણામિ દશ. અ.૪-સૂ. ૨

જસ્સ ણં કોહ માણમાયાલોભા અવોચ્છિન્ના ભવંતિ તસ્સ ણં સંપરાહયા કિરિયા

મગ. શ.૭,૩.૧, સૂ. ૨૬૭

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- અહીં સૂત્રમાં મુખ્ય ક્રિયાતો સંરંભ, સમારંભ અને આરંભ જ છે પછીતો બધા તેના ભાંગા [ભેદો] જ દર્શાવ્યા છે તેથી ઉત્તરાધ્યાયયનનો મુખ્ય પાઠ મુકી અન્ય પાઠો સમજવા પૂરતાજ મુકેલા છે

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

- (૧) કષાયમાટે ગતિ કષાયલિઙ્ગ. સૂ. ૨:૬
 અવ્રતકષાયેન્દ્રિય. સૂત્ર. ૬:૬
 મિથ્યાદર્શનાવિરતિપ્રમાદ કષાય. સૂત્ર. ૮:૧
 દર્શન ચારિત્ર.....કષાય.....સૂત્ર. ૮:૧૦
- (૨) યોગમાટે:- કાયવાઙ્મન: કર્મયોગ:

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧) કષાય પંચિન્દિય સુત્તં પ્રબોધટીકા ભા. ૧
 (૨) યોગ કરેમિખંતે પાક્ષિકસૂત્ર વૃત્તિ પ્રબોધટીકા ભા. ૧
 (૩) કૃતાદિ-ત્રણ કરેમિખંતે પાક્ષિકસૂત્ર વૃત્તિ પ્રબોધટીકા ભા. ૧

□ [9] પદ્ય:-

- (૧) સૂત્ર: ૮-૮નું સંયુક્ત પદ્ય
 અધિકરણના ભેદ બે છે જીવને અજીવ થી
 પ્રથમ જીવ અધિકરણ સમજો અષ્ટોતરશત ભેદથી
 તેહની રીત હવે વદતા સૂણજો ભવિ એકમના
 સૂત્ર નવમે તેહ ગણના કરી ધારો ભવિજના
 સંરંભને સમારંભ બીજો આરંભ ત્રીજો કહુમુદા
 મન યોગ વચન કાય યોગે ગણતા ભેદ નવ તદા
 કૃત કારિત અનુમતિથી થાય ત્યાવીશ ખરા
 કષાય ચારથી એક શત અઠ ભેદ કહે છે શ્રુતધરા
- (૨) આ સૂત્રનું બીજું પદ્ય હવે પછીના સૂત્રમાં કહેવાશે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ બહુજ વ્યવસ્થિત રીતે અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ જીવાધિકરણ આસ્રવનું સ્વરૂપ સમજાવેલ છે આ રીતે આસ્રવના પ્રત્યેક ભેદોની સૂક્ષ્મ અને સમ્યક્ રીતે જો વિચારણા કરવામાં આવે તો જીવને કષાયથી, યોગથી, કરવા કરાવવા કે અનુમોદના વડે તથા સંકલ્પ-તે દિશામાં પ્રયત્ન કે અશુભ પ્રવૃત્તિ-પ્રત્યેકની ઝીણવટ ભરી વિચારણા થઈ શકે. કોઈ પણ જીવ ને જીવાધિકરણ થકી અથવા ભાવ અધિકરણ થી થતા સામ્પ્રાયિક કર્માસ્રવની ક્ષિતિજો આ સૂત્રની બહાર રહેતી નથી માટે આપણે આ સૂત્રને ફક્ત જ્ઞેયતત્ત્વ રૂપે ન વિચારતા તેમાં રહેલા આસ્રવના હેય પણાંને સમજીને તેનાથી નિવર્તવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ

જો મોક્ષે જવું છે તો તમને દિશા સૂચન મળી ચૂક્યું છે કે રસ્તામાં વિઘ્નો કયાં કયાં છે? હવે તો તે વિઘ્નો ને પાર જ કરવાના છે. માટે આ સુંદર તત્ત્વોની સૂક્ષ્મ ચિંતવના થકી કર્માસ્રવ થી દૂર થવું તેજ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૦

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ અજીવ અધિકરણ ના ભેદોને જણાવે છે
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- નિર્વર્તનાનિક્ષેપસંયોગનિસર્ગાદિચતુર્ધિતુત્રિ ભેદા: પરમ્
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- નિર્વર્તના - નિક્ષેપ - સંયોગ - નિસર્ગા: દ્વિ - ચતુ: - દ્વિ - ત્રિ ભેદા: પરમ્
- [4] સૂત્રસાર:- પર - [અજીવાધિકરણ]ના નિર્વતના, નિક્ષેપ, સંયોગ અને નિસર્ગ [એ ચાર] ભેદો છે જે અનુક્રમે ૨, ૪, ૨ અને ૩ પ્રકારે છે
- [અર્થાત્ નિર્વતના ના બે ભેદ છે, નિક્ષેપના ચાર ભેદ છે, સંયોગ ના બે ભેદ છે અને નિસર્ગના ત્રણ ભેદ છે - આ નિર્વતનાદિ ચારે અજીવાધિકરણ છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

નિર્વર્તના-નિવર્તના- રચના

સંયોગ-ભેગુ કરવું

દ્વિ-બે

ત્રિ- ત્રણ

પરમ્ -પર, અજીવાધિકરણ

નિક્ષેપ-મૂકવું

નિસર્ગ-પ્રવર્તાવવું

ચતુર-ચાર

ભેદા: ભેદો પ્રકારો

[6] અનુવૃત્તિ:- અધિકરણજીવાજીવા: સૂત્ર.૬:૮ અજીવ અધિકરણ થી શબ્દની

[7] અભિનવટીકા:- સર્વપ્રથમ સૂત્ર:૭માં કર્મબંધની વિશેષતા જણાવતા તીવ્ર-મંદ વગેરે ભાવોમાં અધિકરણ નો એક ભેદ જણાવ્યો આ અધિકરણ ના સૂત્ર ૮:માં જીવ અને અજીવ બે ભેદ કહ્યા. તેમાંના જીવના અધિકરણ ને જણાવવા નવમા સૂત્રની રચના કર્યા પછી હવે પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી અજીવાધિકરણ ને જણાવે છે.

-પરમાણુ આદિ મૂર્ત વસ્તુઓ દ્રવ્ય અજીવાધિકરણ છે જ્યારે જીવની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી થતું દ્રવ્ય જે-જે અવસ્થામાં વર્તમાન હોય છે, તે બધું ભાવ અજીવાધિકરણ કહેવાય છે.

આ ભાવ અજીવાધિકરણ ને સૂત્રકાર મહર્ષિએ ચાર ભેદોમાં જણાવેલું છે

(૧)નિર્વર્તના, (૨)નિક્ષેપ, (૩)સંયોગ (૪)નિસર્ગ

❖ નિર્વર્તના-નિવર્તના એટલે રચના

-નિર્વર્તના એટલે ઉત્પન્ન કરવું અથવા બનાવવું

-અજીવ પુદ્ગલો દ્રવ્યોની રચના વિશેષ.

-આ નિર્વર્તના ના બે ભેદ કહ્યા છે.

-૧- મૂલગુણનિર્વર્તનાધિકરણમ્:-

પુદ્ગલ દ્રવ્યની જે ઔદારિક આદિ શરીર રૂપ રચના, અંતરંગ સાધનરૂપે જીવની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી થાય છે તે મૂલગુણ નિર્વર્તના

—મૂલ ગુણનિર્વર્તના: - પ્વજ્વશરીરાણિ વાડ્મન: પ્રાણાપાનાશ્ચ ।

—મૂળગુણ નિર્વર્તના પાંચપ્રકારની કહી છે(૧)શરીર (૨)વચન, (૩)મન(૪)પ્રાણ, (૫)અપાન-શ્વાસોશ્વાસ

—અહીં મૂળનો અર્થ મુખ્ય કે અભ્યંતર સમજવો. હિંસા આદિ ક્રિયા કરવામાં શરીર આદિ મુખ્ય કે અભ્યંતર સાધન છે.

શરીર-પાંચપ્રકારે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ તેમજ ભાષા, મન વગેરે પુદ્ગલોની રચના જ છે

જેમ કોઈનું સુંદર કે બેડોળ શરીર, સુસ્વર કે દુસ્વર વાણી વગેરે મૂળ ગુણ નિર્વર્તનાના ઉદાહરણ સમજવા

-૨-ઉત્તરગુણનિર્વર્તનાધિકરણમ્ :-

—પુદ્ગલ દ્રવ્યની લાકડી, પત્થર વગેરે રૂપે, જે રચના બહિરંગ સાધન રૂપે જીવની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી છે તે ઉત્તરગુણ નિર્વર્તના

—ઉત્તરગુણનિર્વર્તના કાષ્ઠપુસ્તચિત્રકર્માદીનિ ।

—લાકડી ઉપર કોઈ મનુષ્યાદિના આકારની રચના ને અથવા માટી પત્થર વગેરેની મૂર્તિ બનાવવી કે વસ્ત્રાદિ ઉપર ચિત્ર તૈયાર કરવું તે બધું ઉત્તર ગુણ નિર્વર્તનાધિકરણ છે

—ઉત્તર ગુણ નિર્વર્તના એટલે લાકડી, તલવાર વગેરેની રચના. અહીં ઉત્તરનો અર્થ અમુખ્ય કે બાહ્ય સમજવો. કેમ કે હિંસા વગેરે ક્રિયામાં તલવાર આદિ અમુખ્ય-કે બાહ્ય સાધન છે.

—ઉત્તર ગુણ નિર્વર્તના દ્રષ્ટાન્ત થકી સમજાવતા કહી શકાય કે નવીનવી બહાર ની વસ્તુઓ, બનાવટો, લાકડાંના પૂતળાં ચિત્રો, યંત્રો, વાસણ વગેરે અનેક પ્રકારે મનુષ્યોએ કરેલી રચના તથા પશુ-પક્ષી નિર્મિત માળા. બખોલ વગેરે સર્વે ઉત્તર ગુણ નિર્વર્તના છે

—એજ રીતે સુંદર શરીર એ જેમ મૂળગુણ નિર્વર્તના છે તેમ અંલકારાદિ આભરણો વગેરે ઉત્તરગુણ નિર્વર્તના છે

—મૂળ અને ઉત્તરગુણ ની રચનામાં હિંસા વગેરે થવાથી એ રચના સ્વયં અધિકરણ રૂપ છે અને અન્ય અધિકરણમાં કારણ પણ બને છે

❖ નિક્ષેપ:- નિક્ષેપ એટલે મૂકવું, રાખવું, સ્થાપના

—નિક્ષિપ્યતેઽસૌઙ્ઠિતિ નિક્ષેપ:, સ્થાપ્ય: કષ્ચિદજીવ એવ આ નિક્ષેપાધિકરણ ના ચાર ભેદ જણાવેલા છે

-૧-અપ્રત્યવેક્ષિતનિક્ષેપાધિકરણમ્-

—પ્રત્યવેક્ષણ કર્યા વિના જ અર્થાત્ બરાબર જોયા વિનાજ કોઈ પણ વસ્તુને કયાંય મુકી દેવી, એ અપ્રત્યવેક્ષિત નિક્ષેપ છે.

—ભૂમિને દ્રષ્ટિથી જોયા વિના અર્થાત્ ચક્ષુપ્રમાર્જના કર્યા વિના કે જોયા ન જોયા જેવું કરીને વસ્તુને મૂકવી તે અપ્રત્યવેક્ષણ નિક્ષેપ.

—કોઈ પણ અજીવ વસ્તુને બરાબર યોગ્ય રીતે જોયા વિના જ અન્યત્ર ફેંકવી કે મૂકવી તે.

—ચક્ષુષાઞ્ઠિનિરીક્ષિતે ભૂપ્રદેશે નિક્ષેપ્યસ્ય દળકાદે: સ્થાપનમધિકરણમ્ ।

—જમીનનો પ્રદેશ આંખો વડે નિરિક્ષણ કર્યા સિવાય દાણડ વગેરે વસ્તુઓનું અસામાચારિ

પૂર્વક સ્થાપન કરવું તે.

-૨- દુષ્પ્રમાર્જિત નિક્ષેપાધિકરણ:-

-પ્રત્યવેક્ષણ કર્યા પછી પણ વસ્તુને સારી રીતે પ્રમાર્જન અર્થાત્ સાફસૂફ કર્યા વિના જ જેમ તેમ મુકવી તે દુષ્પ્રમાર્જિત નિક્ષેપ.

-ભૂમિનું જેમ તેમ પ્રમાર્જન કરીને અથવા પ્રમાર્જન કર્યા વિના વસ્તુ મુકવી- તે દુષ્પ્રમાર્જિત નિક્ષેપ.

-જે વસ્તુ અન્યત્ર મુકવાની હોય તેને, તેમ જ મુકવાના સ્થાનને પણ તપાસ્યા વિના જ ગમે ત્યાં ગમે તેમ વસ્તુ ફેંકવી-મુકવીતે.

-પ્રત્યવેક્ષિતેષુપિ ભૂપ્રદેશે દુષ્પ્રમાર્જિતે રજોહરણેઅપ્રમાર્જિતે વા નિક્ષેપોઽધિકરણં ભવતિ ।

-દુષ્ટતાથી કે સામાચારીનો ત્યાગ કરીને ઉપકરણ આદિ રાખવા કે છોડી દેવા તે દુષ્પ્રમાર્જિત નિક્ષેપાધિકરણ.

-૩-સહસા નિક્ષેપાધિકરણ:-

પ્રત્યવેક્ષણ કે પ્રમાર્જન કર્યા સિવાય અર્થાત્ પૂંજયા-પ્રમાર્જ્યા વિના જ સહસા એટલે કે ઉતાવળથી વસ્તુને મૂકી દેવી એ સહસા-નિક્ષેપ છે.

-સહસા એટલે અશકિત આદિના કારણે ઓચિંતા કે ઉતાવળથી બરાબર જોયા વિનાની અને પ્રમાર્જન કર્યા વિનાની ભૂમિ ઉપર વસ્તુનો નિક્ષેપ-મુકવી કે ફેંકવી તે.

-શરીર, ઉપકરણ કે મળ વગેરેને અતિ શીઘ્રતાથી મૂકતી કે છોડતી વખતે પૃથિવી વગેરેને બરાબર જોયા તપાસ્યા વિના મૂકે-કે છોડે તેને સહસા નિક્ષેપાધિકરણ કહેવાય.

-કોઈપણ અજીવ વસ્તુને ગમે ત્યાં ગમે તેમ એકાએક સમજયા વિચાર્યા વગર ફેંકવી-મુકવી તે.

-શકિત અભાવાત્ ચેતયતોષપિ અપ્રત્યવેક્ષિતદુષ્પ્રમાર્જિતદેશે નિક્ષેપોઽધિકરણસ્યેતરોષપિ સહસા નિક્ષિપિત:

-૪-અનાભોગનિક્ષેપાધિકરણ:-

-ઉપયોગ સિવાય જ કોઈ વસ્તુને ક્યાંય મૂકી દેવી, તે અનાભોગ નિક્ષેપ છે.

-વિસ્તૃતિને કારણે ઉપયોગ અભાવે ભૂમિને જોયા વિના કે પ્રમાર્જ્યા વિના વસ્તુ મુકવી તે

-શીઘ્રતા કે ઉતાવળ ન હોવા છતાં, અહીં કોઈ જીવ કોઈ છે કે નહીં તે જોયા વિના અર્થાત્ સચિત્ પણાની જયણા કે ઉપયોગ વિના શરીર, ઉપકરણાદિ અણશોધી ભૂમિ ઉપર મુકવા તે અનાભોગ નિક્ષેપાધિકરણ.

-અનાભોગોઽત્યન્ત વિસ્મૃતિઃ, નહીં ઇદં સ્મરતિ પ્રત્યવેક્ષિતે સુપ્રમાર્જિતે ચ દેશે નિક્ષેપ્તવ્યમ્, તથાવિધસ્ય નિક્ષેપોઽધિકરણમ્

☆ નિક્ષેપાધિકરણ સંબંધિ કિંચિત્ સ્પષ્ટતા:- કોઈ પણ વસ્તુ જેવી કે ઉપકરણ, શરીર, મળ, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ સજીવ વસ્તુઓ જે સ્થાને મુકવી હોય ત્યાં પ્રથમ, દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ અર્થાત્ યક્ષુ પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ, જેથી મુકતી વેળાએ કોઈ જીવની વિરાધના નો સંભવ ન રહે.

વળી કેટલાંક જીવો એવા સૂક્ષ્મ પણ હોય છે જે દ્રષ્ટિપથમાં આવતા નથી. આવા જીવોની રક્ષાના પરિણામથી, રજોહરણાદિ વડે બરોબર પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ.

—અર્થાત્ પહેલા દ્રષ્ટિ પરિલેહણ કરવું. અને પછી પ્રમાર્જના કરવી. અથવા તો પૂંજવું અને પ્રમાર્જવું જેથી દ્રશ્ય જીવો કે સૂક્ષ્મ જીવો હોય તો દૂર થાય પછી તે સ્થાનમાં વસ્તુ મૂકવી કે ઉપલક્ષણથી લેવી.

આ પ્રમાણે કરવાનો હેતુ જયણાપાલન છે કેમકે ઉપયોગ એ જ ધર્મ છે એમ જ્યારે કહીએ ત્યારે જીવરક્ષા માટે સાવધાન થવા ઉપયોગ પૂર્વક લેવા-મૂકવાની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

આ રીતે પૂંજવા-પ્રમાર્જવાના દ્રષ્ટિબિંદુથી નિક્ષેપાધિકરણના ચાર ભેદો સૂત્રકારે સ્વોપજ્ઞભાષ્યની રચના કરીને આપણને જણાવ્યા.

(૧) જો દ્રષ્ટિ પરિલેહણ બરાબર ન કરાઈ હોય તો અપ્રત્યવેક્ષિત.

(૨) રજોહરણાદિથી યોગ્ય પ્રમાર્જના ન કરાઈ હોય તો દુષ્પ્રમાર્જિત.

(૩) ઉતાવળે કાર્ય થવામાં પરિલેહણ કે પ્રમાર્જન રહી જાય ત્યારે સહસાનિક્ષેપ

(૪) ઉપયોગ રહિત પણે કાર્ય થતા, પરિલેહણ-પ્રમાર્જન રહી જાય તો અનાભોગ નિક્ષેપ

❖ **સંયોગ-સંયોગ** એટલે એકદું કરવું, ભેગુ કરવું. જોડવું.

—કોઈ બે વસ્તુને જોડવા પરસ્પર સંયોજના કરવી તે સંયોગ.

—સંયોજનસંયોગ-એકસ્થીકરણં વ્યામિષ્રણં

આ સંયોગાધિકરણના બે ભેદ કહેલા છે.

-૧- **ભક્તપાનસંયોજનાધિકરણમ્**

—અન્ન, જળ, આદિનું સંયોજન કરવું તે ભક્તપાન સંયોગાધિકરણ.

—ભોજનને સ્વાદ-ઈષ્ટ બનાવવા રોટલી દાળમાં બોળવી તે પણ સંયોજના, દૂધમાં ખાંડ નખાવવી કે ઉપરથી મીઠું-મરચું લેવું તે બધા જ સંયોજનાના દ્રષ્ટાન્તો છે. આ રીતે ભોજનમાં ઈષ્ટ સ્વાદ ઉભો કરવા થતી કોઈ સંયોજના તે ભક્તપાન સંયોજનાધિકરણ કહેવાય છે.

—ભક્ત-પાનાદિ અર્થાત્ ખાન-પાનમાં સંયોગ કરવો તે

—ભક્તમશનખાદ્યસ્વાદ્યભેદાત્ ત્રિધા તસ્ય સંયોજને પાત્રે મુખે વા વ્યજ્જનગુડોપ દંશફલશાકાદિના સહ, તથા દ્રાક્ષ દાડિમપાનકાદિ અપિ પ્રાસુકજલારનાલાદિ ચ ખણ્ડ શર્કરામરિચા દિભિઃ એવં તદ્ભક્તપાન સંયોજનાધિકરણમ્ ।

-૨- **ઉપકરણસંયોજનાધિકરણ-**

☆ વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ઉપકરણોનું સંયોજન કરવું તે સંયોજનાધિકરણ

☆ ઉપકરણમાં વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સંયોજના કહી છે જેમ કે બે વસ્ત્રોમાંથી એક જૂનું અને બીજું નવું વસ્ત્ર હોય તો જૂનું કાઢીને બીજું પણ નવું પહેરવું અથવા મેલું અને ઘોયેલું હોય તો બીજુંપણ મેલું કાઢીને પહેરવું

રાગાદિ થી વસ્ત્રમાં દોરા કે ભરત ગુંથણ રૂપ સંયોજના કરવી. એ જ રીતે પાત્રના રંગ વગેરેમાં સંયોજના સેવવી. દંડ અને દંડાસણમાં વર્ણ કે પાલીસ થકી સમાનતા કે ચકાટ લાવવો તે ઉપકરણ સંયોજનાધિકરણ

—ઉપકરણ-વસ્ત્રપાત્રાદિ તત્ સંયોજના તથા વિધવિચિત્ર-લાભે તદનુરૂપામાર્ગણયા પરિભોગેન ચૈવમાધિકરણમ્ ઇતિ ।

❁ નિસર્ગ:-નિસર્ગ એટલે સ્વભાવ

-નિસર્ગ એટલે પ્રવર્તાવવું, ત્યાગ,

-નિસર્જનં નિસર્ગ: ત્યાગ: ઉજ્જનં

આ નિસર્ગ-અધિકરણના ત્રણ ભેદ કહેલા છે

-૧- કાયનિસર્ગાધિકરણ:-

-શરીરની પ્રવર્તના ને કાયનિસર્ગ કહે છે

-કાયનિસર્ગ એટલે શસ્ત્ર, અગ્નિ પ્રવેશ, જળ પ્રવેશ, પાશ બંધન આદિથી કાયનો ત્યાગ કરવો.

-શરીરની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિથી વિરુદ્ધ દૂષિત રીતોએ તેને પ્રવર્તાવવું તે કાય નિસર્ગાધિકરણ

-અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યોને કાયયોગ થકી છોડવાતે કાયનિસર્ગ

-ઔદારિકાદિ શરીરં તનિસર્ગ: અવિધિના ત્યાગોઽધિકરણં કાયાન્તરપીડાપત્તે: ।

-ઔદારિકાદિ ભેદ વાળુ છે તે શરીર તેનો ત્યાગ સ્વચ્છન્દ પછે કે અવિધિ થી તેનો ત્યાગ કરવો જેમ કે શસ્ત્રથી, અગ્નિથી વગેરે

-૨- વાક્-નિસર્ગાધિકરણ:-

-વચનની પ્રવર્તના ને નિસર્ગ કહે છે

-શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ બોલવું. અહીં ભાષાનો ત્યાગ એટલે ભાષારૂપે પરિણમાવેલા ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને ત્યાગ

-વચનની જે સ્વાભાવથી પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેનાથી વિરુદ્ધ દુષિત રીતીએ વચનને પ્રવર્તાવવું તે વચન નિસર્ગાધિકરણ

-અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યોને વચનયોગ થકી છોડવા તે વાક્ નિસર્ગ

-વાચોઽપિત્યાગ: - પ્રેરણં શાસ્ત્રોપદેશાદતે ।

-૩- મનોનિસર્ગાધિકરણ:-

-મનની પ્રવર્તનાને મનો નિસર્ગ કહેવાય છે

-મનો નિસર્ગ એટલે શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ વિચારણા. અહીં મનનો ત્યાગ એટલે મનરૂપે પરિણમાવેલા મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોનો ત્યાગ

-અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યોને મનોયોગ થકી છોડવા તે મનોનિસર્ગાધિકરણ

-મનની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ થી વિરુદ્ધ દૂષિત રીતિ એ મનને પ્રવર્તાવવું તે મનોનિસર્ગાધિકરણ કહેવાય

-મનસ્તેવન પરિણમમનોવર્ગણાદ્રવ્યાણાં ચિન્તનાદિ દ્વારા ત્યાગકરણરૂપત્વં મનોનિસર્ગાધિકરણસ્ય લક્ષણમ્ ।

આ રીતે ઉપરોક્ત કથનાનુસાર અજીવ પુદ્ગલ દ્રવ્યના વ્યાપાર સંબંધે જીવને જે કર્મબંધ થાય છે તેને અજીવધિકર સમજવું

-અત્ર બહિર્વ્યાપારાપેક્ષયા શરીરાદિનામ્ અજીવનિસર્ગાધિકરણત્વમુક્તમ્ ।

❖ વિશેષ:- જો કે આ અજીવાધિકરણ પણ જીવ દ્વારા જ નિષ્પન્ન થાય છે પણ તેમાં બાહ્ય દ્રવ્યક્રિયાની પ્રધાનતા છે અને જીવથી અસંબંધ-વણ જોડાયેલ પણ રહે છે. તેથી તેને દ્રવ્યાધિકરણ કે અજીવાધિકરણ કહે છે.

☆ અજીવ વિષય થકી [ઉક્ત]નિર્વર્તના, નિક્ષેપ, સંયોગ અને નિસર્ગ કરતો એવો રાગદ્વેષ વાળો આત્મા સામ્પ્રાયિક કર્મોને બાંધે છે અર્થાત્ સામ્પ્રાયિક કર્માસ્રવ કરે છે

☆ સૂત્રકાર મહર્ષિએ સ્વોપજ ભાષ્યમાં એક મહત્વનો વાક્ય પ્રયોગ કર્યો છે. તત્ સમાસતઃચતુર્વિધમ્ અર્થાત્ તે સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે છે અહીં “સંક્ષેપથી” એવો જે શબ્દ પ્રયોગ છે તે કોઈક વિસ્તાર નો ઘોતક છે તે વાતતો નક્કી જ છે. કેમ કે ચાર ભેદના દ્વિ-ચતુ-દ્વિ-ત્રિ એવા ચાર ભેદો સૂત્રકારે પોતે જ સૂત્રમાં જણાવેલા છે. તે આ રીતે

☆ દ્વિ-બે. આ દ્વિ શબ્દ નિર્વર્તના સાથે જોડાયેલો છે તે નિર્વર્તનાના બે ભેદ સૂચવે છે.

—નિર્વર્તના ના બે ભેદ મૂલ-ગુણ ઉત્તરગુણ આપણે જોયા

☆ ચતુર:- ચાર. સામાન્યથી આ સંખ્યાવાચી શબ્દ જણાય છે પણ તેની પૂર્વ અને પશ્ચાત્ એક એક શબ્દ જોડવાથી તેનો અર્થ વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે.

—નિક્ષેપ(સ્ય)ચતુર-ભેદા:- અર્થાત્ નિક્ષેપ નામના અજીવ અધિકરણના ચાર ભેદો છે. અપ્રત્યવેક્ષિત વગેરે જે ઉપર જણાવેલા છે

☆ દ્વિ-બે સંખ્યાવાચીતાની દ્રષ્ટિએ પૂર્વનો દ્વિ અને આ દ્વિ બંને સમાન અર્થ ધરાવે છે પણ સૂત્ર અપેક્ષાએ યથાક્રમમ્ ના નિયમ મુજબ દ્વિ આ નો સંબંધ સંયોગશબ્દ સાથે છે સંયોગ ના બે ભેદને જણાવવા માટે અહીં દ્વિ નો પ્રયોગ થયો છે

☆ ત્રિ:-પૂર્વના સંખ્યાવાચી શબ્દોની માફક આ શબ્દ પણ શબ્દના ભેદની સંખ્યા “ત્રણની” છે તેવું સૂચવે છે

આ રીતે જે ભેદ સંક્ષેપ થી ચાર પ્રકારે છે એમ કહ્યું તે જ ભેદો નો વિસ્તાર સૂત્રકાર પોતે અગીયાર ભેદોથી કરે છે

☆ ભેદ:-સૂત્રમાં સંખ્યાવાચી દ્વિચતુર્દ્વિત્રિ પદો પછી ભેદા: શબ્દ મુકેલ છે તે પ્રત્યેક સંખ્યાવાચી શબ્દ સાથે જોડવાનો છે. કેમ કે એક નિયમ છે કે દ્વન્દ્વાન્તે શ્રૂયમાણં પદં પ્રત્યેકમભિસમ્બન્ધ્યતે । તેથી દ્વિ-ચતુર-દ્વિ-ત્રિ ના દ્વન્દ્વ સમાસ સાથે જોડાયેલ આ ભેદ શબ્દ બધાં જ સંખ્યાવાચી શબ્દો સાથે જોડાશે

તેથી દ્વિ-ભેદૌ, ચતુ:ભેદા:, દ્વિ ભેદૌ, ત્રિભેદા: એ પ્રમાણે પદ રચના થશે

પરમ્-સૂત્રનો સૌથી છેલ્લો શબ્દ છે પરમ્

—પરમ્ નો અર્થ “પછીનું” એ પ્રમાણે થાય છે

—અહીં પૂર્વસૂત્ર માંથી અધિકરણ શબ્દની અનુવૃત્તિ થયેલી છે

—અધિકરણ ના બે ભેદ કહ્યા જીવ અને અજીવ

—આદ્ય શબ્દ જીવ છે એટલે પર-પછીનો શબ્દ અજીવ થશે

—અર્થાત્ અધિકરણ જીવાજીવા એ સૂત્રના ક્રમના પ્રામાણ્ય થી અહીં અજીવાધિકરણ એવા અર્થનું જ ગ્રહણ થશે કેમ કે આદ્ય એવા જીવ નું ગ્રહણ પૂર્વ સૂત્ર:૯માં થયું છે અને અહીં

પર શબ્દ હોવાથી પછીના એવા અજીવ નું જ ગ્રહણ થઈ શકે તેમ છે

—પ્રશ્ન:- પૂર્વ સૂત્રમાં આદ્યં શબ્દ મૂકેલ છે તેથી અર્થાપત્તિ તર્ક મુજબ અહીં પરમ્ શબ્દ સ્પષ્ટ જ છે સૂત્રકાર મહર્ષિ એ આ શબ્દ ને પ્રયોજવાનું કારણ શું છે?

અહીં પરમ્ શબ્દના પ્રયોજન માટે બે હેતુઓનો સંભવ છે

-૧ જેમ આદ્યં શબ્દ સ્પષ્ટ અર્થનો ભોધ કરાવે છે તેમ પરમ્ શબ્દ ના પ્રયોજન થકી સ્પષ્ટ અર્થનો ભોધ કરાવવો

-૨-પરમ્ શબ્દ ભિન્ન અર્થનો પણ સૂચક છે તેથી સૂત્રકાર એવું પણ સૂચવવા માંગતા હોય કે સંરમ્ભ વગેરે [જીવાધિકરણ થી] નિર્વર્તના વગેરે [અજીવાધિકરણ] ભિન્ન છે. આવી ભિન્નતા ના સ્પષ્ટ સૂચનને કારણે જીવાધિકરણ અને અજીવાધિકરણ અથવા ભાવાધિકરણ અને દ્રવ્યાધિકરણ નો સ્પષ્ટ ભેદ દર્શાવવાનો પણ સૂત્રકારનો આશય હોવાનો સંભવ છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

—સંજોયણાધિકરણા ચેવ ણિવત્તણાધિકરણણિયા ચેવ સ્થા. ૨સૂ. ૬૦-૬

—આઇયેનિક્ખવેજ્જા ઉત્ત. અ.૨૮-ગા. ૧૪

—પવત્તમાણં મનો વચ્ચ:કાયે ઉત્ત. અ.૨૮, ગા. ૨૧-૨૩

સૂત્રપાઠ:- પક્તમાણં અને નિસર્ગાધિકરણં માં માત્ર શબ્દ ભેદ છે પણ પ્રવૃત્તિ ભેદ નથી.

□ [9] પદ:-

(૧) વળી અજીવ અધિકરણ કરા ચાર ભેદો જાણવા પ્રતિભેદ બે ને ચાર થી વળી ભેદ બે ત્રણ માનવા નિર્વર્તના છે ભેદ બે થી નિક્ષેપ થાયે ચારથી સંયોગના બે ભેદ સાધી નિસર્ગ ત્રણ વિચારથી

(૨) સૂત્ર:૮ અને ૧૦ નું સંયુક્ત પદ:-

ત્રણ સંરંભ સમારંભ આરંભ કૃતકારિત અનુમત ત્રણ આ કષાય ભેદ ચાર પછીથી અજીવ અધિકરણોય તથા, નિર્વર્તના નિક્ષેપ તેવો સંયોગ નિસર્ગ એમ થયાં, અનુક્રમ વળી એ ચારેના બે ચાર બે ત્રણ ભેદ લઘ્યા.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ કર્માસ્રવને જણાવવા માટે ખૂબજ સુંદર ક્રમ ગોઠવેલો છે. પહેલા યોગ થકી આસ્રવની વ્યાખ્યા કરી, પછી તેની શુભાશુભાતા ને પુન્ય-પાપ રૂપે જણાવી, કષાયના સંબંધ થી તેના સામ્પ્રાયિક અને ઈર્થાપથ આસ્રવ એવા બે ભેદોનું કથન કર્યું પછી સામ્પ્રાયિક આસ્રવ ને અપ્રતાદિ ઉલ-ભેદે સ્પષ્ટ કર્યો. પણ આ ઉલ ભેદની તરતમતાને દર્શાવવા તીવ્ર, મન્દ વગેરે વિશેષતાને જણાવી જેમાંના અધિકરણ ભેદને જીવ તથા અજીવ રૂપે સૂચિત કરીને બે સૂત્રો થકી તેના ભેદોને વ્યક્ત કર્યા

પ્રસ્તુત સૂત્ર અજીવ અધિકરણનું સ્પષ્ટીકરણ રજૂ કરે છે તે પણ આપણને આશ્રવો થી મુક્ત થવાને માટેનો સંદેશો પાઠવે છે આ અજીવ અધિકરણો થકી બતાવેલો સામ્પ્રાયિક આસ્રવ તો એટલો

બધો સૂક્ષ્મ છે કે જીવનમાં પળે પળે નિર્વર્તનાદિ ભેદે થતા કર્મોન્નવ નો બોધ કરાવી જાય છે

પૂર્વે કરેલ નિષ્કર્ષ ની જેમ અહીં પણ એ વાતનું જ પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવાનું કે, “પરમાત્માની આજ્ઞા છે કે આશ્રવો સર્વથા ત્યાજ્ય છે “તેથી આ ત્યાજ્ય તત્ત્વનો ત્યાગ કરી મોક્ષ માર્ગમાં આગળ વધતાં છેલ્લે સાતમા અંતિમ તત્ત્વને પામવું જ શ્રેયસ્કર છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૧

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના આસ્રવોને જણાવે છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- તત્પ્રદોષનિહ્નવમાત્સર્યાન્તરાયાઽઽસાદનો પઘાતા જ્ઞાનદર્શનાવરણયો:

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- તત્ - પ્રદોષ - નિહ્નવ - માત્સર્ય - અન્તરાય - આસાતના - ઉપઘાતા: જ્ઞાન-દર્શન - આવરણયો:

□ [4] સૂત્રસાર:- તત્પ્રદોષ [જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનો કે દર્શન, દર્શની અને દર્શન ના સાધનો ઉપર દ્વેષ કરવો], નિહ્નવ, માત્સર્ય [ઇર્ષ્યાભાવ], અન્તરાય, આસાતના [અને] ઉપઘાત [એ છ] જ્ઞાનાવરણીય [તથા] દર્શનાવરણીય [કર્મના આસ્રવો] છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

તત્પ્રદોષ- તત્ તે, જ્ઞાન-દર્શન સંબંધિ પ્રદોષ -દ્વેષ હોવો તે

નિહ્નવ- નિહ્નવપશું,

માત્સર્ય- ઇર્ષ્યાભાવ

અન્તરાય- વિઘ્નકરવું

આસાતના- આશાતના

ઉપઘાત- નાશ

જ્ઞાનાવરણ- જ્ઞાન ને આવરતું

દર્શનાવરણ- દર્શનને આવરતું

□ [6] અનુવૃત્તિ:- સ આસ્રવ સૂત્ર.૬-૨ થી આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ અહીં ચાલુ રાખવી

□ [7] અભિનવટીકા:- કર્મની જે મુખ્ય ભેદે આઠ પ્રકૃતિ છે તેમાં જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય એ બે કર્મ પ્રકૃતિ ના બંધના કારણોને સૂત્રકાર કહે છે કેમકે આ અધ્યાય માં આસ્રવ તત્ત્વની જ ચર્ચા એ મુખ્ય વિષય હોવાથી આ સૂત્રો થકી પ્રકૃતિને આશ્રીને આસ્રવના વિશેષ ભેદો જણાવવામાં આવેલા છે.

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના આસ્રવો-તેનો એટલે જ્ઞાન અને દર્શન ગુણ ઉપર દ્વેષ, નિહ્નવપશું, તેના ઉપર માત્સર-ક્રોધ, તેમાં અન્તરાય, તેની આશાતના અને તેનો નાશ છે.

આ રીતે છ કારણ જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મોન્નવ ના કહ્યા તેમાં ભેદ એટલો જ છે કે જો આ છ જ્ઞાન, જ્ઞાનવાન કે જ્ઞાનના સાધનોનાં વિષયમાં હોય તો જ્ઞાનાવરણ નો આસ્રવ થાય છે અને જો દર્શન દર્શનવાનું કે દર્શનના સાધનોના વિષયો માં હોય તો તે દર્શનાવરણ નો આસ્રવ થાય છે.

❖ તત્:- પ્રદોષ વગેરે છ શબ્દોનો દ્વન્દ્વ સમાસ થયો છે. તેઆ તત્ શબ્દ સાથે ષષ્ઠી તત્પુરુષ સમાસથી જોડાયેલા છે

—સામાન્ય તત્ શબ્દનો અર્થ ‘તે’ થાય છે. પરંતુ અહીં ષષ્ઠી દ્વિવચન હોવાથી ખરેખર પદ તયો: બને છે.

—તયો: શબ્દથી કોઈ પૂર્વ સૂત્રમાંની અનુવૃત્તિ અહીં આવતી નથી પણ જ્ઞાનદર્શનાવરણયો: સાથે જ તયો: પદ જોડાયેલા છે.

—આ પદ એવું સૂચવે છેકે પ્રદોષાદિ છ આસ્રવો તે જ્ઞાન અને દર્શન બંને ના છે. તયો: (ઈતિ) જ્ઞાનદર્શનયો: (પ્રદોષાદય આસ્રવા:)

❖ પ્રદોષ:- ખરાબ ચિંતવના, ખરાબ કરવું, ખરાબ બોલવું, દ્વેષ કરવો.

—જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનો પ્રત્યે દ્વેષ ધારણ કરવો, અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે, તેના વક્તા પ્રત્યે કે તેના સાધનો પ્રત્યે ઈર્ષ્યાદિ કરે એ તત્પ્રદોષ અથવા જ્ઞાનપ્રદેષ કહેવાય છે

—વ્યાખ્યાન કેવાયના આદિના સમયે પ્રકાશિત થતા તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે અરુચિ થવી, જ્ઞાન ભણતા કંટાળો આવવો, જ્ઞાની ની પ્રશંસા આદિ સહન ન થવાથી કે અન્ય કારણોથી તેમના પ્રત્યે દ્વેષ અથવા વૈર ભાવ રાખવો. જ્ઞાનના સાધનો જોઈને તેના પ્રત્યે રુચિ કે પ્રેમ ન થવો વગેરે ને જ્ઞાન-પ્રદેષ કહેવાય છે.

—પ્રશસ્ત જ્ઞાનને સાંભળીને પણ તેની પ્રશંસા ન કરવી અથવા દ્વેષને વશ થઈને મૌન ધારણ કરવું આદિ દૂષિત પરિણામોને પ્રદેષ/પ્રદોષ કહે છે

—સામાન્યથી મતિ આદિ પાંચ જ્ઞાન, જ્ઞાનવાન્ એવા આચાર્યાદિ મુનિવર, જ્ઞાન ના સાધનો માં પુસ્તકો વગેરે. એ ત્રણે પરત્વેનો પ્રકૃષ્ટ દ્વેષ તે પ્રદોષ કહેવાય છે.

—મોક્ષનું કારણ અર્થાત્ મોક્ષનો ઉપાય તત્ત્વજ્ઞાન છે. તેનું કથન કે તે કથન કરનારા પુરુષની પ્રશંસા ન કરતાં અંતરંગમાં દુષ્ટ પરિણામ થાય તે પ્રદોષ છે.

—જ્ઞાનિસાધ્વાદીનાં જ્ઞાનસાધકપુસ્તકાદિનાં ચ પ્રત્યનીકત્વેન-અનિષ્ટાચારણરૂપત્વં જ્ઞાનજ્ઞાનિવિષયકાન્તરિકા પ્રીતિકરણ રૂપત્વં વા પ્રદોષસ્યલક્ષણમ્ ।

❖ નિહ્વ:- નિહ્વ ની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યાઓ

—જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોનો અપલાપ કરવો, તેમને છૂપાવવા, જાહેરમાં બહુમાન ન કરવું વગેરે તે નિહ્નવપણું

—કોઈ કંઈ પૂછે અગર જ્ઞાનનું કંઈ સાધન માંગે ત્યારે જ્ઞાન અને સાધન પાસે હોવા છતાં હું નથી જાણતો, મારી પાસે તે વસ્તુ નથી એવું કલુષિત ભાવે કહેવું તે જ્ઞાન નિહ્નવ છે.

—પોતાની પાસે જ્ઞાન હોવા છતાં જ્યારે કોઈ ભણવા આવે ત્યારે કંટાળો પ્રમાદ આદિ કારણે હું જાણતો નથી એમ કહીને ન ભણાવવું જેમની પાસે અધ્યયન કર્યું હોય તેમને જ્ઞાનગુરુ ન માનવા, જ્ઞાનના સાધન પોતાની પાસે હોવા છતાં નથી એમ કહેવું વગેરે નિહ્નવ પણું છે.

—જ્ઞાનને છૂપાવવું, જ્ઞાનના વચનો પરત્વે શંકા દાળવીને પોતાની માન્યતાનું સ્થાપન કરવું. જેમકે જમાલી, ગોષ્ઠામાહિલ વગેરે નિહ્નવ પણાના દ્રષ્ટાંતો છે.

—ન મયાતત્સમીપેઽધીતમ્ ઇતિ અપલાપકરણરૂપત્વં નિહ્નવસ્ય લક્ષણમ્ ।

❖ **માત્સર્ય-જ્ઞાન**, જ્ઞાની કે જ્ઞાન સાધનો પ્રત્યે અદેખાઈ રાખવી અથવા વિરુદ્ધ વર્તન કરવું.

- જ્ઞાન અભ્યસ્ત અને પાકુ કર્યું હોય, તે દેવા યોગ્ય પણ હોય છતાં કોઈ તેનો બ્રાહ્મક અધિકારી મળે ત્યારે તેને ન આપવાની કલુષિત વૃત્તિ તે જ્ઞાન માત્સર્ય.

- પોતાની પાસે જ્ઞાન હોય અને અન્ય યોગ્ય વ્યક્તિ ભણવા આવે ત્યારે, આ ભણીને મારા જેવા વિદ્વાન થઈ જશે, કે મારાથી પણ આગળ નીકળી જશે એમ ઈર્ષ્યાથી તેને જ્ઞાનદાન ન કરવું, જ્ઞાની પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-રોષ ધારણ કરવો વગેરે જ્ઞાન માત્સર્ય

- વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જો હું આને કહીશ તો તે પંડિત થઈ જશે, મારી કિર્તી ઘટી જશે તેવું-તેવું વિચારી કોઈને ન ભણાવવો.

-દાનાર્હેઽપિ જ્ઞાને કુતખિચ્ત્ત્ કારણાદયોગ્યાપાદાન રૂપત્વં માત્સર્યમ્ લક્ષણમ્ ।

❖ **અન્તરાય** :- જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનોને વિશે વિઘ્નો નાખવા.

-કોઈને જ્ઞાન મેળવવામાં કલુષિત ભાવે અડચણ કરવી તે જ્ઞાનાંતરાય.

-અન્યને ભણવા વગેરેમાં વિઘ્ન ઉભુ કરવું, સ્વાધ્યાય ચાલુ હોય ત્યારે નિરર્થક તે સ્વાધ્યાય કરનારને બોલાવવો, કામ સોપવું, તેની જ્ઞાન આરાધનામાં વિક્ષેપ થાય તેમ બોલવું કે વર્તવું, વ્યાખ્યાન આદિમાં વાતચીત કરવી, ઘોંઘાટ કરવો, અન્યને વાચના-વ્યાખ્યાનાદિમાં જતાં રોકવા, જ્ઞાનના સાધનો હોવા છતાં ન આપવા, વગેરે.

-જ્ઞાનાભ્યાસમાં વિઘ્ન કરવું, પુસ્તકો ફાડી નાખવા, અધ્યાપક સાથે લડાઈ ઝગડો કરી તેને સ્થાનેથી હટાવવા, સ્થાનનો વિચ્છેદ કરવો, જેનાથી જ્ઞાનનો પ્રસાર થતો હોય તેનો વિરોધ કરવો વગેરેને અન્તરાય કહે છે

-સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં કોઈપણ રૂપે વિઘ્ન નાંખવું તે અંતરાય.

-જ્ઞાનાધ્યયનાદીનાં વ્યવચ્છેદ કરણરૂપત્વમન્તરાયસ્ય લક્ષણમ્ ।

❖ **આસાદન** :- જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોનું અપમાન કરવું, જ્ઞાનાદિથી દૂર ભાગવું, સદ્જ્ઞાનાદિક ભણવાની વૃત્તિ ન રાખવી

-બીજો કોઈ જ્ઞાન આપતો હોય ત્યારે વાણી અને શરીરથી તેનો નિષેધ કરવો તે જ્ઞાનાસાદન.

-જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનો પ્રત્યે અનાદરથી વર્તવું, વિનય બહુમાન વગેરે ન કરવું, ઉપેક્ષા સેવવી, અવિધિએ ભણવું, ભણાવું વગેરે સર્વ જ્ઞાન આશાતના છે.

-બીજા દ્વારા પ્રકાશીત થતા એવા જ્ઞાનને રોકી દેવું તે પણ જ્ઞાન આસાદન છે.

-મનોવાગ્મ્યાં જ્ઞાનસ્ય વર્જનરૂપત્વમ્ આસાદનસ્ય લક્ષણમ્

-અવિધિથી જ્ઞાન, જ્ઞાનના સાધનોનું બ્રહ્મણ કરવું તે પણ આશાતના.

❖ **ઉપઘાત** :- જ્ઞાન, જ્ઞાની કે જ્ઞાનના સાધનોનો નાશ કરવો, તે ઉપઘાત

-કોઈએ વ્યાજબી કહ્યું હોવા છતાં પોતાની અવળી મતિને લીધે અયુક્ત ભાસવાથી તેના દોષો પ્રગટ કરવા તે ઉપઘાત.

-અજ્ઞાનતા વગેરેથી, આ કથન અસત્ય છે ઈત્યાદિરૂપે જ્ઞાનમાં દૂષણ લગાડવું. આમ ન જ હોય ઈત્યાદિ રૂપે જ્ઞાનીના વચનો અસત્ય માનવા. જ્ઞાનીને આહારાદિના દાનથી સહાયતા ન કરવી. જ્ઞાનના સાધનોનો નાશ કરવો વગેરે ઉપઘાત છે.

—સત્ય, યથાર્થ, પ્રશસ્ત જ્ઞાનમાં દોષ લગાડવો અથવા પ્રશંસા લાયક જ્ઞાનના દુષણ લગાડવું તે ઉપધાત છે.

—પ્રશસ્તજ્ઞાનાદીનાં દોષાદ્ભાવનરૂપત્વમ્ એવં મતિમોહેન આહારાદિ અદાનાં ઉપધાતસ્ય લક્ષણમ્ ।

❖ પ્રશ્ન:- આસાદન અને ઉપધાતમાં ફેર શો છે ?

છતે જ્ઞાને તેનો વિનય ન કરવો, બીજા સામે તે ન પ્રકાશવું, તેના ગુણો ન જણાવવા એ ‘આસાદન’ છે.

જ્યારે ઉપધાતમાં જ્ઞાનને જ અજ્ઞાન માની તેને નષ્ટ કરવાનો ઈરાદો હોય છે. એ બંને વચ્ચેનો મહત્વનો તફાવત છે.

❖ પ્રદોષાદિ છ કારણો માં સમાવિષ્ટ અન્ય આસ્રવો:-

-જ્ઞાનીની પ્રતિકૂળ વર્તવું, અથવા તેનું અપમાન કરવું.

-જ્ઞાનીના વચનો પર શ્રદ્ધા ન રાખવી કે અશ્રદ્ધા કરવી.

-જ્ઞાનનો ગર્વ કરવો કે પોતાને પંડિત માનીને ચાલવું

-સ્વાધ્યાય, વ્યાખ્યાનશ્રવણ વગેરે અનાદરથી કરવા.

-અકાલે અધ્યયન કરવું અને કાળે અધ્યયન ન કરવું.

-અભ્યાસમાં પ્રમાદ કરવો-નીદ્રા આળસાદિ થી સ્વાધ્યાય ન કરવો

-સૂત્ર વિરુદ્ધ બોલવું, જુઠો ઉપદેશ આપવો, શાસ્ત્રો વેચવા વગેરે.

❖ વર્તમાન કાળે થતી જ્ઞાન આશાતના ના કેટલાંક દ્રષ્ટાંતો:-

-પુસ્તકાદિ જ્ઞાનના સાધનોને નીચે ભૂમિ ઉપર રાખવા.

-જ્ઞાનના સાધનો ગમે ત્યાં ફેંકી દેવા, મેલા કપડામાં બાંધવા.

-પુસ્તક પાના કાગળને શરીર આદિ અશુદ્ધ વસ્તુ સાથે ચોટાડવા. બગલમાં કે ખીસામાં રાખવા, સાથે રાખી ઝાડો, પેશાબ કરવા જવું.

-એઠા મોઢે બોલવું, જમતી વેળાએ છાપું કે ચોપડી વાંચવા.

-અક્ષરવાળા પેંડા, કપડાં, અન્ય ખાદ્ય પદાર્થો આદિનો ઉપયોગ કરવો.

-કાગળમાં ખાવું, કાગળ ગંદકીમાં ફેંકવા, તેના ઉપર પગ દેવા.

-ચરવળો, મુહપતી પુસ્તકને અડાડવા કે પુસ્તક ઉપર રાખવા.

-આવી, આવી અનેક આશાતના જ્ઞાન સંબંધે થતી હોય છે.

❖ દર્શનાવરણ ના આસ્રવો:- અત્યાર સુધી પ્રદોષાદિથી માંડીને વર્તમાનકાળે થતી આશાતના પર્યન્ત સર્વે જ્ઞાનાવરણ ના આસ્રવો કે હેતુ જણાવ્યા પણ દર્શનાવરણ કર્માસ્રવ કઈ રીતે થાય ? અથવા દર્શનાવરણનો હેતુ શો છે ?

ઉત્તર:- (૧) જ્યારે ઉપર કહેવાયેલા પ્રદેષ નિહ્નવ, માત્સર્ય, અંતરાય, આશાતના અને ઉપધાત એ છે એ દર્શન [સામાન્ય બોધ] સાથે સાંકડી લેવામાં આવે અર્થાત્ દર્શની કે દર્શનના સાધન સંબંધિ પ્રદેષ, નિહ્નવાદિ છ એ પ્રવર્તે ત્યારે તે દર્શનાવરણકર્મના આસ્રવ બની જાય છે

(૨) આસ્રવો દર્શનસ્ય, દર્શનવતાં, દર્શનસાધનાનાં ચ પ્રદોષો નિહ્નવો માત્સર્યમ્

અન્તરાય, આસાદન ઉપઘાત ઇતિ જ્ઞાનાવરણામ્ભવા ભવન્તિ । એતૈહિ દર્શનાવરણં કર્મભવ્યતે ।

(૩)દર્શન,દર્શની અનેદર્શનના સાધનો નોદ્વેષ કરે, અપલાપ કરે, ઈર્ષ્યા-અદેખાઈ કરે, વિષ્ણો ઉભા કરે, અત્યન્ત આસાતના કરે અથવા તેનો નાશ કરે આવા કોઈપણ પ્રકારના અનિષ્ટ આચરણથી દર્શનાવરણ કર્મના આરૂવ થાય છે. તેના થી જ દર્શનાવરણીય કર્મનો બંધ પડે છે.

(૪)દર્શન,દર્શની અને દર્શનના સાધનો પરત્વેના પ્રત્યનિકપણાથી તેનો અપલાપ કરવાથી વિનાશ કયાથી તેના પરત્વેનો દ્વેષ, અન્યને દર્શનના સાધનોને વિશે અંતરાય કે દર્શની-સાધુના વસ્ત્ર, પાત્રાદિ પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન કરવું અને તે ત્રણે સંબંધિ આશાતનાઓ કરવી તે સર્વે જીવને દર્શનાવરણ કર્મ ઉપાર્જન કરાવે છે-કર્મગ્રન્થ ગાય.૫૪

(૫) તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં જણાવ્યા અનુસાર દેવગુરુ આદિના દર્શનમાં મામત્સર્ય કરવું, દર્શનમાં અંતરાય કરવો, કોઈની આંખ ખેંચી લેવી, ઈન્દ્રિયોનું અભિમાન કરવું, પોતાની આંખ વિશે અહંકાર કરવો, લાંબી ઉંઘ ખેંચવી, વધુ પડતી ઉંઘ કરવી, આળસ કરવી, નાસ્તિકતા હોવી, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવોને દોષ આપવા, કુશાસ્ત્રોની પ્રશંસા કરવી, મુનિથી જુગુપ્સા વગેરે કરવું તે દર્શનાવરણના કર્મરૂવ છે.

❖ જ્ઞાનાવરણ:- જ્ઞાનાવરણ એક કર્મ પ્રકૃતિ સ્વરૂપે અને જ્ઞાનાવરણ કર્મના પાંચ ભેદાદિ સ્વરૂપતો સૂત્રકાર પોતે જ અધ્યાય:૮ ના સૂત્ર: ૭ માં જણાવવાના જ છે. અહીં તેની સામાન્ય રૂપરેખા આપેલ છે.

☆ જ્ઞાન - જ્ઞાનં ચેતના આત્મનં: સ્વરૂપં ઇતિ ।

-જ્ઞાન, ચેતના કે આત્માનું સ્વરૂપ તેને જ્ઞાન કહ્યું છે.

☆ આવરણ :-આચ્છાદનં

-આવરણ, ઢંકાય જવું તે

☆ જ્ઞાનાવરણ- જ્ઞાને જ્ઞાનસ્ય વા આવરણં

-જ્ઞાન નું અવરાવું. ઢંકાય જવું તે

-જે કર્મ આત્માના ગુણને ઢંકી દે તેને જ્ઞાનાવરણીય (કર્મ) કહેવાય.

❖ દર્શનાવરણ:-દર્શનાવરણ એક કર્મ પ્રકૃતિ સ્વરૂપે અને દર્શનાવરણ કર્મના નવ ભેદાદિ સ્વરૂપ તો સૂત્રકાર મહર્ષિ પોતે જ આગળ અધ્યાય :૮ માં જણાવવાના છે.

☆ દર્શન - ચક્ષુરચક્ષુવધિકેવલ ભેદમ્।

-ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ અને કેવળ એ ચાર ભેદે દર્શન કહ્યું છે અને નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રયલા, પ્રયલાપ્રયલા તથા સ્ત્યાનર્ધિં એ પાંચ ભેદો સહિત તેના કુલ નવ ભેદો જણાવેલા છે.

-દર્શન એટલે સામાન્ય બોધ [અને જ્ઞાન એટલે વિશેષબોધ]

-દર્શનાવરણ-દર્શન - સામાન્યબોધ - તસ્યાવરણં

સામાન્ય બોધનું કે આત્માના દર્શન નામના એક ગુણનું અવરાવું તે દર્શનાવરણ.

દ્વારપાલની માફક જીવની પદાર્થને જોવાની શક્તિને આવરતું કર્મ તે દર્શનાવરણ (કર્મ)

❖ પ્રશ્ન:- આ પૂર્વેના સૂત્રોમાં કયાંય જ્ઞાન-દર્શન નુ પ્રકરણ કે સૂત્ર તો છે નહીં, પછી તત્ત્વ શબ્દથી જ્ઞાન અને દર્શનનું ગ્રહણ કેવી રીતે કર્યું? કેમકે સામાન્ય પરિપાટી તો તત્ત્વ નો

સંબંધ પૂર્વના સૂત્ર સાથે જોડવાની જ છે.

સમાધાન:- તત્ દ્વારા પૂર્વના સૂત્રની સાથે સંબંધ જોડવો તે સામાન્ય પરિપાટી છે. પણ અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ સૂત્રમાંના જ જ્ઞાનદર્શન સાથે તત્ ને જોડી દે છે તેથી જ્ઞાનદર્શનાવરણયો: શબ્દમાંના જ્ઞાન અને દર્શન જ તત્ શબ્દથી ગ્રહણ કરવા.

❖ **વિશેષ નોંધ:-** મતિ આદિ જ્ઞાનાવરણીય પાંચ અને ચક્ષુદર્શન આદિ દર્શનાવરણીય નવે ભેદોનું સ્વરૂપ અધ્યાય: ૮ સૂ. ૭ અને સૂ. ૮ માં કહેવાનું હોવાથી અહીં ફક્ત કર્માશ્રવનો અથવા જ્ઞાન-દર્શન આવરણના કારણોને જ જણાવેલા છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ **આગમ સંદર્ભ:-** ણાણાવરણિજ્જ કમ્માસરીરપ્પઓગ બંધેણં ધંતે કસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણં ગોયમા ! નાણ પડિણીયાણે ણાણનિહવણયાણે ણાણંતરાણે ણાણપ્પદોસેણં ણાણચ્ચાસાયણાણે ણાણવિસંવાદણા જોગેણં....એવં જહા ણાણાવરણિજ્જં નવરં દંસણનામ ધેતવ્વં ।

❖ મગ.શ.૮,૩.૧,સૂ. ૩૫૦/૨-૩

☆ **તત્વાર્થ સંદર્ભ:-**

-જ્ઞાનાવરણ-મત્યાદીનામ-અ. ૮-સૂ. ૭

-દર્શનાવરણ-ચક્ષુરચક્ષુરવધિ કેવલાનાં નિદ્રા નિદ્રાનિદ્રા પ્રચલા પ્રચલાપ્રચલા સત્યાનગૃધ્ધિવેદનીયાનિ ચ । અ.૮-સૂ. ૮

☆ **અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-**

(૧) બંધનું સ્વરૂપ-કર્મગ્રન્થ-૧ ગાથા ૮થી ૧૧

(૨) બંધના કારણો -કર્મગ્રન્થ-૧ ગાથા ૫૪

(૩) લોકપ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦-શ્લોક-૧૪૬થી ૧૫૦ અને ૨૫૪, ૨૫૫.

□ [9] પદ:-

- (૧) દોષ નિહ્નવ કરે ઈર્ષ્યા, અંતરાય, આશાતના,
ઉપઘાત કરતા કર્મ બાંધે જીવ જ્ઞાના વરણના,
દર્શનાવરણીય બંધ પૂર્વે કારણ જાણવા,
કર્મ ત્રીજુ કેમ બાંધે સુણો ભવિજન એકમના,
- (૨) પ્રદેષ નિહ્નવ સમત્સર અંતરાયા,
જ્ઞાની સુજ્ઞાની વળી સાધન એ બધાંના,
આસાદના જ ઉપઘાત જ એમ નામ,
એ જ્ઞાન આવરણ દર્શન આદિ કેરો.

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી જ્ઞાન અને દર્શન એ બે ગુણને આવરતા કર્મને અથવા બંધ હેતુઓને જણાવેલા છે જ્ઞાન અને દર્શન ગુણ આત્માના ગુણો છે તેથી જ્ઞાની અને જ્ઞાનના સાધનો તથા દર્શની અને દર્શનના સાધનો પ્રતિ જરાપણ અસાવધાની કે ઉપેક્ષા રાખીશું તો તેનાથી આપણા જ ગુણોનો અર્થાત્ આપણો જ આત્માઘાત છે

અહીં જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ કર્માસ્રવ થકી આપણને આપણા જ્ઞાન તથા દર્શન ગુણ કઈ રીતે ઢંકાય છે તેનું ચિત્રણ આપવામાં આવ્યું છે જો આ કર્મ પ્રકૃતિને હટાવીને અનંત જ્ઞાન શક્તિના દર્શનની અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય તો તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા જ્ઞાન-દર્શન, જ્ઞાની-દર્શની અને જ્ઞાન-દર્શનના સાધનોનો ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક આદર કરવો જોઈશે.

તેમજ ઉક્ત પ્રદેષાદિ છ એ કારણોથી ક્રમશઃ જાતને દૂર કરવી પડશે. દર્શન-જ્ઞાનના આવરણથી અનેક દુઃખો ઉત્પન્ન થયા છે -થાય છે તેને રોકવા-નિવારવાથી જ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થવાના છે. તેથી આ સૂત્ર સમજીને આસ્રવ રોકવાનો પુરુષાર્થ કરવો.

અધ્યાય:૬ -સૂત્ર:૧૨

- [1] સૂત્રહેતુઃ- સૂત્રકાર પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી અસાતા વેદનીય કર્મના આસ્રવોને જણાવે છે.
- [2] સૂત્રઃમૂળઃ- દુઃખશોકતાપાક્રન્દનવધપરિદેવનાન્યાત્મપરોમયસ્થાન્યસદ્વેદ્યસ્ય
- [3] સૂત્રઃપૃથક્- દુઃખ - શોક - તાપ - આક્રન્દન - વધ - પરિદેવનાનિ - આત્મ- પર - ઉભયસ્થાનિ - અસત્ - વેદ્યસ્ય
- [4] સૂત્રસારઃ- દુઃખ, શોક, તાપ [સંતાપ] આક્રન્દન [રૂદન], વધ અને પરિદેવન [હૈયાફાટરૂદન] એ પોતે કરે, પારકાને કરાવે [કે] બંનેમાં [ઉત્પન્ન] કરાવે-એ અશાતા વેદનીયના [આસ્રવ] છે.

[અર્થાત્ આ કારણોના નિમિત્તથી અશાતાવેદનીય કર્મનો બંધ જીવને થયા કરે છે-થાય છે.]

- [5] શબ્દજ્ઞાનઃ-

દુઃખ - દુઃખ

શોક-શોક

તાપ - સંતાપ, પશ્યાતાપ

આક્રન્દન-રૂદન

વધ - વધ, હિંસાદિ

પરિદેવન-હૈયાફાટ રૂદન

આત્મ(સ્થાનિ) - પોતામાં, પોતે કરે

પર (સ્થાનિ)-બીજામાં, બીજાને કરાવે

ઉભય(સ્થાનિ)- પોતામાં તથા પારકામાં, બંનેને ઉત્પન્ન કરાવે

અસદ્વેદ્ય - અશાતા વેદનીય

- [6] અનુવૃત્તિઃ- સ આસ્રવઃ ૬:૨ થી આસ્રવ ની અનુવૃત્તિ લેવી

[સામ્પ્રાયિક શબ્દની અનુવૃત્તિ પણ સમજી લેવી]

- [7] અભિનવટીકાઃ- સૂત્રકાર મહર્ષિ આસ્રવના સ્વરૂપને જણાવતા જૂદીજૂદી કર્મ પ્રકૃતિના આસ્રવનું અત્રે વર્ણન કરી રહ્યા છે. તેમાં વેદનીય કર્મના અસાતા વેદનીય કર્મનામક ભેદને આ સૂત્ર થકી કહે છે.

અસાતા વેદનીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય ?

દુઃખ ધારણ કરવું કે આપવું, શોક કરવો કે કરાવવો

તાપ-પીડા ધરવી કે કરવી, આક્રન્દન-રૂદન કરવું કે કરાવવું વધ થવા દેવો કે કરવો, હાયવોય કરવી કે કરાવવી. આ રીતે પોતે દુઃખાદિ ધારણ કરવું-બીજાને દુઃખાદિ દેવા કે બંને પક્ષે દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવા-કરાવવા તે અશાતા વેદનીય કર્માન્ન છે.

❖ **દુઃખ** :-બાહ્ય કે આંતરિક નિમિત્તથી પીડા થવી તે દુઃખ

-અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ અને ઈષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ-આદિ બાહ્ય કે રાગ વગેરે અભ્યંતર નિમિત્તોથી અસાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી થતી પીડા

-પીડારૂપ પરિણામને અથવા જેના હોવાથી સુખ શાન્તિના અનુભવને બદલે આકુળતા કે વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન થાય તેને દુઃખ કહે છે.

-વિરોધી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ, ઈષ્ટનો વિયોગ, અનિષ્ટિ સંયોગ, નિષ્કુર વચન આદિ બાહ્ય કારણોની અપેક્ષાએ તેમજ અસાતાવેદનીયના ઉદયથી થતા પીડાલક્ષણ પરિણામને દુઃખ કહ્યું છે.

-દુઃખયતિ દુઃખ-બાધા લક્ષણં શારીરાદિ:

❖ **શોક** :-કોઈ હીતૈષીનો સંબંધ તૂટતા જે ચિંતા કે ખેદ થાય તે શોક.

-અનુગ્રહ કરનાર બંધુ આદિના વિયોગ થી વારંવાર તેના વિયોગના વિચારો દ્વારા માનસિક ચિંતા-ખેદ વગેરે થવા તે શોક

-ઈષ્ટ વસ્તુના વિયોગ થી ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થતી મલિનતા કે ખેદને અથવા ચિન્તા કરવી તેને શોક કહે છે.

-અનુગ્રહકારી મિત્ર, સ્વજન, બંધુ, પ્રેમી આદિથી સંબંધ વિચ્છેદ થઈ જવાથી તેનો વારંવાર વિચાર કરવાને લીધે જે ચિંતા ખેદ અને વિકળતા વગેરે મોહ કર્મ વિશેષ-શોક મોહનીયનો ઉદય થાય છે. તેને શોક કહેવામાં આવે છે.

-શોકઃ માનસ વૈફલ્યવ્યં માનસઃ પરિણામઃ

❖ **તાપ** :-અપમાન થવાથી મન કલુષિત થવાને લીધે જે તીવ્રસંતાપ થાય છે તેને તાપ કહે છે.

-કઠોર વચન, શ્રવણ, ઠપકો, પરાભવ વગેરેથી હૃદયમાં બળ્યા કરવું વગેરે -તાપ.

-પરાભવકારી-મર્મઘાતી વાણીના સાંભળવાથી થયેલ કલુષિત ચિત્તવાળી-વ્યકિતને મનોમન જે તીવ્ર જલન કે સંતાપકારી પરિણામો થાય છે તેને તાપ કહે છે.

-કોઈ અનુચિત કામ થઈ જવાથી જ્યારે નિન્દા વગેરે થવા લાગે અથવા નિન્દા ન થવા છતાં તેના ભયથી પાછળની કોઠાદિનો વિશેષ ઉદય થવાથી તીવ્રસંતાપ થવા માટે તેને તાપ કહે છે.

-તાપઃ તત્ (શોકસ્ય) ફલભૂત દેહ પીડકાઃ વિશેષઃ

❖ **આક્રન્દન** :-ગદ્ગદ્ સ્વરે આંસુ સારવા સાથે રડવું તે આક્રન્દન.

-હૃદયમાં પરિતાપ. માનસિક બળતરા થવાથી માથું પછાડવું, છાતી કુટવી, હાથ-પગ પછાડવા, અશ્વપાત કરવા પૂર્વક રડવું વગેરે.

-પરિતાપ પૂર્વક એવી રીતે રોવું કે વિલાપ કરવો કે જેને હૈયાફાટ કે છાતીફાટ રૂદન કહે છે, તે આક્રન્દન.

-વધુ પડતા દુઃખ, શોક કે સંતાપને લીધે જ્યારે કંઈ બોલી ન શકે અને રડયા જ કરે, કપાળ કુંટે, હાથ-પગ પછાડે વગેરે દ્વારા સામો માણસ પણ અકળાઈ ઉઠે તેવા કુંઠવા મૂકે

તેને આક્રન્દન કહે છે.

—આક્રન્દનં ઉચ્ચૈરાતીવિલપનમ્ ।

❖ **વધ**:-પ્રાણ લેવો તેને વધ કહેલો છે.

-પ્રાણનો વિયોગ કરવો, સોટી વગેરેથી માર મારવો તે.

-આયુ, ઇન્દ્રિય, બળ, પ્રાણ વગેરેનો વિઘાત કરવો તે વધ.

-દશ પ્રકારના પ્રાણોમાં કોઈ પણ પ્રાણનો નાશ કરવાવાળી પ્રવૃત્તિ કરવી કે કોઈનો પણ નાશ કરવો તેને વધ કહે છે.

—વધઃ કસાદિતાડનમ્

❖ **પરિદેવન**:-વિયોગી પાત્રના ગુણો યાદ આવવાથી ઉત્પન્ન થતું કરુણાજનક રૂદન.

—અનુગ્રહ કરનાર બંધુ આદિના વિયોગ થી વિલાપ કરવો. બીજાને દયા આવે એટલી હદે દીન બનીને તેના વિયોગનું દુઃખ પ્રગટ કરવું તેને પરિદેવન કહે છે.

—અતિ સંકલેશ પૂર્વક એટલું રોવું-પીટવું. જેને સાંભળીને પોતાને તથા બીજાને દયા આવી જાય તેને પરિદેવન કહેલ છે.

—જે રૂદનના સાંભળવાથી સામો માણસ દ્રવી જાય જેને સાંભળી ઝાડવા રોઈ પડે તેવી ઉપમા અપાય છે તેવા રૂદનને પરિદેવન કહે છે.

—મુહુર્મુહુર્નષ્ટચિત્તતયા એવ સમન્તાત્ વિલપનામ્ ।

❖ **આદિ**:-આ છ કારણ અહીં જણાવ્યા તેમાં મુખ્યતા તો દુઃખની જ છે, કેમકે દુઃખના જ અસંખ્યાત ભેદ છે. છતાં વધુ સ્પષ્ટ બોધ માટે દુઃખ, શોક, તાપ, આક્રંદન, વધ, પરિદેવન વગેરે ભેદ કહેલા છે.

અહીં આદિ-વગેરે શબ્દથી-અન્ય વિકલ્પોનું પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે. જેમકે-અશુભપ્રયોગ, પરપરિવાદ, પૈશુન્યપૂર્વક, પરપરિતાપ, અંગોપાગ્રહેદ છે, ભેદ, તાડન, ત્રાસ, તર્જના, ભર્ત્સના, બન્ધન, રોધન, મર્દન, દમન, પરનિંદા, સંકલેશપ્રાદુર્ભાવ, નિર્દયતા, હિંસા, મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, વિશ્વાસઘાત, કુટિલતા, પાપકર્મજીવિત્વ, અનર્થદંડ, વિષમિશ્રણ, બાણ-જાલ-પાશ-દોરડા-પિંજરા યન્ત્ર આદિ હિંસાના સાધનોનું ઉત્પાદન વગેરે સર્વને અસાતાવેદનીય આસ્રવના કારણ કહયા છે. [જુઓ તત્ત્વાર્થવાર્તિક-રાજવાર્તિક-પૃ. ૭૧ ૬-પેરા. ૧૪-૧૫.]

ટુંકમાં સ્વને, પરને કે ઉભયને દુઃખ થાય તેવી કોઈપણ પ્રવૃત્તિને અસાતાવેદનીય કર્મના આસ્રવને રૂપ કહી છે. આવા કર્મસ્રવથી આ ભવમાં કે ભવાંતરમાં પણ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય તેવા અશુભ કર્મો બંધાતા હોય છે.

❖ **આત્મ-સ્થાનિ**:-સૂત્રમાં બે ભિન્ન-ભિન્ન શબ્દો છે (૧) આત્મ અને બીજો સ્થાનિ બંનેને સાથે લઈને જ સૂત્રનો અર્થ કરવાનો છે

— આત્મસ્થાનિ એટલે પોતાના આત્મામાં

—જયારે કોઘાદિથી આવેશ પામેલો આત્મા ખુદ પોતાનામાં દુઃખાદિને ઉત્પન્ન કરે છે

ત્યારે તે આત્મસ્થ. કહેવાય છે.

—જેમકે કોઈ ખાસ મિત્ર કે સ્નેહી જનનો સંબંધ તુટી જાય ત્યારે તે જીવ એકલો બેઠોબેઠો દુઃખી થયા કરે છે કે રડયા કરે છે તો તે આત્મસ્થ-દુઃખાદિ કહેવાય

—અહીં આત્મસ્થાનિ પદ દુઃખ શોક આદિ છ એ કારણો સાથે જોડવાનું છે. જેમકે દુઃખ-આત્મ-સ્થાનિ અસદ્ વેદ્યસ્ય અર્થાત્ પોતાના આત્મામાં થયેલ દુઃખવડે અશાતા વેદનીય આસ્રવ થાય છે.

❖ **પર-સ્થાનિ:**—સૂત્રમાં પર શબ્દ અલગ છે. અને સ્થાનિ શબ્દ પણ અલગ છે અહીં બંને શબ્દોને સાથે પ્રયોજવાથી જ ઈષ્ટ અર્થનું પ્રતિપાદન થઈ શકે તેમ છે.

પરસ્થાનિ-એટલે પારકાના આત્મામાં અથવા બીજામાં

—જ્યારે કોઈ સમર્થ કે શક્તિ સંપન્ન વ્યક્તિ કોઠાદિકના આવેશને કારણે બીજાના આત્મામાં દુઃખાદિ છ વગેરેમાંથી કોઈપણને ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે પરસ્થ કહેવાય છે.

—જેમ કે કોઈ ખાસ મિત્ર કે સ્નેહી સાથેનો સંબંધ તુટી જાય ત્યારે તે જીવ કોઠાદિને વશ થઈને આવો સંબંધ તોડનાર કે તોડવામાં નિમિત્ત બનનાર ત્રાહિત વ્યક્તિમાં જે સંતાપ કે વધ આદિ કારણોને ઉત્પન્ન કરે તેને પરસ્થ દુઃખાદિ કહેવાય.

—અહીં પરસ્થાનિ પદ દુઃખ, શોક આદિ છ એ કારણો સાથે જોડવાનું છે જેમકે સંતાપ-પર-સ્થાનિ અસદ્ વેદ્યસ્ય (આસ્રવ) બીજાના આત્મામાં સંતાપ ઉત્પન્ન કરવો તે અશાતાવેદનીય આસ્રવ છે-અથવા બંધનું કારણ છે.

❖ **ઉભય-સ્થાનિ:**—ઉભયસ્થાનિ એટલે સ્વ અને પર બંનેમાં

—જ્યારે કોઠાદિથી આવેશ પામેલો આત્મા પોતાનામાં તથા પરમાં દુઃખાદિને ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે તે ઉભયસ્થ કહેવાય છે.

—જેમ કે કોઈ ખાસ મિત્ર કે સ્નેહી સાથેનો સંબંધ તુટી જાય ત્યારે જીવને પોતાને તો કલુષિતતાથી સંતાપ થાય જ છે. પણ જોતે સંબંધ તોડનાર કે તોડાવવામાં નિમિત્ત બનનાર કષાયયુક્ત વચનો કહે તો સામી વ્યક્તિને પણ કલુષિતતાને લીધે મનમાં સંતાપ થાય છે તેને ઉભયસ્થ દુઃખાદિ કહેવાય છે.

❖ **અસદ્ વેદ્યસ્ય:**—અસાતા વેદનીયના...

અહીં આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ કરીને આસ્રવ શબ્દ જોડવાનો છે. તેથી અસદ્ વેદ્યસ્ય આસ્રવા - (ભવન્તિ) અર્થાત્ અશાતાવેદનીય નો આસ્રવ થાય છે. - એવું અર્થઘટન થશે.

પણ વેદનીય એટલે શું? મુખ્ય આઠ પ્રકારે કર્મબંધ કહેલો છે. [જિવાતનું કથન સૂત્રકાર મહર્ષિ આગળ અધ્યાય: ૮ ના સૂત્ર: ૫ માં કરેલ છે] તેમાં ની એક મુખ્ય પ્રકૃતિ તે “વેદનીય કર્મ.”

આ વેદનીય કર્મના બે ભેદો સૂત્રકાર મહર્ષિએ સૂત્ર: ૮: ૧ માં જણાવેલા છે. તેમાંનો એક ભેદ તે અસદ્વેદ્ય અર્થાત્ અશાતા વેદનીય [કર્મ]

☆ **વિદ્ધાતુ-**અહીં ચુગાદિ ગણની વિદ્ ધાતુને ણિજન્ત કરીને વેદ્ય શબ્દ બનાવેલો છે અનિષ્ટ ફળને ઉત્પન્ન કરતો એવો આ અપ્રશસ્ત શબ્દ હોવાથી અસદ્વેદ્ય કહેવાયો છે.

આ અસદ્વેદ્ય નો સાદો અર્થ અશાતા વેદનીય [કર્મ] છે.

—અસત્ इति अशोभनविधिना वेद्यते-तद् असद्वेद्य

—જેકર્મના ઉદયથી જીવને દુઃખ અને પ્રતિકૂળતા પ્રાપ્ત થાય તે કર્મને અસાતા વેદનીય કહેવાય છે.

— [પ્રકૃતિ વિભાગમાં પણ આ કર્મને પાપ-કર્મ ગણેલું છે]

❖ વિશેષ:—

—૧- જો કે શોક, સંતાપ વગેરે બધાં દુઃખ રૂપ જ છે. છતાં જીવ જે અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ કરે છે તે કેવા ભિન્ન ભિન્ન કે વિવિધ પ્રકારે થાય છે તે જણાવવા અહીં દુઃખ-શોક-તાપ વગેરે વિભાગો બતાવવામાં આવેલ છે.

—૨- ઉપર જણાવેલા દુઃખાદિ કારણોથી જીવ અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધે છે. તે જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યારે અશાતાને આપનારા થાય છે. એ સમયે જો અનિચ્છાએ ભોગવાય તો અકામ નિર્જરા થાય અને કાયકલેશ, તપ, પરિષ્કલ, ઉપસર્ગાદિ સ્વેચ્છાએ સંયમાર્થે નિર્જરા બુદ્ધિ થી ભોગવાય તો અકામ નિર્જરા થાય છે.

—૩- પ્રશ્ન:- જો દુઃખ આદિ સૂત્રોક્ત નિમિત્તો સ્વમાં કે પરમાં ઉત્પન્ન કરવાથી અસાતા વેદનીય કર્મના બંધક થતાં હોય તો ઉપવાસ, લોચ, વ્રત, પરિષ્કલ સહેવા કે બીજા નિયમાદિ પાલન કરવાથી પણ દુઃખ તો થવાનું જ છે. અને તે દુઃખાદિ પણ અસાતા વેદની કર્મનો આસ્રવ જ કરાવશે. તો પછી આ વ્રત-નિયમ-અનુષ્ઠાન-તપ આદિ શા માટે કરવા જોઈએ ?

—સમાધાન:- આ પ્રશ્ન અજ્ઞાન કે અધુરી સમજથી ઉદ્ભવેલ છે. કેમ કે નિમ્નોક્ત કારણો થી આવા અસાતાવેદનીય કર્માસ્રવ થતા નથી પણ વિશેષ વિશેષ નિર્જરા થાય છે.

—૧- ઉક્ત દુઃખ આદિ નિમિત્તો જ્યારે ક્રોધ આદિ આવેશથી ઉત્પન્ન થયેલાં હોય ત્યારે જ આસ્રવ બને છે. સામાન્ય સ્થિતિમાં દુઃખાદિ આસ્રવ બનતા નથી માટે સ્વેચ્છાએ થતા વ્રત-નિયમ તપ-ધ્યાનાદિ થી અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ થાય નહીં

—૨- ખરા ત્યાગી કે તપસ્વી ગમે તેવા કઠોર વ્રત-નિયમ પાળી ને દુઃખ ભોગવે કે દુઃખ વોહરી લે તો પણ તેમાં ક્રોધાદિ બુદ્ધિ નથી હોતી, તે પ્રવૃત્તિ સદ્બુદ્ધિ અને સદ્વૃત્તિ થી પ્રેરાઈને થાય છે

—આવા ત્યાગી તપસ્વી આત્માઓ જે પરિષ્કલો સહે છે, જે આકરા વ્રત-નિયમો ધારણ કરે છે, તો પણ તેમનામાં ક્રોધ-સંતાપ આદિ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી એ નિમિત્તો તેમને માટે બંધક બનતા નથી

—આવા આત્માઓને ઉલટું આકરા વ્રત-નિયમના પાલનમાં વિશેષ પ્રસન્નતા હોય છે, તેવું પણ જોવા મળે છે. તેથી આવા કોઈ પણ પ્રસંગોમાં તેમને શોક કે દુઃખ આદિનો સંભવ હોતો જ નથી

—આવા વિષમ વ્રતોના પાલન માં પણ માનસિક રતિ હોવાથી તે ગમે તેટલા કઠોર લાગે તો પણ તેના આદરનારા તપસ્વી કે ત્યાગી આત્માઓને તે સુખરૂપ જ લાગે છે

—૪- આત્મશુદ્ધિના ધ્યેય થી સ્વેચ્છાએ સ્વીકારાયેલ દુઃખ કે તેવા પ્રકારના અસાતા વેદનીય કર્મોના ઉદયથી સ્વયં આવી પડેલ દુઃખ, દુઃખ હોવા છતાં નિર્જરાના ધ્યેયને કારણે

સમભાવે સહન કરાતું હોવાથી અસાતા વેદનીય કર્મોન્નરૂપ થતું નથી ઉલટાનું મનની પ્રસન્નતા ને કારણે પૂર્વે બંધાયેલ અશુભ કર્મો નો ક્ષય કરાવનારું થાય છે

-૫- સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો અધ્યાત્મ પ્રેમીઓને તપ વગેરેમાં થતું દુઃખપણ સુખરૂપ લાગે છે કેમ કે તેની દ્રષ્ટિ જ ભાવિસુખ તરફ હોય છે આપણા જીવનમાં પણ આ અનુભવ થાય જ છે ને? જેમ પગમાં કાંટો વાગ્યો છે. બીજી લોખંડની સળી વડે તે કાંટો કાઢતા દુઃખ તો થવાનું જ છે, છતાં કાંટો નીકળતા થનાર સુખને લીધો લોખંડની સળીનું ખૂચવું દુઃખ રૂપ લાગતું નથી

- વર્ષોથી પતિવિયોગે ઝૂરતી સ્ત્રીને હવે બે દિવસ પછી તારો પતિ ઘેર આવે છે તે સમાચાર મળે ત્યારે પતિનું મિલન થયું નથી છતાં બે દિવસ પછી થનારા મિલન સમાચાર માત્રથી તેને સુખ ઉત્પન્ન થાય છે કેમ કે ભાવિસુખ સામે દેખાય છે

-એ જ રીતે આધ્યાત્મિક માર્ગમાં કષ્ટનું વિધાન ભાવી સુખને લક્ષ્યમાં રાખીને કરવામાં આવ્યું છે તેમાં વર્તમાન કાળે સહેવાતુ દુઃખ-દુઃખરૂપ જણાતું નથી કેમ કે તેના વડે જ શાશવત સુખ પ્રાપ્ત થવાનું છે. અને શાશવત સુખ પ્રાપ્તી વખતે સઘળા અસાતા વેદનીયનો ક્ષય થઈ જ જવાનો છે.

-૬-છેલ્લે સૌથી મહત્વની વાત જો સમભાવે સહન કરાતા દુઃખથી અસાતા વેદનીય કર્મનો બંધ થાય તો દુઃખનો કદી અંત આવે જ નહીં કારણ કે જ્યારે જ્યારે દુઃખ આવશે ત્યારે ત્યારે અસાતા વેદનીય કર્મનો બંધ થશે. પુનઃ આ બંધાયેલું કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવશે ત્યારે ફરી અસાતા વેદનીય કર્મનો બંધ થશે એ રીતે પુનઃ પુનઃ આ કર્મોનું ઉદયમાં આવવું, પુનઃ પુનઃ દુઃખ થવું અને પુનઃ પુનઃ અશાતા વેદનીય નો કર્મોન્નરૂપ થવો એ ઘટના ક્રમ ચાલ્યા જ કરવાનો છે

-પણ ખરેખર આ વાત બરાબર નથી કેમ કે દુઃખાદિ સમભાવે સહન કરવાથી નવું અસાતા વેદનીય કર્મનો બંધાતુ નથી પણ પૂર્વે બંધાયેલા અસાતા વેદનીય કર્મનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. આથી સર્વથા દુઃખ થી મુક્ત થવા તપ-ધ્યાન-પરિષદ આદિનું સેવન કરવું એ જ રાજમાર્ગ છે સાચા સુખનો ઉપાય છે.

કોઈ પણ જીવે પૂર્વે અજ્ઞાનાવસ્થામાં અસાતા વેદનીય કર્મો બાંધેલા જ હોય છે તે ક્યારે ઉદયમાં આવશે તે આપણે જાણતા નથી પણ ઉદયમાં આવશે તે નિશ્ચય સત્ય છે તેથી જ્યારે ઉદયમાં આવે ત્યારે અનિચ્છાએ પણ દુઃખાદિ ભોગવવા પડે, તેના કરતા તપ-ક્રિયાદિ થકી તેનો પહેલાથી જ નાશ કરવો. જેમ વ્યવહારમાં કોઈ રકમ માંગતુ હોય ત્યારે ગાંઠમાં હોય ત્યાં જ દેવું ચૂકવવાનું રાખવું જોઈએ નહીં તો પઠાણી ઉઘરાણી આવે ત્યારે તે ચૂકવવું કેવું આકરૂ પડે છે તેમ આત્માથી જીવે એ પણ કર્મ ઉદયમાં આવે તે પહેલાં જ શકિત અનુસાર ખપાવવાનો પ્રયત્ન કરે અને ઉદયમાં આવેલા ને સમભાવે સહન કરે તે દુઃખાદિ પણ સુખરૂપ જ બનશે

કેમ કે -આમ કરવાથી ભાવિ નવા કર્મોનો બંધ અટકે છે

-ઉદયમાં આવેલા કે આવતા કર્મો સમભાવે ભોગવાય છે

-એક દિવસ જો કોઈ નવા કર્મો નહીં હોય તો, બધા કર્મો ક્ષય થશે

- એ દિવસે આત્મા સઘળા દુઃખથી સર્વથા મુક્ત બની જશે માટેવ્રત, નિયમ, તપ ,

અનુષ્ઠાન આદિ કરવા જોઈએ

❖ અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ ગ્રન્થાન્તર થી

લોકપ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લોક ૨૫૭-માં જણાવ્યા મુજબ:-

“ગુરૂની ભક્તિ કરે નહિ, કષાયભર્યા વિચારોમાં લીન રહે તથા કૃપણતા રાખે એવો પ્રાણી અસાતા વેદનીય કર્મભાંધે છે” અર્થાત્ આ ત્રણ કારણે અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ થાય છે

કર્મગ્રંથ પહેલો ગાથા-પ૫

—ગુરુભીતિ ર્ચીતિત કરુણા વયજોગ કસાય વિજય ઢાણજુઓ

—દૃઢ ધમ્માઈં અજ્જઈ સાયમસાયં વિવજ્જયઓ

અર્થાત્ ગુરુભક્તિ નહીંકરવાથી, કોઈ ક્રોધ કષાય કે વૈર ભાવના ઉદયથી, દયાહિનતા, અપ્રત, અસંયમ, દાનરૂચિનો અભાવ અને ધર્મમાં અસ્થિરતા વગેરેથી અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ થાય છે

❖ અસાતા વેદનીય નું સ્વરૂપ:- તત્વાર્થ સૂત્રકારે અસાતા વેદનીય કર્મ-પ્રકૃતિની

સમજ અધ્યાય ૮ ના સૂત્ર: ૯માં આપી છે. તેથી તેની સ્વરૂપ સ્પષ્ટતા પણ ત્યાંજ કરી છે

સામાન્યથી કહીએ તો “જે કર્મના ઉદયથી આત્માને અનુકૂળ વિષયોની અપ્રાપ્તિ અથવા પ્રતિકૂળ વિષયોની પ્રાપ્તિ થવાથી જે દુઃખનો અનુભવ થાય છે તેને અસાતા વેદનીય કર્મ કહે છે

અથવા પુષ્પની માળા વગેરેનો યોગ જેમ પ્રિયપણે વેદાય તે સાતા વેદનીય છે તેમ કંટક આદિના યોગની જેમ અપ્રિયપણે વેદાય તે અસાતા વેદનીય કર્મ છે.

❖ અસાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય:- અહીં આસ્રવનું જ પ્રકરણ છે પણ ઉદયનું કોઈ સ્વતંત્ર

પ્રકરણ ન હોવાથી અહીંજ ગતિ ને આશ્રીને અસાતા વેદનીય કર્મોદયની વિવક્ષા કરેલી છે

પ્રાય: કરીને દેવો તથા મનુષ્યોને સાતા વેદનીયનો ઉદય કહ્યો છે અને તિર્થંચ તથા નારકીના જીવોને અસાતા વેદનીય નો ઉદય રહે છે તેવું કર્મગ્રન્થકાર જણાવે છે

અહીં પ્રાય: શબ્દ એટલા માટે કહ્યો છે કે દેવોને પણ દેવ ગતિથી અવન સમયે, બીજા દેવની વિશેષ ઋધિ જોવાથી, તથા આવાકોઈ અન્ય પ્રસંગે દુઃખ શોક આદિ અસાતા વેદનીય થાય છે.

મનુષ્યને પણ ગર્ભવાસ, પ્રિયજન વિયોગ, ઠંડી-ગરમી પ્રતિકુળ સંયોગો, વગેરે સ્થિતિમાં સુખ-દુઃખના સમયે દુઃખથી અસાતા વેદનીય કર્માસ્રવ થાય જ છે

જ્યારે તિર્થંચ અને નારકીને ગતિ આશ્રિત પણે આ અસાતા વેદનીય કહ્યા છે. બાકી તેમને પણ ક્યારેક સાતા વેદનીયનો ઉદય સંભવી શકે છે જેમ કે પોપટ-કુતરા વગેરેનું આદર અને પ્રેમથી પાલન થાય, પશુઓને ખાવા-પીવાનું મળે ત્યારે થાય છે એજ રીતે નારકીઓને તીર્થકર પરમાત્માના જન્મ વગેરે કલ્યાણકો માં સાતાનો અનુભવ થાય છે

અહીંતો કર્મગ્રન્થ કારે ફક્ત ગતિને આશ્રીને ઉદય જણાવવા આ ગાથા રચી છે તેમ સમજવું.

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પરદુકખણયા, પરસોયણયા, પરજૂરણયા, પરતિષ્ણણયા, પરપિટ્ટણયા, પરપરિયાવણયા બહૂણં પાવાણં જાવ સત્તાણં દુક્ખણયા સોયણયાયે જાવ પરિયાવણયા.....અસાયાવેયણજ્જા કમ્મા કિજ્જન્તે ભગ. શ.૭,૩.૬, સૂ.૨૮૬-૨

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

—કર્મપ્રકૃતિ મૂળભેદ:—“આદ્યો જ્ઞાનદર્શનાવરણવેદનીયમોહનીયાયુક્ષ્ણામયોત્ત્રાન્તરાયા: સૂ. ૮/૫”

—ભેદનામ- સદસદવેદ્યે અ.૮-સૂ.૮

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

અસાત વેદનીય કર્મનું:-

(૧)સ્વરૂપ- કર્મગ્રન્થ-પહેલો ગાથા:૧૨ ઉત્તરાર્ધ-મૂળતથા વૃત્તિ

- દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૧૫૩, ૧૫૪

(૨)કારણ- દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૨૫૭

-કર્મગ્રન્થ-પહેલો ગાથા:૫૫

(૩)ઉદય -(ગતિ આશ્રીને) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા:૧૩

□ [9]પદ:-

(૧) દુ:ખ, શોક ચિત્ત ઘરે કરે સંતાપ કંઠન વધ વળી

શૂન્યચિતે વિલપતા પોતે અને બીજા મળી

કર્મ અજ્ઞાતા વેદનીયને બાંધતા જીવો ધણા

તેહથી વિપરીત રીતને અન્ય કારણ છે ધણા

(૨) પોતા મહીં પરમહીં ઉભવો મહીંયે આકંઠ દુ:ખ વધને પરિદેવના જે

ને શોક તાપ છજ કારણબંધ જેનાંતે વેદનીય કહ્યું કર્મવળી અજ્ઞાતા

□ [10]નિષ્કર્ષ:- અજ્ઞાતા વેદનીયને આજ્ઞવ જણાવતા કારણોમાં એક સુંદર વસ્તુ

જોવા મળે છે કે જીવ જો પોતે આવા દુ:ખાદિધારણ કરે અથવા બીજાને આપે ત્યારે આ કર્મજ્ઞવ થાય છે મતલબ કે જીવના પોતાનાજ ભાવોથી તે કર્મોના જાણને બાંધે છે જીવ જેવા જેવા પરિણામોમાં વર્તે અને તદનુસાર પ્રવૃત્તિ કરે તેવા તેવા કર્મનો આજ્ઞવ કરે છે

જો અજ્ઞાતાથી ઉત્પન્ન થતા દુ:ખને નિવારવું છે અથવાતો રોકવું છે તો ઉક્ત કારણોને કે તેમાં જોડતા આત્માના પર્યાયોને દૂર કરવા જ પડશે શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ માટે દુ:ખોને રોકવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૩

□ [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિનો આ સૂત્ર રચનાનો હેતુ સાતા વેદનીય આજ્ઞવોને જણાવવાનો છે.

□ [2] સૂત્ર:મૂળ:- *ભૂતવ્રત્યનુકમ્પા દાનં સરાગસંયમાદિયોગ: ક્ષાન્તિ: શૌચમિતિ સદ્વેદ્યસ્ય ।

□ [3] સૂત્ર:પૃથક્:- ભૂત - વ્રતી - અનુકમ્પા - દાનં સરાગસંયમ - આદિ યોગ: ક્ષાન્તિ:

શૌચમ્ इति सद् वेद्यस्य

□ [4] સૂત્રકાર:- ભૂતઅનુકંપા [જીવદયા], પ્રતીઅનુકંપા [પ્રતધારીની ભક્તિ], દાન, સરાગસંયમ આદિ યોગ, ક્ષાન્તિ [ક્ષમા], શૌચ [સંતોષ] એ સાતાવેદનીય [કર્મના આસ્રવો] છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

મૂત-જીવ

વ્રતી-દેશ કે સર્વથી પ્રતધારી

અનુકમ્પા- દયા, કરુણા

દાન-દાન

સરાગસંયમાદિયોગ- સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ, અકામ નિર્જરા અને બાળતપ

ક્ષાન્તિ:- ક્ષમા

શૌચ-સંતોષ

સદ્વેદ્યસ્ય-શાતા વેદનીય [કર્મસ્રવો]

□ [6] અનુવૃત્તિ:- (૧) સ આસ્રવઃ સૂત્ર ૬ : ૨ થી આસ્રવ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ જૂદા જૂદા કર્મોના આસ્રવનું વર્ણન કરી રહ્યા છે તેમાં પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી વેદનીય કર્મ નામક એક કર્મ પ્રકૃતિના શાતાવેદનીય નામક કર્મના આસ્રવો ને જણાવે છે

-પ્રાણીમાત્રની દયા, પ્રતધારીઓની વિશેષ અનુકંપા, દાન, રાગવાણું ચારિત્ર, દેશવિરતિ ચારિત્ર, સમ્યક્જ્ઞાન રહિત થતો એવો બાળતપ, સત્ક્રિયારૂપ યોગ, ક્ષમા અને સંતોષ એ સર્વને શાતા વેદનીય કર્મના આસ્રવો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે

❖ મૂત:- જગત્ના તમામ પ્રાણીઓ અથવા જીવો

-ચારે ગતિમાં રહેલા જીવો કે તમામ સંસારી આત્માઓ

-મૂતાનિ इति - भवन्ति अभूवन् भविष्यन्ति च इति मूतानि

- પૃથિવી-અપ્-તેજો-વાયુ-વનસ્પતિ-બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય- ચઉરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય સર્વે

❖ અનુકમ્પા:- દયા, દયાના પરિણામ, અનુકંપા વગેરે

- બીજાના દુઃખને પોતાનું માનવાની થતી લાગણ તે અનુકંપા

-અનુગ્રહ बुद्ध्याऽऽर्द्रीकृतचेतसः पररपीडामात्मसंस्थानिव कुर्वती अनुकम्पन-अनुकम्पा । આ શબ્દ ભૂત અને પ્રતી બંને સાથે જોડવાનો છે.

☆ ભૂતાનુકંપા:- ચારેગતિમાં ભટકતા એવા જગત્ના પૃથ્વિકાયાદિ સર્વે જીવો પરત્વે દયાના પરિણામ તે ભૂતાનુકંપા કહેવાય છે

- પ્રાણી માત્ર પર દયા કે કૃપા રાખવી તે ભૂતાનુકંપા

❖ વ્રતી:- પ્રતી, પ્રતધારી, પ્રતવાળા

-અધ્યાય: ૭ સૂત્ર: ૧ માં જણાવ્યા મુજબ-હિંસા, અસત્ય, ભ્રાષણ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ થકી વિરમવું તે પ્રત કહેલ છે આ પ્રત ને જે ધારણ કરે તેને ‘વ્રતી’ કહેવામાં આવે છે.

આ વ્રતી-પ્રતધારીના પણ બે ભેદ કહ્યા છે -અગારી- અણગારી

☆ અગારીવ્રતી ‘અગાર’ થી યુક્ત હોય તે ‘અગારી’ કહેવાય

-અગાર અથવા ઘર, ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહી દેશથી વ્રતનું પાલન કરેતો વ્રતી તે અગારી

-અગાર અથવા ઘરની વ્યાખ્યા કરતા જણાવે કે જ્યાં ખાંડણી, ઘંટી, ચૂલો, પાણીયારું અને સાવરણી એ પાંચનો વપરાશ થતો હોય તે ઘર કહેવાય અને આ ઘરમાં રહે તે ગૃહસ્થ અર્થાત્ “અગારી” કહેવાય છે.

-અગાર-ગેહ-ખણ્ડણી પેષણી ચુલ્લયુદકુમ્ભમાર્જની વ્યાપાર યોગા: અનિવૃતાનાં વા કાર્પીટકાદીનાં ગૃહસ્થાલિન્ન ભાજામાચારોઽગારશબ્દવાચ્ય: તદ્ યોગાત્ અગારિણા:

-સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક અણુવ્રત ને ધારણ કરેલા જીવ તે અગારી-વ્રતી છે

- અલ્પાંશે વ્રતધારી ગૃહસ્થ. તે અગારી-વ્રતી

-સ્થૂલ થી પ્રાણાતિ પાતાદિનો ત્યાગ કરનાર દેશવિરતિ ઘર એવો શ્રાવક તે અગારી વ્રતી છે

-સંયતાસંયત, સંયમાસંયમી, દેશયતિ, વ્રતધારી શ્રાવક વગેરે સર્વ અગારી વ્રતી ના પર્યાયો છે.

❖ અણગારી વ્રતી:- અગાર થી રહિત હોય તે અણગારી કહેવાય

-અણગાર એટલે ઘર રહિત ગૃહસ્થાવાસ નો ત્યાગ કરીને સર્વ થી વ્રતનું પાલન કરતો વ્રતી તે અણગારી વ્રતી કહેવાય છે

-હિંસા-અસત્ય-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહ એ પાંચે પ્રકારના પાપ વ્યાપારથી સર્વથા નિવૃત્ત થઈને વ્રતને ધારણ કરી રહેલા તથા જ્ઞાનાચારાદિ પાંચે આચારમાં પ્રવૃત્ત એવા સાધુને અણગારી વ્રતી કહ્યા

-અગારસ્યવિપરિતા (ઈતિ) અનગારા: પ્રાણાતિપાતાદિ-નિવૃત્તિ વ્રત સમ્યન્નેષુ ।

-સમ્યગ્દર્શન પૂર્વક મહાવ્રત ધારણ કરેલા જીવોને અણગારી વ્રતી કહે છે

-સર્વાંશે વ્રતધારી ત્યાગી આત્માઓ અણગારી વ્રતી કહેવાય છે

-સર્વપ્રકારના પાપોનો ત્યાગ કરનાર પંચ મહાવ્રત ધારી સાધુઓ તે અણગારી વ્રતી છે.

-ઋષિ, મુનિ, યતિ, સંયત, શ્રમણ, અણગાર, નિર્ગ્રન્થ, વગેરે પર્યાય વાચી શબ્દો છે

આવા અગારી કે અણગારી વ્રતી પ્રત્યે અનુકમ્પા -વાત્સલ્ય વિશેષ વિશેષ પ્રીતિ-ભક્તિ હોવી તેને વ્રતી-અનુકમ્પાકહે છે

❖ વ્રતી-અનુકમ્પા:-વ્રતીની ભોજન પાન વસ્ત્ર, પાત્ર, સ્થાન, વસતિ, ઔષધ પુસ્તક પાનાઆદિ થી અનુકંપા કે ભક્તિ કરવી તે વ્રતી અનંકંપા છે

-આ તો દ્રવ્ય અનુકંપા થઈ તેવી જ રીતે ભાવ-અનુકંપા પણ હોવી જોઈએ. વ્રત-નિયમમાં તે-તે વ્રતીઓને વિશેષે વિશેષે સ્થિર થવામાં સહાયક થવું તે ભાવ અનુકંપા

આરીતે બધા પ્રાણી ઉપર અનુકમ્પા તે ભૂતાનુકમ્પા અને સર્વવ્રતી પર અનુકમ્પા તે વ્રત્યાનુકમ્પા

❖ દાન:- દેવું. યથાયોગ્ય દાન આપવું

-દાન શબ્દને સૂત્રકાર મહર્ષિએ આગામી અધ્યાય સાતના સૂત્ર:૩૩માં અનુગ્રહર્થ સ્વસ્થાતિસર્ગો દાનમ્ એ રીતે ઓળખાવે છે અર્થાત્ અનુગ્રહને માટે પોતાની ચીજ નો ત્યાગ તે દાન

-સ્વ અને પરના અનુગ્રહને માટે પોતાની વસ્તુનું વિતરણ કરવું તેને દાન કહે છે.

-બીજા તરફ ઉપકારની બુધ્ધિથી પોતાની વસ્તુનું અર્પણ તે દાન

-પોતાની વસ્તુનું બીજા માટે નમ્રપણે અર્પણ કરવું તે દાન

—સ્વસ્ય પરાનુગ્રહાભિપ્રાયેનાતિસર્ગો દાનમ્ ।

❖ **સરાગસંયમાદિયોગઃ**—સરાગસંયમ આદિ યોગ એટલે સરાગસંયમ સંયમાસંયમ, અકામનિર્જરા અને બાળતપ એ બધામાં યથોચિત ધ્યાન આપવું તે સરાગસંયમાદિ યોગ કહ્યો છે

-૧ સરાગસંયમઃ- સંસારના કારણરૂપ તૃષ્ણાને દૂર કરવા તત્પર થઈ સંયમ સ્વીકાર્યા છતાં પણ જ્યારે મનમાં રાગના સંસ્કારો ક્ષીણ થયા હોતા નથી. ત્યારે તે સંયમ સરાગસંયમ કહેવાય

❖ સંજવલન લોભાદિ કષાય ને કેટલાંક 'રાગ' તરિકે ઓળખાવે છે, આ રાગથી સહિત તે સરાગ

જ્યારે સંયમનો અર્થ થાય છે પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોથી નિવૃત્તિ

—રાગસહિત આવો સંયમ તે સરાગ સંયમ કહેવાય છે

❖ સંજવલન કષાયના ઉદયવાળા મુનિઓનો સંયમ કે વીતરાગ પણ પ્રાપ્ત ન કર્યું હોય તેવાઓનો સંયમ તે સરાગ સંયમ

-રાગદ્વેષની માત્રા સાથેનો પ્રમત્ત ભાવનો સંયમ તે સરાગ સંયમ અથવા વીતરાગ ગુણ સ્થાનક ની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં સુધીનો સંયમ સરાગ સંયમ કહેવાય છે.

❖ રજ્જનાદ્ રાગઃ સજ્જ્વલન લોભાદિકષાયઃ । તત્સહવર્તી સરાગઃ । સંયમનં સંયમઃ પ્રાણિવધાદિ ઉપરતિઃ

—સરાગસ્યસંયમઃ સરાગસંયમઃ । મૂલગુણોત્તરગુણસમ્પત્ત્લોભાદિઉપયમાજઃ

૨- સંયમાસંયમઃ- દેશવિરતિ ધર્મ તે સંયમાસંયમ

❖ થોડે -આંશિક રીતે સંયમ સ્વીકારવો તે સંયમા સંયમ

❖ જેમાં કંઈક અંશે સંયમ હોય અને કંઈક અંશે અસંયમ હોય તેવી સ્થિતિને સંયમાસંયમ અર્થાત્ દેશવિરતિ કહેવાય છે

❖ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકે ગ્રહણ કરેલા વ્રતને સંયમાસંયમ કહે છે.

❖ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિઃ અણુવ્રત ગુણવ્રત શિક્ષાવ્રત વિકલ્પા ।

-૩-અકામ નીર્જરાઃ- સ્વેચ્છાએ નહીં પણ પરતંત્ર પણે કરવામાં આવતા ભોગો નો ત્યાગ, તે અકામ નિર્જરા

❖ કામ એટલે ઈચ્છા. --- નિર્જરા એટલે કર્મોનો ક્ષય

—સ્વેચ્છાપૂર્વક કર્મોના નાશ તે સકામ નિર્જરા અને ઈચ્છા રહિત પણે થતો કર્મોનો નાશ તે અકામ નિર્જરા

❖ ઈચ્છા વિના અથવા વ્રતધારણ કર્યા વિના પરાધીનતા આદિને વશ ભોગ કે ઉપભોગના વિષયો છૂટી જાય ત્યારે સંકિલષ્ટ પરિણામો ન થવા તેને અકામ નિર્જરા કહી છે

❖ અનિચ્છાએ પણ પાળવામાં આવેલા બ્રહ્મચર્યાદિવ્રત સંયમ વગેરે થી -તથા-કર્મો ભોગવતાં ભોગવતાં જે નિર્જરા થાય તે સર્વે અકામ નિર્જરા કહી છે જેમ કે ચક્રવર્તી અશ્વરત્ન ફરજિયાત બ્રહ્મચર્ય પાળીને અકામ નિર્જરા ના બળે પણ આઠમા દેવલોક જાય છે

❖ વિષયાનર્થનિવૃત્તિ માત્માભિપ્રાયેણાકૂર્વતઃ પારતચ્ચાદુપભોગાદિનિરોધઃ અકામનિર્જરા ।

❖ ઈચ્છા ન હોવા છતાં પરતંત્રતા, અનુરોધ, સાધનોનો અભાવ, રોગ વગેરે ના કારણે

પાપપ્રવૃત્તિ ન કરે, વિષય સુખને સેવન ન કરે. આવેલા કષ્ટો શાંતિથી સહન કરે વગેરે બાબતોને અકામ નિર્જરા કહી છે.

- પરતંત્રતાથી અકામ નિર્જરા:- જેમ કે-નોકર, જેલમાં ગયેલો માણસ વગેરે લોકો સ્વતંત્ર નથી. આવા લોકો ઈષ્ટના વિયોગનું અને અનિષ્ટના સંયોગનું દુઃખ સહન કરે છે સારા આહાર કે સુંદર વસ્ત્રાદિનો ઉપભોગ કરતા નથી. જો તેઓ આવેલી સ્થિતિ ને શાંતિથી સહન કરેતો તેઓને અકામ નિર્જરા થાય છે

-દાક્ષિણ્ય થી અકામ નિર્જરા:-મિત્ર, સ્નેહી, સ્વજન વગેરેની આપત્તિ સમયે તેઓને દાક્ષિણ્યતા કે પ્રીતિ થી મદદરૂપ થવા જે કંઈ કષ્ટ સહન કરવામાં આવે છે તે સર્વ અકામ નિર્જરા છે

-સાધનના અભાવે અકામ નિર્જરા:- ગરીબ માણસો, તિર્યંચો જે-તે સમયે જ સાધનનો અભાવ ભોગવતી વ્યક્તિઓ, ઠંડીનું ગરમીનું કે આવશ્યક વસ્તુનું દુઃખ શાંતિથી સહન કરે. જેમ કે સંપત્તિ છે ચા પીવાની ઈચ્છા થઈ છે પણ દુધવાળા ની હડતાલને કારણે દૂધ મળતું નથી તો તે સાધન અભાવ કહેવાય. આવી સ્થિતિ ને સહન કરવી તે અકામ નિર્જરા છે.

- રોગાદિથી અકામ નિર્જરા:- બીમાર મનુષ્યને સાધ્યછન સગવડ બધું જ હોય પણ ધારો કે ડાયાબીટીશ છે અને મિષ્ટાન્ન ખાઈ શકતો નથી, દમ છે અને ઠંડા પીણાં પી શકતો નથી અથવા તાવ આવેલો છે. તો આવા આવા કારણે જે કંઈ સહન કરે તેને અકામ નિર્જરા કહી છે.

ટૂંકમાં સહન કરવાના ઈરાદા સિવાય જે કંઈ સહન કરે અથવા નિર્જરા ના ધ્યેય રહિત પણે જ કંઈ નિર્જરા થાય તે સર્વે અકામ નિર્જરા છે

-૪- બાળતપ:- મિથ્યાદ્રષ્ટિને મંદ કષાય ભાવે થતો તપ

✧ અજ્ઞાનતા થી વિવેક રહિત પણે થતો અગ્નિ પ્રવેશ, ભૃગુપાત પંચાગ્નિતાપ વગેરે બાલતપ છે

✧ બાળ એટલે યર્થાથ જ્ઞાન વિનાના મિથ્યાદ્રષ્ટિ વાળાઓનું જે અગ્નિ પ્રવેશ, છાણ ભક્ષણ, જળપતન, અનશન વગેરે તપ તે બાળ તપ

✧ સમ્યગ્દર્શન વિના મોક્ષાશયથી કે મોક્ષાશય વિના અજ્ઞાન પૂર્વકનો તપ તે બાળ તપ છે.

-મિથ્યાત્વજ્ઞાનોપરકૃતાશયા બાલા: શિશવ ઇવ હિતાહિત પ્રાપ્તિપરિહાર વિમુખા:.....તપો જલાનલ પ્રવેશેહિનીસાધનગિરિશિખર ભૃગુપ્રપાતાદિલ્લક્ષણં તેન તાદૃશા તપસા બાલાનાં યોગો બાલ સમ્બન્ધિત્વાદ્ વા તપોઽપિ બાલં તેન બાલ તપસા યોગો બાલ તપોયોગ: । અથવા બાલં તપો યેષાં તે બાલતપસ: ।

❁ યોગ:- શુભ પરિણામ સહિતની નિર્દોષ ક્રિયા વિશેષ તે યોગ

✧ લોકાભિમત નિરવદ્યક્રિયાનુષ્ઠાનં યોગ:

✧ ‘‘કાયા અને વચનની ક્રિયાનું લોક સમ્મત રૂપથી સમીચીન અનુષ્ઠાન કરવું તેને યોગ કહે છે.

આ યોગ શબ્દનો સંબંધ સરાગ સંયમાદિ સાથે છે અર્થાત્ સરાગ સંયમ, સંયમાસંયમ, અકામ નિર્જરા અને બાલતપ એ બધામાં યથોચિત ધ્યાન આપવું, પૂર્ણઉપયોગ સાથે જોડાઈ જવું તે છે.

❁ ક્ષાન્તિ:-ધર્મદ્રષ્ટિ થી કોઠાદિનું શમન એટલે ક્ષાન્તિ

☆ ક્રોધ કષાયના ઉદયને રોકવો કે ઉદયમાં આવેલાક્રોધ કષાયને નિષ્ફળ બનાવવો તે ક્ષાન્તિ

☆ પ્રતિકારની શક્તિ હોવા છતાં પણ બીજાના આકોશ, કુવચનો આદિ સાંભળીને ક્રોધ ન કરવો તેને ક્ષાન્તિ કહે છે.

—ધર્મપ્રણિધાનાત્ ક્રોધનિર્વૃત્તિ મનોવાકકાયૈઃ ક્ષાન્તિઃ ।

❖ શૌચમ:- લોભવૃત્તિ અને તેના જેવા દોષોનું શમનું તે શૌચ

☆ લોભ કષાયનો ત્યાગ અર્થાત્ સંતોષ

☆ બહાર થી શરીરાદિક અને અભ્યંતર-માનસિક પવિત્રતા તે શૌચ

☆ લોભ કષાયવિશેષણમ્ અપરમઃ શૌચમ્ । સ હિ કષાય તૃષ્ણાલક્ષણ આન્તરો મલસ્તત્પ્રકાલને શૌચમ્ । લોભકષાય રક્તસ્ય આત્મવાસસઃ સન્તોષવારિણા વિમલાતાપાદનમ્ ।

❖ ઈતિ:-સૂત્રમાં મૂકેલ ઈતિ શબ્દ આ અનેઆવા પ્રકારના અન્ય ગુણોનું સૂચન કરે છે કેમ કે ઈતિ શબ્દ પ્રકારવાચી છે, તેના દ્વારા પ્રહણ થતા અન્ય સાતા વેદનીય કર્મસ્રવોચ:-

-અરિહંત પરમાત્માની પૂજામાં તત્પરતા

-બાળ, ગ્લાન, તપસ્વી, વૃદ્ધ આદિની વૈયાવચ્ચ

-દેવ, ગુરુ, ધર્મનો રાગ અને સમ્યક્ તપનું સેવન

-ધર્માચાર્ય, માતાપિતા તથા વડીલોની સવા ભકિત

-શીલવ્રત, પૌષઘોષ વાસ, અતિથિ સંવિભાગ પર પ્રીતિ વિશેષ

-સિદ્ધ, ચૈત્ય, તીર્થભૂમિ, પૂજા આદિ સંબંધે શુભ પરિણામ. આ બધાંને શાતાવેદનીય

કર્મના આસ્રવ કહેલા છે.

❖ સદ્વેદ્યસ્ય:- શાતા વેદનીયના.....

-અહીં આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ કરીને આસ્રવ શબ્દને જોડવાનો છે તેથી સદ્ વેદ્યસ્ય આસ્રવા - (ભવન્તિ)અર્થાત્ શાતા વેદનીય નો આસ્રવ થાય છે. તેવું અર્થઘટન થશે

કર્મની મુખ્ય આઠ પ્રકૃતિ છે તેમાં એક વેદનીય નામક કર્મ પ્રકૃતિ કહેલી છે આ વેદનીયની ઉત્તર પ્રકૃતિ બે છે (૧)અશાતા વેદનીય અને (૨)શાતા વેદનીય આ બીજા પ્રકારની પ્રકૃતિનું અત્રે વર્ણન કરેલ છે

-તેમાં સાતા વેદનીય એટલે જે કર્મના ઉદયથી આત્માને વિષય સંબંધિ સુખનો અનુભવ થાય તે

—સદ્ શબ્દઃ પ્રાશસ્ત્યે । પ્રશંસા ચાત્મનોઽભિમતવિષયત્વમ્ । ...વેદ્યં ..વેદનીયમ્ ।

☆ શાતા વેદનીય કર્મના આસ્રવ થી આ ભવમાં કે ભવાંતરમાં પણ સુખ મળે તેવા શુભ કર્મો બંધાય છે

❖ સૂત્રમાં સમાસ નહીં કરવાનું કારણ આવાજ અન્ય કારણોનો સંગ્રહ કરવો એ છે જો કે ઈતિ શબ્દ થકી પણ આ પ્રકારના અન્ય કારણોનો સમાવેશ કરવો એ જ અર્થ છે તો પણ

સમાસ ન કરવા દ્વારા આ પ્રયોજન ને વધુ સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છે.

❖ પ્રશ્ન:-સૂત્રમાં અનુકંપા શબ્દથી પ્રાણી સાથે વ્રતી નો સમાવેશ થઈ જ જાય છે. પછી ભૂતાનુકમ્પા અને વ્રત્યનુકમ્પા એમ બે અલગ અલગ કેમ ગ્રહણ કર્યા?

સમાધાન:- ભૂત-અનુકમ્પા કહેવાથી જગતના સર્વપ્રાણી પરત્વે ની દયા કે અનુકમ્પામાં વ્રતધારીની અનુકંપાનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે પરંતુ અહીં વ્રતી અનુકમ્પા જે જુદું મૂક્યુ તે તેની વિશેષતા ને જણાવવા માટે છે અર્થાત્ સામાન્ય પ્રાણીઓ કરતા વ્રતધારી પરત્વે વિશેષ ભકિત વાત્સલ્ય હોવું જોઈએ તે જણાવવા માટે તેમનું અલગ ગ્રહણ કરેલ છે.

❖ પ્રશ્ન:- ચારિત્ર બે પ્રકારે છે (૧)વીતરાગ ચારિત્ર (૨)સરાગચારિત્ર ચારિત્ર બંધનું કારણ છે નહીં તો અહીં સરાગ સંયમ ને સાતા વેદનીય કર્માન્નવનું કારણ કેમ કહ્યું?

સમાધાન:-ખરેખર ચારિત્ર આન્નવ કેબંધનું કારણ નજ હોય અહીં આન્નવ નું કારણ છે તે રાગ છે. સરાગ ચારિત્રમાં 'સરાગ' રાગ પણું એ શાતાવેદનીય કર્માન્નવ માટે નિમિત્ત છે પણ તે સરાગપણું ચારિત્ર સાથે સંકડાયેલું હોવું જોઈએ. તે મહત્વનો મુદ્દો છે આ વાત દ્રષ્ટાન્ત થી સમજવા જેવી છે યોખા બે પ્રકારે હોય (૧)ફોતરા સહિત અને (૨)ફોતરા રહિત અહીં ફોતરા એ યોખા નથી પણ યોખા સાથે સંકડાયેલી છતાં છેલ્લે ફેંકી દેવાની વસ્તુ છે

-કોઈ ડાહ્યો માણસ લાંબા સમયનો સંગ્રહ કરવા ફોતરા સહિત યોખા ને લઈને સાચવે તે જોઈને કોઈ ભોળો માણસ ફોતરાનેજ સત્વ માનીને સંગ્રહ કરેતો? નિરર્થક ખેદ નો જ ભાગી થાયને?

એ રીતે સરાગપણું એ સંયમ નથી પણ સંયમ સાથે સંકડાયેલ સંયમનો દોષ છે. અંતેતો તે સરાગ પણું પણ છોડવાનું જ છે તોજ વીતરાગ સંયમ પ્રાપ્ય થશે હવે જો કોઈ સમ્યક્ત્વી અકિત પ્રશસ્ત રાગ સહિત ચારિત્ર ધારણ કરી વીતરાગતા પ્રાપ્તિ ની ભાવના ધરાવતો હોય તેને જોઈને કોઈ અજ્ઞાની પ્રશસ્ત રાગને જ ચારિત્ર માનીને અંગીકાર કરેતો શું થાય? ચારિત્ર પ્રાપ્ત ન થાય પણ રાગ રહી જાય કે જે ખેદનો જનક બને છે.

એ રીતે અહીં મહત્વની વાતતો સંયમ જ છે. પણ તેમાં સરાગતા રૂપ દોષ હોવાથી તે સરાગ સંયમ શાતા વેદનીય કર્માન્નવ કરાવનાર બને છે.

❖ ગ્રન્થાન્તર થી શાતા વેદનીય કર્માન્નવ ના કારણો:-

લોકપ્રકાશ-સર્ગ-૧૦ શ્લોક:૨૫૬ “ગુરુ તરફ ભકિત ભાવથી, દયાથી તથા કષાયોનો પરાજય કરવાથી દ્રઢ ધર્મી દાતા પુરુષ શાતા વેદનીય કર્મબાંધે છે.

કર્મગ્રન્થ-પહેલો-ગાથા ૫૫ મુજબ ગુરુભકિત, ક્ષમા, દયાવ્રત, યોગ, કષાય-વિજય, દાન અનેદ્રઢ ધર્મીતા એ શાતા વેદનીય બંધના કારણો અથવા શાતા વેદનીય કર્માન્નવો છે.

□ [8]સંદર્ભ:-

❖ આગમ સંદર્ભ:- પાણાણુકંપા઼ે ભૂયાણુકંપા઼ે જીયાણુકંપા઼ે સત્તાણુકંપા઼ે બહૂણ જાવ સત્તાણં અદુકૂખણયા઼ે અસોયણયા઼ે અજૂરણયા઼ે.....સાયા વેયણિજ્જા કિજ્જંતિ

❖ મગ.શ.૭,૩.૬. સૂ. ૨૮૬-૧

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

૧-વ્રત:-હિંસાઽનૃતસ્તેયાબ્રહમપરિગ્રહેભ્યો વિરતિર્વ્રતમ્ ।

૨-દાન- અનુગ્રહાર્થ સ્વસ્યાતિસર્ગો દાનમ્ ।

૩-પ્રકૃત્તિનો ભેદ - સદસદ્વેદો ।

☆ અન્ય ગ્રન્થસંદર્ભ:-

(૧)સ્વરૂપ-કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા:૧૨ ઉત્તરાર્ધ-મૂળ તથાવૃત્તિ

-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક, ૧૫૩, ૧૫૪

(૨)કારણ-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક ૨૫૬

-કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથ-૫૫

□ [9]પદ્ય:-

(૧) દિલમાં દયા જીવને પ્રતીતી, દાન ધર્મે સ્થિરતા
સરાગ સંયમ યોગ આદિ, ક્ષાન્તિ શુચિતા ધારતા
કર્મ શાતા વેદનીયને બાંધતા એમ ભવિજના
મોહનીય કેમ બાંધે સુણો કારણ કર્મના

(૨) ભૂત પ્રતી અનુકંપા દાન સરાગ સંયમ
આદિ યોગો ક્ષમાશૌર્ય, શાતા વેદનીયકર્મજ

□ [10]નિષ્કર્ષ:- શાતા વેદનીય કર્મના આસ્રવ ને જણાવતા એવા આ સૂત્રમાં મોક્ષાર્થી જીવકરતા સંસારી જીવને યોગ્ય નિષ્કર્ષ વિશેષે વિચારી શકાય તેવો છે.

જીવ માત્રને સુખ જોઈએ છે. સુખ સૌને ગમે છે, દુઃખ કોઈને ગમતું નથી હવે જો સુખ જોઈતું હોય અર્થાત્ જે કર્મના વેદન માં શાતા આપવાની તાકાત છે તેવા કર્મનું ઉપાર્જન કરવું હોય તો કઈ રીતે થઈ શકે તે સૂત્રકાર મહર્ષિ એ આ સૂત્રમાં આપણને જણાવી દીધું

અર્થાત્ સુખ પ્રાપ્તિનો સરળ ઉપાય તે આ સૂત્ર પણ જો તમારે કાયમી સુખ જોઈતું હોય એક વખત આવ્યા પછી કદી નાશ ન પામે તેવું જોઈતું હોય એક વખત આવ્યા પછી કદી નાશ ન પામે તેવું સુખ જોઈતું હોય તો તે શાશ્વત સુખ ફક્ત શાશ્વત સ્થાનમાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમાટે શાતા વેદનીય કર્મોસ્રવ નહીં પણ વેદનીયાદિ કર્મથીજ સર્વથા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરવો આવશ્યક છે.

અધ્યાય:૬-સૂત્ર:૧૪

- [1]સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર રચનાનો હેતુ દર્શન મોહનીય ના આસ્રવોને જણાવવાનો છે.
- [2]સૂત્ર:મૂળ:- કેવલિં શ્રુતસદ્ઘર્મદેવાવર્ણવાદો દર્શનમોહસ્ય
- [3]સૂત્ર:પૃથક્:-કેવલિ - શ્રુત - સદ્ઘ - ધર્મ - દેવ - અવર્ણવાદ: દર્શનમોહસ્યા
- [4]સૂત્રકાર:-કેવળી, શ્રુત, સંઘ, દેવ [અને]ધર્મનો સવર્ણવાદ [એ] દર્શન

મોહનીયનો [આસ્રવો] છે.

અર્થાત્-કેવળીનો અવર્ણવાદ, શ્રુતનો અવર્ણવાદ, સંઘ નો અવર્ણવાદ, ધર્મનો અવર્ણવાદ અને ચારે પ્રકારના દેવોનો અવર્ણવાદ કરવો એ દર્શન મોહનીયનો આસ્રવ છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

કેવલિ-કેવળ જ્ઞાની શ્રુત -શાસ્ત્ર, આગમો
સહસ્ર-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ
ધર્મ-અહિંસાદિ અનેક પ્રકારે કહેવાયેલો ધર્મ
દેવ-ભવનપતિ આદિ ચારે પ્રકારના દેવો
અવર્ણવાદ-વિપરીત બોલવું, દ્વેષયુક્ત બુધ્ધિથી બોલવું વગેરે
દર્શનમોહસ્ય-દર્શન મોહનીય કર્મનો આસ્રવ

□ [6] અનુવૃત્તિ:- સ આસ્રવ સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિના જણાવ્યા મુજબ કર્મોની મુખ્ય આઠ પ્રકૃતિ છે. આ આઠમાંની એક કર્મપ્રકૃતિ તે મોહનીય કર્મ.

મોહનીય કર્મના બે મુખ્ય ભેદ છે. (૧)દર્શન મોહનીય અને (૨)ચારિત્ર મોહનીય આ કર્મ મદિરાની જેમ જીવને મોહ પમાડે છે તેથી કરીને તેને મોહનીય કર્મ કહ્યું છે.

તેમાં જેની ત્રણ ઉત્તર પ્રકૃતિ છે એવા દર્શન મોહનીય કર્મના આસ્રવ ને આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં જણાવે છે.

પરમ ઋષિ ભગવાન કેવલી અર્હન્ત પ્રરૂપિત સાંગોપાંગ એવુ શ્રુત, ચાતુર્વણ્ય સંઘ, પંચમહાવ્રતોના સાધનરૂપ ધર્મ તથા ચાર પ્રકારના દેવ એ પાંચે નો અવર્ણવાદ કરવાથી દર્શનમોહનીય નો આસ્રવ થાય છે.

❖ અવર્ણવાદ:- સર્વ પ્રથમ અવર્ણવાદ એટલે શું? તે જાણવું જોઈએ કેમ કે આશબ્દ પૂર્વના કેવલી આદિ પાંચે શબ્દો સાથે જોડવાનો છે

—અવર્ણસ્ય વાદ: અવર્ણવાદ: અવર્ણભાષણં

—અવિદ્યમાન દોષોને કહેવા તે અવર્ણવાદ

—જેનામાંજે દોષ હોય, તેનામાં તે દોષનું આરોપણ કરવું તે અવર્ણવાદ છે.

—આવો અવર્ણવાદ સૂત્રકારે અહીં પાંચ ભેદે જણાવેલ છે.

❖ કેવલી-અવર્ણવાદ:- જેમને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ચૂક્યુ છે તે કેવળી

- રાગ દ્વેષ રહિત અને કેવળજ્ઞાન યુક્ત હોય તે કેવળી. આવા કેવળી, કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન જેને પ્રાપ્ત થયું છે તેવા, જેમની કલેશની રાશિ નષ્ટ થઈ ચૂકી છે તેવા ઋષિ, તેરમાં ગુણ સ્થાને વર્તતા પરમ-આત્મા એવા પરમર્ષિ, સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય, વૈરાગ્ય આદિ અનેક મહાન ગુણોના ધારણ કરવાવાળા ભગવાન કે જેના ચાર [દ્યાતી] કર્મો નાશ થઈ ચૂક્યા છે એવા કેવળી પરમાત્માનો અવર્ણવાદ કરવો તે -જેમ કે

-કેવળી શરમ વગરના છે કેમ કે નગ્ન થઈને ફરે છે

-હિંસાથી થયેલા સમવસરણનો ઉપયોગ કરે છે માટે તે અપ્કાય આદિની હિંસાનું અનુમોદન કરે છે.

-સર્વજ્ઞ હોવાથી મોક્ષના સર્વપ્રકારના ઉપાયો જાણવા છતાં આવા તપ-ત્યાગ આદિ કઠિન ઉપાયો બતાવ્યા છે

-નિગોદમાં અનંત જીવો હોઈ શકે જ નહીં

-તેમના સર્વજ્ઞ પણાને જ સ્વીકાર ન કરવો

આવી-આવી રીતે દુર્બદ્ધિથી કેવળીના અસત્ય દોષોને પ્રગટ કરવા, કેવળજ્ઞાની પ્રભુની નિંદા કરવી, નિંદારૂપ અને તેવું વર્તન કરવું, બોલવું, વિચારવું વગેરે તે કેવલી નો અવર્ણવાદ

❖ **શ્રુત-અવર્ણવાદ:-**જિનેશ્વર પ્રરૂપિત તત્ત્વ તે શ્રુત, અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય પૂજાને યોગ્ય કે અન્યના સન્માન અને સત્કારને યોગ્ય એવા ચાર[ધાતિ] કમીને ક્ષય કરી ચૂકેલા અર્હન્ત પરમાત્મા થકી કહેવાયેલ-પ્રારૂપેલ, દિવ્યધ્વની ના સુરો સાથે બારે પર્ષદાએ સાંભળેલ મોક્ષમાર્ગના તથા તેના વિષયભૂત તત્ત્વોના ઉપદેશને શ્રુત કહે છે. જેને માટે ભાષ્યકારે સાંજોપાંજ્ઞશ્રુત એવો શબ્દ પ્રયોજેલ છે, એવી અર્થથી તીર્થંકર પરમાત્મા પ્રણીત અને સૂત્રથી ગણધર મહારાજ દ્વારા ગુંફિત જે મૂળભૂત દેશના કે શાસ્ત્રને શ્રુત કહેવામાં આવે છે.

મૂળભૂત રીતે તો દ્વાદશાંગી એ જ શ્રુત કહેવાય છે દ્વાદશાંગી એટલે બાર અંગોનો સમૂહ. આ બાર અંગો ના નામ ક્રમશઃ આચારાંગ સૂચ્યાંગ, ઠાણાંગ, સમવાયાંગ, વિવાહ પન્નતિ, નાયાધમ્મકહા, ઉપસગદશા, અંતગડદશા, અનુતરો વવાઈ યદશા, પજ્જાવાગરણ વિવાગસૂચ અને દિઠ્ઠિવાય [દ્રષ્ટિ વાદ]નો વિચ્છેદ થયો છે તેમજ બીજા અનેક ફેરફારો થયા છે અંગ પ્રવિષ્ટ ની માફક બીજા અંગબાહ્ય સૂત્રો પણ રચાયા છે. જેમાંના ૨૮ ઉત્કાલિક કહેવાયા અને ૩૬ [વિકલ્પે ૩૭] સૂત્રો કાલિક રચાયા છે. તદુપરાંત છ અધ્યયન રૂપ આવશ્યક છે.

કાળક્રમે ફેરફાર થતા થતા વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમ રૂપે આ શાસ્ત્ર-કે-શ્રુતને ઓળખાવાય છે જેમાં આચારાંગ આદિ ૧૧ આગમો, ઉવવાઈ આદિ ૧૨ ઉપાંગો, ચઉશરણ આદિ દશ પચન્ના, નિશિથ આદિ ૬ છેદ સૂત્રો આવશ્યકાદિ ૪ મૂલ સૂત્રો, અને નંદી-અનુયોગ રૂપ ચૂલિકા-૨, એમ કુલ-૪૫ સૂત્રો વર્તમાન કાળે પ્રસિધ્ધ છે. આ બધું જ શ્રુત કહેવાય છે.

આ શ્રુતનો અવર્ણવાદ કરવો-જેમ કે

-આ સૂત્રો પ્રાકૃત અર્થાત્ સામાન્ય ભાષામાં રચાયેલા હોવાથી તુચ્છ છે

-એકની એક વસ્તુનું નિરર્થક વારંવાર વર્ણન આવે છે

-વ્રત, છ જીવનિકાય, પ્રમાદ આદિનો નિરર્થક વારંવાર ઉપદેશ છે

-અનેક પ્રકારના અયોગ્ય અપવાદો બતાવેલા છે.

-દ્વેષ બુધ્ધિથી શાસ્ત્રના ખોટેખોટા દોષો કાઢીને વર્ણવવા

આવી અનેક રીતે શ્રુતનો અવર્ણવાદ કરવો. કેવળ જ્ઞાનીએ કહ્યા પ્રમાણેના શાસ્ત્રો કે શાસ્ત્ર વાક્યોની કે તેમાંના વિચારોની નિંદા કરવી, નિંદા થાય તેવું વર્ણન કરવું, નિંદા કરાવવી, નિંદા થતી ન રોકવી વગેરે સર્વે શ્રુતનો અવર્ણવાદ છે

❖ **સંઘ-અવર્ણવાદ:-**સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક શ્રાવિકા તે સંઘ

—અથવા સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-સંચર-તપાસિ-ચત્વારો વર્ણા-ગુણાસ્તદ્ભવશ્ચાતુર્વર્ણઃ, ચતુર્ણાવર્ણાનામયં ચાતુર્વર્ણઃ સઙ્ઘ ય ।

—સામાન્ય ભાષામાં કહીએ તો શ્રમણ પ્રધાન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ ને આપણે સંઘ તરીકે ઓળખાવીએ છીએ

આવા શ્રી સંઘનો અવર્ણવાદ કરવો-જેમ કે

—સાધુ સાધ્વીઓ ગંદા હોય છે કેમ કે તેઓ શરીર પવિત્ર રાખતા નથી

—આ સાધુ સાધ્વી મેલા ઘેલા છે, તેઓ કદી સ્નાન કરતા નથી —સમાજનું અન્ન ખાય છે પણ સમાજની કોઈ સેવા કરતા નથી

—સમાજને માથે આ બધાં ભાર રૂપ છે કેમ કે બિન ઉત્પાદક છે

—આ શ્રાવક શ્રાવિકા પણ સાવ વેવલા જેવા છે.

—આ સાધુ સાધ્વીઓ વ્રત-નિયમાદિ નકામા કલેશ વેઠે છે

—આ કાળમાં સાધુપણું કે શ્રાવક પણું સંભવતું જ નથી

—આ સાધુ-શ્રાવક નકામા વેઠ કરે છે કશું પરિણામતો આવતું નથી —આ અને આવા આવા શબ્દો દ્વારા સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક શ્રાવિકા રૂપ ચાર પ્રકારના સંઘના મિથ્યા દોષો પ્રગટ કરવાતે સંઘ અવર્ણવાદ કહેવાય

—ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની ચારે પાયાની નિંદા કરવી નિંદા થાય તેવું વર્તન કરવું, સંઘમાં વિના કારણે અશાંતિ ઉભી કરવી, શ્રી જૈન શાસનની પ્રતિષ્ઠાને ધક્કો પહોંચાડવો વગેરે સર્વેનો આ સંઘ-અવર્ણવાદ માં સમાવેશ થાય છે.

❖ **ધર્મ-અવર્ણવાદ:-** દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને ધારી રાખે તે ધર્મ

—ધર્મ-દાન, શીલ, તપ અને ભાવ સ્વરૂપે પણ કહ્યો છે.

—અહિંસા સંયમ અને તપરૂપે પણ ધર્મ કહ્યો છે

—સર્વવિરતિ અને દેશ વિરતિ એ બે ભેદે પણ કહ્યો છે.

—દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ એ ચાર ભેદે પણ કહ્યો છે

—ક્ષમા-આર્જવ, માર્દવ આદિ દશ ભેદે ધર્મ કહેવાયેલો છે

છતાં સ્વોપજ ભાષ્યમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ જણાવે છે કે :- પञ्चमहाव્રત સાધન-ધર્મઃ અર્થાત્ હિંસાદિ પાંચ મહાપાપોના સર્વથા ત્યાગ રૂપ મહાવ્રતોનાં અનુષ્ઠાનને ધર્મ કહ્યો છે

અહીં અણુવ્રતની અપેક્ષાએ મહાન્ હોવાથી તેને મહાવ્રતો કહેલા છે. એવા પાંચ મહાવ્રત તેના સાધન તે પાંચમહાવ્રત સાધન. જેમ કે મન, વચન, કાયા પૂર્વક કરણ, કરાવણ અને અનુમોદન થકી પ્રાણિવધ થી નિવર્તન તે મહાવ્રત કહેવાય છે

તેમજ રાત્રિભોજન, આઘાકર્માદિ બીજા ઉત્તર ગુણોની અપેક્ષા એ પણ મહાવ્રત કહેવામાં આવે છે.

આ મહાવ્રત રૂપી ધર્મનો અવર્ણવાદ કરવો જેમ કે:-

—ધર્મનું કોઈ ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાતું નથી માટે ધર્મ જેવી કોઈ ચીજ નથી —ધર્મથી સુખ મળે છે તે વાત ખોટી છે કેમ કે ધર્મીઓ દુઃખી દેખાય છે —ધર્મ ન કરનારા પણ ઘણાં સુખી દેખાય છે

-અહિંસાધર્મ ના પાપે જ રાષ્ટ્રનું કે મનુષ્યોનું પતન થયું છે આ અને આવી રીતે અહિંસા વગેરે મહાન ધર્મના ખોટા દોષો બતાવવા તેને ધર્મ અવર્ણવાદ કહેલો છે.

-ટૂંકમાં પાંચ મહાવ્રતના સાધનોની નિંદા કરવી, અથવા ધર્મના સાધનરૂપ જૈન શાસન, જૈન પ્રવચન, તીર્થરૂપ એવા ધર્મની નિંદા-હેલના કરવી અથવા નિંદા કે હેલના થાય તેવું કરવું કે કરાવવું તે થતું હોય ત્યારે ન રોકવું વગેરે નો ધર્મ અવર્ણવાદ માં જ સમાવેશ થાય છે.

❖ **દેવ-અવર્ણવાદ:-** ભવનપતિ, વ્યંતર, જયોતિષ્ઠ, વૈમાનિકતે દેવ

☆ અર્થાત્ દેવગતિને પ્રાપ્ત કરી દેવ રૂપે વર્તતો એવોજીવ

☆ ભવનપતિ વગેરે ચાર પ્રકારમાં ના દેવમાંનો કોઈ પણ દેવ

☆ આદેવો સંબંધિ કંઈ અવર્ણવાદ કરવો જેમ કે

-દેવો છે જ નહી, જો દેવો હોય તો અહીં શામાટે ન આવે ?

-દેવો માંસ, મદિરાદિ ના સેવન કરનારા છે

-દેવો હોયતો પણ નકામા જ છે કારણ કે શક્તિ શાળી હોવા છતાં આપણને તો કંઈ મદદ રૂપ થતાં નથી, કે તેમના સંબંધિનું કંઈ દુઃખ તો દૂર કરતા નથી વગેરે પ્રકારે ચારે નિકાયના દેવોની નિંદા કરવા વડે દેવોનો અવર્ણવાદ કરવો

આ રીતે અસદ્ભૂત દોષોના આરોપણ થકી આ પાંચમાંના કોઈપણ નો અવર્ણવાદ કરવાથી દર્શન-મોહનીય કર્મનો આસ્રવ થાય છે.

❖ **દર્શન મોહનીય આસ્રવ ના અન્ય કારણો:-**

-મિથ્યાત્વના તીવ્ર પરિણામ -ઉન્માર્ગ દેશના

-ધાર્મિક લોકોના દૂષણો જોવા -અસદ્ અભિનિવેશ

-કુદેવ આદિનું સેવન, -દેવદ્રવ્યની હાનિ કરવી,

-સાધ્વીનો શિયળભંગ, -સાધુ-સાધ્વીની હત્યા કરવી

-ધર્મીજનો પર આળ ચઢાવવું, અસંયમીની પૂજા કરવી

આ અને આવા પ્રકારના દર્શન મોહનીય કર્મના આસ્રવો છે જેના પરિણામ રૂપે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

❖ **ગ્રન્થાન્તરમાં દર્શન મોહનીય કર્માસ્રવ:-**

લોકપ્રકાશ, સર્ગ: ૧૦, શ્લોક-૨૫૮ મુજબ:-ઉન્માર્ગ ઉપદેશક, સન્માર્ગ લોપક, સાધુ નિન્દક અને દેવદ્રવ્ય ભક્ષક દર્શન મોહનીય કર્માસ્રવ કરે છે.

કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૬ મુજબ અસત્ માર્ગનો ઉપદેશ, સત્ માર્ગનો અપલાપ, દેવદ્રવ્ય હરણ, જિનેશ્વર-મુનિ-ચૈત્ય-સ્કંધ વગેરે થી વિરુદ્ધ આચરણ કરવાથી દર્શન મોહનીય કર્માસ્રવ થાય છે

❖ **દર્શનમોહનીય:-** જે પદાર્થ જેવો છે તેને તેવો જ જોવો તથા સમજવો તેને દર્શન કહે છે. અર્થાત્ તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાને દર્શન કહે છે. દર્શન એ આત્માનો ગુણ છે. તેનો ધાત કરનાર કર્મ, દર્શન મોહનીય કહેવાય છે. [નોંધ:-સામાન્ય ઉપયોગ રૂપ દર્શન આથી અલગ છે]

-અથવા યથાવસ્થિત તત્વનું શ્રદ્ધાન તે દર્શન અને તેને વિશે મુંઝવે તે દર્શન મોહનીય
-અહીં પૂર્વસૂત્રની આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ જોડવાની છે તેથી કેવલી અવર્ણવાદ આદિને
દર્શન મોહનીયકર્માસ્રવ કલ્પો છે.

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- પંચહિં ઠાળેહિં જીવા દુલ્લભ બોધિયત્તાએ કમ્મં પકરેંનિ, તં જહ્વા
અરહંતાણં અવન્નં વદમાણે, અરહંતપન્નતસ્સ ધમ્મસ્સ અવન્નં વદમાણે આયરિયઽવજ્જાયાણં
અવન્નંવદમાણે [એવં] વિવકકતવબંભવેરાણં દેવાણં અવન્નં વદમાણે ❀ સ્થા. સ્થા.
૫,૩.૨,સૂ.૪૨૬-૫

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:- કર્મપ્રકૃતિ રૂપે

(૧) આદ્યોજ્ઞાન.....વેદનીય.....અ.૮-સૂ.૫

(૨) દર્શન.....મોહનીય...ત્રિભેદા.....અ.૮-સૂ. ૧૦

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

સ્વરૂપ (૧) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લો. ૧૧૫ થી ૧૧૭

(૨) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૧૩ ઉત્તરાર્ધ

કારણ (૧) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૬

(૨) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લોક: ૨૫૮

□ [9] પદ્ય:-

(૧) કેવલી શ્રુત સંઘ ધર્મ દેવની નિંદા કરે
દર્શન મોહનીય બાંધે ભવવિંડબન વિતરે

(૨) કેવળી શ્રુતને સંઘ, ધર્મ દેવ તણો થતો
અવર્ણવાદ થી બંધ દર્શન મોહનીયનો

□ [10] નિષ્કર્ષ:- દુ:ખનું મૂળ સંસાર છે, સંસારનું મૂળ દર્શન મોહનીય અર્થાત્ત
મિથ્યાત્વ છે તેથી આ સૂત્ર થકી સુંદર નિષ્કર્ષ નીકળે છે તે એ છે કે - મોક્ષના અર્થી જીવા આ
ભૂલથી કે પ્રમાદથી પણ કેવળી, શ્રુત, સંઘ, ધર્મ આદિનો અવર્ણવાદ ન થઈ જાય તેની કાળજી
રાખવી જોઈએ

કોઈના પણ અવર્ણવાદને પાપ સ્થાનકમાં સોળમાં પરપરિવાદ પાપસ્થાનક થી
જણાવેલો જ છે પણ કેવળી આદિપાંચનો અવર્ણવાદ, વિશેષ કરીને દર્શન મોહનીય કર્મનો
આસ્રવ કરાવનાર હોવાથી તેનું અહીં સ્પષ્ટ-વિશિષ્ટ કથન છે

આ પાંચે અવર્ણવાદને મિથ્યાત્વ રૂપ મહાપાપ ના સાધન સમજીને પોતે અવર્ણવાદ
કરવો નહીં, અન્ય થકી થતાં અવર્ણવાદમાં અનુમોદન આપવું નહીં અને એ રીતે પૂરતી
સાવધાની પૂર્વક આ મિથ્યાત્વના આસ્રવો થી દૂર કરીને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તકરી મોક્ષને માટે
પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૫

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી ચારિત્ર મોહનીય કર્મના આસ્રવો ને જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- કષાયોદયાત્તીવાત્મપરિણામચારિત્રમોસ્ય
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:-કષાય-ઉદયાત્ - તીવ્ર - આત્મ - પરિણામ: - ચારિત્રમોહસ્ય
- [4] સૂત્રસાર:-કષાયના ઉદયથી થતા તીવ્ર[અતિ સંકલ્પ]આત્મ પરિણામો [તે]ચારિત્ર મોહનીય કર્મના આસ્રવો છે.

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

કષાય-ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કષાય પ્રસિધ્ધ છે.

ઉદયાત્-ઉદયથી તીવ્ર -તીવ્ર કે સંકલ્પિષ્ટ

આત્મપરિણામ-આત્મ વિષયક ભાવ, આત્માના પરિણામ

ચારિત્રમોહસ્ય-ચારિત્ર મોહનીય કર્મના [આસ્રવ કે બંધ હેતુ]

- [6] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આઠમા અધ્યાયમાં કર્મની મૂળ આઠ પ્રકૃતિ જણાવે છે. તેમાં એક પ્રકૃતિ છે મોહનીય કર્મની. મદીરાની જેમ મોહ પમાડે તે મોહનીય કર્મ એ કર્મના બે પ્રકારો કહ્યા છે (૧)દર્શની મોહનીય(૨)ચારિત્ર મોહનીય
- દર્શન મોહનીય કર્મબંધના હેતુઓ ઉપરોક્ત સૂત્ર:૧૪માં કહેવાયા
- આ સૂત્ર થકી ચારિત્ર મોહનીય કર્મઆસ્રવોને જણાવે છે.
- ચારિત્ર મોહનીયના ૨૫ ભેદ-અર્થાત્ ૨૫ ઉત્તર પ્રકૃતિને અધ્યાય:૮ના સૂત્ર:૧૦માં સૂત્રકારે જણાવી છે. તે કર્મ કઈ રીતે બંધાય તે જણાવવા માટે આ સૂત્રથકી સૂત્રકારે દિશા સૂચન કર્યું છે
- ૧૬ પ્રકારે કષાય અને નવ પ્રકારે નોકષાય એમ ૨૫ ભેદ છે જેના કર્મઆસ્રવનું કારણ કે સ્પષ્ટીકરણ અત્રે કરવામાં આવેલ છે

❖ કષાયોદયાત્:- સૂત્રમાં સર્વ પ્રથમ પદ છે કષાયોદયાત્ જેમાં કષાયના અને ઉદયથી એ બંને પદ નો સમાસ થયેલો છે.

-કષાય ના સાહચર્ય થી નોકષાય પણ અહીં સમજી જ લેવાનું છે

-કષાયની વ્યાખ્યા આ અધ્યાયના પાંચમા સૂત્રમાં અપાયેલી છે.

-ઉદય નો અર્થ વિપાક અનુભવ એવો થાય છે.

બાંધેલા કર્મોનું દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ નિમિત્તોથી ફળનું આપવું તે ઉદય છે

(૧)કષાય મોહનીય કર્મઆસ્રવ કઈ રીતે?

-પોતાને તથા પરને કષાય ઉપજાવવાથી

-જગદુપકારી શીલવ્રતી તપસ્વીયોની નિંદા કરવાથી

-તપસ્વી જનોના ચારિત્ર ને દોષ લગાડવાથી

-સંકલેશ પરિણામને ઉપજાવવાવાળા વર્તન વ્યવહાર કરવાથી

-પરમ ધર્મ ક્રિયાદિ રત સાધુઓની નિંદા કરવી

-ધાર્મિક લોકોના ધર્મમાં અંતરાય કરવો

-દેશવિરતિ શ્રાવકોના ધર્માચરણમાં અંતરાય કરવો

-ચારિત્રના ગુણોને દોષ રૂપ વર્ણવવા, ચારિત્ર રહિતની પ્રશંસા કરવી

-આ રીતે પોતે કષાય કરવાથી બીજાને કષાય પ્રગટાવવાથી તથા કષાયને વશ થઈ અનેક તુચ્છ પ્રવૃત્તિ ઓ કરવાથી કષાય મોહનીય કર્માન્ન થાય છે.

નોકષાય મોહનીય કર્માન્ન :- નોકષાય એટલે જે કયાંય નથી, પરંતુ કષાયની સાથે જેનો ઉદય થાય છે અથવા કષાયને ઉત્પન્ન કરવામાં કે ઉત્તેજીત કરવામાં જે સહાયક બને છે તેને નોકષાય કહેવામાં આવે છે.

આ નોકષાયના હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુઃખ, પુરુષવેદ, નપુંસક વેદ, સ્ત્રીવેદ એ નવનો સમાવેશ થાય છે.

કષાયસહવર્તિત્વાત્ કષાયપ્રેરણાદપિ

હાસ્યાદિ નવ કષાયોક્તા નોકષાયકષાયતા

કષાયના સહવર્તી હોવાથી, કષાયના સહયોગ થી ઉત્પન્ન થવાવાળા તથા કષાયોને ઉત્પન્નથવામાં પ્રેરક હોવાથી હાસ્યાદિનો અન્ય કષાય સાથે સંબંધ સમજવો

કષાયના સંસર્ગથી નોકષાયોની પ્રધાનતા છે. કષાયના સહયોગ વગરના હાસ્યાદિનો નોકષાયો નિષ્ક્રિય લાગે છે.

આ નવ નો કષાયોનો આન્નવ કઈરીતે થાય તે જણાવે છે

[૧]હાસ્ય મોહનીય:- જે કર્મના ઉદયથી કારણવશ અર્થાત્ કૃત્તુહલી માણસની ચેષ્ટાને જોઈને વાત સાંભળીને અથવા વિના કારણ, જે કારણ સામે નહોય પરંતુ તેનું સ્મરણ થવાથી હસવું આવે તે હાસ્ય મોહનીય કર્મ જે નિમ્નોક્ત કારણોથી બંધાય છે

-ઉજાણીના દિવસોની ઈચ્છા

-કામ ચેષ્ટા પૂર્વક ઠઠા મશ્કરી

-ખૂબ બોલવું કે વાચાળપણું રાખવું

-ગરિબોની અતિમજાકો કરવી

-હાસ્ય યુક્ત સ્વભાવ રાખવો

-સત્ય ધર્મનો ઉપહાસ કર્યા કરવો

આ અને આવી હાસ્યની વૃત્તિઓ તે હાસ્ય મોહનીય કર્મના બંધનું કારણ છે. અર્થાત્ હાસ્ય મોહનીય આન્નવ છે

[૨]રતિ મોહનીય:- જે કર્મના ઉદયથી કારણવશ કે કારણ રહિત પણે કોઈપણ પદાર્થમાં અનુરાગ કે પ્રેમ હોય તેની પ્રાપ્તિ કે વિચાર ના સ્મરણના કારણે મન ખુશ રહે તે રતિ મોહનીય કર્મ કહેવાય છે. તેનો આન્નવ નિમ્નોક્ત રીતે થાય છે

-વિચિત્ર ક્રીડા કરવામાં જીવની તત્પરતા હોવી

-વ્રત-શીલમાં અરુચિ પરિણામો કરવા

-રમત-ગમત થી બીજાનું મનોરંજન કરવું

-દેશ વિદેશ આદિ જોવા પરત્વેની ઉત્સુકતા હોવી

-પોતાને રમવાનો કે રમત જોવાનો ઘણો શોખ હોવો

-આ અને આવા અનેક રતિ પરિણામો માં રત રહેવું તથા રતિ મોહનીય કર્મના ઉદયને વશ થઈ વિશેષે વિશેષ રતિ મોહનીય પ્રવૃત્તિ કરવાથી રતિનો કષાય મોહનીય કર્મનો આન્નવ થાય છે

[૩]અરતિમોહનીય:-જે કર્મના ઉદયથી કારણ વશ અથવા વિના કારણ પદાર્થ પ્રતિ અપ્રિતિ થાય,દ્વેષ થાય,તનમનમાં બેચેની રહે તેને અરતિ મોહનીય કર્મ કહેવાય છે. તેના આસ્રવના કારણો અથવા બંધના હેતુઓ નિમ્નોક્ત છે.

-પરને અરતિ ઉપજાવવી

-પરની રતિનો વિનાશ કરવો

-પાપ કરવાનો સ્વભાવ હોવો કે સંસર્ગ હોવો

-કોઈનો આનંદ નષ્ટ કરવો કે રંગમાં ભંગ પડાવવો

-વાદશીલતા કે લડવા ઝઘડવાની ટેવ હોવી

-અકૂશળ ક્રિયા કરવી કે બીજાને ચડાવી મારવા

-બીજાને બેચેની ઉપજાવવી

આ અને આવા પ્રકારે અરતિ પરિણામોમાં રત રહેવું તથા અરતિ મોહનીય કર્મના ઉદયને વશ થઈ વિશેષ વિશેષ અરતિ મોહનીય પ્રવૃત્તિ કરવાથી અરતિ નોકષાય મોહનીયનો કર્મસ્રવ થાય છે

[૪]શોકમોહનીય:-જે કર્મના ઉદયથી કારણ વશ અથવા વિના કારણ જીવને શોક થાય તેને શોક મોહનીય કહે છે.

-પોતાને શોક ઉપજાવવો

-પરના શોકમાં આનંદ માણવો

-પરને શોક ઉપજાવવા નિમિત્તો પૂરા પાડવા -બીજાના દુઃખે વ્યથા શોકને વશ થવું

-આ અને આવા પ્રકારે શોકના પરિણામો માં રત રહેવું તથા શોક મોહનીય કર્મના ઉદયને વશ થઈ વિશેષે વિશેષે શોક મોહનીય પ્રવૃત્તિ કરવાથી શોક-નોકષાય મોહનીય નો કર્મસ્રવ થાય છે

[૫]ભય મોહનીય:- જે કર્મના ઉદયથી કારણવશ કે વિના કારણ જીવને ભય લાગ્યા કરવોતે ભય મોહનીય

આવા ભયોમાં સાત પ્રકારના ભય પ્રસિધ્ધ છે.

(૧)ઈહલોકભય-જે દુષ્ટ મનુષ્ય કે બળવાન ને જોઈને ભય લાગે

(૨)પરલોક ભય-મૃત્યુ પછી કઈ ગતિ મળશે તે વાતનો ભય

(૩)આદાન ભય-ચોર,ડાકુ આદિ લુંટી જશે તે ભય

(૪)અકસ્માત ભય-અગ્નિ,પાણી,વાહન આદિનો ભય

(૫)આજી વિકાભય-જીવન નિર્વાહના વિષયોનો ભય

(૬)મૃત્યુભય-હું કયાંક મરી જઈશ તો? એવો ભય

(૭)અપયશભય-અપકીર્તિનો કે જશ નહીં મળે તો? તેવો ભય

આવા ભય મોહનીય કર્મનો નિમ્નોક્ત કારણે આસ્રવ થાય છે.

-પોતે ભયપામવો કે બીજાને પમાડવો

-નિદર્ય પશું કરવું કે ત્રાસ પમાડવો

-પશુપક્ષી ઉડાડવા કે બાળક બીવરાવવા

આ અને આવા પ્રકારે ભય મોહનીયના પરિણામમાં રત રહેવું કે ભય મોહનીયના ઉદયવશ તદજન્ય પ્રવૃત્તિ કરવી તે ભય તે કષાય મોહનીય કર્મનો આસ્રવ અથવા બંધ હેતુ છે.

[૬] જુગુપ્સા મોહનીય: - જે કર્મના ઉદયથી કારણવશ અથવા વિના કારણ, માંસ, વિષ્ટા, બળેલા માણસ, મરીને ફુલી ગયેલા ફૂતરા આદિ બીભત્સ પદાર્થો જોઈને ઘૃણાકે સુગ ઉત્પન્ન થાય તે જુગુપ્સા મોહનીય કર્મ જેના આસ્રવના નિમ્નોક્ત કારણો છે

-સારી આચાર ક્રિયા પરત્વે ગ્લાની હોવી.

-જુગુપ્સા કે દુગંધા પામવી કે પમાડવી

-સાધુ-સાધ્વીના મલિન વસ્ત્રોકે ગાત્રો જોઈને દુગંધા કરવી

-હિતકર ક્રિયા અને હિતકર આચાર પરત્વે ઘૃણા કરવી,

-ઉત્તમ ધર્મમા લાગેલા ચારેય વર્ણોની તથા કુશળ ક્રિયા અને સદાચારમાં જોડાયેલા સજજનોની નિંદા, દુગચ્છા વગેરે થકી જુગુપ્સા મોહનીય કર્મનો આસ્રવ થાય છે.

[૭] સ્ત્રીવેદ મોહનીય: - જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રીને પુરુષ સાથે ભોગ ભોગવવાની ઈચ્છા થાય છે તે સ્ત્રીવેદ મોહનીય છે

તેની અભિલાષાને જણાવવા માટે કરિષાગ્નિનું દ્રષ્ટાન્ત છે. કરિષ એટલે સુકાઈ ગયેલું છાણ હોય તેને જેમ જેમ સળગાવવામાં આવે તેમ તેમ વધારે સળગે છે. તેવી જ રીતે પુરુષ ના કરસ્પર્શ આદિ વ્યાપારોથી સ્ત્રીની ભોગાભિલાષા વધતી જાય છે.

આવા સ્ત્રીવેદ મોહનીયના નિમ્નોક્ત કારણો છે.

-જૂઠું બોલવાનો સ્વભાવ હોવો

-માયાચારમાં તત્પરતા હોવી

-ઈર્ષ્યા અથવા પરના છિદ્રો જોવાની આકાંક્ષા હોવી

-રાગની તીવ્રતા સવિશેષ હોવી

-શબ્દાદી વિષયોમાં આસિકિત હોવી

-સ્વભાવમાં વક્તા કપટ, પરસ્ત્રી આકર્ષણ વગેરે

આ બધાં સ્ત્રી વેદનો કષાય મોહનીય ના કર્માસ્રવો છે.

[૮] પુરુષવેદ: - જે કર્મના ઉદયથી પુરુષને સ્ત્રીની સાથે રમણ કરવાની ઈચ્છા થાય, તેને પુરુષ વેદ કહેવાય છે.

આ વેદવાળાની અભિલાષા માટે તૃષાગ્નિનું દ્રષ્ટાન્ત છે. જેમ ઘાસનો અગ્નિ એકદમ પ્રગટ થાય છે. અને થોડીવારમાં શાન્ત થાય છે. એવી રીતે પુરુષની સ્ત્રી સેવન અભિલાષા શીઘ્ર ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્ત્રીસેવનથી પછી શાંત પણ તુરંત થઈ જાય છે.

આ કર્મ ના આસ્રવના નિમ્નોક્ત કારણો જણાવેલા છે.

-અલ્પ ક્રોધાદિ કષાય હોવી

-ઈષ્ટ પદાર્થોમાં ઓછી આસિકિત હોવી

-પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ હોવો

-સરળતા, ઓછું ઈર્ષ્યાળુપણું

—રાગની તીવ્રતા ઓછી હોવી.

આ બધા પુરુષ વેદ નોકષાય મોહનીયના કર્માસ્રવો છે.

[૯]નપુસકવેદ:- જે કર્મના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેની સાથે રમણ કરવાની ઈચ્છા થાય તે નપુસકવેદ કર્મ

આ વેદની અભિલાષાને દ્રુષ્ટાન્તથી સમજાવવા માટે નગરના દાહનું દ્રુષ્ટાન્ત આપવામાં આવેલ છે. જો નગરમાં આગ લાગે તો આખા નગરમાં ફેલાતાં અને આખા નગરને બાળતાં બહુ દિવસો લાગે છે તેવી જ રીતે નપુસક વેદના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી અભિલાષા લાંબા સમય સુધી શાંત થતી નથી અર્થાત્ તેને વિષય સેવન થી પણ તૃપ્તિ થતી નથી

આ નપુસક વેદ કર્માસ્રવ નિમ્નોક્ત છે.

-કષાયોની અતિ પ્રબળતા હોવી

-ગૃહ્ય ઈન્દ્રિયનું છેદન કરવું-કરાવવું

-પરસ્ત્રી ગમનની અતિ લંપટતા હોવી

-તીવ્ર ક્રોધાદિક થી પશુઓને મારી નાંખવા ખસી કરવી

-સ્ત્રીપુરુષને વિશે અનંગ સેવનની અભિલાષા થવી

-શીલવ્રત અને વ્રતધારીઓને પાખંડ શીખવવા

-વ્રતીઓને સ્ત્રી લાવી આપવી, વ્યભિવારમાં મદદ કરવી

-શીયળથી ભ્રષ્ટ કરવા

આ અને આવા પ્રકારે નપુસક વેદ નોકષાય ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો આસ્રવ થાય છે.

❖ કષાય સંબંધે સુચના:- કષાય ચારિત્ર મોહનીયના કર્માસ્રવનું આ અભિનવટીકાના આરંભે વર્ણન કર્યું છે આ કષાય ચારિત્ર મોહનીયના સોળભેદ સૂત્રકાર મહર્ષિ પોતે જ આઠમા અધ્યાયમાં સૂત્ર ૧૦માં અનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનાવરણસંજ્વલનકિલ્પાષ્વકેશઃ ક્રોધમાનમાયા લોભાઃ... એ વાક્યોથી જણાવેલા છે. તે મુજબ

(૧)અનન્તાનું બન્ધી (૨)અપ્રત્યારવ્યાની (૩)પ્રત્યાખ્યાની (૪)સંજ્વલન આ ચારે કષાયોના પ્રત્યેકના ચાર-ચાર વિકલ્પો કહ્યા છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ. તેથી કુલ-૧૬ [૪X૪]કષાયો થશે

તેનું સ્વરૂપ પૂર્વે પણ કહેવાયું છે અને હવે પછી આઠમા અધ્યાયમાં પણ કહેવાનાર છે માટે અત્રે તેની ચર્ચા કરેલ નથી

❖ તીવ્રાત્મ પરિણામ:- સૂત્રમાં કષાયોદયાત્ પછીનું પદ છે તીવ્રાત્મપરિણામ અર્થાત્ આત્માનો તીવ્ર અધ્યવસાય તે આ રીતે

☆ તીવ્ર:- તીવ્ર એટલે રૌદ્ર, પ્રકૃષ્ટ, અતિશય વગેરે

☆ આત્મપરિણામ:- આત્મ વિષયક પરિણામ, ભાવ, આત્મ પરિણામ એટલે કે આત્માની અવસ્થા વિશેષ

☆ તીવ્રાત્મપરિણામ:- રાગ, દ્વેષ અથવા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપ અનન્તાનું બન્ધ્યાદિક કષાય નોકષાય ને વશ થઈને ક્યારેક ક્યારેક જીવના એવા પરિણામો થઈ જાય છે કે જેનાથી તે ધર્મનો અને

ધર્મના સાધનોને નાશકરવા લાગે છે અથવા ધર્મના સાધનો ને વિશે અંતરાય ઉત્પન્ન કરી દે છે. પ્રતી પુરુષના પ્રતોના પાલનમાં શિથિલતા લાવે છે, અનર્થ પાપોનું પણ સમર્થન કરવા માંડે છે આવા-આવા કામ કરવામાં પ્રવૃત્ત કરાવનાર ભાવોને તીવ્ર પરિણામ કહ્યા છે.

આવા તીવ્ર પરિણામો તથા ઉક્ત પચીસ ઉત્તર પ્રકૃતિ થકી થતાં ચારિત્ર મોહનીય કર્માન્નવો એ બંનેનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના આન્નવ કે તે કર્મબંધના હેતુઓમાં સમાવેશ થાય છે.

❖ **ચારિત્રમોહસ્ય:**-અહીં ચારિત્રમોહ શબ્દ થકી ચારિત્ર મોહનીય નામક કર્મ સમજવાનું છે. તેને લાગેલી ષષ્ઠી વિભક્તિ આન્નવ ની અનુવૃત્તિ કરવા માટે મુકાયેલી છે. તેનો અર્થ [કષાયના ઉદયથી થતાં તીવ્રાત્મક પરિણામ થી] ચારિત્ર મોહનીય કર્માન્નવ એવો થાય છે.

પણ ચારિત્ર મોહનીય એટલે શું? આત્માના અસલી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અથવા સ્વ-રૂપ રમણતા ને ચારિત્ર કહેવાય છે. ચારિત્ર એ આત્માનો પોતાનો ગુણ છે. આત્માના આ ચારિત્ર ગુણનો ઘાતક કરનાર કર્મ-તે-ચારિત્ર મોહનીયકર્મ કહેવાય છે -જેની ઉત્તર પ્રકૃતિ પૂર્વ જણાવ્યા અનુસાર પચીસ છે -૧૬ કષાય અને ૮ નોકષાય

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ **આગમ સંદર્ભ:-** તિવ્વ કોહયાણ તિવ્વમાણયાણ તિવ્વમાયાણ તિવ્વલોભાણ તિવ્વદંસણમોહણિજ્જયાણ તિવ્વ ચારિત્તમોહણિજ્જાણ - મોહણિજ્જ કમ્મસરીય પયોગબંધે

❖ મગ. શ.૮, ૩.૧, સુ. ૩૫૧-૬

☆ **તત્વાર્થ સંદર્ભ:-**

(૧) કર્મ પ્રકૃતિ- આઘોજ્ઞાન...મોહનીય...ન્ટરાયા: અ.૮, સુ. ૫

(૨) કર્મ પ્રકૃતિ- દર્શનચારિત્રમોહનીય...કષાયાવનન્તાનુબન્ધ્યપ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંજ્વલન વિકલ્પા શ્વૈકશ: ક્રોધમાનમાયાલોભા: હાસ્યરત્યરતિ શોક ભય જુગુપ્સાસ્ત્રીપુંનપુંસકવેદા: અ.૮, સુ. ૧૦

☆ **અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-**

(૧) સ્વરૂપ-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ ૧૦ શ્લોક ૧૫૫ થી ૧૫૭

કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૧૩, ૧૭

(૨) કારણો કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૫૭ પૂર્વાર્ધની વૃત્તિ

દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ ૧૦ શ્લોક ૨૫૮

□ [9] પદ્ય:-

(૧) કષાય ઉદયે તીવ્ર ચારિત્ર મોહજ બાંધતા
સવિ શિરોમણી મોહ વધતા, ભવ પરંપર સાંધતા

(૨) કષાયોદયથી તીવ્ર આત્માનું પરિણામ જે
કર્મબંધ ગણાવે છે ચારિત્ર મોહનીય ને

□ [10] નિષ્કર્ષ:- અહીં જીવ ચારિત્ર મોહનીય ક્રયા કારણે બાંધે તેના હેતુઓ કે તે કર્માન્નવ ને સૂત્રકાર મહર્ષિએ જણાવેલ છે

આ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ આત્માને ઘણો સંસાર રજળાવે છે

કેમ કે અનંતાનું બંધીનો ઉદય હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પમાતુ નથી, અપ્રત્યાખ્યાનીના ઉદયે સર્વવિરતિ પ્રાપ્ત થતી નથી, પ્રત્યાખ્યાની ના ઉદયે દેશ વિરતિ લેવાતી નથી અને સંજવલના નો ઉદય વર્તતો હોય ત્યાં સુધી વીતરાગ ચારિત્ર અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો લાભ થતો નથી. નોકધામોપણ એવાજ ભયંકર છે

માટે આ ભયંકર કર્મને જેમ બને તેમ સમ્યક્ જ્ઞાનોપયોગે ઉપશમાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેટલે અંશે કષાય અને નોકષાય રૂપ ચારિત્ર મોહનીય કર્મો શાંત થશે તેટલે અંશે ચારિત્ર ની પ્રાપ્તિ સુલભ બનશે યાવત્ દેશવિરતિ થી આરંભી સામાયિક ચારિત્રથી લઈને ક્ષાયિક ચારિત્રની પરિપૂર્ણ કક્ષા પહોંચી શકાશે માટે ચારિત્ર મોહનીય કર્મોક્ષવને રોકીને સતામાં પડેલા તે કર્મનો વિચ્છેદ કરવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૬

□ [1] સૂત્રહેતુ: - સૂત્રકાર મહર્ષિને આ સૂત્ર રચનાનું પ્રયોજન “નરકગતિના આયુષ્યના આસ્રવો ને જણાવવા” છે.

□ [2] સૂત્ર: મૂળ: - *બહારમ્પરિગ્રહત્વં ચ નારકસ્યાયુષ:

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્: - બહુ - આરમ્ભ - પરિગ્રહત્વમ્ ચ નારકસ્ય આયુષ:

□ [4] સૂત્રસાર: - બહુ આરંભ, બહુ પરિગ્રહ, એ નરક આયુના આસ્રવો છે [અર્થાત્- અતિશય આરંભ અને અતિશય પરિગ્રહ એ નરક ગતિના આયુષ્યનો બંધ હેતુ છે

□ [5] શબ્દજ્ઞાન: -

બહુ-બહુ, અતિશય

આરમ્ભ-હિંસાદિ પ્રવૃત્તિ

પરિગ્રહ-પરિગ્રહ, મમત્વ કે માલિકી ભાવ ચ- સમુચ્ચય

નારકસ્યાયુષ: - નરકગતિના આયુષ્યના [આસ્રવો] છે

□ [6] અનુવૃત્તિ: - સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા: - સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં વિવિધ કર્મોના આસ્રવ ને જણાવી રહ્યા છે. અધ્યાય આઠમાં તેઓ શ્રી કર્મની આઠ પ્રકૃતિને જણાવે છે તેમાંની એક પ્રકૃતિ તે આયુષ્ય કર્મ આ આયુષ્ય કર્મની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિ છે. તેમાંની એક તે નરકાયુષ્ય.

આ સૂત્ર થકી નરકના આયુષ્યને યોગ્ય કર્મોનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય તે જણાવવામાં આવેલ છે.

❖ બહુ-બહુ શબ્દ સંખ્યાવાચી તથા પરિમાણ વાચી છે. બહુ, ઘણું, વિપુલ, પ્રભૂત, અતિશય વગેરે એકાર્થક શબ્દો છે તેથી આમાંનો કોઈપણ અર્થ લેવાથી સૂત્રનો અર્થ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.

❖ આરમ્ભ: - આરંભ, આરમ્ભણામ આરમ્ભ:

-મન, વચન કે કાયાના યોગે આરંભવું તે આરંભ-પ્રાણાતિ પાતાદિ હેતુ પૂર્વક ની પ્રવૃત્તિ

* દિગમ્બર આમ્નાયમાં બહારમ્પરિગ્રહત્વં નારકસ્યાયુષ: એ રીતે સૂત્ર છે

તે આરંભ

—પ્રાણિપ્રાણ વ્યપરોપણં અનવરતઃખણ્ડનીપેષણીચુલ્લયુદકુમ્ભપ્રભાર્જની વ્યાપારો વા

❖ **બહારમ્ભ:**— બહુચાસૌ આરમ્ભચ્ચ (ઇતિ) બહારમ્ભ:

—અતિશય હિંસાદિ પ્રવૃત્તિને બહુ આરંભ કહે છે

—પ્રાણીઓને દુઃખ થાય તેવી કષાય પૂર્વકની પ્રવૃત્તિ કરવી તેને આરંભ કહે છે. આ પ્રવૃત્તિની તીવ્રતા તે બહુ આરંભ

—જેમાં પ્રાણીઓને પીડા થાય કે તેનો વધ થાય તેવો વ્યાપાર જ્યારે વિપુલ પ્રમાણમાં થાય ત્યારે તેને બહુ આરંભ કહે છે

પરિગ્રહ:— પરિગ્રહણં (ઇતિ) પરિગ્રહ: ।

—પરિગૃહ્યતે (ઇતિ) પરિગ્રહ: ।

— આ વસ્તુ મારી છે. હું આનો માલિક છું એવો સંકલ્પ રાખવો તે પરિગ્રહ છે.

—કોઈપણ વસ્તુમાં આ મારી છે એવી બુધ્ધિ કે મૂર્છાને પરિગ્રહ કહેવાય છે

— શરીર કે વસ્તુની ઈચ્છા, મૂર્છા, ગૃધ્ધિ, આસકિત, મમત્વ, કાંક્ષા કે લોભ તથા બાહ્ય એવા ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, હિરણ્ય, સુવર્ણ, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ વગેરે પરત્વેનો જે સ્નેહ કે મમતા તે સર્વે પરિગ્રહ રૂપ જ કહેવાય છે.

❖ **બહુપરિગ્રહ:** બહુચાસૌ પરિગ્રહચ્ચ બહુપરિગ્રહ:

—અતિશય કે વિપુલ પ્રમાણમાં પરિગ્રહ તે બહુ પરિગ્રહ

❖ **ત્વ**—ભાવમાં ત્વ અને તલ્ પ્રત્યયો થાય છે —અહીં ‘ત્વ’ પ્રત્યય દ્વારા એમ જ સૂચવે છે કે બહુ આરંભ અને પરિગ્રહ નો જે ભાવ તે બહુ આરંભ પરિગ્રહત્વ

—બહારમ્ભપરિગ્રહયોર્ભાવો બહારમ્ભપરિગ્રહત્વમ્

— ત્વ નો જે ભાવ અર્થ કર્યો તે આત્માના પરિણામ પણ સૂચવે છે.

—ત્વ પ્રત્યય આરંભ અને પરિગ્રહ બંને સાથે જોડાયેલો છે. તેથી બહારમ્ભભતા, બહુપરિગ્રહતા એવા શબ્દ પ્રયોગો થશે

❖ **બહારમ્ભપરિગ્રહત્વમ્:**—નરકના આયુષ્યના આગ્રવ રૂપે આ સમગ્ર પદ પ્રયોજાયેલું છે.

☆ આરંભ અને પરિગ્રહ ની વૃત્તિ અથવા તેનો ભાવ જ્યારે ઘણોજ તીવ્ર હોય ત્યારે તેને બહુ-આરંભ-પરિગ્રહત્વ કહેવાય છે

☆ અહીં ત્વ શબ્દ મહત્વનો છે. પ્રવૃત્તિમાં બહુ આરંભ હોય અને ન પણ હોય, પ્રવૃત્તિમાં પરિગ્રહ હોય કે ન પણ હોય

—પરંતુ જ્યારે હિંસાદિ આરંભ જન્ય પરિણામો હોય.

—મૂર્છા કે ગૃધ્ધિ રૂપ પરિગ્રહ ના પરિણામો હોય.

—ત્યારે આ પરિણામો જ બહુ આરંભ પરિગ્રહત્વમ્ પદ થી ઓળખાય છે, અને તેને જ નરકાયુ ના આગ્રવ કહેલા છે

☆ આ મારું છે એવા મમત્વરૂપ સંકલ્પને પરિગ્રહ કહેલ છે અને આવા સંકલ્પને વશ અનેક ભોગોપભોગ સામગ્રી એકઠી કરવી કે એકત્રીકરણ માટે પ્રવૃત્ત થવું તેને આરંભ કહેલ

છે તેની તીવ્રતા અર્થાત્ તે બંનેના ભાવની તીવ્રતા નરકાયુનો આસ્રવ છે.

❖ ચ- સૂત્રમાં મુકેલ ચ સમુચ્ચયને માટે છે

- ચ કાર થી કુળિમઆહાર તથા પજ્વેન્દ્રિયવધ વગેરે નો પણ સંગ્રહ થશે તેવું પણ હારિભદ્રીય વૃત્તિમાં કહ્યું છે કેમ કે ત્યાં આપેલ સાક્ષીપાઠ “મહારમ્ભયાઃ મહાપરિગ્ગહયાઃ પજ્વિદિય વહેણં કુળિમાહારેણ - એ સ્થાનાંગ સૂત્રનો પાઠ છે માટે બાકીના બે અર્થો પણ સ્વીકૃત બની શકે છે

-સિદ્ધસેનીય વૃત્તિમાં જણાવ્યા મુજબ ચ શબ્દ અનુવૃત્તિને માટે છે. તેના વડે કષાયોદયાત્ તીવ્રપરિણામ એટલું વાક્ય પૂર્વસૂત્રમાંથી ખેંચીને અહીં લાવવાનું છે અર્થાત્ કષાયોદય જન્યતીવ્ર પરિણામ થી પણ નરકાયુનો આસ્રવ થાય છે. એવો અર્થ થશે

❖ નારકસ્યાયુષ:- નારકના આયુનો [આસ્રવ]થાય છે

-નરક- એટલે પાપકર્મ કરતા જીવોનું રહેકાણ તે નરક છે તે વાત અનાદિકાલ પ્રસિદ્ધ છે.

-આ નરકમાં થાય તે નારક અર્થાત્ નરકનો જીવ તે નારક

-આયુષ: એટલે જીવન, ત્યાંના જીવનો ત્યાં રહેવાનો કાળ

-અર્થાત્ નરકના જીવોને નરકમાં રહેવાનો કાળતે નારકાયુષ્

☆ અહીં આસ્રવ શબ્દ અનુવૃત્તિ થી સમજી લેવાનો છે. કેમ કે નારકાયુષ: એ ષષ્ઠી વિભક્તિના અંત વાળું પદ છે તેથી નારકસ્યાયુષ: [નરકના જીવોના આયુનો] એવું પદ પ્રયોજેલ છે માટે આખું વાક્ય બનશે નારકાયુષ: આસ્રવા ભવન્તિ । [નરકાયુ નો આસ્રવ થાય છે]

❖ નારકાયુના આસ્રવ કે બંધના અન્ય હેતુ:-

-(૧) સૂત્રોક્ત એવા બહુ આરંભ કે બહુ પરિગ્રહના ભાવથી નારકાયુનો આસ્રવ જીવને થાય છે-તદુપરાંત

-(૨) હિંસાદિ કુર કામોમાં સતત પ્રવૃત્તિ

-(૩) બીજાના ધનનું અપહરણ કરવામાં આવે

-(૪) ભોગોના વિષયમાં અત્યંત આસક્તિ રહે

-(૫) [વૃત્યુક્ત] માંસાહાર અને પંચેન્દ્રિય વધ

-(૬) કૃષ્ણ લેશ્યાના પરિણામો કે રૌદ્રધ્યાન

-(૭) ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પોની સતત મનોપ્રવૃત્તિ

-(૮) તીવ્રતમ ક્રોધ-માન-માયા-લોભના પરિણામો

-(૯) પરસ્ત્રી ગમન વિષયક સતત આસક્તિ

-(૧૦) અભક્ષ્ય ભક્ષણને વિશે સતત પ્રવૃત્તિ

આ અને આવા લક્ષણ યુક્ત પરિણામ વાળો જીવ નરકાયુનો આસ્રવ કહે છે અર્થાત્ ભવાંતરમાં નરકમાં જવું પડે તેવા કર્મોને બાંધે છે.

❖ નરકાયુ-આસ્રવ-ગ્રન્થાન્તર થી

-લોકપ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨ ૬૦ પૂર્વાર્ધ તત્ત્વાર્થસૂત્રની માફક અહીં એટલું જ કહ્યું છે કે મહાઆરંભ અને મહાપરિગ્રહ વાળો પુરુષ નરકાયુને બાંધે છે

-નિબધ્નાતિ નારકાયુ મહારમ્ભપરિગ્રહ:

-કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા૫૭-ઉત્તરાર્ધ-તથા વૃત્તિ

-બંધઈ નરયાઝ મહારંભ-પરિગ્રહરઓ રુદ્ધો

(૧) ઘણો આરંભ અને ઘણો પરિગ્રહ કરવાથી નરકાયુ બાંધે

(૨) રૌદ્ર પરિણામ કરવાથી નરકાયુ બાંધે

આઉપરાંત તેના વિવેચનમાં જણાવેલા કારણો અનુસાર પંચેન્દ્રિય જીવનો વધકરવાથી, માંસ ખાવાથી, વારંવાર કે અતિશય મૈથુનથી, બીજાનું ધન ધન છીનવી લેવાથી, દુષ્ટ પરિણામો વગેરે-વગેરે કારણોથી જીવ નરકાયુ બાંધે

[ખાસનોંધ:- તત્વાર્થ સૂત્રની શ્વેતામ્બરકે દિગમ્બર પક્ષની તમામ ટીકાઓ, કર્મગ્રન્થ, લોકપ્રકાશ આદિ સર્વે ગ્રન્થોમાં નરકાયુ ના જે જે કારણો બતાવ્યા છે તેમાં એક પણ સ્થાને એવું કોઈ પ્રત્યક્ષ લખાણ જોવા મળતું નથી કે રાત્રિ ભોજન થી નરકાયુ બંધાય' વળી આગમોક્ત એવા ચાર દ્વારમાં પણ -બહુ આરંભ, બહુ પરિગ્રહ કુણિમ (માંસ) આહાર અને પંચેન્દ્રિયના વધનો જ ઉલ્લેખ છે તે વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવી જેથી લોકહેરીથી-રાત્રિભોજન એ નરકનું પ્રથમ દ્વાર છે તેવા વિધાનો ન થઈ જાય]

❁ નરકાયુ-સ્વરૂપ અને વ્યાખ્યા:-

તત્વાર્થ સૂત્રના આઠમા અધ્યાયમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ પોતે જે કર્મની આઠ પ્રકૃતિમાં એક આયુષ્ય કર્મને જણાવે છે જેની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિનો ઉલ્લેખ સૂત્ર: ૧૧ માં કહે છે તે મુજબ-

-જે કર્મના ઉદયથી નરકગતિનું જીવન પ્રાપ્ત થાય તેને નરક આયુષ્ય કહે છે

-આયુષ્ય કર્મને બેડી જેવું કહેલ છે કારણકે તે પૂર્ણકર્યા સિવાય જીવ અન્ય ભવને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેથી નરકાયુ પણ જીવને બેડી જેવું જ છે. જધન્ય દશહજાર વર્ષથી લઈને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ પર્યન્તનું આયુષ્ય હોય છે અર્થાત્ આટલા વર્ષોની મર્યાદામાં જીવ નરકાયુનો ઉદય ભોગવે છે આ નરકોનો જીવ એટલો બધો દુ:ખી હોય છે કે ત્યાં જીવવા કરતા મૃત્યુને વધુ પસંદ કરે છે તો પણ આયુષ્ય કર્મના અસ્તિત્વને લીધે તેની ઈચ્છા પૂર્ણ થતી નથી જ્યારે આયુ પૂર્ણ થાય ત્યારે જ નરકને યોગ્ય વૈક્રિય શરીરનો ત્યાગ કરી જીવ બીજી ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- ચઙ્ઠિઠાણેહિં જીવા ણેરતિયત્તાણે કમ્મં પકરેંતિ, તં મહારમ્ભાયાતે મહાપરિગ્રહયાતે પંચિંદિયવહેણં કુણિમાહરેણં ❁- સ્થા. સ્થા. ૪-૩.૪, સુ. ૩૭૬-૧

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

કર્મપ્રકૃતિ-આદ્યો જ્ઞાનદર્શન.....આયુ.....ન્તરાયા: અ.૬.સુ.૫

-નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષદૈવાનિ અ. ૬-સુ. ૧૧

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

સ્વરૂપ - (૧) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ: ૧૦-શ્લોક: ૧૫૮

(૨) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૨૩ મૂળતથા વૃત્તિ

કારણો (૧)કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૫૭-ઉત્તરાર્ધ મૂળ તથા વૃત્તિ
(૨)દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦-શ્લોક:૨૬૦

□ [9]પદ:-

- ૧- બહુ આરંભી પરિગ્રહોને ગ્રહણ કરતાં કર્મથી
નરકગતિનું આયુ બાંધે શાસ્ત્ર સમજો મર્મથી
સૂત્ર:૧૬ તથા ૧૭ બંનેનું સંયુક્ત પદ છે
- ૨- નરકાયુ બંધાય અત્યારંભ પરિગ્રહે
જવાનું થાય માયાથી તિર્યચે એમ નિશ્ચયે

□ [10]નિષ્કર્ષ:- નરકગતિના દારુણ દુઃખોને જે મહા ભયંકર વર્ણન શાસ્ત્રોમાં
કહેવાયુ છે તે જોતા ભાગ્યેજ કોઈ જીવ નરકમાં જવાની ઇચ્છા કરે. વળી શાસ્ત્ર કથનાનુસાર
ત્યાંના અત્યંત દુઃખોથી વ્યાકુળ બનેલો જીવ ક્ષણે ક્ષણે મરણને ઇચ્છે છે

આપણને આ સૂત્રમાં બે વાત મહત્વની જાણવા મળી છે

-(૧) નરકાયુનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય ?

-(૨)નરકનો જીવ મરણને સતત ઇચ્છોતો પણ તેના આયુને પૂર્ણકર્યા સિવાય મરણ
પામતો નથી

ત્યાં ગયા પછી મરવું તેતો આપણા હાથની વાત નથી પણ ત્યાં જવાનું ન થાય તેમ પ્રવૃત્તિ
કરવી એ આપણા હાથની વાત છે સૂત્રકાર મહર્ષિએ નરકાયુના આસ્રવના જે કારણો અહીં
જણાવ્યા તેને બરાબર સમજીને જો તેનાથી સતત દૂર રહેવા પ્રયત્નશીલ રહીએતો નરકાયુના
બંધ થી બચી શકાય. શાશ્વત સુખને ઇચ્છતો જીવતો આયુષ્ય કર્મને જ તોડવા પ્રયત્નશીલ
હોય પણ તે જ્યાં સુધી ન તુટે ત્યાં સુધી જો નરકમાં ન જવું હોયતો બહુ આરંભ અને પરિગ્રહ
ને છોડવા જોઈએ એ જ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય:૬-સૂત્ર:૧૭

□ [1]સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્રની રચનાનું પ્રયોજન 'તિર્યચગતિના આસ્રવોને જણાવાવા' તે છે

□ [2]સૂત્ર:મૂળ:- માયા તૈર્યગ્યોનસ્ય

□ [3]સૂત્ર:પૃથક:-મયા તૈર્યગ્ - યોનસ્ય

□ [4]સૂત્રસાર:- માયા તિર્યચ આયુષ્યનો આસ્રવ છે [અર્થાત્-તિર્યચઆયુનો બંધ
માયાથી પડે છે]

□ [5]શબ્દજ્ઞાન:-

માયા-માયા, કપટ, કુટિલતા

તૈર્યગ્યોનસ્ય-તિર્યચ આયુષ્યનો [આસ્રવ]

□ [6]અનુવૃત્તિ:-(૧)સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬: ૨ થી આસ્રવ શબ્દ ની અનુવૃત્તિ આ સૂત્રમાં કરવી

(૨) બહારમ્ભપરિગ્રહ-સૂત્ર. ૬:૧૬ થી આયુષ: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા:- કર્મની આઠ પ્રકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ છે. સૂત્રકાર મહર્ષિએ પણ તેનો ઉલ્લેખ આઠમા અધ્યાયના પાંચમાં સૂત્રમાં કરેલો છે તે આઠમાંની એક કર્મ પ્રકૃતિ તે આયુષ્ય કર્મ આ આયુષ્ય કર્મની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિ કહેલી છે. જેમાંની એક પ્રકૃતિ છે તિર્યચાયુ. આ તિર્યચાયુનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય છે તે જણાવવા માટે આ સૂત્રમાં કહે છે કે -માયા વડે તૈર્યગ્યોન આયુષ્યનો આસ્રવ થાય છે

❖ માયા:-સૂત્રમાં પ્રથમ શબ્દ છે ‘માયા’ છળ પ્રપંચ કરવો કે કુટિલ ભાવ રાખવો તે ‘માયા’

-માયા - શાઠ્યં - વક્રતા મનોવાકકાયિકી ચ

- માયા કષાય નામક ચારિત્ર મોહનીયના ઉદય થી આત્મામાં જે કુટિલ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે માયા છે.

- માયાએ કષાયનો એક ભેદ છે આ માયા અનંતાનું બંધી, અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજવલન એ ચારે સ્વરૂપે હોઈ શકે છે

-૧ સંજવલન માયા-સંજવલની માયા વાંસની સોય સમાન છે.

વાંસની સોય કે ચીપ વાંકી થઈ ગઈ હોય તો તેને હાથ થી જ સીધી કરી શકાય છે તેવી જ રીતે જે માયા વિના પરિશ્રમે દૂર થઈ જાય તેને સંજવલની માયા કહે છે.

-૨-પ્રત્યાખ્યાની:- આ માયા ગોમૂત્રિકા સમાન કહેલી છે જો ચાલતો બળદ મૂતરે તેની લીટી સીધી ન થાય, પરંતુ વાંકી ચૂકી જ થાય પણ હવાના ઝપાટાથી ઘૂળ ઉડીને તેના ઉપર પડે અગર તડકાથી સૂકાઈ જાય તો તે લીટીનું વાંકાચૂંકા પણું દૂર થઈ જાય છે, તે રીતે જેનો કુટિલ સ્વભાવ કે વક્રતા થોડાક પરિશ્રમ થી દૂર થઈ શકે તેવી માયાને પ્રત્યાખ્યાની માયા કહે છે.

-૩ અપ્રત્યાખ્યાની:- આ માયા ને ઘેટા ના શીંગડાની ઉપમા આપેલી છે ઘેંટાની શીંગડું વાંકાપણું ઘણી મુરકેલીથી અને અનેક ઉપાયોથી દૂર કરી શકાય છે તેવી જ રીતે માયા અત્યંત પરિશ્રમથી દૂર કરી શકાય તેને અપ્રત્યાખ્યાની માયા કહે છે.

-૪ અનંતાનું બંધી માયા - આ માયા વાંસની ગાંઠ સમાન છે વાંસની ગાંઠમાં રહેલું વાંકાચૂંકાપણું કોઈ પણ ઉપાયથી દૂર કરી શકાતું નથી તેવી જ રીતે જે માયા કોઈ પણ ઉપાયે દૂર થઈ શકે નહીં તેને અનંતાનું બંધી માયા કહેલી છે

આવી ચાર પ્રકારની માયાનો અર્થતો કપટ અથવા સ્વભાવની વક્રતા જ છે મનમાં કાંઈ વચનમાં કાંઈ અને કાર્યમાં સાવ જૂદું જ હોવું તે માયા છે.

❖ તૈર્યગ્યોનસ્ય:- તૈર્યગ્યોન એટલે તિર્યચ

તિર્યચમાં કોનો કોનો સમાવેશ થાય છે?

-૧ એકેન્દ્રિય-પૃથ્વી, અપ્ તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિ એ પાંચે

-૨ બેન્દ્રિય-સર્વે તિર્યચ જ કહેવાય છે

-૩ તેન્દ્રિય-સર્વે પણ તિર્યચ જ કહેવાય છે

-૪ ચઉરિન્દ્રિય-સર્વે પણ તિર્યચ જ કહેવાય છે

-૫ પંચેન્દ્રિય-જળચર, સ્થળચર અને ખેચર ત્રણ ભેદે અર્થાત્ નારક-મનુષ્ય-દેવ

સિવાયના બધાંજ જીવો તિર્યચ છે

-યોનિ યોનિ એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાન,

-નારક, દેવ, મનુષ્ય વર્જિત જે યોનિ, તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો તેને તિર્યગ્યોનમ્ જીવો કહ્યા છે.

-અહીં આ પદ ષષ્ઠ્યન્ત એટલા માટે મૂકેલ છે કે અહીં આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ લેવાની છે. અર્થાત્ તિર્યગ્યોનસ્યાસ્રવા ભવન્તિ: । એવું વાક્ય અહીં અભિપ્રેત છે

❖ વિશેષ:- તિર્યચ ગતિના આસ્રવો-સૂત્રોક્ત તથા વૃત્તિગત

-(સૂત્રોક્ત)માયા એ તિર્યચ આયુનો આસ્રવ છે

-ધર્મ તત્ત્વના ઉપદેશમાં ધર્મને નામે ખોટું તત્ત્વ મેળવી તેનો સ્વાર્થ બુદ્ધિથી પ્રચાર કરવો

-જીવનને શીલ સદાચાર થી દૂર રાખવું

-અસત્ય વચન તથા કુધર્મ દેશનાથી

-અતિ અનીતિ, કુડ-કપટ, માયા ચારાદિ કરવાથી

-નીલ કે કાપોત લેશ્યાના પરિણામોથી

-બહુલતાએ આર્તધ્યાન કરવાથી

-મધ્યમ આરંભ પરિગ્રહાદિ કરવાથી

-ખોટા તાલ-માન કરવાથી

-અતિચાર ચારિત્ર, શીલ, વ્રતાદિના પાલનથી

-શબ્દ કે સંકેત થકી પરવંચના નું ષડયંત્ર રચવાથી

-બે વ્યકિત વચ્ચે કે પરના પરિણામમા ભેદ ઉત્પન્ન કરાવવાથી

-વર્ણ, રસ, ગંધ વગેરે ને વિકૃત કરવાની અભિરૂચિ થી

-સદ્ગુણલોપ અને અસદ્ગુણના જણાવવાથી

-મરણ સમયે આર્તધ્યાન કરવાથી

આ અને આવા પ્રકારે માયાના અન્ય તમામ લક્ષણોથી જીવ તિર્યચ ગતિના આયુષ્યનો આસ્રવ કરે છે જેને લીધે ભવિષ્યમાં તે જીવને તિર્યચગતિમાં જવું પડે છે.

❖ અન્યગ્રન્થમાં તિર્યચાયુનો આસ્રવ કઈ રીતે છે?

-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લોક ૨૬૦-ઉત્તરાર્ધ

-તિર્યગાયુ: શલ્યયુક્તો ધૂર્ત્ષ્વજનવજ્વક:

શલ્ય યુક્ત, ઠગારો, ધૂર્તમાણસ તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે

-કર્મગ્રન્થ પહેલા ગાથા-૫૮ પૂર્વાર્ધ

“તિરયાઝં ગૂઢહિયઓ સઢો સસલ્લો તહા મણ્ણસાઝ”

-અર્થાત્ ગૂઢહૃદય -જેના હૃદયની વાત કોઈ જાણી શકે નહીં, જેની જીભ મીઠી સાકર જેવી હોય અને અને હૃદયમાં હળાહળ જે ભર્યું હોય પોતાના દોષો તથા પાપકર્મોને છૂપાવવાની હંમેશા કોશિષ કરનાર તથા તેમાં પોતાની ચતુરાઈ માનનાર જીવ તિર્યચના આયુષ્યનો બંધ કરે છે આ રીતે કર્મગ્રન્થકાર તિર્યચાયુના આસ્રવ માટે મનુષ્યને આશ્રીને આટલા ગુણ કિ

અવગુણ]જણાવે છે

ગૂઢહિય-(૧)તે ગૂઢ હૃદયવાળો હોય છે

સઢો-(૨)તે શઠ હોય [મુખમાં રામ-બગલમાં છૂરી જેવો]

સસલ્લો-(૩)તે શલ્ય વાળો હોય [મનમાં ઝેર ભરી રાખે]

-આવો જીવ પૃથ્વિકાયાદિ થી લઈને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ પર્યન્તના તિર્યગ્યોની આયુના આસ્રવને કરે છે. અર્થાત્ તિર્યચાયુ નો બંધ કરનારા કર્મો એકઠાં કરે છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-ચઢહિં ઠાણેહિં જીવા તિરિક્ખજોણિયતાए कम्म पणरेंति माइल्लताते णियडिल्लताते अलियवयणेण कुडतुल कूडमाणेण ❀ સ્થા. સ્થા. ૪-૩.૪-સૂ.૩૭૩-૨

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) આદ્યોદર્શન.....આયુ...ન્તરાયા: સૂત્ર-૮:૫ -કર્મ પ્રકૃતિ

(૨)નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષદૈવાનિ-સૂત્ર ૮:૧૧ કર્મ પ્રકૃતિ

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)સ્વરૂપ-કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૨૦, ૨૩

(૨)સ્વરૂપ-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક ૧૫૮, ૧૫૯

(૩)કારણો- દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક ૨૬૦

(૪)કારણો- કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૮ પૂર્વાર્ધ

□ [9]પદ્ય:-

(૧) કપટભાવે આયુ બાંધે ગતિ તિર્યચ જાતનું

માનવતણું વળી આયુ બાંધે કહું છું ભલી ભાતનું

(૨) આ સૂત્રનું બીજું પદ્ય પૂર્વ સૂત્ર:૧૬માં કહેવાઈ ગયું છે

□ [10]નિષ્કર્ષ:-તિર્યચ આયુ કર્મગ્રન્થકારે ભલે શુભાસ્રવ કલ્પો હોય, તત્વાર્થ કારતો તેને અશુભાસ્રવ જ કહે છે. આવો અશુભ આસ્રવ થવામાં નિમિત્ત ભૂત વિષય હોય તો તે માયા છે અને આગમમાં કહેલ વિશેષ સ્પષ્ટ કથનથી- માયા, જૂઠવચન, કુડતુલકુ કડ માનાદિ છે.

હવે જયારે તિર્યચાયુનો આસ્રવ કઈ રીતે થાય તે વાતની જાણકારી મળી જ છે ત્યારે આવી આવી પ્રવૃત્તિઓ થકી વઘૂને વઘૂ અબગા થયું જેથી તિર્યચગતિમાં જવાનો પ્રસંગ ન આવે અથવા ઓછો આવે તે આસૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

આપણું મુખ્ય ધ્યેય તો પંચમી ગતિ અર્થાત્ મોક્ષ જ છે પણ જ્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી દુર્ગતિમાં ન જવાય તે પણ લક્ષ હોવાનું જ. આ દુર્ગતિ એટલે નરક અને તિર્યચ ગતિ સૂત્રકાર મહર્ષિએ બંનેગતિના આસ્રવો ને જણાવવા દ્વારા આપણને હેય પ્રવૃત્તિનું જ્ઞાન આપેલું છે માટે આ અને આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓના ત્યાગ કરવા વડે કરીને દુર્ગતિ કે અઘો ગતિ અટકાવવી અને ઉર્ધ્વાગતિ માટે પુરુષાર્થ કરવો.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૮

- [1] સૂત્રહેતુ:- પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ મનુષ્ય ગતિના આસ્રવો ને જણાવે છે
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- *અલ્પારમ્ભપરિગ્રહત્વં સ્વભાવમાર્દવાર્જવં ચ માનુષસ્ય
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- અલ્પ-આરમ્ભ - પરિગ્રહત્વમ્-સ્વભાવ-માર્દવ-આર્જવં ચ માનુષસ્ય
- [4] સૂત્રસાર:- અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહ, સ્વાભાવિક [અકૃત્રિમ] મૂદુતા અને સ્વાભાવિક સરળતા એ મનુષ્ય [આયુના આસ્રવ] છે.

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

અલ્પ-અલ્પ, ઓછો, થોડો

આરમ્ભપરિગ્રહત્વમ્-પૂર્વે સૂત્ર:૧૬માં કહેવાઈ ગયેલ દે

સ્વભાવ-સ્વાભાવિક, અકૃત્રિમ

માર્દવ-મૂદુતા

આર્જવ-સરળતા

માનુષસ્ય-મનુષ્ય-આયુષના [આસ્રવ] છે

[6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ શબ્દ ની અનુવૃત્તિ લેવી

(૨) બહારમ્ભપરિગ્રહ-સૂત્ર. ૬:૧૬ થી આયુષ: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ લેવી

- [7] અભિનવટીકા:- જૂદા જૂદા આયુના આસ્રવના વર્ણનમાં આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ મનુષ્યાયુનું વર્ણન કરે છે. મનુષ્યાયુનો ચાર કારણે આસ્રવ થાય છે. અલ્પ, આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહ, સ્વભાવિક મૂદુતા અને સ્વાભાવિક સરળતા

❖ અલ્પ:- થોડું, ઓછું, સ્તોક: સાધારણ વગેરે

-પૂર્વે સૂત્ર:૧૭માં નારકાયુના આસ્રવને માટે બહુ શબ્દ પ્રયોજાયેલો હતો તેનાથી બિલકુલ વિપરીત પક્ષે આ સૂત્રમાં અલ્પ શબ્દ સૂત્રકાર મહર્ષિએ યોજેલ છે.

-આ શબ્દ આરમ્ભ અને પરિગ્રહ બંને પદો સાથે જોડવાનો છે તેથી અલ્પારમ્ભ અને અલ્પ પરિગ્રહ એવા બે પદો બનશે

-અલ્પ એટલે આવશ્યક અર્થાત્ જેટલો જરૂરી હોય તેટલો જ આરંભ પરિગ્રહ કરવો મતલબ અનર્થદંડ લાગે તેવો આરંભ પરિગ્રહ ન કરવો

❖ આરમ્ભપરિગ્રહત્વમ્:- અલ્પ આરંભ-પરિગ્રહનો જે ભાવ તેને અલ્પારમ્ભપરિગ્રહત્વમ્ કહેલું છે

-આત્મનો મન્દ પરિણામતા આરમ્ભે પરિગ્રહે ચ અર્થાત્ આરંભ અને પરિગ્રહમાં આત્માનું મંદ પરિણામપણું

☆ અલ્પારમ્ભત્વમ્ - અલ્પપ્રાણાતિપાતાદિ અનુષ્ઠાયિત્વમ્ ।

*દિગમ્બર આશ્નાયમાં અલ્પારમ્ભપરિગ્રહત્વં માનુષસ્ય અને સ્વભાવમાર્દવજ્ઞ એ રીતે બે અલગ અલગ સૂત્રો બનાવેલ છે.

☆ અલ્પપરિગ્રહત્વમ્ - અલ્પેચ્છતા ।

પૂર્વે સૂત્ર: ૧૭માં બહુઆરમ્ભત્વ અને બહુપરિગ્રહત્વ ની વ્યાખ્યા કરેલી જ છે તેમાં આરમ્ભત્વ અને પરિગ્રહત્વ બહુપણાને બદલે અલ્પપણુ અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે એટલો જ ફર્ક છે.

☆ પ્રાણીઓને દુઃખ થાય તેવી કષાય પૂર્વક ની પ્રવૃત્તિ તે આરંભ અને આ આરંભ પણાના ભાવની અલ્પતા તે અલ્પ આરંભત્વ

☆ આ વસ્તુ મારી છે અને હું તેનો માલિક છે એવો સંકલ્પ તે પરિગ્રહ અને આ પરિગ્રહ પણાના ભાવની અલ્પતા અલ્પ પરિગ્રહત્વ

❖ સ્વભાવ:- સ્વાભાવિક, અકૃત્રિમ

—સ્વભાવ: સહજોધર્મ: । ન તુ કૃત્રિમમ્

—આ શબ્દ માર્દવ અને આર્જવ બન્ને સાથે જોડવાનો છે. તેથી સ્વભાવમાર્દવ અને સ્વભાવાર્જવ આ રીતે પદો તૈયાર થશે

❖ સ્વભાવ-માર્દવ:-

☆ માર્દવં એટલે મૂઢુતા મૃદો: ભાવ: ઇતિ માર્દવમ્

—પ્રકૃતિથી અર્થાત્ સ્વભાવિક પણે જ જાતિ, કુળ, રૂપ, બળ, લાભ, બુધ્ધિ, શ્રુતાદિ સ્થાનોમાં ગર્વરહિત પણું અથવા મૂઢુ પણું હોવું તેને માર્દવતા કહી છે

—સ્વભાવમાર્દવં સ્વભાવજા એવ ભદ્રતા

—સ્વભાવિક જ ભદ્રિક પરિણામી હોવું તે

—માનના અભાવને માર્દવતા અર્થાત્ નમ્રતા કહે છે

—અહીં સ્વભાવિક માર્દવતા કહેવાનો આશય એ છે કે કોઈના સમજાવવા-કહેવાથી નહીં પણ આપ મેળે જ જીવનમાં નમ્રતા મૂઢુતાનો ભાવ હોય તેને સ્વભાવમાર્દવં કહ્યું છે

❖ સ્વભાવ-આર્જવ:-

☆ આર્જવં એટલે ઋજુતા, સરળતા ઋજો: ભાવ: ઇતિ આર્જવમ્

—પ્રકૃતિ થી જ અર્થાત્ સ્વભાવિક પણે જ યથાવસ્થિત મન-વચન-કાયાની વક્રતાનો અભાવ હોવો તે રૂપ સરળતા કે ઋજુતા ને આર્જવ કહ્યું છે.

—સ્વભાવાર્જવં પ્રકૃત્યૈવ ઋજુતા

—સ્વાભાવિક જ સરળ પણાનો જે ભાવે તે

—માયાના અભાવને ઋજુતા અર્થાત્ આર્જવતા કહે છે

—અહીં સ્વભાવિક માર્દવતા કહેવાનો આશય એ છે કે કોઈના કહેવા સમજાવવાથી નહીં પણ આપ મેળે જ જીવનમાં સરળતા ઋજુતાનો ભાવ હોય તેને સ્વાભાવ-આર્જવં કહ્યું છે

❖ ચ:- સૂત્રમાં પ્રયોજાયેલ ચ શબ્દ અનન્તર કારણોના સમુચ્ચય ને માટે છે. અર્થાત્ સ્વભાવિક માર્દવતા કે આર્જવતા ઉપરાંત ના અન્ય આગ્રવોનો સમાવેશ કરવા ચ મુકેલ છે

—ચ શબ્દાત્ મિથ્યાદર્શનાતિવિનીતત્વં સુખપ્રજ્ઞાપનીયતા વાલુકારાજિસદ્શરોષતા સ્વાગતાદ્યભિલાષા સ્વભાવમધુરતા લોકયાત્રાનુગ્રહૌ દાસીન્યગુરુદેવતાભિપૂજા સંવિભાગશીલતા

કાપોતલેશ્યાપરિણામઃ ધર્મધ્યાનેધ્યાયિતા મધ્યમપરિણામતાષ્ચ

—ચ શબ્દાત્ પ્રકૃતિભદ્રતાદયો ગૃહ્યન્તે

❖ માનુષસ્યઃ- મનુષ્યના [આયુના આસ્રવ થાય છે]

—અહીં પૂર્વસૂત્રોથી આયુષઃ આસ્રવ શબ્દો ની અનુવૃત્તિ લેવાથી જ પૂર્ણ વાક્ય બનશે

—માનુષસ્યાયુષઃ આસ્રવા ભવન્તિ ।

❖ વિશેષઃ-મનુષ્યાયુના સૂત્રોક્ત તથા વૃત્યોક્ત આસ્રવો

—અલ્પ આરંભ-આરંભ-સમારંભ કરવામાં અલ્પ પ્રવૃત્તિ

—અલ્પ પરિગ્રહ-પરિગ્રહમાં અલ્પ મમત્વ હોવું

—સ્વભાવમાં કોમળતા - આઠ પ્રકારના મદનો અભાવ કે અલ્પ મદ

—સ્વભાવમાં સરળતા-મન, વચન, કાયાની યથાર્થ પ્રવૃત્તિ પ્રિયતા

—મિથ્યા દર્શન હોવા છતાં અતિ વિનિત પણું

—જલ્દી સમજાવી શકાય તેવી સરળ પ્રકૃતિ

—સ્વાગતાદિ-પ્રિયતા કે અભિલાષા

—સ્વભાવમાં મિઠાશ કે મધુરતા

—લોકસેવાની સ્વાભાવિક વૃત્તિ-લોકયાત્રાનુંગ્રહ

—ઉદાસીનતા અર્થાત્ સ્વભાવિક પાતળા કષાય

—દેવ, ગુરુ પૂજાની વૃત્તિ

—અતિથિ સંવિભાગ-દાન દેવાની વૃત્તિ

—કાપોત લેશ્યા ના પરિણામો

—ધર્મ ધ્યાન નો પ્રેમ અને પ્રવૃત્તિ

—મધ્યમ પરિણામ અર્થાત્ વિષય કષાયની મંદતા

—પ્રકૃતિથી ભદ્રતા -ભદ્ર મિથ્યાત્વ

—રેતી ની રેખા સમાન કોઠાદિ અર્થાત્ અતિ પાતળા કોઠાદિ -સરળ લોક વ્યવહાર

—હિંસા તથા દુષ્ટ કાર્યોથી વિરક્તિ

—ઈર્ષ્યા રહિત પરિણામો, સંતોષ વૃત્તિ

—મરણકાળે ધર્મધ્યાનદિ પરિણતિ

❖ ગ્રન્થાન્તરમાં મનુષ્યાયુ આસ્રવોઃ-

લોકપ્રકાશ, સર્ગ-૧૦ શ્લોકઃ ૨૬૧-

નરાયુર્મધ્યમગુણઃ પ્રકૃત્યાલ્પકષાયકઃ દાનાદૌ રુચિમાન્ જીવો બધ્નાતિ સરલાશયઃ

જેનામાં સાધારણ ગુણોહોય પ્રકૃતિથી જ ઓછા કષાય હોય અને જેને દાનાદિમાં આનંદ

આવ તો હોય એવો સરળ સ્વભાવી પ્રાણી મનુષ્યાયુ બાંધે છે

—કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ગાથા ૫૮

—મણુસ્સાઝ, પયઈંડ તણુ કસાઓ દાણરૂઝ મજ્ઝિમગુણો અ ।

પ્રકૃતિથી અલ્પ કષાય વાળો, દાનરુચિ વાળો, મધ્યમ ગુણવાળો જીવ મનુષ્યાયુનો આસ્રવ કરે છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-

(૧) ચઝહિં ઠાળેહિં જીવા મણુસ્સતાતે કમ્મં પગરેતિ તં જહા પગતિમ્હતાતે પગતિ વિણીયયાણ્ સાણુકકોસયાતે અમચ્છરિતાતે । ❀ સ્થા. સ્થા. ૪,૩.૪,સૂ.૩૭૩-૩

(૨) વૈમાયાહિં સિક્કવાહિં જે નરા ગિહિસુવ્વયા ઉવેતિ માણુસં જોણિં કમ્મ સચ્ચાહુ પાણિણો ❀ ઉત્ત . અ.૭, ગા. ૨૦

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) આદ્યો જ્ઞાન.....આયુ.....ન્તરાયઆ: અ.૮,સૂ. ૫

(૨) નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષદૈવાનિ અ.૮,સૂ.૧૧

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

સ્વરૂપ (૧) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૨૩

(૨) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ ૧૦ શ્લોક ૧૫૮, ૧૫૯

કારણો (૧) દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ ૧૦ શ્લોક ૨૬૧

(૨) કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા -૫૮

□ [9] પદ્ય:-

(૧) આરંભ પરિગ્રહ અલ્પ ધરતાં મૂદુતા ને સરળતા
મનુજ ગતિનું આયુ બાંધે સુણોમન ધરી એકતા

(૨) મૂદુતા ઋજુતા સ્હેજે, અલ્પારંભ પરિગ્રહ
બંધાય માનવી આયુ હોય જો ચાર તે ગુણ

□ [10] નિષ્કર્ષ:- મોક્ષેજવા માટે મનુષ્ય સિવાય ચારમાંથી બીજી કોઈ ગતિ નથી.

જીવને મોક્ષે જવા મનુષ્યાયુનો આગ્રવ કરવો પડે અર્થાત્ મનુષ્ય ભવને પામવો પડે છે સૂત્રકાર મહર્ષિએ અહીં આ સૂત્ર થકી મનુષ્યનું આયુષ્ય કેમ બાંધવું તેના પરોક્ષ સૂચનો કરી દીધા છે

અલબત્ત અહીં જે ઋજુતા અને નમ્રતા ની વાત કરી છે તે સ્વાભાવિક જ હોવી જોઈએ તેમ કહેલું છે. પણ માનો કે સ્વાભાવિક પણે જ નમ્રતા અને ઋજુતાનો ગુણ ન હોયતો કેળવીને પણ આગુણ પ્રતિ મનને વાળવું જયારે અલ્પારંભ-પરિગ્રહ એ તો આપણા પોતાના હાથની વાત છે. જેટલો આરંભ-પરિગ્રહ ઘટીશકે તેટલો ઘટાડતા જવું અર્થ દંડ થાય તેટલાંજ આરંભ પરિગ્રહથી જીવવું અને અનર્થ દંડના પાપોથી મુક્ત થવા જવું તે અલ્પારંભ પરિગ્રહત્વ

આ ચારે વિષયોના પરિણામોમાં જેટલી સુધારણા તેટલો મનુષ્યાયુનો બંધ સારો પડે. તેમ માની પુરુષાર્થ થકી મનુષ્ય પશું મેળવી મોક્ષ માટે આગળ વધવું

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૧૯

□ [1] સૂત્રહેતુ:- નરક, તિર્યચ અને મનુષ્ય એ ત્રણે આયુના સમુદિત આસ્રવને જણાવવા માટે સૂત્રકારે આ સૂત્રોની રચના કરી છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ:- નિ:શીલવ્રતત્વં ચ સર્વેષામ્

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્:- નિ: - શીલ - વ્રતત્વં ચ સર્વેષામ્

□ [4] સૂત્રસાર:- શીલરહિત પશું તથા વ્રતરહિત પશું એ [ઉક્ત નરક-તિર્યચ મનુષ્ય] બધાં [આયુષ્યનો આસ્રવ] છે—[અર્થાત્ વ્રત અને શીલના પરિણામ થી રહિત જીવ નરકાદિ ત્રણે પ્રકારના આયુષ્યને બાંધી શકે છે]

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

નિ: શીલ-શીલરહિત (નિર) વ્રત-વ્રતરહિત

ત્વ - ભાવમાં થતો પ્રત્યય છે ત્વ- પશું ચ - સમુચ્ચય

સર્વેષામ્-નારક-તિર્યચ-મનુષ્ય બધી ગતિનો [આસ્રવ કરે છે]

□ [6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ: શબ્દ ની અનુવૃત્તિ લેવી

(૨) બહારમ્...સૂત્ર. ૬:૧૬ થી આયુષ: ની અનુવૃત્તિ લેવી

(૩) સર્વેષામ્ શબ્દથી સૂત્ર ૬-૧૬ ૧૭, ૧૮ ત્રણેની અનુવૃત્તિ સમજી લેવી

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ સૂત્ર - ૧૬, ૧૭, ૧૮ થકી નારક, તિર્યચ અને મનુષ્ય આયુના આસ્રવોને અર્થાત્ તેને આયુના બંધ હેતુઓને જણાવ્યા પછી આ ત્રણે આયુષના સામાન્યથી આસ્રવ કે બંધ હેતુને જણાવવા પ્રસ્તુત સૂત્રની રચના કરી છે આ સૂત્રમાં જણાવ્યા મુજબ શીલરહિત પશું અને વ્રત રહિત પશું એ નરકાદિ ત્રણે આયુના આસ્રવનું કારણ છે.

❖ નિ: - આ નિર્ ઉપસર્ગ અભાવને સૂચવે છે

નિર્ એટલે નહીં. હવે પછી કહેવાનાર શીલ અને વ્રતની રહિતતા સૂચવવા માટે પૂર્વ નિર્ ઉપસર્ગ કહેવાયો છે

-નિર્ અભાવવચન:

-આ ઉપસર્ગ પછીના બંને શબ્દો સાથે જોડવાનો છે તેથી નિ: શીલ અને નિર્વ્રત એવા પદો બનશે

❖ શીલ:- વ્રતોની પુષ્ટિ માટે પાળવામાં આવતા બીજાં ઉપવ્રતો તે શીલ માટે પાંચ વ્રતોની પુષ્ટિ માટે કહેવાયેલ ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શીલાવ્રત એ સાતે ઉત્તરવ્રતોને શીલ્લ કહેવાય છે.

-સાધુઓને આશ્રીને વ્રતોના પાલન માટે જરૂરી પિંડ વિશુદ્ધિ ગુપ્તિ, સમિતિ, ભાવના વગેરે શીલ છે

-સાધુ-શ્રાવક બંને ઉક્ત વ્રતોને પાળવા માટે જે ક્રોધ લોભ આદિનો ત્યાગ કરે છે તેને પણ શીલ કહેવાય છે

—શીલમ્ ઉત્તરગુણસમ્પત્ ।

❖ વ્રત- મૂળભૂત નિયમો કે મૂળગુણ પચ્ચક્ષ્ણાણો તે વ્રત

-પ્રાણાતિપાતાદિ નિવૃત્તિ તે વ્રત

-સૂત્રકાર સ્વયં જણાવે છે કે હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિગ્રહેભ્યો વિરતિર્વ્રતમ્-સૂત્ર-૭:૧

—વ્રતમ્ મૂળગુણમ્ મૂળગુણ તે જ વ્રત જે સાધુઓને પાંચ મહાવ્રત રૂપે છે અને શ્રાવકોને પાંચ અણુવ્રત રૂપે છે .

❖ નિ:શીલવ્રત - નિ:શીલ અને નિર્વ્રત

-શીલઅને વ્રત નું ન હોવું તેને નિ:શીલવ્રત કહેવાય છે

-શીલરહિતો ઇતિ નિ:શીલ: શીલરહિત

-વ્રત રહિતો ઇતિ નિર્વ્રત: -વ્રતરહિત

❖ ત્વ-ભાવમાં થતો આ એક પ્રત્યય છે

-નિ:શીલ પણાનો-શીલ રહિત પણાનો જે ભાવ તે -નિ: શીલત્વ

-નિવ્રત પણાનો -વ્રતરહિત પણાનો જે ભાવ તે નિર્વ્રતત્વ

-આત્મામાં રહેલા શીલરહિતતા તથા વ્રતરહિતતાના જે ભાવો તેને અહીં નિ:શીલવ્રતત્વમ્ પદથી ઓળખાય છે

- નિ:શીલવ્રતત્વમ્ એટલે નિ:શીલપણું અને નિવ્રતપણું

❖ ચ- ચ શબ્દ ઉપરોક્ત ત્રણે પૂર્વ સૂત્રના સમુચ્ચયના માટે છે

—ચ શબ્દ અધિકાર પ્રાપ્ત આસ્રવોના સમુચ્ચયને માટે છે તેનો અર્થ એવો નીકળી શકે છે કે આરંભ અને પરિગ્રહ પણાનો ભાવ તથા શીલ અને વ્રત રહિત પણું તેનાથી નારકાદિ ત્રણે [સર્વ]ગતિ ઓનો આસ્રવ થઈ શકે છે

❖ સર્વેષામ્:- સર્વેષામ્ શબ્દ થી સામાન્ય રીતે બધી ગતિઓનો [આસ્રવ]એવો અર્થ નીકળી શકે પણ અહીં ભાષ્યમાં નરક, તિર્યંચ મનુષ્ય એ ત્રણે ગતિઓના આસ્રવનું સ્પષ્ટ કથન છે.

—નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષાણામ્

—સર્વ શબ્દ આ ત્રણે ગતિઓના સર્વનામ રૂપે વપરાયો છે

❖ પ્રશ્ન:- શીલવ્રત ની રહિતતા એ જેમ નરકાદિ ત્રણે ગતિના આયુષ્યનો આસ્રવ છે તેમ દેવગતિના આયુષ્યનો પણ આસ્રવ છે કારણ કે ભોગ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા યુગલિકો નિયમા દેવલોક માં ઉત્પન્ન થાય છે

આ યુગલિકોને શીલના અને વ્રતના પરિણામો નો અભાવ હોય છે તો અહીં શીલ અને વ્રતના અભાવે ત્રણજ આયુષ્યના આસ્રવ કેમ કહ્યા?

સમાધાન:- આ પ્રશ્નમાં વિભિન્ન ટીકાકાર કે વિવેચકો એ જૂદા જૂદા મંતવ્યોને પ્રગટ કરેલા છે

—સૂત્રમાં સર્વેષામ્ પદ છે આ પદથી જૂદા જૂદા આયુષ્યનું ગ્રહણ કરવાનું છે તે વાત નિશ્ચિત છે.

- પ્રસ્તુત પ્રશ્ન મુજબ તેનો અર્થ નારકાદિ ત્રણે ગતિ કરવી કેયારે ચાર ગતિનું ગ્રહણ કરવું તે છે.

- સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ નરકાદિ ત્રણ ગતિનું જ સ્પષ્ટ કથન કરે છે તે વાત નિર્વિવાદ છે

-દિગમ્બર ગ્રન્થોમાં સર્વાર્થ સિદ્ધિ તત્ત્વાર્થવૃત્તિ અદિચાર ગતિનું સૂચન છે. જ્યારે (રાજવાર્તિક)તત્ત્વાર્થવાર્તિકમાં તથા શ્લોક વાર્તિકમાં સર્વ પ્રથમ તો ત્રણ ગતિનો જ અર્થ કર્યો છે [જુઓ તત્ત્વાર્થ વાર્તિક હિનેદસાર પૃ.૭૨૦ લીટી ૧૧ શ્લોક વાર્તિક ખંડ:૬ પૃ.૫૨૦] પણ પછી આગળ દેવાયુ નું ભોગ ભૂમિ ની અપેક્ષાએ ગ્રહણ કરેલ છે

- હારિભદ્રીય ટીકામાં નારકાદિ ત્રણ આયુષ્યની જ વાત છે -સિદ્ધસેનીય ટીકામાં આ પ્રશ્નના અનુસંધાને આગમાનુસાર ચોથા આયુના આગ્રવનો નિર્ણય કરવાનો સૂચવે છે.

તારણ:-

(૧) પ્રશ્ન સત્ય છે યુગલિકો વ્રતરહિત છે અને દેવલોકમાં ઉપજે છે

(૨) સૂત્રકાર જ્યારે પોતે જ ભાષ્ય રચના કરે છે ત્યારે તેની કોઈ ભૂલ હોઈ શકે તેમ માનવું કે વિચારવું સર્વથા અનુચિત છે

(૩) જો સર્વેષામ્ શબ્દથી ચારે ગતિનું ગ્રહણ કરીએ તો-તો ઉપરોક્ત પ્રશ્નનું સમાધાન થઈ જ જશે કે શીલ અને વ્રતના અભાવે દેવ ગતિનું પણ આયુષ્ય બંધાય, માટે યુગલિકો ને શીલ-વ્રતના અભાવે બંધાતા દેવગતિના આયુષ્યમાં કોઈ વિરોધ નથી. વળી આગમમાં ચારે ગતિના આયુનો પાઠ મળે છે

(૪) પરંતુ જો ભાષ્યકૃત વ્યાખ્યાનુસાર જ ચાલીએ તો આગમ પાઠ ઉપરાત કે તેના સિવાય કોઈ અલગ પાઠ કે માન્યતા હોવી જ જોઈએ તે મુજબ નીચેના તર્કો સંભવી શકે

-(ક) ફક્ત ભોગભૂમિના જ મનુષ્યોને આ વાત લાગુ પડે છે પણ સર્વસાધારણ રીતે લાગુન પડતી હોવાથી ત્રણ ગતિના જ આગ્રવનું સૂચન હોય

-(ખ) શીલ અને વ્રત સહિત તો દેવાયુજ બંધાવાનું છે તે નફકી છે કેમ કે સમકિત ની હાજરીમાં જો આયુનો બંધ પડે તો દેવાયુજ હોય તેથી વિપરીત વિચારણા કરતા શીલ અને વ્રતરહિતતા થી નારકાદિ ત્રણ આયુનો આગ્રવ થાય તેમ સમજી લેવું જોઈએ અર્થાત્ ત્રણ ગતિના વિધાનથી ચોથી ગતિમાં શીલ-વ્રત સહિતતાથી દેવપણાનું સૂચન મળે છે તેમ માનવું

-(ગ) જો સૂત્રકારને ચારે ગતિ ઈષ્ટ હોત તો આ સૂત્રની રચના દેવાયુના આગ્રવ માટેના સૂત્ર:૨૦ પછી જ કરી હોત અર્થાત્ આ સૂત્રનો ક્રમ હવે પછીના એક સૂત્ર પછી રાખ્યો હોત પણ તેમ નથી કર્યું માટે સૂત્રકારને ત્રણગતિજ ઈષ્ટ છે દેવાયુનો આગ્રવ ઈષ્ટ નથી તેવું પણ શક્ય છે

-વિદ્વાનો એ આગમાનુસાર યથાયોગ્ય નિર્ણય કરવો

-યુગલિકોને થતો દેવાયુનો આગ્રવ-અપવાદ હોવાથી વિવશ્વા ન કરી હોય તેવું પણ બની શકે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- ઇંગ્બાલેળં મણુસ્સે નેરઙ્ગયાઝયંપિ પકરેઙ્ગ તિરિયાઝયંપિ પકરેઙ્ગ મણુસ્સાઝયંપિ પકરેઙ્ગ દેવાઝયંપિ પકરેઙ્ગ ❀ મગ. શ.૧,૩.૮,સૂ. ૬૩

-સૂત્રપાઠ સંબંધ:- ઇગંતબાલ એટલે શીલ અને વ્રત રહિત એવો

[9] પદ:-

- (૧) શીલરહિત સર્વઆયુ બાંધતા જીવ સર્વદા
દેવાયુબન્ધન હેતુને નિસુણી હણો સવિ આપદા
- (૨) શીલવ્રત વિહોણા જે અલ્પારંભાદિ થાય તે
મોક્ષોપાય નહીં થાતા આયુ બંધનહીં પડે

[10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ શીલ અને વ્રત રહિતતા એ બંનેને નરકાદિ ગતિનો આસ્રવ કહે છે. સૂત્ર તથા ભાષ્ય બંનેને આધારે નરક-તિર્યચ-મનુષ્ય ત્રણ ગતિ જ ઈષ્ટ છે છતાં કદાચ ચારે ગતિના આયુનો આસ્રવ થાય છે તેવો મત સ્વીકારી લઈએ તો પણ નિષ્કર્ષ તારવણીમાં કોઈ મુશ્કેલી પડશે નહીં

આપણો આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ એક જ છે કે જો શીલ અને વ્રત રહિતતા હોય અર્થાત્ શીલ અને વ્રતનો અભાવ હોય તો આયુષ્યનો આસ્રવ થાય એ વાત સુનિશ્ચિત જ છે

જેમને મોક્ષનો ઉપાય કરવો છે એટલે કે કોઈ ગતિનું આયુષ્ય બાંધવું જ નથી તેમના માટે આ સૂત્ર દીવાદાંડી સમાન છે કેમ કે આ સૂત્ર થકી પરોક્ષ સૂચના મળે છે કે શીલ અને વ્રતથી યુક્ત કે વ્રત વડે પરિવ રેલો મનુષ્યજ કોઈપણ પ્રકારના આયુષ્યના આસ્રવ થી મુક્ત બનવા જેટલી ક્ષમતા ધરાવે છે. માટે આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ એટલો જ કે શીલ-વ્રતત્વમ્ એજ જીવનમાં મંત્ર બનાવીને સર્વ ગતિનો રોધ કરવો.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૦

[1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્રની રચના થકી દેવાયુના આસ્રવોને જણાવવાનું કે પ્રયોજન રાખે છે

[2] સૂત્ર: મૂળ:- સરાગસંયમસંયમાસંયમાકામનિર્જરાબાલતપાંસિ દેવસ્ય

[3] સૂત્ર: પૃથક્:- સરાગસંયમ - સંયમાસંયમ - અકામનિર્જરા - બાલતપાંસિ દેવસ્ય

[4] સૂત્રસાર:- સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ, અકામનિર્જરા અને બાલતપ એ દેવના [આયુષ્યના આસ્રવ] છે

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

સરાગસંયમ- રાગ સહિતનો સંયમ

સંયમાસંયમ- દેશવિરતિ, આંશિક સંયમ સ્વીકારવો તે

અકામનિર્જરા-નિર્જરાના હેતુ રહિત થતી નિર્જરા

બાલતપ- મિથ્યાદ્રષ્ટિઓનો જે તપ તે અગ્નિ પ્રવેશ આદિ.

દેવસ્ય- દેવના [આયુનો આસ્રવ થાય]

[6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સ આસ્રવ: શબ્દની અનુવૃત્તિ

(૨) બહારમ્ભરિગ્રહ સૂત્ર. ૬:૧૬ આયુષ: ની અનુવૃત્તિ

□ [7] અભિનવટીકા: - કર્મની આઠ પ્રકૃતિમાં એક પ્રકૃતિ આયુષ્ય કર્મની છે જેની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિ કહેવામાં આવેલી છે. નારક તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવાયુ. પ્રસ્તુત સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ અહીં દેવોના આયુનો આગ્રવ કઈ રીતે તે વાતને જણાવે છે

✿ સરાગસંયમ:- પંચમહાવ્રત રૂપ સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી કષાયના કંઈક અંશો બાકી રહેલા હોય તેને સરાગસંયમ કહેવાય છે

☆ સંજવલ લોભાદિ કષાયો તે રાગ છે, રાગથી સહિત તે સરાગ અને સંયમ એટલે પ્રાણિતિપાત આદિ પાપોથી નિવૃત્તિ. આવો રાગ સહિતનો સંયમ તે સરાગસંયમ.

☆ સંયમ છતાં તેમાં રાગ-દ્વેષની પરિણતિ થઈ જાય તેથી તે પ્રમાદ સહિત હોવાથી આગ્રવ બને છે

☆ સંસારના કારણોના વિનાશ કરવામાં તત્પર હોવા છતાં હજી જેની સંપૂર્ણ અભિલાષા નષ્ટ થઈ નથી એવા શ્રમણો સરાગ કહેવાય છે આવા સરાગીના સંયમને સરાગ સંયમ કહે છે અથવા તો હજી વીતરાગ સંયમ ગુણઠાણે પહોંચ્યા નથી માટે સરાગસંયમ છે

☆ સંયમ, વિરતિ નિયમ અને વ્રત એ બધાં પર્યાયવાચી શબ્દો છે.

- વ્રતતી વ્યાખ્યા અ. ૭-સૂ. ૧- હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહમપરિગ્રહેષ્યો વિરતિ વ્રતમ્ મુજબ હિંસા જૂઠ ચોરી અબ્રહ્મ પરિગ્રહથી અટકવું તેને વ્રત કહેલ છે અર્થાત્ આ વ્રત એ જ સંયમ છે સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વકની વિરતિ તે પણ સંયમ છે

- સંયમનં સંયમ: સમ્પૂર્વાત્ યમે: ભાવસાધનમ્ (ઇતિ) સંયમ

- રાગ: - સંજવલન કષાયના સહવર્તીપણાને રાગ કહે છે

- આ રાગ સહિતનો સંયમ તે સરાગ સંયમ કહેવાય છે

☆ સંયમ: વિષયકષાયોરુપમ:

વિરતિ: સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વિકાપ્રાણાતિપાતાદિનિવૃત્તિ:

નિયમ - સંયમ, વિરતિ વ્રત ઇતિ અનર્થાન્તરમ્-એકાર્થક શબ્દા:

સરાગ: સહ રાગેણ (અર્થત: સંજ્વલનકષાય:) સંયમ:

આવો રાગ સહિત સંયમ તે સરાગ સંયમ

✿ સંયમાસંયમ:- દેશ વિરતિ ધર્મ તે સંયમાસંયમ

☆ જેમાં આંશિક સંયમ હોય અને આંશિક અસંયમ હોય તે

☆ હિંસા, જૂઠ, ચોરી અબ્રહ્મ તથા પરિગ્રહ થકી અલ્પાંશે વિરતિ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તેને સંયમાસંયમ કહે છે. કેમ કે તેમાં ક્રિયિત્ વિરતિ છે અને ક્રિયિત્ અવિરતિ પણ છે.

☆ શ્રાવકના વ્રતોને સંયમાસંયમ કહે છે

☆ આ સંયમાસંયમ માં ગ્રહણ કરાયેલા વ્રતને અણુવ્રત કહે છે કેમ કે સાધુના મહાવ્રત હોય તે અપેક્ષાએ આ અણુ છે માટે અધ્યાય: ૭ સૂત્ર: ૨ દેશસર્વતોડુમહતી મુજબ દેશ થી ગ્રહણ થવાને લીધે તેને અણુવ્રત કહ્યા અને આ અણુવ્રત ગ્રહણ તે સંયમાસંયમ

☆ સંયમાસંયમ-દેશવિરતિ-અણુવ્રત-સ્થૂલ વ્રત આદિ એકાર્થક શબ્દો છે

❖ **અકામનિર્જરા:**-જેમાં નિર્જરા કરવી તે હેતુ ન હોય પણ આપમેળે જ કર્મનો ક્ષય થાય તે અકામ નિર્જરા

☆ પોતાની ઈચ્છા વિના, પરતંત્રતાથી કે બીજાના આગ્રહથી જે પાપથી અટકવું તે અકામ નિર્જરા

☆ કામ એટલે ઈચ્છા અને નિર્જરા એટલે કર્મનો ક્ષય. જો સ્વ ઈચ્છા પૂર્વક કર્મોનો નાશ થાય તો તે સકામ નિર્જરા કહેવાય અને ઈચ્છા વિના કર્મોનો નાશ થાય તો તે અકામ નિર્જરા કહેવાય

☆ પરાધીન પણે અગર અનુસરણ ખાતર જે અહિતકર પ્રવૃત્તિ નો કે આહાર આદિનો ત્યાગ થવો તે અકામ નિર્જરા કહેવાય છે

☆ ભૂખ, તરસ, ભૂમિશય્યા, મળ ધારણા, સંતાપ, પરિતાપ, ઠંડી, ગરમી વગેરે જેલના કદી કે ગ્રાહકના લોભમાં પડેલ દુકાનદાર ની જેમ કે સાધન-સગવડ અભાવે સહેવા વગેરેને અકામ નિર્જરા કહેલી છે.

☆ પરાધીનતાનુરોધાચ્ચાકુશલનિવૃત્તિરાહાદિ નિરોધસ્વ-અકામ નિર્જરા ।

☆ અપેક્ષાપૂર્વાકારિતા યત્રાનુષ્ઠાને સાઠકામનિર્જરા, અબુદ્ધિપૂર્વાઈત્યર્થઃ ।

☆ ઈચ્છા વિના અથવા વ્રત ધારણ કર્યા વિના જ પરાધીનતા આદિને વશ ભોગ કે ઉપભોગ રૂપ વિષય ના છૂટી જવા છતાં સંકલેશ પરિણામો ન થવા અર્થાત્ સમપરિણામથી કષ્ટોને સહન કરવાતેને અકામ નિર્જરા કહી છે

❖ **બાલતપ-મિથ્યાત્વના કારણ અને મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગ ન થનાર કાયકલેશ આદિ પ્રતોનું ધારણ કરવું તે બાળતપ છે**

☆ મિથ્યાદ્રષ્ટિ તાપસ, સંન્યાસી પાશુપાત, પરિવ્રાજક, એકદંડી, ત્રિદણ્ડી વગેરેના અસમ્યક્ તપને બાળતપ જ કહેવાય છે

☆ વિવેક વિના જે અગ્નિ પ્રવેશ, જળપ્રવેશ, પર્વત પ્રપાત, વિષભક્ષણ, અનશન આદિ દેહદમનને બાળતપ કહે છે

બાલો મૂઢો ઇતિ અનર્થાન્તરમ્ । તસ્યતપોબાલતપઃ

☆ મિથ્યાદ્રષ્ટિઓનો સમ્યક્ જ્ઞાન વિહિન તપ તે બાળતપ છે

☆ બાળ એટલે સત્વાવબોધથી પરાડ્મુખ અથવા વિપરીત ચિત્તવાળો પણ કહેવાય છે તેઓની અતત્વમાં તત્વાભિનિ વેશ પ્રવૃત્તિ પૂર્વક જે તપ થાય તેને બાળતપ કહે છે.

☆ બાળ એટલે સન્માર્ગ પ્રતિપાદન અથવા સકલ કર્મક્ષય માં અસમર્થ આવા બાળ અર્થાત્ મૂઢનું ધર્મને માટે અગ્નિમાં કૂદી પડવું ધર્મબુદ્ધિએ પર્વત, ગિરિશિખર આદિ ઉપરથી જે પડવું, ધર્મને માટે નદીમાં ડૂબી જવું આદિ અનેક પ્રકારે જે પ્રવૃત્તિ તે બાળતપ છે

❖ **દેવસ્યા:**- દેવ નરકાદિ ચાર ગતિમાંની એક ગતિતે દેવગતિ, આ દેવગતિને પામેલો જીવ તે દેવ કહેવાય

—અહીં આયુષઃ અને આસ્રવઃ શબ્દની અનુવૃત્તિ સમજી લેવી

—તેથી દેવસ્ય આયુષઃઆસ્રવઃ ભવતિ એવું વાક્ય થશે અર્થાત્ દેવના આયુનો આસ્રવ થાય છે

❖ **વિશેષ:**- દેવગતિનો આસ્રવ-સૂત્રોકત તથા વૃત્યોકત રીતે:-

- રાગયુક્ત સંયમ વ્રતના પાલનથી
 - દેશવિરતિ ધર્મ રૂપ શ્રાવક ધર્મના પાલનથી
 - નિર્જરાની બુધ્ધિ રહિત પણે કર્મનો ક્ષય કરવાથી
 - મિથ્યાદ્રષ્ટિ નો બાળતપ કરવાથી
 - કલ્યાણ મિત્રનો સંપર્ક રાખવાથી વંકચૂલ માફક
 - જિનવાણી રૂપ ધર્મના શ્રવણથી
 - દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપ ચતુર્વિધ ધર્મથી
 - શુભ લેશ્યાના પરિણામો થી
 - અવિરતિ સમ્યગ્દર્શન ના પ્રભાવથી
 - સુપાત્રે અન્ન, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિના દાનથી
 - ધર્મ પરત્વેના અવિહળ રાગથી
 - જિનાલય, ઉપાશ્રય આદિ આયતન સેવાથી
 - મરણકાળે ધર્મ ધ્યાન રૂપ પરિણતિ થી
- આ અને આવા પ્રકારે સરાગ સંયમાદિ કારણોથી દેવાયુનો આસ્રવ થાય છે

❖ ગ્રન્થાન્તર થી દેવાયુનો આસ્રવ:-

-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૬૨

ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાન વર્તિનોઽકામનિર્જરા:

જીવા બધ્નન્તિ દેવાયુસ્તથા બાલતપસ્વિન:

-ચોથા કે એથી ઉપરના ગુણ સ્થાને વત્તર્તા

- અકામ નિર્જરાવાળા અને -બાળતપસ્વી ઓ

આ ત્રણ પ્રકારના જીવો દેવાયુષને બાંધે છે. અર્થાત્ દેવને યોગ્ય આયુષનો આસ્રવ કરનારા હોઈ શકે છે.

-કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા ૫૯ પૂર્વાર્ધ

અવિરયમાઈ સુરાતં બાલતવોઽકામનિજ્જરો જયઈ

-અવિરતિ આદિ-સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય તથા તિર્યચ, દેશ વિરતિ ધર અર્થાત્ શ્રાવક - તિર્યચ અને સરાગી સંયમી

-બાળતપ-અજ્ઞાન પણે કાય ફલેશાદિ તપ કરતો મિથ્યાદ્રષ્ટિ

-અકામ નિર્જરા-કર્મની નિર્જરાનો ભાવ ન હોય છતાં કર્મક્ષય પામે તો

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- ચઙ્ઙિ ઠાણેહિં જીવા મણુસાન્તાતે કમ્મં પગરેતિ તં જહા-સરાગસંજમેણં સંજમાસંજમેણં બાલતવો કમ્મેણં અકામનિજ્જરા **❖ સ્થા. -સ્થા. ૪, ૩. ૪, સુ. ૩૭૩/૪**

-વેમાણિયાવિ...જહ સમ્મદિઠ પત્તતસરવેજ્જાવાસાઝયકમ્મ ભૂમિગ ગમ્ભવક્કંતિય મણુસેહિંમે ડવજ્જંતિ કિં સજત સમ્મદિઠ્ઠિ હિતો અસંજ્જય સમ્મદિહિંઠીપ જ્જતેહિંતો સંજયાસંજવ સમ્મદિઠ્ઠીપજ્જત સંખેજાહિંતો ડવજ્જંતિ ।

ગોયમા તીહિતો વિ ઉવવજ્જતિ એવં જાવ અચ્ચુગોકપ્પો ❀ પ્રજ્ઞા. પ. ૬-સૂ.

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

- (૧) પ્રત (સંયમ) સૂત્ર. ૭:૧ હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહ્મપરિપ્રહેષ્યો વિરતિર્વ્રતમ્
- (૨) અણુ મહા- અ.૭-સૂ.૨ દેશસર્વતોઽણુમહનો
- (૩) પ્રકૃતિ-અ.૮-સૂ.૫ આદ્યોજ્ઞાન....આયુ...ન્તરાયા:
- (૪) પ્રકૃતિ - અ.૮-સૂ.૧૧ નારકતૈર્યગ્યોનમાનુષદૈવાનિ

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧) સ્વરૂપ - કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૨૩
- (૨) સ્વરૂપ - દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક ૧૫૮-૧૫૯
- (૩) કારણ - દ્રવ્યલોક પ્રકાશ સર્ગ:૧૦ શ્લોક -૨૬૨
- (૪) કારણ - કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૯ પૂર્વાર્ધ

□ [૯] પદ:-

- (૧) સરાગ સંયમ દેશવિરતિ અકામ નિર્જરા ભાવના
બાલતપસી કષ્ટ કરતાં આયુ બાંધે દેવના
- (૨) સંયમ તપ બંનેય મુખ્ય કારણ મોક્ષનાં
હોય સરાગતા તેમાં તો તો દેવગતિ તિહાં

□ [૧૦] નિષ્કર્ષ:- દેવગતિના આયુના આગ્રવને જણાવતા આ સૂત્રમાં જે-જે

કારણો કહ્યા તે સાવધાની થી વિચારતા આપણને સુંદર નિષ્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. જો જીવ સમ્યક દ્રષ્ટિ હોય, મોક્ષની ઇચ્છા રાખતો હોય તો તેને આ નિષ્કર્ષ ખૂબજ ગમશે જો દેવલોકના સુખો જ જોઈતા હોય તો તો સૂત્રકાર મહર્ષિએ પોતે ઉપરોક્ત ચાર કારણ જણાવેલા જ છે

આપણે એવા ઉર્ધ્વલોકની અપેક્ષાથી અહીં નિષ્કર્ષ તારવ્યો છે કે જેનાથી ઉર્ધ્વકોઈ લોક હોયજ નહીં. તો અહીં જે ચાર કારણો કહ્યા છે તેચારે થી વિપરીત વિચારણા કરવી પડશે -બાળતપ ને બદલે એવો સમ્યક્તપ કરવો કે જે સમ્યકદર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર ને પ્રગટ કરનારા થાય

-અકામ નિર્જરા ને બદલે સકામ નિર્જરા કરવી કે જે નિર્જરા કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરાવનારી થાય

-સંયમા સંયમ દેશવિરતિ- ને બદલે સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવી જેથી સર્વથા વિરત થયેલો જીવ પ્રવૃત્ત ન થાય

-સરાગ સંયમ માં પણ સંજ્વલન કષાય રૂપ રાગ પડેલો છે તેને સ્થાને વીતરાગ-સંયમ અર્થાત્ ૧૩મું સયોગી કેવળી ગુણ સ્થાનક પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જેથી સરાગ માંથી રાગ રહિત સંયમ ને પામી શકાય

અર્થાત્ દેવગતિના આયુનો આગ્રવ એ પણ કર્માગ્રવ જ છે આપણે આગ્રવને સર્વથા હેય માનીને મોક્ષને પામવો જે, આગ્રવ જ અટકાવવો હોય તો ઉપરોક્ત ચારે કારણોને નિવારવા સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૧

- ❑ [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ અશુભ નામકર્મ ના આસ્રવોને જણાવે છે.
- ❑ [2] સૂત્ર:મૂળ:- યોગવક્રતા વિસંવાદનં ચાશુભસ્ય નામ્ન:
- ❑ [3] સૂત્ર:પૃથક્:-યોગ - વક્રતા - વિસંવાદનં - ચ અશુભસ્યનામ્ન:
- ❑ [4] સૂત્રસાર:-[મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે]યોગોની વક્રતા [અર્થાત્ કુટીલ પ્રવૃત્તિ] અને વિસંવાદન [અન્યથા પ્રરૂપણ એ] અશુભ નામકર્મના [આસ્રવ] છે

❑ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

યોગવક્રતા-મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેની કુટીલ પ્રવૃત્તિ

વિસંવાદન-અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી ચ -સમુચ્ચય

અશુભસ્યનામ્ન: અશુભ નામકર્મનો [આસ્રવ]

❑ [6] અનુવૃત્તિ:-સ આસ્રવ: સૂત્ર-૬:૨ થી આસ્રવશબ્દની અનુવૃત્તિ અહીં ચાલે છે

[7] અભિનવટીકા:-તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આઠમા અધ્યાયમાં સૂત્રકાર મહર્ષિ એ કર્મની આઠપ્રકૃતિ જણાવી છે તેમાં નામકર્મ નામે એક પ્રકૃતિ છે. આ કર્મના [ઉત્તર પ્રકૃતિ] પેટા ભેદ ૪૨, ૮૩, ૧૦૩, ૬૮ એમ ચાર પ્રકારે કર્મગ્રન્થકારે જણાવેલા છે પરંતુ અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ નામકર્મના અશુભ અને શુભ એવા બે ભેદોને જ જણાવે છે

આ કર્મ દરેક પ્રાણીના ગતિ-જાતિ આદિ પર્યાય ના અનુભવ ને બતાવનાર છે તે એક ચિતારા જેવું છે જેમ કોઈ ચિતારો દરેક ચિત્રને જૂદા જૂદા ચિતરે છે તેમ આ નામ કર્મ પણ પ્રાણીને જૂદાજૂદા પ્રકારે બનાવે છે.

આ જૂદા જૂદા પ્રકારમાં અશુભ નામકર્મ નો કઈરીતે આસ્રવ થાય છે તે આ સૂત્ર થકી જાણવા મળે છે

❖ યોગવક્રતા-અહીં બે શબ્દ છે. (૧)યોગ અને (૨) વક્રતા

☆ યોગ-પૂર્વે આ શબ્દ સૂત્ર ૬:૧માં કહેવાઈ ગયો છે તે મુજબ - “વીર્યાન્તરાય ના ક્ષયોપશમથી અથવા ક્ષયથી તથા પુદ્ગલો ના આલંબનથી થતો આત્મપ્રદેશનો પરિસ્પંદ-કંપન વ્યાપાર તે યોગ

- આલંબનથી થી આ યોગ ના ત્રણે ભેદો પડે છે

(૧)કાયયોગ (૨)વચન યોગ(૩)મનોયોગ

-શકિતરૂપ આત્મન: કરણવિશેષ: કાયવાહ્મનોલ્ક્ષણ:

☆ વક્રતા-વક્રતા એટલે કુટિલતા

- કૌટિલ્ય પ્રવૃત્તિ: , કુટિલ પ્રવૃત્તિ

☆ યોગ વક્રતા-મન, વચન, કાયાની કુટિલ પ્રવૃત્તિતે યોગ વક્રતા

-યોગવક્રતાઽનાર્જવપ્રણિધાનં માયાચિતં યોગવિપર્યાસ ઇતિ અનર્થાન્તરમ્ ।

-યોગવક્રતા એટલે કાયા-વચન-મનનો માયા વ્યવહાર

-મનથી કંઈક ચિંતવવું, વચનથી કંઈક બોલવું અને કાયાથી કંઈક જૂદું કરવા રૂપ મન, વચન, કાયાની કુટિલતા તે યોગ વક્તા

(૧)કાયયોગ વક્તા:- કાયાના રૂપાંતરો કરીને અન્યને ઠગવા તે

☆ શરીર ની મોં મરડવા વગેરે કુચેષ્ટા કરવી, વિદુષક સ્ત્રી વગેરેના વેશ લેવા એ થકી લોકોને છેતરવા તે કાય વક્તા

☆ કુબ્જ, વામન, વિકલાંગ, બાડો, રોગગ્રસ્ત, વિદુષક, સ્ત્રી, પુરુષ, નોકર, રુદ્ર રાજર્ષિ વિશેષ અવતારી ગણાતા પુરુષો આદિ સર્વેના રૂપ કરીને તેવા માયા વ્યવહાર થકી લોકોને ઠગવાતે

(૨)વાગ્યોગ વક્તા:- જુદું બોલવું વગેરે થકી લોકોને છેતરવાતે

☆ લોકને ખોટું-ખરૂં સમજાવી લડાવી મારવા તે વચન વક્તા

☆ વિવિધ દેશ-પ્રદેશ ની ભાષા બોલવા દ્વારા લોકોને છેતરવા. જેમ કે હિન્દી પ્રદેશમાં હિન્દી બોલીને પોતે હિન્દી ભાષાનો દેખાવ કરે અથવા મારવાડમાં મારવાડી બોલી પોતે મારવાડી હોવાનો દેખાવ કરે અને એ રીતે હું આ દેશનો જ છું એવો ભાસ ઉભો કરી લોકોને છેતરે

(૩)મનોયોગ વક્તા:- મનમાં બીજું જ હોવા છતાં લોક પૂજા, સત્કાર, સન્માન, વગેરેની ખાતર બાહ્ય કાયાની અને વચનની પ્રવૃત્તિ જૂદી જ કરવી

☆ મનમાં કોઈક વાત સંધરી રાખી, વચનથી જૂદા શબ્દ બોલે, કાયા થકી વળી કંઈક અન્ય ચેષ્ટા જ કરે અને એ રીતે બીજાને છેતરીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો તે મનો વક્તા

આ પ્રમાણે જે યોગ વક્તા કહી તે પોતાના વિષયમાં જ હોય છે

❖ વિસંવાદન:- પૂર્વે સ્વીકારેલ હકીકતમાં કાલાન્તરે ફેરફાર કરવો અર્થાત્ કરેલ પ્રરૂપણાથી અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી તે વિસંવાદ

☆ અન્યથા પ્રવૃત્તિ કરાવવી અગર બે સ્નેહીઓ વચ્ચે ભેદ પડાવવો

☆ હકીકતને ઉલટ, સુલટ રીતે રજૂ કરવી, બીજાની સરળતા નો દુરપયોગ કરવો, એકબીજાને લડાવી મારવા

☆ કલ્યાણકારી માર્ગ ઉપર ચાલનારાને તેમજ નિંદા કરી ખરાબ માર્ગ ચાલવા સમજાવવું, વ્યસનાદિમાં પાડવા કે સમ્યગ્ દર્શનાદિની પ્રવૃત્તિ કરનારને મિથ્યાત્વ માં લઈ જવા વગેરે વિસંવાદ

આ પ્રમાણે વિસંવાદન બીજાના વિષયમાં જ હોય છે.

❖ પ્રશ્ન:- યોગ વક્તા અને વિસંવાદન વચ્ચે મુખ્ય ભેદ કયો છે?

સમાધાન:- જો કે સામાન્યથી વચન યોગવક્તા અને વિસંવાદન બંનેનો અર્થ સમાન જણાય છે પણ સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી બંનેના અર્થમાં ભેદ છે

☆ કેવળ સ્વને [પોતાને] આશ્રીને મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ જૂદી પડતી હોય ત્યારે યોગ વક્તા કહેવાય છે અને

-બીજાના વિષયમાં પણ તેમ થાય ત્યારે વિસંવાદન કહેવાય

☆ અર્થાત્ કેવળ પોતાની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ તે વચનયોગ વક્તા

-અને પોતાની યોગ વક્તાને કારણે અન્યની પણ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય તે વિસંવાદન

☆ જેમ કે ભય આદિના કારણે ખોટું બોલે તો તે વચનયોગ વક્તા

—અને એકને કંઈ કહે અને બીજાને કંઈ કહે તે રીતે એકબીજાને લડાવી મારે તો તે વિસંવાદન છે.

—તથા નીતિથી વર્તનારને પણ આહું અવળું સમજાવીને અનીતિ કરાવવી વગેરે વિસંવાદન છે.

☆ આ રીતે વચન યોગ વક્તા સ્વ વિષયક છે. જ્યારે વિસંવાદન એ પર વિષયક પ્રવૃત્તિ છે

♣ ચ-[વિશેષ] ચ શબ્દોનુક્તવિષયસમુચ્ચયાર્થઃ

— ચ અવ્યયથી સૂત્રકાર નહીં કહેવાયેલા અશુભ નામ કર્મ વિશેષ-આસ્રવોનો સમુચ્ચય કરવાનું જણાવે છે

— અશુભ નામકર્મના ઉક્ત યોગ વક્તા તથા વિસંવાદન સહ બીજા પણ અનેક આસ્રવો વૃત્તિમાં કહ્યા જેમ કે

—મિથ્યાદર્શન, પૈશુન્ય, અસ્થિર ચિત્ત

—ખોટા તોલ માપ રાખવા કે ખોટા તોલમાપ કરવા

—અસલી વસ્તુમાં નકલી વસ્તુનું મિશ્રણ કરવું

—પરનિંદા, આત્મપ્રશંસા, ચાડીયાપણું

—પરદ્રવ્ય હરણ, મહાઆરંભ, મહાપરિગ્રહ

—કઠોર વચન, અસભ્ય વચન, વ્યર્થ બકવાદ

—વશીકરણ પ્રયોગ, સૌભાગ્યોપધાત

—ખોટી સાક્ષી, હિંસાદી માટે જૂઠું બોલવું

—વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, ફેરવી નાખવા

—અંગોપાંગ છેદવા, યંત્રો-પાંજરા વગેરે કરવા

—બીજાને હેરાન કરવાની તીવ્રવૃત્તિ

—ઉજજવળ વેશે રૂપ વગેરે નો મદ કરવો

—ચૈત્યાદિના નામે પોતાના માટે ગંધ-માળા-ઘુપાદિ લેવા

—આચાર્યાદિકની વીંબના કરવી મશ્કરી કરવી

—ઈટો પકાવવી, અગ્નિ પ્રયોગ કરવો, નીભાળા સળગાવવા

—પ્રતીમા, મંદિર, બગીચા, ઉપાશ્રયાદિનો વિનાશ કરવો

♣ ગ્રન્થાન્તર થી અશુભ નામકર્મના આસ્રવો

—લોકપ્રકાશ-સર્ગઃ ૧૦-શ્લોક-૨ ૬૪-પૂર્વાર્ધ

અગૌરવસ્વ સરલઃ શુભં નામાન્યથાશુભમ્

અર્થાત્ મોટાઈ વાળો અને અસરળ [માયાવી] અશુભ નાકર્મ બાંધે છે

—કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-પ૯ ઉત્તરાર્ધ

સરલો અગારવિલ્લો સુહનામં અનન્હા અસુહં

—અસરળ અર્થાત્ માયાવી મન-વચન-કાયાનો કપટયુક્ત વહેવાર થી યુક્ત

-અગૌરવ અર્થાત્ ઋદ્ધિ રસ અને સાતા ગૌરવ થી છહેલો, મદવાળો આ બંને પ્રકાર ના જીવો અશુભ નામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે.

☆ સુચના :- અશુભસ્ય નામ્નો નરકગન્યાદેશ્વતુસ્ત્રિંશદ્ભેદસ્ય કર્મણ આસ્રવો ભવતિ- જુઓ પરિશિષ્ટ સૂત્ર: ૨૨ના અંતે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમસંદર્ભ:- ગોયમા ! કાય અણુજ્જયયાએ, ભાવ અણુજ્જયયાએ, ભાસઅણુજ્જયયાએ વિસંવાયણા જોગેણં અસુભનામ કમ્મા જાવ પયોગબન્ધે ❀ મગ. શ.૮,૩.૧, સૂ.૩૫૧-૧૨

☆ તત્વાર્થ સંદર્ભ:-

(૧) યોગ-કાયવાહ્મન: કર્મયોગ: ૬:૧

(૨) નામકર્મ ગતિજાતિ શરીરાદ્ગોપાદ્ગ્નિર્માણબન્ધનસહ્યાત્ સંસ્થાનસંહનનસ્પર્શરસગન્ધ વર્ણાનુપૂર્વ્યગુરુલઘૂપપઘાતપરાઘાત તપોદ્યોતોચ્છ્વાસવિહાયોગતય: પ્રત્યેક શરીરત્રસસુભગસુસ્વર શુભ સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત સ્થિરાદેય યશાંસિસેતરાણિતીર્થકૃત્વં ચ ૮:૧૨

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) સ્વરૂપ-કર્મગ્રન્થ પેહેલો ગાથા-૨૩

(૨) સ્વરૂપ દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૧૬૫, ૧૬૬

(૩) કારણ દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૬૪

(૪) કારણ -કર્મગ્રન્થ પેહેલો ગાથા-૫૮ ઉત્તરાર્ધ

□ [9] પદ્ય:- સૂત્ર: ૨૧-૨૨નું સંયુક્ત પદ્ય

(૧) વક્તા ધરે યોગની વળી વિસંવાદો ધારતા

નામકર્મ અશુભ બાંધે વિપરીતે શુભ બાંધતા

(૨) યોગની વક્તા એ ને વિસંવાદે અશુભ જે

નામ કર્મજ બંધાય ઉલટું શુભતેમ એ

□ [10] નિષ્કર્ષ:- સૂત્રમાં અશુભ નામ કર્મગ્નવને જાણાવેલ છે તેના નિષ્કર્ષ સ્વરૂપે એટલું અવશ્ય વિચારી શકાય કે જો હલકી ગતિ હલકી જાતિ, સંપૂર્ણ શરીર કે અંગોપાંગ, વિચિત્ર નિર્માણ નામકર્મ, છેલ્લા સંઘયણ કે સંસ્થાન, અશુભ વર્ણાદિ બીકણપણું આદિ ન જોઈતા હોયતો આ અશુભ નામ કર્મ થકી દૂર રહેવું જોઈએ. અર્થાત્ કાળો કુબળો ગધેડા જેવો અવાજ વાળો દીઠો ન ગમે તેવો-ગંધાતો ગોબરો આવા આવા વિશેષણો જીવને સાંભળવા ગમતા નથી પણ જીવ તેના કારણોને દૂર કરતો નથી આ સૂત્ર થકી આવા અશુભ નામકર્મ થી નીવર્તવાનો ઉપાય જડી જાય છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૨

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ શુભ નામકર્મ ના આસ્રવને જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- *વિપરીતં શુભસ્ય
- [3] સૂત્ર:પૃથક:-વિપરીતં - શુભસ્ય (સ્પષ્ટ જ છે)
- [4] સૂત્રસાર:- [અશુભ નામ કર્મોના આસ્રવોથી] વિપરીત શુભ [નામકર્મ]ના [આસ્રવો] છે [અર્થાત્-મન-વચન, કાયાના યોગોની સરળતા તથા યથાયોગ્ય પ્રરૂપણા એ શુભનામકર્મના આસ્રવો છે]

[5] શબ્દજ્ઞાન:-

વિપરીતં-અશુભ નામકર્મના આસ્રવો થી ઉલટું

શુભસ્ય-શુભનામકર્મનો [આસ્રવ] છે

[6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ ની આસ્રવ:

(૨) યોગવક્રતા વિસંવાદનં ચ. સૂત્ર. ૬:૨૧ની અશુભનામ્: ની અનુવૃત્તિ

[7] અભિનવટીકા:- સૂત્રોક્ત રીતે તો ફક્ત એકજ લીટીમાં આખી અભિનવટીકા સમાવિષ્ટ થઈ શકશે

☆ અશુભ નામ કર્મથી ઉલટું તે શુભ નામકર્મના આસ્રવો છે

☆ ઉલટા-વિપરીત એટલે ક્યા?

-યોગસરલતા અને સંવાદન તેના થી શુભનામ કર્મઆસ્રવ થાય છે

☆ યોગ સરલતા એટલે શું?

યોગ સરળતા એટલે:-

-૧ મન-વચન, કાયાની સરળતા તે યોગ સરળતા

-૨ મન-વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિની એકરૂપતા તે યોગ સરળતા

-૩ જે મનમાં હોય તે જ વચનમાં હોય અને તેજ કાયાની પ્રવૃત્તિમાં પણ જણાતુ હોય તો તેને યોગ સરલતા કહેવાય છે

-૪ મન-વચન, કાયાનો સદાચારમાં ઉપયોગ તે યોગ સરળતા

-૫ મન-વચન, કાયા થી લોકોને ન છેતરવા રૂપ સદ્વ્યવહાર ની સ્થાપના અને જેવો પોતે હોય તેવું જ બોલવા થકી અને તેવી જ ચેષ્ટા-પ્રવૃત્તિ થકી મૂઢુ અને ઋજુ વ્યવહાર કરે તે યોગ સરળતા

❖ સંવાદન:- અથવા અવિસંવાદ. અન્યથા પ્રવૃત્તિ ન કરવી તે સંવાદન

☆ બે વચ્ચે ભેદ હોય તો પણ તે દૂર કરી એકતા કરાવવી

☆ આડે રસ્તે જનારને સીધે કે સવળે રસ્તે ચઢાવવો

* દિગમ્બર પરંપરામાં તદ્ વિપરીતં શુભસ્ય એ પ્રમાણે સૂત્ર છે

☆ પૂર્વે સ્વીકારેલ હકીકતમાં કાલાન્તરે પણ ફેરફાર ન કરવો અર્થાત્ કરેલ પ્રરૂપણથી અન્યથા પ્રરૂપણા ન કરવી

☆ હકીકત જેમ હોય તે સ્વરૂપે જ રજૂ કરવી, એકબીજાની વચ્ચે સુલેહ કરાવવી

☆ કલ્યાણકારી માર્ગે ન ચાલતો હોય તેને પણ કલ્યાણકારી માર્ગે ચઢાવવો અને માર્ગમાં હોય તેને સ્થિર કરવો

☆ મિથ્યાત્વમાં પડેલા જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રતિ સ્થાપન કરવો

આ પ્રમાણે સ્વધિયમાં યોગસરળતા અને પર વિષયોમાં સંવાદન કહેલું છે અને તે જ શુભ નામકર્મ નો આસ્રવ છે

❖ વિશેષ:- શુભ નામ કર્મના ઉક્ત બે આસ્રવો સાથે સંકડાયેલ અન્યાસ્રવો

- ધાર્મિક પુરુષના દર્શનથી આનંદ થવો

- સંસાર અને સંસારના કાર્યોથી ભય લાગવો

- ધર્મ કાર્યને વિશે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો

- સદ્ભાવથી વસ્તુનું અર્પણ કરવું

- ધર્મત્મા પાસે આદર પૂર્વક જવું

- પૈશુન્ય, ચાડી યુગલી આદિ સ્વભાવનો અભાવ

- પરપ્રશંસા, આત્મનિન્દા, સ્થિરચિત્ત

- સત્ય વચન, મિષ્ટ ભાષણ, મિત ભાષણ

- અલ્પ આરંભ-સમારંભ, અલ્પ પરિગ્રહ

- રૂપ, કુળ, બળ, બુદ્ધિ આદિએકેનો મદ નહોવો

- બીજાને કૃતુહલાદિ ઉત્પન્ન ન કરાવવા

- બીજાની વિડંબણા કે મશ્કરી ન કરવી

- જિનાલય, જિનપ્રતિમાજી આદિ નિર્માણ તથા રક્ષણ

- ઉપાશ્રય, પૌષ્ઠશાળાદિ નું નિર્માણ તથા રક્ષણ

- ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિ કષાયની અલ્પતા

- સમ્યક્દર્શન- દ્રષ્ટિ કે શ્રદ્ધા

- યોગ્ય તોલ માપ રાખવાથી તેમજ લોકોને છેતરવા નહીં

- અસલી નકલી વસ્તુની મિલાવટો ન કરવી

- વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં ફેરફાર ન કરવા

- આચાર્યાદિકની સેવા, વૈયાવચ્ચાદિ કરવા

- પરદ્રવ્ય રક્ષણ, અહિંસાદિભાવ, જીવદયા પાલન કરવું

- કયાંય વશીકરણ પ્રયોગ કે સૌભાગ્યોપઘાત આદિન કરવા

આ અને આવા સત્કાર્યો થકી શુભનામનો આસ્રવ થાય છે તેમ વૃત્તિમાં જણવેલ છે.

❖ શુભ નામકર્માન્નવ- ગ્રન્થાન્તર થી

લોકપ્રકાશ સર્ગ-૧૦ શ્લોક-૨૬૪

(૧) સરળ પ્રકૃતિનો જીવ શુભનામ કર્માન્નવ કરે છે

(૨) મોટાઈ વિનાનો -ગારવ રહિત જીવ શુભ નામ કર્માન્નવ કરે છે

કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૯ ઉત્તરાર્ધ

(૧) માયા કપટ રહિત મન, વચન, અને કાયાના વ્યાપાર વાળો તથા

(૨) રસ-શ્રદ્ધિ સાતા ગારવ રહિત જીવ શુભ નામ કર્માન્નવ કરે છે

❖ શુભનામ કર્મ વિશે સુચના:- શુભસ્ય નામકર્મણા મનુષ્યગત્યાદે: સપ્તત્રિંશત્

ઉદયસ્યાસ્રવા ભવન્તિ- જુઓ સૂત્રાન્તે આપેલ પરિશિષ્ટ

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- ગોયમા! કાય ઉજ્જુયયાણ ભાવઉજ્જુયયાણ ભાસુજ્જુયયાણ અવિસંવાદણ જોગેણ સુખનામ કમ્માસરીર જાય પયોગ બન્ધે ❖ મગ. શ.૮,૩.૧, સુ. ૩૫૨-૨૧

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

નામકર્મ-ગતિજાતિશરીરાદ્ગોપાદ્ગુણિર્માણબન્ધનસદ્ઘાત સંસ્થાનસંહનન સ્પર્શરસગન્ધવર્ણાનુપૂર્વ્યગુરુ લઘૂપઘાત પરાઘાત તપોઘોતોચ્છ્વાસ વિહાયોગતયઃ પ્રત્યેકશરીર ત્રસસુખગસુસ્વર શુભ સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત સ્થિરાદેયયશાંસિ સેતરાણિ તીર્થકૃત્વં ચ સૂત્ર ૮:૨૨

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) સ્વરૂપ-કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૨૩

(૨) સ્વરૂપ- દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૧૬૫, ૧૬૬

(૩) કારણ- દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૬૪

(૪) કારણ -કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૫૯ ઉત્તરાર્ધ

□ [9] પદ્ય:- આ સૂત્રના બંને પદ્યો પૂર્વ સૂત્રમાં કહેવાઈ ગયા છે

□ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રમાં સૂત્રકારર મહર્ષિ શુભ નામકર્મના આન્નવોને જણાવે છે તેથી જો શુભગતિ, શુભજાતિ, શુભસંસ્થાન, શુભસંઘયણ, શુભસગોપાંગ, શુભસ્વર, આદિ અનેક શુભ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરવી હોયતો સૂત્રમાં જણાવ્યા મુજબ યોગોની સરળતા અને અવિસંવાદાદિ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ

વળી મોક્ષ માટે પણ શુભ એવી મનુષ્ય ગતિ, પૂર્ણ પંચેન્દ્રિયત્વ, પ્રથણ સંઘયણ-સંસ્થાન, પૂર્ણ અંગોપાંગ આદિ અનેક વસ્તુની અપેક્ષા રહે છે જેની પૂર્તિ કેવળ શુભનામકર્મ થી જ થાય છે

આ રીતે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા તેમજ સંસારમાં પણ શુભ સુંદર યશસ્વી પ્રશસ્ત વર્ણાદિને પ્રાપ્ત કરવા શુભનામ કર્મનો આન્નવ થાય તેવો પ્રયાસકરી છેલ્લે સર્વ આન્નવોનો ત્યાગ કરવો

સૂત્ર: ૨૧ અને સૂત્ર: ૨૨ ને આશ્રીને શુભ-અશુભ નામ કર્મનુ કોષ્ટક

ભૂમિકા:-નામ કર્મની પ્રકૃતિ ૪૨-૬૭-૯૩-૧૦૩ એવા ચાર ભેદ કહી છે.

☆ ૪૨ ભેદ:- પ્રત્યેક પ્રકૃતિ ૮ ભેદે, ત્રશદશક, અને સ્થાવર દશક = ૨૮

-આ ૨૮ ભેદતો ૪૨-૬૭-૯૩-૧૦૩ ચારેમાં એક સરખાં જ રહેશે.

-બીજા ૧૪ ભેદ પિંડ પ્રકૃતિના છે તેમાં ફેરફારો થયા કરશે. - ૧૪

પ્રત્યેક પ્રકૃતિ અને દશકના સ્થિર ભેદ - ૨૮

+ પિંડ પ્રકૃતિના ચલ ભેદ - ૧૪ - ૪૨

☆ ૬૭ ભેદ-

૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં-ગતિનામ કર્મના ભેદ	-	૪
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં-જાતિ નામ કર્મના ભેદ	-	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં શરીર નામ કર્મના ભેદ	-	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં અંગોપાંગનામ કર્મના ભેદ	-	૩
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં સંઘયણ નામ કર્મના ભેદ	-	૬
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં સંસ્થાન નામ કર્મના ભેદ	-	૬
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં આનૂપૂર્વી નામ કર્મના ભેદ	-	૪
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં વિહાયોગતિ નામ કર્મના ભેદ	-	૨
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં વર્ણ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ	-	૪
૧૪ પીંડ પ્રકૃતિના ઉત્તરભેદો થયા કુલ	-	૩૯
+પ્રત્યેક પ્રકૃતિ-૮ અને ત્રશ-સ્થાવર દશક ૨૦	-	૨૮
કુલ ભેદો થશે	-	૬૭

નોંધ:- બંધન અને સંઘાતન નામકર્મનો સમાવેશ શરીર નામકર્મ માં થઈ જાય છે તે અપેક્ષાએ - ૬૭

☆ ૯૩ ભેદ કઈ રીતે? ઉપરોક્ત સ્થિરભેદ - ૨૮

૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં ગાતિનામકર્મના ભેદ-	૪
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં જાતિ નામકર્મના ભેદ -	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં શરીર નામકર્મના ભેદ -	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં અંગોપાંગ નામકર્મના ભેદ -	૩
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં બંધન નામકર્મના ભેદ -	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં સંઘાતન નામકર્મના ભેદ -	૫
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં સંઘયણ નામકર્મના ભેદ -	૬
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં સંસ્થાન નામકર્મનો ભેદ -	૬
૧૪-પીંડ પ્રકૃતિમાં વર્ણ નામકર્મના ભેદ -	૫

૧૪-પીડ પ્રકૃતિમાં ગંધ નામકર્મ ભેદ -	૨
૧૪-પીડ પ્રકૃતિમાં રસ નામકર્મના ભેદ -	૫
૧૪-પીડ પ્રકૃતિમાં સ્પર્શ નામકર્મના ભેદ -	૮
૧૪-પીડ પ્રકૃતિમાં આનુ પૂર્વીનામકર્મના ભેદ -	૪
૧૪-પીડ પ્રકૃતિમાં વિહાવાગતિ નામકર્મના ભેદ -	૨
કુલ ભેદ	૯૩

☆ ૧૦૩ ભેદ કઈ રીતે

—પ્રત્યેક પ્રકૃતિ-૮ અને ત્રશ-તથા-સ્થાવર દશક સહ-૨૮ એ રીતે ૯૩ કહ્યા

—તેમાંના બંધન નામ કર્મના પને બદલે ૧૫ ભેદપણછે તેથી ૧૦૩ ભેદ થશે

આમાં બંધને આશ્રીને જે ૬૭ પ્રકૃતિ છે તેના શુભાશુભના ભેદ

ક્રમ	નામકર્મ પ્રકૃતિ	શુભ	અશુભ
૧	ગતિનામકર્મ-પ્રકૃતિ-૪	મનુષ્ય દેવ	નારક તિર્યચ
૨	જાતિ નામકર્મ -પ્રકૃતિ -૫	પંચેન્દ્રિય - - -	એકેન્દ્રિય બેઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ચૌરિન્દ્રિય
૩	શરીર નામકર્મ -પ્રકૃતિ-૫	ઔદારિક વૈકિય તૈજસ આહારક કાર્મણ	- - - - -
૪	અંગોપાંગ નામકર્મ -પ્રકૃતિ-૬	ઔદારિકઅંગોપાંગ વૈકિય અંગોપાંગ આહારક અંગોપાંગ	- - -
૫	સંઘયણ નામકર્મ-પ્રકૃતિ-૬	વજ્રઋષભનારય - - - -	ઋષભનારય નારય અર્ધનારય કાલિકા છેવકુ
૬	સંસ્થાન નામકર્મ -પ્રકૃતિ-૬	સમયમુતરસ્ર	ન્યગ્રોધ સાદિ કુબ્જ

७	आनुपूर्वी नामकर्म प्रकृति-४	देवानुपूर्वी मनुष्यानुपूर्वी	वामन हुंडक तिर्य्यानुपूर्वी नरकानुपूर्वी
८	विद्यायोगगति नामकर्म प्रकृति-२	शुभविद्यायोगति	अशुभविद्यायोगति
९	☆वर्ण नामकर्म -प्रशस्त १	शुभरूपे १	अशुभरूपे १
१०	☆रस नामकर्म -प्रशस्त १	शुभरूपे १	अशुभरूपे १
११	☆गंध नामकर्म प्रशस्त १	शुभरूपे १	अशुभरूपे १
१२	☆स्पर्श नामकर्म प्रशस्त १	शुभरूपे १	अशुभरूपे १
		१५+४	१८+४
नामकर्मनी-१४ पिंड प्रकृतिनी -३८ उत्तरप्रकृति नी शुभशुभता जज्ञावी			
१३	नामकर्म प्रत्येक प्रकृति -८	अगुरुलघु पराघात उच्छ्वास आतप उद्योत निर्माज्ञ तीर्थकर	उपघात
	कुल प्रकृति	७	१
नामकर्मनी-८ प्रत्येक प्रकृतिनी नी शुभशुभता जज्ञावी			
१४	त्रशदशक नामकर्म प्रकृति-१० स्थावरदशक नामकर्म प्रकृति-१०	त्रस बादर पर्याप्त प्रत्येक स्थिर सौभाग्य सुस्वर आद्वेय यश	स्थावर सूक्ष्म अपर्याप्त साधारण अस्थिर दुर्भाग्य दुःस्वर अनाद्वेय अपयश
	कुल प्रकृति	१०	१०
नामकर्म नी त्रश-स्थावर दशकनी २० प्रकृतिनी शुभशुभता जज्ञावीस			
	आ रीते -पिंड प्रकृति	२०	२३
	प्रत्येक प्रकृति	७	१
	त्रश-स्थावर	१०	१०
	नामकर्मनी कुल प्रकृति	३७	३४

ખાસનોંધ:- વર્ણાદિ ચતુષ્ક પ્રકૃતિ તરીકે એકજ છે પણ તે શુભ પણ હોઈ શકે અને અશુભ પણ હોઈ શકે તે અપેક્ષાએ શુભાશુભ બંનેમાં ચાર-ચાર નોંધી છે અહીં ૪+૪=આઠ પ્રકૃતિ ન સમજવી-વર્ણાદિ ચતુષ્કની બંધ કે ઉદય આશ્રીત પ્રકૃતિ ચાર જ છે

હારિભદ્રીય ટીકા તથા સિધ્ધસેનીય ટીકામાં જણાવ્યાનુસાર અશુભસ્યનામ્નો નરકગત્યાદેશ્ચતુસ્ત્રિંશત્ ભેદસ્યકર્મણઆસ્રવો ભવતીતિ-સૂત્ર. ૬:૨૧ તથા સૂત્ર. ૬:૨૨ શુભસ્યનામ્: મનુષ્યગત્યાદે: સપ્તત્રિંશદ્ભેદસ્યાસ્રવો ભવતીતિ આ પ્રમાણે કરાયેલ કથનાનુસાર -બંધાશ્રયી કે ઉદયાશ્રયી બંને રીતે થતા શુભનામ કર્મના ૩૭ ભેદ અને અશુભ નામકર્મના ૩૪ ભેદો જણાવ્યા છે.

આના ઉપરથી નામકર્મના બંધ આશ્રયી કે ઉદય આશ્રયી [૩૭+૩૪] ૭૧ ભેદ છે તેવું માનવું નહિં કારણ કે વર્ણાદિ ચતુષ્ક શુભાશુભ બંનેમાં પ્રયોજાયેલ છે તે ચાર પ્રકૃતિ એકજ વખત ગણતા નામકર્મ ના બંધ કે ઉદય આશ્રયી ભેદ-૬૭ જ થશે

હવે કદાચ સતાશ્રયી ૯૩ અથવા ૧૦૩ ભેદનો વિચાર કરવો હોય તો તેને આશ્રીને પણ શુભાશુભતા વિચારી શકાય જુઓ કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા ૪૨

(૧)વર્ણાદિ ચાર પ્રકૃતિની ઉત્તર પ્રકૃતિ કુલ ૨૦ છે

વર્ણાદિ ચતુષ્ક-પ્રકૃતિ		શુભ	અશુભ
(૧)વર્ણનામ કર્મ પ્રકૃતિ	૫	શ્વેત પીત રક્ત	નીલ કૃષ્ણ
(૨) ગન્ધ નામકર્મ પ્રકૃતિ	૨	સુરભિ	દુરભિ
(૩)રસ નામકર્મ પ્રકૃતિ	૫	કષાય ખાટો મધુર	તીખો કડવો
(૪)સ્પર્શ નામ કર્મ પ્રકૃતિ	૮	લઘુ મૃદુ સ્નિગ્ધ ઉષ્ણ	ગુરુ કર્કશ રૂક્ષ શીત
વર્ણાદિ નામકર્મ કુલ ૨૦ પ્રકૃતિ		ની શુભાશુભતા ૧૧	૮

-બંધન નામ કર્મના ૫ અથવા ૧૫ ભેદ તેમજ

-સંઘાતન નામ કર્મના ૫ ભેદ - નો સમાવેશ શરીર નામકર્મમાં

-થતો હોવાથી આ ૫ [ક્રિ ૧૫]+૫ ને શુભનામકર્મ ગણીયેતો

સતાઆશ્રયી-૯૩ ભેદમાં -શુભના ૫૪ અને અશુભના ૩૯ થશે

સતાઆશ્રયી-૧૦૩ ભેદમાં -શુભના ૬૪ અને અશુભના ૩૯ થશે

સંદર્ભ સાહિત્ય (૧)કર્મગ્રન્થ પહેલો ગાથા-૪૨ વિવેચક સુખલાલજી

(૨)કર્મગ્રન્થ પાંચમો ગાથા ૧૫, ૧૬ શ્રેયસકર મંડળ મહેસાણા

(૩)કર્મગ્રન્થ ૧ થી ૫ વિવેચન વીર શેખર વિજયજી

(૪)નવતત્વ પ્રકરણ ગાથા ૧૫ થી ૨૦ મૂળ તથા વિવેચના

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૩

□ [1] સૂત્રહેતુ: -સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી તીર્થકર નામકર્મના આશ્રવને જણાવે છે

□ [2] સૂત્ર: મૂળ: -દર્શનવિશુદ્ધિર્વિનયસંપન્નતાશીલવ્રતેષ્વનતિચારોઽભીક્ષ્ણં જ્ઞાનોપયોગસંવેગૌશકિતતસ્ત્યાગતપસીસંઘસાધુસમાધિવૈયાવૃત્યકરણમર્હદાચાર્યં બહુશ્રુતપ્રવચનભક્તિરાવશ્યકાપરિહાણિર્માર્ગપ્રભાવના પ્રવચનવત્સલમિતિ તીર્થકૃત્વસ્ય

□ [3] સૂત્ર: પૃથક્: -દર્શનવિશુદ્ધિ: , વિનયસંપન્નતા, શીલ-વ્રતેષુ અનતિચારો , અભીક્ષ્ણંજ્ઞાનોપયોગ, સંવેગૌ, શકિત: ત્યાગ, -તપસી, ઙ્ઘ સાધુ સમાધિ, વૈયાવૃત્યકરણમ્, અર્હદ્પ-આચાર્ય, -બહુશ્રુત, પ્રવચન ભક્તિ: , આવશ્યક-અપરિહાણિ, માર્ગ પ્રભાવના, પ્રવચનવત્સલત્વમ્ ઇતિ તીર્થકૃત્વસ્ય

□ [4] સૂત્રસાર: -(૧)દર્શન વિશુદ્ધિ (૨)વિનય સંપન્નતા, (૩)શીલ અને વ્રતમાં અપ્રમાદ, (૪)સતત જ્ઞાનોપયોગ, (૫)સતત સંવેગ, (૬)શકિત પ્રમાણે ત્યાગ, (૭)શકિત પ્રમાણે તપ, (૮)સંઘ અને સાધુઓની સમાધિ, (૯)સંઘ અને સાધુઓનું વૈયાવચ્ચ, (૧૦)અરિહંત ભકિત (૧૧)આચાર્ય ભકિત, (૧૨)બહુશ્રુત ભકિત, (૧૩)પ્રવચન ભકિત, (૧૪)આવશ્યક અપરિહાણિ, (૧૫)મોક્ષ માર્ગની પ્રભાવના, (૧૬)પ્રવચન વાત્સલ્ય એ (૧૬)તીર્થકર નામકર્મના આશ્રવો છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

દર્શનવિશુદ્ધિ- દ્રઢ-શ્રદ્ધા વિનયસમ્પન્નતા -વિનયપણું

શીલવ્રતેષુઅનતિચાર:-શીલ અને વ્રતોનું પ્રમાદ રહિત પાલન

અર્હિભીક્ષ્ણંજ્ઞાનોપયોગસંવેગૌ- જ્ઞાન વૈરાગ્યમાં સાતત્ય કે રતહોવું

શકિતતસ્ત્યાગતપસી- યથાશકિત તપ અને ત્યાગ

સંઘસાધુસમાધિવૈયાવૃત્ય-સંઘ અને સાધુઓ ને સમાધિ રહે તેમ વર્તવું તેમજ સંઘ-સાધુની સેવા ભકિત કરવી

અર્હદ્- અરિહંત, અર્હત આચાર્ય-આચાર્ય

બહુશ્રુત-ઘણા શાસ્ત્ર નો જ્ઞાતા પ્રવચન-આગમ શાસ્ત્ર

ભક્તિ- અરિહંતાત્ ચારે સાથે જોડવો (ભકિત)

આવશ્યકાપરિહાણિ- ભાવથી ષડાવશ્યક રૂપ અનુષ્ઠાન ન છોડવું

મોક્ષમાર્ગપ્રભાવના- મોક્ષમાર્ગનું પાલન અને પ્રચાર

પ્રવચનવાત્સલ્ય- સાધર્મિકો ઉપરનો નિષ્કામ સ્નેહ

દિગમ્બર આત્માય મુજબ દર્શનવિશુદ્ધિર્વિનયસંપન્નતાશીલવ્રતેષ્વનતિચારોઽભીક્ષ્ણં જ્ઞાનોપયોગ સંવેગૌશકિતતસ્ત્યાગતપસી સંઘસાધુસમાધિવૈયાવૃત્યકરણમર્હદાચાર્યં બહુશ્રુતપ્રવચનભક્તિરાવશ્યકાપરિહાણિર્માર્ગપ્રભાવના પ્રવચનવત્સલમિતિ તીર્થકૃત્વસ્ય એવું સૂત્ર છે

□ [6] અનુવૃત્તિ:- સ આસ્રવ: સૂત્ર.૬:૨ થી આસ્રવની અનુવૃત્તિ

□ [8] અભિનવટીકા:-તીર્થકર નામકર્મ બંધના હેતુઓ અથવા આસ્રવો માટેસહજ સામાન્ય ૨૦ સ્થાનકો આપણે ત્યાં પ્રસિધ્ધ છે લોકપ્રકાશ ગ્રન્થ સર્ગ:૩૦ માં આ ૨૦ કારણો જણાવેલા છે આ વીશ સ્થાનક નો સંગ્રહ આવશ્યક સૂત્ર તથા જ્ઞાતા ધર્મકથાંગમાં પણ કરાયેલો છે

અહીં વિવક્ષા ભેદે જે ૧૬ આસ્રવો જણાવ્યા છે તેની તુલનાત્મક વિચારણા પછી થી કરીશું સર્વ પ્રથમ અહીં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના ક્રમમુજબ એકે ક પદોની અભિનવટીકા રજૂ કરેલી છે.

(૧) દર્શન વિશુદ્ધિ:-

☆ વીતરાગે કહેલા તત્ત્વો ઉપર નિર્મળ અને દ્રઢ રુચિ તે દર્શન શુદ્ધિ

☆ શંકાદિ પાંચ અતિચાર રહિત સમ્યગ્દર્શનનું પાલન [સમ્યગ્ દર્શન નું વર્ણન અ.૧-સૂ.૨ માં થઈ ગયું છે અને પાંચ અતિ ચારોનું વર્ણન અ.૭-સૂ.૧૮માં આવશે]

☆ દર્શન વિશુદ્ધિ એટલે સમકિત ગુણની શુદ્ધિ

—નિ:શંકાદિ આઠ આચારો પાળવાથી સમકિત ગુણનું સારી રીતે પાલન થઈ શકે છે

—શ્રાવકના સમ્યક્ત્વવ્રતના પાંચ અતિચારો ટાળવાથી પણ દર્શન ગુણની વિશુદ્ધિ થઈ શકે છે

☆ દર્શન વિશુદ્ધિ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનની વિશેષ શુદ્ધાવસ્થા

☆ જિનેશ્વર પરમાત્માએ કહેલા નિગ્રન્થ સ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગ પર રુચિ રાખવી તે દર્શન વિશુદ્ધિ છે. જેના નિ:શંકિત, નિ:કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સિત્વ, અમૂઢ દ્રષ્ટિતા, ઉપબૃહણા, સ્થિરી કરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના એ આઠ અંગો છે.

☆ આવી દર્શન વિશુદ્ધિ-ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક, અને ક્ષાયિક એમ ત્રણે પ્રકારે સંભવે છે. તેનાથી તીર્થકર નામકર્મનો આસ્રવ થાય છે.

☆ દર્શનવિશુદ્ધિરિતિ સમ્યગ્દર્શનનિર્મલતા શઙ્કાદાપાયાભાવેન, સમ્પદર્શનસ્થિરતા ઇત્યર્થ: તીર્થકરનામ: આસ્રવો ભવતિ ।

(૨) વિનય સંપન્નતા:-

☆ જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગ અને તેનાં સાધનો પ્રત્યે યોગ્ય રીતે બહુમાન કરવું

☆ સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ મોક્ષના સાધનોનો તથા ઉપકારી આચાર્ય આદિનો યોગ્ય સત્કાર, સન્માન બહુમાન વગેરે કરવું [વિનયનું વિસ્તૃત વર્ણન અ.૯ ના સૂ. ૨૩માં છે.]

☆ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો અને અરિહંતાદિક ગુણી -એમ દશ પ્રકારના ઓની સેવા-પ્રતિપત્તિ, હાર્દિક ભક્તિ, બહુમાન, ગુણોની સ્તુતિ, અવગુણો ઠાંકવા, આશાતના કરવી, વગેરેથી વિનય સાચવી શકાય છે આ વિનય એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે

☆ વિનય સંપન્નતા એટલે વિનયગુણની પૂર્ણતા

☆ સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ મોક્ષના સાધનોને વિશે તથા જ્ઞાનના નિમિત્ત એવા ગુરુ આદિમાં યોગ્ય રીતે સત્કાર આદિ કરવા તથા કષાયની નિવૃત્તિ કરવી તેને વિનય સંપન્નતા કહે છે

☆ રત્નત્રય અને રત્નત્રયના ધારકોનો મહાન આદર તે વિનય સંપન્નતા કહેલી છે

☆ વિનયએટલે જેના દ્વારા આઠ પ્રકારના કર્મ દૂર લઈ જવાય છે [વિનીયતૈ] તેના મુખ્ય ચાર ભેદ કહ્યા છે

-જ્ઞાન વિનય, દર્શનવિનય, ચારિત્રવિનય, ઉપચારવિનય

(૧) જ્ઞાનવિનય:- કાળ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાનાદિ આઠ પ્રકારે

(૨) દર્શનવિનય:- નિ:શંક, નિકાંક્ષ, નિર્વિચકિત્સાદિ આઠ પ્રકારે

(૩) ચારિત્રવિનય :- પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિ એ આઠ ભેદ

(૪) ઉપચારવિનય અભ્યુત્થાન, અંજલી, ચાઅનપ્રદાન વગેરે

- આવા પ્રકારના વિનય પરિણામથી પરિણત એવો કર્તા તે વિનય સમ્પન્ન કહેવાય છે. તેનો જ ભાવ તે વિનય સમ્પન્નતા અને આ વિનય સમ્પન્નતા તે તીર્થંકર નામકર્મનો આશ્રવ છે.

☆ વિનયતેનેનાષ્ટપ્રકારં કર્મૈતિવિનયઃ જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રોપચારભેદાચ્ચતુર્થાઃ અતિગામ્ભીયદિતત્ સમ્પૃતતેત્યર્થઃ । એને તીર્થંકરનામ્: આશ્રવો ભવતિ ।

(૩) શીલ-વ્રત-અનતિચાર:-

શીલ અનતિચાર અને વ્રત અનતિચાર એમ બે વસ્તુ સાથે છે

☆ અહિંસા સત્ય આદિ મૂળગુણ રૂપ વ્રતો અને તે વ્રતોના પાલનમાં ઉપયોગી એવા ઉત્તર ગુણરૂપ વ્રત, અભિગ્રહ, નિયમાદિ તે શીલ. આ વ્રત અને શીલ એ બંનેના પાલનમાં જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો તે

☆ શીલ અને વ્રતોનું પ્રમાદ રહિત નિરતિ ચાર પણે પાલન કરવું તે શીલ વ્રતાનતિચાર [વ્રતની વ્યાખ્યા અ.૭-સૂ.૧ પ્રમાદની વ્યાખ્યા અ.૮-સૂ. ૧]

☆ શીલ એટલે કે ઉત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાનમાં અતિચાર ન લાગવા દેવો અને વ્રત એટલે મૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાનમાં અતિચાર ન લાગવો દેવો પણ અપ્રમત રહેવું તે

☆ અહિંસા આદિ વ્રત તથા તેના પરિપાલન ને માટે ક્રોધવર્જન આદિ શીલના વિષયમાં કાયા, વચન, તથા મનની નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ તે શીલવ્રતેષ્વનાતિચાર કહેવાય

☆ શ્રાવકને આશ્રીને કહીએ તો પાંચ અણુવ્રત અને સાત શીલ વ્રતોમાં નિરતિ ચાર પ્રવૃત્તિ.

☆ શીલ અને વ્રતના વિષયમાં આત્યાન્તિક કે ખૂબજ અપ્રમતતા તે અનતિચાર છે

-શીલ એટલે ઉત્તરગુણ જેવાકે પિણ્ડવિશુદ્ધિ, સમિતિ ભાવના વગેરે, મુમુક્ષુનું પ્રતિમાગ્રહણ લક્ષણ વગેરે સમાધિ હેતુથી શીલ શબ્દ થકી ઓળખાય છે

-વ્રત એટલે પાંચ મહાવ્રત-રાત્રિભોજન વિરતિ પર્યન્ત કહેવાયેલ છે

- આ શીલ અને અવ્રત તે શીલવ્રત તેના વિષયમાં અત્યન્ત સંયમ, શીલવ્રતના ગ્રહણ કાળથી આયુષ્યના ક્ષય પર્યન્ત વિશ્રાન્તિ લીધા સિવાય અપ્રમત પણે પાલન કરવું, પ્રકૃષ્ટ પણે અપ્રમત થવું અને શીલ કે વ્રતને અતિક્રમ્યા વિના-દોષ લગાડ્યા વિના-આગમ સિદ્ધાન્તનુસાર ઉત્સર્ગ અને અપવાદ નેલક્ષમાં રાખી અનુષ્ઠાન કરવું તે શીલ વ્રત અનતિચાર. આ તીર્થંકર નામકર્મનો આશ્રવ છે

(૪) અભીક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ:-

☆ તત્વ વિશેના જ્ઞાનમાં સદા જાગૃત રહેવું તે અભીક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ

☆ વારંવાર-પ્રતિક્ષણ વાયના આદિ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય માં રત રહેવું તે અભીક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ

☆ શાસ્ત્રભ્યાસ, મનન, ચિંતન વગેરે આઠ પ્રકારે જ્ઞાનાચારનું પાલન કરવું અને એ રીતે સતત જ્ઞાનાભ્યાસમાં રત રહેવું

☆ નીરંતર જ્ઞાનોપયોગ રાખવોતે

☆ જીવાદિપદાર્થોને પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ રૂપે જાણવા વાળા મત્યાદિ પાંચ જ્ઞાન છે અજ્ઞાન નિવૃત્તિ તેનું સાક્ષાત્ ફળ છે, હિતાહિતનો વિવેક તે વ્યવહિત ફળ છે આવા જ્ઞાનની ભાવનામાં સદા તત્પર રહેવું તે અભીક્ષ જ્ઞાનોપયોગ છે.

☆ જીવાદિ પદાર્થરૂપ સ્વતત્વ વિષયક સમ્યગ્જ્ઞાનમાં નિરંતર જોડાયેલા રહેવું તે

☆ અભીક્ષ એટલે વારંવાર કે પ્રતિક્ષણ

- જ્ઞાન એટલે દ્વાદશાંગી, પ્રવચન, તેનો ઉપયોગ તે જ્ઞાનોપયોગ

અહીં ઉપયોગનો અર્થ પ્રણિધાન કરેલ છે

—અર્થાત્ પ્રતિક્ષણ કે વારંવાર દ્વાદશાંગી -પ્રવચન આદિ રૂપ જ્ઞાનનું પ્રણિધન અથવા આત્માનો તે સંબંધિ વ્યાપાર કે જે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના અનુપેક્ષા કે ધર્મો પદેશ રૂપે હોય છે તે તીર્થંકર નામકર્મનો આચ્છવ કરે છે

(૫)અભીક્ષણ સંવેગ:-

સાંસારિક ભોગો જે ખરી રીતે સુખને બદલે દુઃખના જ સાધનો છે તેમનાથી ડરતા રહેવું, એટલે તેમની લાલચમાં કદી ન પડવું એ અભીક્ષણ સંવેગ

☆ સંસારના સુખો પણ દુઃખરૂપ લાગવાથી મોક્ષ સુખ મેળવવાની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થયેલ શુભ આત્મ પરિણામ [સંવેગ લાવવાના ઉપાયો માટે .૭-સૂ.૭જોવાજેવું છે]

☆ વૈરાગ્ય ભાવના સતત પણે જાગતી રહેવી તે અભીક્ષણ સંવેગ

☆ સંવેગ ગુણ ધારણ કરવો અર્થાત્ સંસાર અને તેના કારણો થી સદા ભયભીત રહેવું

☆ શરીર, માનસ આદિ અનેક પ્રકારના પ્રિયવિયોગ અને અપ્રિય સંયોગ, ઈષ્ટનો અલાભ આદિરૂપ સાંસારિક દુઃખોથી નિત્યભિરૂતા હોવી તે અભિક્ષણ સંવેગ છે

☆ સંસારના દુઃખોથી નિરંતર ડરતું રહેવું તે સંવેગ

☆ સંવેજનં સંવેગ: । સંવેગ એટલે બીક કે વિચલન. સંસાર માં જાતિ, જરા, મરણના સ્વભાવને કારણે થતા દુઃખથી, પ્રિયના વિયોગથી, ભય પરિણામ, પ્રાતિક્ષણ જગત્નો સ્વભાવ અનિત્ય અને અશુચિ વાળો છે તેવી ચિન્તાથી- --- સાંસારિકસુખ ની ઈચ્છાનો અભાવ થવો કે તેનાથી દૂર થવાના જે પરિણામો ઉપજે તો તેનાથી તીર્થંકર નામ કર્માચ્છવ થાય છે

(૫)યથાશક્તિ(દાન)ત્યાગ:-

☆ જરાપણ શક્તિ છૂપાવ્યા સિવાય આહારદાન, અભયદાન, જ્ઞાનાદાન વગેરે દાનો (અર્થાત્ ત્યાગ)વિવેક પૂર્વક કરવા તે યથાશક્તિ ત્યાગ

☆ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ન્યાયોપાર્જિત વસ્ત્ર, પાત્ર આદિનું સુપાત્રમાં દાન આપવું [દાનનું સ્વરૂપ માટે અ.૭-સૂ.૩૩, ૩૪ જોવું]

☆ યથાશક્તિ સુપાત્ર માં દાન અને સંપત્તિ વગેરે ઉપરનો મોહ નો જે ત્યાગ તે યથા શક્તિ ત્યાગ

☆ યથા શકિત એટલે પોતાની શકિત મુજબ. શકિતથી વધુ પણ નહિં અને ઓછું પણ નહીં એ રીતે ત્યાગ કરવો અર્થાત્ દાનદેવું તે.

☆ બીજાની પ્રીતિને માટે પોતાની વસ્તુ આપવી તે ત્યાગ છે. જેમ કે આહાર દાનથી પાત્રને તે દિવસે પ્રીતિ થાય છે, અભયદાનથી તે જીવને તે ભવમાટે દુઃખ છૂટી જાય છે માટે તેને સંતોષ થાય છે જ્ઞાનાદાનતો અનેક હજારો ભવોના દુઃખનો છુટકારો અપાવનાર છે આ ત્રણે દાન વિધિ પૂર્વક દેવાય તે ત્યાગ છે.

☆ ત્રણે પ્રકારે ત્યાગ કહ્યો છે. આહાર દાનથી, અભયદાનથી, જ્ઞાનાદાન થી, તેને શકિત અનુસાર વિધિ પૂર્વક દેવું તે યથાશકિત ત્યાગ

યથાશક્તિ: શકિત એટલે સામર્થ્ય, સત્વનો ઉત્કર્ષ યથા એટલે પોતાને અનુરૂપ હોય તેટલું

યથાશકિત ત્યાગ એટલે પોતાને અનુરૂપ-સામર્થ્ય અપેક્ષાએ ત્યાગ.

પોતાની ન્યાયો પાર્જિત સંપત્તિનું, અનુકંપા નિર્જિત આત્માનું ગ્રહના આલંબનને માટે પ્રાણી ઓને દાન કરવું વિશેષ થી કહી એતો વિધિ પૂર્વક સાધુ ભગવંતો ને જ દાન દેવા પૂર્વક [સ્વ સંપત્તિનો] ત્યાગ કરવો તેને યથાશકિત ત્યાગ કહે છે જેના વડે તીર્થકરનામ કર્માન્નવ થાય છે

(૭) યથાશકિત તપ:-

☆ જરાયે શકિત છૂપાવ્યા સિવાય વિવેક પૂર્વક દરેક જાતની સહનશીલતા કેળવવી તે.

☆ પોતાની શકિત અનુસાર બાહ્ય-અભ્યંતર તપનું સેવન કરવું

[- તપના વિસ્તૃત વર્ણન માટે અ.૧-સૂ.જોવું]

☆ બાર પ્રકારના તપ [જેનું વર્ણન સૂત્રકાર પોતે જ નવમા અધ્યાયમાં કરશે] તેનું યથા શકિત આચરણ કરવું

☆ પોતાની શકિતને ગોપવ્યા સિવાય તથા મોક્ષ માર્ગથી અવિપરીત એવો કાયકલેશ વગેરે જે તપ કરવો તે તપ છે

—આ શરીર દુઃખનું કારણ છે, અશુચિ છે, ગમે તેટલા ભોગોને ભોગવવા છતાં તેની તૃપ્તિ થતી નથી—તેમ છતાં આ જ અશુચીમય શરીર આપણને શીલવ્રત આદિગુણોના સંચયમાં આત્માને સહાયતા કરે છે. એવું વિચારી વિષય વિરક્ત થઈ આત્મકાર્યમાં શરીર નો નોકરની જેમ ઉપયોગ કરવો ઉચિત છે એમ સમજી યથાશકિત તપ કરવું

☆ શકિત ન છુપાવી ને મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ-શરીર ને કલેશ આપવો તે યથાશકિત તપ છે.

☆ “પોતાને અનુરૂપ શકિત સામર્થ્ય અપેક્ષાએ” તે યથાશકિત તપ એટલે કર્મને તાપવા કે શોષવા તે તપ

—આ તપ છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર એમ બાર પ્રકારે કહ્યો છે

—આતપનું યથાશકિત સેવન, અનુષ્ઠાન કે આરાધન કરવું અને તે પણ લોકોની પૂજા-અભિલાષાની તૃષ્ણાથી નિરપેક્ષ થઈને કરવું તે તીર્થકર નામકર્મનો આન્નવ કરાવે છે

(૮) સંઘ સાધુ સમાધિ કરણ:-

☆ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ અને તેમાં પણ વિશેષે કરીને સાધુને સમાધિ પહોચાડવી અર્થાત્ તે સ્વસ્થ રહે તેમ કરવું એસંઘ સાધુ સમાધિ કરણ

☆ સંઘ અને સાધુને શાંતિ ઉપજે તેમ વર્તવું. સંઘમાં પોતે અશાંતિ ઉભી ન કરે અને

પોતાના નિમિત્ત સિવાય અન્યથી થયેલ અશાંતિનું નિવારણ કરે; સાધુ-સાધ્વીના સંયમ પાલન તથા તેમાં વિશેષ સ્થિરતા આવે તેવું બધું કરી છુટવું

—સંઘમાં સાધુનો સમાવેશ થઈ જ જાય છે છતાં અહીં સાધુનો અલગ નિર્દેશ કર્યો છે તે તેની પ્રધાનતાને જણાવવા માટે છે

☆ સંઘમાં શાંતિ અને સંપ જાળવી રાખવામાં સહાયક થવું તથા અશાંતિ કુસંપ દૂર કરવા-કરાવવા

—સાધુ ભગવંતોને પણ સંયમ પાલનમાં અનુકૂળતા થાય તેમ કરવું તથા તેમની રત્નત્રયી આરાધનમાં શાંતિ સમાધિ જાળવાય તે જોવું

☆ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ તથા તેમાં રહેલા સાધુઓના તપની રક્ષા કરવી તેને સંઘ સાધુ-સમાધિ કહે છે

☆ જે રીતે ભંડાર વગેરેમાં આગ લાગે ત્યારે તેને પ્રયત્ન પૂર્વક શાન્ત કરાય છે તે રીતે અનેક વ્રત શીલથી સમૃદ્ધ મુનિગણ આદિસંઘમાં કોઈ વિઘ્ન ઉદ્ભવે ત્યારે તેનું નિવારણ કરવું એ સંઘ-સાધુ સમાધિ છે

☆ સંઘ-એટલે સમુહ, સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચરણ ના આધારભૂત સાધુઆદિ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ —સમાધિ એટલે સમાધાન, સ્વસ્થતા, નિરૂપદ્રવત્વ —કરણ એટલે [સાધુ સંઘને સમાધિ] ઉત્પન્ન કરાવવી તે —સંઘ તથા સાધુને એ રીતે સમાધિ રખાવવી કે જેથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારત્રિમાં વૃદ્ધિ થાય તે સંઘ-સાધુ સમાધિકરણ એ તીર્થંકર નામકર્મનો આરંભ કરે છે.

સંઘ: જ્ઞાનાદિ આધાર: સાધ્વાદિસમૂહ: તસ્યસમાધિ: સ્વસ્થતા એતત્ કરણ-સાધવ: ચા

(૯)સંઘ-સાધુ વૈયાવૃત્યકરણ:-

☆ ગમે તેટલી મુશ્કેલીમાં આવી પડેલ સાધુ વગેરે શ્રી સંઘને યોગ્ય રીતે તેમની મુશ્કેલીનું નિવારણ કરવા પ્રયત્ન કરવો તે સંઘ-સાધુ વૈયાવૃત્યકરણ

☆ સાધુઓને આહર, પાણી, ઔષધ, સેવા વગેરે થકી અને આર્થિક કે અન્યકોઈ આપત્તિમાં આવેલા શ્રાવકોને તેની પ્રતિકુળતા દૂર કરી અથવા વડે ભકિત કરવી-[વૈયાવૃત્ય વર્ણન અ.૧-સૂ.૨૪]

☆ સાધુ-મુનિ મહારાજાદિ સંઘની સેવા-ભકિત કરવી તે

☆ સંઘ-સાધુ વગેરે ગુણ પુરુષો ઉપર દુ:ખ કે વિપત્તિ આવી જવાથી તેનું નિવારણ-વ્યાવૃત્તિ કરવી તેનું નામ વૈયાવૃત્ય છે

☆ સાધુ-મુમુક્ષુનને પ્રાસક આહર, ઉપધિ, શય્યા, ઔષધ, વિશ્રામણાદિ થકી વૈયાવૃત્ય કરવી અર્થાત્ તેને પડતી મુશ્કેલીનું નિવારણ કરી આરાધનામા સવિશેષ સ્થિર થાય તે રીતે ભકિત કરવી. તે મન-વચન-કાયાના ભાવોને અથવા શુદ્ધ પરિણામોને સાધુ વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે અથવા શ્રી સંઘને સમાધિ ઉત્પન્ન કરાવવા માટે ચિત્તના પરિણામ તે સંઘ-સમાધિકરણ આ સંઘ અને સાધુ સમાધિકરણ થકી તીર્થંકર નામ કર્મારંભ થાય છે

(૧૦)અર્હત્ ભકિત:-અરિહંતમાં શુદ્ધ નિષ્ઠા થી અનુરાગ રાખવો તે અર્હત્-અરિહંત ભકિત

☆ રાગાદિ અઢાર દોષોથી રહિત હોય તે અરિહંત ગુણોની સ્તુતિ, વંદન, પુષ્પાદિક થી

પૂજા આદિ થી અરિહંતની ભક્તિ કરવી

☆ અરિહંત પરમાત્માની ખૂબ ભાવથી, પૂષ્પાદિક થી પૂજા-સેવા ભક્તિ કરવી, તેમની આજ્ઞા માનવી, દેવ દ્રવ્યાદિની વૃધ્ધિ કરવી, મહાયાત્રા-મહાપૂજા કરાવવી, તીર્થો-પંચકલ્યાણ કાદિ ભૂમિની રક્ષા કરવી, યાત્રા કરવી, કલ્યાણક દિવસોમાં વિશેષ ભક્તિ કરવી તે

☆ અરિહંતોના વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવ વિશુદ્ધિ થી યુક્ત ભક્તિનું હોવું તે અરિહંત ભક્તિ

☆ કેવળજ્ઞાન રૂપી નેત્રધારી, પરહિત પરાયણ એવા અર્હન્ત પરમાત્માનો ભાવવિશુદ્ધિ પૂર્વક અનુરાગ કરવો તે અર્હન્તભક્તિ

☆ પરમાર્થભાવની નિર્મળતા પૂર્વક ની જે ભક્તિ અથવા પરમ ભાવાવિશુદ્ધિ યુક્ત જે ભક્તિ-અતિશય ઉત્કર્ષન, વંદન, સેવા, પુષ્પ, ધૂપ, ગન્ધ, અર્ચન, પ્રતિમા ભરાવવી, પ્રતિમાસ્નાત્ર વગેરે રૂપ તીર્થકર નામ કર્માન્નવ છે

(૧૧) આચાર્ય ભક્તિ:-

☆ આચાર્યમાં શુદ્ધ નિષ્ઠાથી અનુરાગ રાખવો તે આચાર્ય ભક્તિ

☆ પાંચ ઈન્દ્રિયનો સંવર, પાંચ આચરનું પાલન વગેરે ૩૬ ગુણોથી યુક્ત હોય તે આચાર્ય આવા આચાર્યશ્રી પધારે ત્યારે બહુમાન પૂર્વક સામે જવું, વંદન કરવું, પ્રવેશ મહોત્સવ કરવો વગેરે રીતે આચાર્યદેવની ભક્તિ કરવી

☆ શાસનના નેતા, શાસન ધુરંધર ધર્મના મુખ્ય રક્ષક અને પ્રેરક હોવાથી આચાર્ય ભગવંતોની ભાવથી ભક્તિ કરવી

☆ આચાર્યના વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવોની વિશુદ્ધિ પૂર્વકની ભક્તિ હોવી તે આચાર્ય ભક્તિ

☆ શ્રુતજ્ઞાન આદિ દિવ્ય નેત્રધારી, પરહિત વત્સલ, સ્વસમયમ વિસ્તાર નિશ્ચયજ્ઞ આચાર્ય નો ભાવવિશુદ્ધિ પૂર્વક અનુરાગ કરવો તે

☆ પાંચ પ્રકારના આચારના આરાધક, યતિજન ને આચરણીય ઉપદેશ કર્તા અથવા ધર્મોપદેશ, દીક્ષા-વ્રતોપદેશાદિને કારણે આચાર્ય કહેવાય છે તેમની પરમ ભાવ વિશુદ્ધિ પૂર્વક ભક્તિ કરવી. સંભવત: સામેજવું, વંદન કરવું-સેવાકરવી, અધ્યયન-શ્રવણ કરવું વગેરે ને આચાર્ય ભક્તિ કહી છે કે જે તીર્થકર નામ કર્મનો આન્નવ કરે છે. સિદ્ધસેનીયટીકા મુજબ આચાર્ય પદમાં વાચનાચાર્ય ગુણને લીધે ઉપાધ્યાય-ભક્તિ પણ સમાષ્ટિ કરેલી છે

(૧૨) બહુશ્રુત ભક્તિ:-

☆ બહુશ્રુતમાં શુદ્ધ નિષ્ઠાથી અનુરાગ રાખવો તે બહુશ્રુતિભક્તિ

☆ ઘણા શ્રુત-શાસ્ત્રના જાણકારને બહુશ્રુત કહેવાય છે. શ્રી હારિભદ્રીય ટીકાનુસાર-બહુશ્રુત યેષાં તે બહુશ્રુતા: પ્રકૃષ્ટ શ્રુતધરા: ઉપાધ્યાયા: इत्यर्थ: એમ કહીને બહુશ્રુતનો અર્થ ઉપાધ્યાય પણ કરેલો છે -આવા બહુશ્રુત પાસે વિધિ પૂર્વક અભ્યાસ કરવો, વિનય કરવો તેમના બહુશ્રુત પણાની પ્રશંસા અનુમોદના કરવી વગેરે બહુશ્રુત ભક્તિ છે

☆ દ્વાદશાંગી સાથે સંબંધ ધરાવતા ઘણાં શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા પુરુષોની ખૂબ ભાવથી ભક્તિ કરવી તે બહુશ્રુત ભક્તિ

☆ બહુશ્રુત ના વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ ભાવ વિશુદ્ધિ પૂર્વકની ભક્તિ નું હોવું તે બહુશ્રુત ભક્તિ

☆ શાસ્ત્રચક્ષુ રૂપી દિવ્યનેત્રોના ધારક, સ્વસમયવિસ્તાર નિશ્ચયજ્ઞ, શાસ્ત્ર પારગામી એવા બહુશ્રુતોનો ભાવોની નિર્મળતા સહ જે અનુરાગ તે બહુશ્રુત ભક્તિ

☆ અંગ, અનંગ, પ્રકીર્ણક આદિ અનેક શ્રુત-તેનો અર્થ તથા સૂત્રાર્થ ના યોગથી તેને બહુશ્રુત કહેવાય છે. આવા બહુ શ્રુતની પરમભાવ શુદ્ધિ સહ ભક્તિ, આશન પ્રદાન, અંજલીકરણ, વન્દન, સેવા અધ્યાયનાદિ તતે બહુશ્રુત ભક્તિ, જે થકી તીર્થંકર નામ કર્માન્નિવ થાય છે

(૧૩) પ્રવચન ભક્તિ:-

☆ પ્રવચન માં શુદ્ધ નિષ્ઠા પૂર્વક અનુરાગ રાખવો તે

☆ પ્રવચન એટલે આગમ શાસ્ત્ર વગરે શ્રુત

—પ્રતિદિન નવા નવા શ્રુતનો અભ્યાસ, અભ્યસ્ત શ્રુતનું પ્રતિદિન પરાવર્તન, અન્યને શ્રુત ભણાવવું, શ્રુતનો પ્રચાર કરવો શ્રુત ભક્તિ કરવી વગેરે અનેક રીતે પ્રવચન ભક્તિ થઈ શકે છે

☆ પ્રવચન નો અર્થ દ્વાદશાંગી છે . દ્વાદશાંગી કે તદનુસારના આગમો તેના પાંચે અંગો ચારે અનુયોગ ગ્રન્થો વગેરે જે કંઈ શાસન માં વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ હોય તે લખવા-લખાવવા-સાયવવા વિધિપૂર્વક પઠન-પાઠન કરવું-કરાવવું, તેની પ્રતિષ્ઠા વધારવી , અપ્રતિષ્ઠા, આક્ષેપ કે નિંદાનું નિવારણ કરવું તેના પૂજા-ભક્તિ બહુમાન કરવા-જ્ઞાનીઓનું બહુમાન કરવું વગેરે

☆ પ્રવચનમાં ભાવવિશુદ્ધિ પૂર્વક નો અનુરાગ તે પ્રવચન ભક્તિ

☆ પ્રોચ્યતેડનેનજીવાદયઃ પદાર્થાં ઇતિ પ્રવચનમ્

—પ્રવચન એટલે આગમ શ્રુતજ્ઞાન. તેની પરમ ભાવ વિશુદ્ધિ પૂર્વક ભક્તિ વન્દન, પર્યુપાસના, વિહિત કમ પૂર્વક અધ્યયન, શ્રવણ, શ્રદ્ધાદિ લક્ષણ તે પ્રવચન ભક્તિ જેના વડે તીર્થંકર નામ કર્માન્નિવ થાય છે

(૧૪) આવશ્યક-અપરિહાણિ:- ☆ સામાયિકાદિ છ આવશ્યકોનું અનુષ્ઠાન ભાવથી ન છોડવું તેને આવશ્યક-અપરિહાણિ કહે છે

☆ અવશ્ય કરવા યોગ્ય તે આવશ્યક—સામાન્યથી સામાયિક આદિ છ આવશ્યક છે

—આવશ્યક શબ્દથી માત્ર પ્રતિક્રમણ એવો અર્થ ન કરતા સંયમ નિર્વાહ માટેની જરૂરી સર્વ ક્રિયાઓ સમજવી-સંયમની સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ ભાવથી સમયસર વિધિ પૂર્વક કરવી એ આવશ્યક અપરિહાણી છે

☆ સામાયિક વગેરે આવશ્યકોનો કયારેય પરિત્યાગ ન થાય એવા ભાવ પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવું તે આવશ્યક અપરિહાણિ

☆ જે-જે વખતે જે-જે આવશ્યકો કરવાની આજ્ઞા છે તે-તે વખતે તે યોગ્ય રીતે આદરવા-આચરવા

☆ સામાયિક, ચતુર્વિંશતિ સ્તવ, વંદન, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન આદિ આવશ્યકોને ક્રમાનુસાર તથા યથા વિહિત સમયે કરતા રહેવું તે આવશ્યક -અપરિહાણી છે

—સામાયિક-સર્વસાધના ત્યાગ પૂર્વક-સમભાવમાં રહેવું

- ચતુર્વિંશતિ સ્તવ-તીર્થકરોના ગુણનું સંકીર્તન
- વંદન-દ્વાદશ આવર્ત પૂર્વક મન-વચન-કાયાથી નમન કરવું
- પ્રતિક્રમણ-કરેલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કે દોષોથી નિવૃત્ત થવું તે
- કાયોત્સર્ગ-વિહિત સમય પર્યન્ત કાયાના મમત્વનો ત્યાગ
- પ્રત્યાખ્યાન- ભાવિમાં થનારા દોષો-પાપોને રોકવાની પ્રતિજ્ઞા

☆ સામાયિક વગેરે ઉક્ત છ આવશ્યક રાત્રિ દિવસ દરમ્યાન અવશ્ય કરવા તે આવશ્યક. અવશ્ય આરાધવા યોગ્ય જ કે અનુષ્ઠેય

-ભાવથી અર્થાત્ ઉપયોગ પૂર્વક આ અનુષ્ઠાનો ન જ છોડવા અર્થાત્ સતત ભાવથી તેને આદરવા તે આવશ્યક અપરિહાણી, જે તીર્થકર નામ કર્મસ્રવ કરે છે

(૧૫)માર્ગ પ્રભાવના:- ☆ અભિમાન, છોડી, જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગને જીવનમાં ઉતારી બીજાને તેનો ઉપદેશ આપી તેનો પ્રભાવ વધારવો તે ‘‘માર્ગ પ્રભાવના’’

☆ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યકચારિત્ર એ ત્રણે નો સમન્વય મોક્ષ માર્ગ. આ માર્ગની પ્રભાવના અર્થાત્ સ્વયં મોક્ષ માર્ગનું પાલન કરવા સાથે અન્ય જીવો પણ મોક્ષમાર્ગ પામે એ માટે ઉપદેશ આદિ દ્વારા મોક્ષમાર્ગનો પ્રચાર કરવો

☆ સમ્યગ્દર્શનાદિ જે મોક્ષનો માર્ગ કહેલો છે તેનું સારી રીતે સન્માન કરવું, બીજાને પણ ઉપદેશ દઈને તેમ કરવા માટે સમજાવવું, તથા દરેક રીતે શારીરિક ચેષ્ટા તથા ઉપદેશ થકી મોક્ષમાર્ગનું મહાત્મ્ય પ્રગટ કરવું તેમાર્ગ પ્રભાવના

☆ જૈન શાસન અને રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગ રૂપ શાશ્વત સનાતન ધર્મના અને તેના વિવિધ અનુષ્ઠાનો તથા અંગ પ્રત્યંગને લગતા ઉત્સવો માહાત્મ્ય-પ્રચાર ઉદાપનો વગેરેથી તેનો પ્રભાવ વધારવો જેથી જે તે વ્યક્તિ તથા સમગ્ર શાસન માટે લાભદાયી બને

☆ પરમ સમય રૂપી જુગનુઓ ના પ્રકાશને પરાભૂત કરવા વાળા જ્ઞાનરવિની પ્રભાથી ઈન્દ્રના સિંહાસન ને કંપાવી દેનાર મહોપવાસ આદિ સમ્યક્તપ થી તથા ભવ્યજનરૂપી કમળોને વિકસીત કરવાને માટે સૂર્યપ્રભાસમાન જિનપૂજા થકી સધર્મનો પ્રકાશ કરવો તે માર્ગ પ્રભાવના છે

☆ જ્ઞાન, તપ, દાન અને જિનપૂજાદિ વડે ધર્મનો પ્રકાશ કરવો તે માર્ગ પ્રભાવના છે

☆ તત્વાર્થ શ્રદ્ધાનુ રૂપ સકલ ગુણ આધાર રૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રય તે મોક્ષમાર્ગ

-સકલ કર્મક્ષય રૂપી આત્માની અવસ્થા તે મોક્ષ

- આ મોક્ષનો જે માર્ગ અર્થાત્ રસ્તો તે મોક્ષમાર્ગ- આ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિના જ્ઞાન ક્રિયા લક્ષણ રૂપ ઉપાય તેનું પ્રખ્યાપનકે પ્રકાશન તેને પ્રભાવના કહેલી છે આ પ્રભાવના પણ માન-અહંકાર છોડીને પોતે તે અનુષ્ઠાનની કાળ-વિનય-બહુમાનાદિ શ્રદ્ધા કરતો

પોતે તે અનુષ્ઠાન કરે, બીજાને ઉપદેશ થકી તેનું પ્રતિપાદન કરે, અને એ રીતે અર્હત પ્રણિત એવા-સર્વથા કલ્યાણકારી, પાપરહિત માર્ગના એકાન્તિક, અત્યાન્તિક, નિરતિશયા બાધ કલ્યાણ ફળનું પ્રકાશન તે પ્રભાવના તે ખરેખર આ તીર્થકર નામકર્મનો આસ્રવ છે.

(૧૬)પ્રવચન વાત્સલ્ય:- ☆ વાછરડા ઉપર ગાય જે રીતે રાખે છે તેવો નિષ્કામ સ્નેહ

સાધર્મિક ઉપર રાખવો તે પ્રવચન વાત્સલ્ય

☆ અહીં પ્રવચન શબ્દથી શ્રુતધર, બાળ, ગ્લાન, વૃદ્ધ, તપસ્વી શૈક્ષ, ગણ વગેરે મુનિ ભગવંતો [જેની વ્યાખ્યા અ.૧-સૂ.૨૪ માં છે] તેમના ઉપર સંગ્રહ, ઉપગ્રહ અને અનુગ્રહ થી વાત્સલ્ય ભાવ રાખવો તે પ્રવચન વાત્સલ્ય

—સંગ્રહ એટલે અભ્યાસ આદિમાટે આવેલા પર સમુદાયના સાધુને શાસ્ત્રોકત વિધિ પૂર્વક સ્વીકારવો, પોતાની પાસે રાખીને અભ્યાસ આદિ કરાવવું

—ઉપગ્રહ એટલે સાધુઓને જરૂરી વસ્ત્ર, પાત્ર, વસતિ આદિ મેળવી આપવા

—અનુગ્રહ એટલે શાસ્ત્રોકત વિધિ મુજબ સાધુઓને ભક્ત પાન આદિ લાવી આપવું

☆ અથવા પ્રવચન એટલે પ્રવચનની અર્થાત્ જિનશાસનની આરાધના કરનાર સાધર્મિક જેમ માતા પોતાના પુત્ર ઉપર અકૃત્રિમ સ્નેહ રાખે છે તેમ સાધર્મિક ઉપર અકૃત્રિમ સ્નેહ રાખવો એ પ્રવચન વાત્સલ્ય છે

☆ અરિહંત પરમાત્માના શાસનનું પાલન કરનારા શ્રુતધર આદિના વિષયમાં નિષ્કામ સ્નેહ ધારણ કરવો તે પ્રવચન વત્સલતા

☆ શાસન તરફ નો વાત્સલ્ય ભાવ. પ્રવચનના અંગ ભૂત શ્રુતધર આદિને ધર્મ આરાધનામાં વિઘ્નો હોયતો તે દૂર કરવા, અરિહંત ભગવાના શાસનમાં ધર્મનુષ્ઠાન આચરી રહેલા ઓ માટે શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષો માટે બાળ-વૃદ્ધ-તપસ્વી-શૈક્ષઆદિ માટે ઉપકરણાદિ યોગ્ય વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો તેમના સંયમમાં મદદરૂપ થવું.

☆ જે સાધર્મિકનો સ્નેહ તે જ પ્રવચન નો સ્નેહ વાત્સલ્ય છે

અર્હચ્છસાનુષ્ઠાયિનાં શ્રુતધરાણાં બાલવૃદ્ધતપસ્વિરૈક્ષગ્લાનાદીનાં ચ સજ્જહોપગ્રહાનુગ્રહકારિત્વં પ્રવચનવત્સલમિતિ

—વંદન, નમસ્કાર, પૂજા અને સત્કારને યોગ્ય હોવાથી તેઓ અર્હન્ત કહેવાય

—અર્હન્તોનું શાસન—[શાસન અર્થાત્ ઉપદેશ, આગમ]

—તેનું અનુષ્ઠાન—આગમ વિહિત ક્રિયા

—શ્રુતધર-આદિની વ્યાખ્યા માં અ.૧-સૂ.૨૪ છે

—શ્રુતધર-આદિનો સંગ્રહ-ઉપગ્રહ-અનુગ્રહ—આત્રણે પદની વ્યાખ્યા આજ અભિનવટીકાની શરૂઆતમાં કરી છે

—અર્હન્તોના શાસનનું અનુષ્ઠાન કરતા શ્રુતધર આદિનો સંગ્રહ-ઉપગ્રહ-અનુગ્રહ તે જ પ્રવચન વત્સલતા

અહીં પ્રવચનનો અર્થ ભગવદ્ ભાષિત અર્થ પ્રતિપાદન પરિણત શ્રુતધર આદિ એ જ પ્રવચન [પ્રાવચની]તે તીર્થકર કર્મનો આસ્રવ કરે છે

❖ તીર્થકર નામ કર્મના આસ્રવ ૨૦ કે ૧૬ ?

અહીં સૂત્રકારે -૧૬ ગણાવેલા છે અન્યત્ર ૨૦ કારણો પ્રસિધ્ધ છે તત્સમ્બન્ધે કોઈ જ શ્વેતામ્બર દિગમ્બર વૃત્તિકાર, વિવેચકે કંઈજ ટીપ્પણી કરી નથી

અત્રે સિધ્ધસેનીય વૃત્તિમાં કરેલો સુંદર ખુલાસો રજૂ કરેલ છે.

(૧)વિંશતે: કારણાનાં સૂત્રકારેણ કિઞ્ચિત્ સૂત્રે, કિઞ્ચિદ્ બાષ્પે, કિઞ્ચિદ્ આદિગ્રહણાત્ સિદ્ધપૂજાક્ષણલવધ્યાનભાવનાઋમુપાત્તમ્ ।

(૨)સૂત્રમાં છેલ્લે વત્સલમ્ શબ્દ પછી ઇતિ શબ્દ કહ્યો છે. તેની સિદ્ધસેનીય તથા હારિભદ્રીય વ્યાખ્યામાં સ્પષ્ટ કથન છે કે ઇતિ શબ્દ આદર્શ્ય: અર્થાત્ ઇતિ શબ્દ આદિના અર્થમાં વપરાયો છે. મતલબ આ ૧૬ કારણ વગેરે થકી તીર્થકર નામ કર્મનો આરૂવ થાય છે-તેના ત્રણ અર્થ વૃત્તિ અનુસાર થઈ શકે છે

(૧)આ સોળ ગુણો થી તીર્થકર નામકર્મનો આરૂવ થાય છે

(૨)આ સોળમાંના કોઈપણ એક કે વધુ ગુણો થકી પણ તીર્થકર નામકર્મનો આરૂવ થઈ શકે છે

(૩)આ સોળ સિવાય અન્ય ગુણોનો પણ સંભવ છે કારણ કે સૂત્રકાર પોતે જ ઇતિ શબ્દ મુકીને 'વગેરે' અર્થનું પ્રતિપાદન કરેલું છે

❖ લોકપ્રકાશ-સર્ગ: ૩૦ માં જણાવ્યા મુજબ તીર્થકર નામકર્મ બંધ

(૧)અરિહંત (૨)સિદ્ધ (૩)પ્રવચન (૪)આચાર્ય (૫)સ્થવિર (૬)બહુશ્રુત (૭)તપસ્વી - આ સાતનું વાત્સલ્ય (૮)સદા જ્ઞાનોપયોગ (૯)નિરતિયાર સમ્યક્ત્વ (૧૦)વિનય (૧૧)નિરતિયાર ષડાવશ્યક (૧૨)નિરતિયાર શીલવ્રત પાલન (૧૩)ક્ષણલવ-સતત વૈરાગ્ય (૧૪)તપ (૧૫)દાન (૧૬)વૈયાવચ્ચ (૧૭)સમાધિ સ્થાન (૧૮)અપૂર્વજ્ઞાન ગ્રહણ (૧૯)શ્રુત બહુમાન (૨૦)પ્રવચન પ્રભાવના

લોકપ્રકાશમાં જણાવ્યા મુજબ

(૧)આ વીશ સ્થાનકો માંથી બે-ત્રણ કે સર્વસ્થાનોની આરાધના થકી પુરષ, સ્ત્રી કે નપુંસક વેદમાં વર્તતો મનુષ્ય તીર્થકર નામકર્મ ઉપાર્જન કરે છે - શ્લોક-૧૮ મો

(૨)તે વિશે શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના જણાવ્યા મુજબ - "નિશ્ચયે મનુષ્યગતિમાં - સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક શુભ લેશ્યાવાળો વીશમાંથી અન્યતર એક અથવા ઘણા સ્થાનોના સેવન વડે તીર્થકર નામકર્મબાંધે

❖ શ્રી આવશ્યક સૂત્રના મતાનુસાર તીર્થકર નામકર્મ સ્થાનકો

(૧)અરિહંત (૨)સિદ્ધ (૩)પ્રવચન (૪)ગુરુ (૫)સ્થવિર (૬)બહુશ્રુત (૭)તપસ્વી - આ સાતનું વાત્સલ્ય (૮)વારંવાર જ્ઞાનોપયોગ (૯)દર્શન (૧૦)વિનય (૧૧)આવશ્યક (૧૨)નિરતિ યાર શીલવ્રત (૧૩)ક્ષણલવ-સંવેગ (૧૪)તપ (૧૫)દાન (૧૬)વૈયાવચ્ચ (૧૭)સમાધિ (૧૮)અપૂર્વ જ્ઞાન ગ્રહણ (૧૯)શ્રુતભક્તિ (૨૦)પ્રવચન પ્રભાવના

❖ વર્તમાન કાળે ગણાતા ૨૦ સ્થાનક રૂપ તીર્થકર નામકર્મારૂવ

(૧)અરિહંત (૨)સિદ્ધ (૩)પ્રવચન (૪)આચાર્ય (૫)સ્થવિર (૬)વાચક (૭)સાધુ (૮)જ્ઞાન (૯)દર્શન (૧૦)વિનય (૧૧)ચારિત્ર (સંયમ) (૧૨)બ્રહ્મવ્રતધારી (૧૩)ક્રિયા (૧૪)તપ (૧૫)ગૌતમ[-દાન] (૧૬)જિન આદિની વૈયાવચ્ચ (૧૭)ચારિત્ર- સંયમની સમાધિ (૧૮)અપૂર્વ જ્ઞાન (૧૯)શ્રુત (૨૦)તીર્થ

❖ તત્ત્વાર્થ-લોકપ્રકાશ-આવશ્યક અને વર્તમાન પ્રજ્ઞાલી નો સમન્વય

તત્ત્વાર્થ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬
લોકપ્રકાશ	૯	૧૦	૧૨	૮	૧૩	૧૫	૧૪	૧૭	૧૬	૧	૪	૬	૧૯	૧૧	૨૦	૩
આવશ્યક	૯	૧૦	૧૨	૮	૧૩	૧૫	૧૪	૧૭	૧૬	૧	૪	૬	૧૯	૧૧	૨૦	૩
વર્તમાન	૯	૧૦	૧૨	૮	૧૧	૧૫	૧૪	૧૭	૧૬	૧	૪	૬	૧૯	૧૩	૨૦	૩

તત્ત્વાર્થ સૂત્રકારે (૧)સ્થવીર પદ ને પરોક્ષ પક્ષે પ્રવચન વત્સલતામાં સમાવેશ કર્યો છે (૨)તપસ્વી અર્થાત્ મુનિ કે સાધુ પદનો સમાવેશ સંઘ-સાધુ ની સમાધિ તથા સંઘ-સાધુનું વૈવાવચ્ય એ પદમાં કરેલો છે (૩)અપૂર્વ [અભિનવ]જ્ઞાન ગ્રહણ પદ અભિક્ષણજ્ઞાનો પયોગમાં સાંકડી શકાય છે (૪)સિદ્ધ પદનું ગ્રહણ ઇતિ વગેરે થી થશે

—વર્તમાન કાળે વપરાતા કેટલાંક પદોના મૂળ શબ્દો (૮)જ્ઞાન-સદાજ્ઞનોપયોગ (૬)વાચક-બહુશ્રુત કે ઉપાધ્યાય (૭)સાધુ-તપસ્વી કે મુનિ (૮)દર્શન-નિરતિ ચાર સમ્યક્ત્વ (૧૧)ચારિત્ર-ક્ષણલવ કે વૈરાગ્ય (૧૨)બ્રહ્મવ્રત-નિરતિચાર શીલવ્રત (૧૩)ક્રિયા ષડાવશ્યક કે આવશ્યક (૧૫)ગૌતમ-દાન/ત્યાગ (૧૬)જિન (જિન આદિની) વૈવાવચ્ય (૧૭)સંયમ- [ચારિત્ર કે સંયમનું]સમાધિ સ્થાન (૧૮)અભિનવ જ્ઞાન - અપૂર્વજ્ઞાન

આ રીતે તીર્થંકર નામકર્મના ૧૬ કારણો અથવા ૧૬ ગુણોને તત્ત્વાર્થ સૂત્રાનુસાર વર્ણવી સાથે વીશ સ્થાનક નો સંબંધ આગમ-લોકપ્રકાશ તથા વર્તમાન પરંપરાનુંસાર જણાવેલ છે

□ [8]સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:-અરહંત સિદ્ધપવયણગુરુથેરબહુસ્સુએ તવસ્સીમુ વચ્છલયાય તેસિં અભિક્ષણાણોવઓગેય દંસણવિણાએઆવસ્સાએય સીલવ્વએ નિરડયારં રવણલવ તવચ્ચિયાએ વેયાવચ્ચે સમાહીયં અપુવ્વણાણગહણે સુયખત્તી પવયણે પખાવયણા એએહિં કારણેહિં તિત્થયરતં લહહ જીવો - જ્ઞાતા. અ.૮-સૂ.૭૦/૮

☆ તત્ત્વાર્થ સંદર્ભ:-

સૂત્ર ૧:૨ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષ માર્ગ- સમ્યગ્દર્શન

સૂત્ર ૭:૧ હિંસાનૃતસ્તેયાબ્રહમ પરિગ્રહેભ્યો વિરતિવ્રતમ્- વ્રત

સૂત્ર ૭:૭ જગત્કાયસ્વભાવૌ ચ સંવેગવૈરાગ્યાર્થમ્- સંવેગ

સૂત્ર ૭:૨૮ શઙ્કાકાઙ્ક્ષા વિચિકિત્સાઽન્યર્દષ્ટિ. અતિચાર

સૂત્ર ૭:૩૩ અનુગ્રહાર્થં સ્વસ્યાતિસર્ગોદાનમ્- દાન

સૂત્ર ૭:૩૪ વિધિદ્રવ્યદાતૃપાત્રવિશેષાત્તદ્વિશેષ:- દાન

સૂત્ર ૮:૧ મિથ્યાદર્શનાવિરતિ પ્રમાદ- પ્રમાદ

સૂત્ર ૧:૧૧ અનશનાવમૌદર્યવૃતિપરિસંખ્યા- તપ-ભેદ

સૂત્ર ૧:૨૦ પ્રાયશ્ચિતવિનયવૈયાવૃત્ય- તપ-ભેદ

સૂત્ર ૭:૨૪ આચાર્યોપાધ્યાયતપસ્વિશૈક્ષકમ્- વૈયાવચ્ય

સૂત્ર ૧:૨૫ વાચનાપ્રચ્છનાઽનુપ્રેક્ષાઽઽમ્નાય- સ્વાધ્યાય

ઉક્ત અભિનવટીકામાં તીર્થંકર નામકર્મના ભિન્ન ભિન્ન આસ્રવોમાં નોંધેલા સંદર્ભો

મુજબ અહીં તત્વાર્થ સંદર્ભો નોંધેલ છે.

☆ અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧)કર્મગ્રન્થ:૧ -ગાથા:૪૭ ઉત્તરાર્ધ

(૨)કાળલોક પ્રકાશ સર્ગ:૩૦ - શ્લોક ૧ થી ૨૦

□ [9]પદ:-

(૧) દર્શન વિશુદ્ધિ વિનય સાથે અનતિચારી શીલધરા જ્ઞાન સંવેગ નિત્ય ધરતાં, ત્યાગ તપ-ધરતા નરા સંઘ સાધુ તણી સમાધિ નહીં વૈયાવચ્ચ છોડતા અરિહંત સૂરિ બહુ શ્રુતોની ભકિત પ્રવચન રાખતા અવશ્ય કરણી ષટ્ પ્રકારી નિરંતર ધરતા જના મુકિત માર્ગ પ્રકાશ ભાવે આદર શાસન તણા જિન નામકર્મ સરસ ધર્મ પુણ્યની ઉત્કૃષ્ટતા જીવ બાંધે ઉદય સાથે પદ તીર્થંકર સાધતા

(૨) દર્શન શુદ્ધિ વિનયયુક્ત અતિ અપ્રાદશીલ વ્રતેવળી જ્ઞાન અને સંવેગ વિશેતો સતત રહે ઉપયોગ અતિ શકિત મુજબ તપ ત્યાગ સમાધિ વૈયાવચ્ચ સંઘ સાધુના આચાર્ય અરિહંત બહુશ્રુત પ્રવચન કેરી ભકિત સુધા તજવી ન આવશ્યક ક્રિયાઓ મોક્ષમાર્ગની પ્રભાવના જિનશાસન સહધર્મી પરત્વે વાત્સલ્યામૃત વહેસદા શુભ તીર્થંકર નામકર્મના બંધ હેતુ છે આ સઘળા પરમેષ્ટીના પાંચ પદોમાં પ્રથમ પદ છે એહ સદા

□ [10]નિષ્કર્ષ:- તીર્થંકર નામકર્મના આસ્રવો ને વર્ણવતા સોળગુણો સૂત્રકાર મહર્ષિએ અત્રે જણાવેલા છે તેમાંના કોઈ કોઈ એક કે વધુ કે સઘળાં ગુણોની સાધના-આરાધના મનુષ્યને તીર્થંકર નામકર્મનો આસ્રવ કરાવે છે, આટલી સુંદર વાતને આધારે જે મનુષ્યને તીર્થંકર નામકર્મનો શુભઆસ્રવ કરવાની અભિલાષા છે તેમને માટે એક મનનીય માર્ગદર્શન અહીં પુરૂ પાડેલ છે.

વર્તમાન કાળે થતી ઉપાવાસાદિક થી વીશ સ્થાનક પદ આરાધના પણ તીર્થંકર નામ કર્મસ્રવ માટે નીજ આરાધના છે પણ તે આરાધનામાં તપ કે ક્રિયાની મહત્તા છે. અહીં આ સૂત્ર થકી સૂત્રકાર મહર્ષિ તે આરાધના કેમ કરવી તે અંગે ગુણને આશ્રીને માર્ગદર્શન આપે છે

કયા કયા પદની આરાધના કેવી કેવી રીતે કરવામાં આવેતો આ ગુણોની સાધના આરાધના થઈ શકે તેનું સચોટ માર્ગદર્શન આ સૂત્રની અભિનવટીકા થકી મેળવી સૌ મનુષ્યો વીશ સ્થાનકના આરાધક બને તેજ આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે.

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૪

- [1] સૂત્રહેતુ:- સૂત્રકાર મહર્ષિ આ સૂત્ર થકી નીચ ગોત્ર કર્મના આસ્રવ ને જણાવે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- પરાત્મનિન્દાપ્રશંસે સદસદગુણાચ્છાદનોદ્ભાવને ચ નીચૈર્ગોત્રસ્ય
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- પર-આત્મ નિન્દા- પ્રશંસે સદ્- અસદ્ ગુણ- આચ્છાદન- ઉદ્ભાવને ચ નીચૈ: ગોત્રસ્ય
- [4] સૂત્રસાર:- પરનિંદા, આત્મપ્રશંસા, સદ્ગુણોનું આચ્છાદન અને અસદ્ગુણોનું પ્રકાશન [એ] નીચગોત્ર કર્મના [આસ્રવો] છે.
- [5] શબ્દજ્ઞાન:-
પર-બીજાની	આત્મ-પોતાની
નિન્દા-નિંદા	પ્રશંસા-પ્રશંસા
સદ્-વિદ્યમાન	અસદ્-અવિદ્યમાન
ગુણ-ગુણ	આચ્છાદન-ઢાંકવા
ઉદ્ભાવન-પ્રદર્શન	ચ-સમુચ્ચય
- નીચૈર્ગોત્રસ્ય-નીચ ગોત્ર કર્મના [આસ્રવ] છે
- [6] અનુવૃત્તિ:- સ આસ્રવ: સૂત્ર. ૬:૨ થી આસ્રવ ની અનુવૃત્તિ
- [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિએ આઠમા અધ્યાયમાં આઠકર્મ પ્રકૃતિ જણાવેલી છે. આ આઠ પ્રકૃતિમાંની કઈ કર્મ પ્રકૃતિનો આસ્રવ કયા કયા કારણોથી થાય તે જણાવતા સૂત્રોને આ અધ્યાયમાં સ્થાન આપેલું છે તેમાં ગોત્ર કર્મનામક મુખ્ય પ્રકૃતિની બે ઉત્તર પ્રકૃતિ છે (૧) નીચગોત્ર કર્મ (૨) ઉચ્ચગોત્ર કર્મ
- આ સૂત્ર થકી નીચ ગોત્ર કર્મના આસ્રવો જણાવેલા છે
- ❖ પરનિંદા:- ❖ બીજાની નિંદા કરવી તે પરનિંદા
- ❖ અન્યના વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન દોષો કુબધ્ધિ થી પ્રગટ કરવા તે -નિંદા એટલે બીજાના સાચા કે ખોટા દોષોને કુબધ્ધિ થી પ્રગટ કરવાની વૃત્તિ
- ❖ બીજાને હલકા પાડવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ તે પરનિંદા
- ❖ નિન્દા - (ઈતિ) અપવદનમ્ અભૂતાનાં ભૂતાનાં ચ દોષાણામ્ ઉદ્ભાવનં
- ❖ તથ્ય અતથ્ય દોષોના પ્રકાશનની ઈચ્છા અથવા દોષ પ્રગટ કરવાની જે પ્રવૃત્તિ તે નિંદા છે
- ❖ આત્મપ્રશંસા:- ❖ પોતાની બડાઈ હાંકવી તે આત્મ પ્રશંસા
- ❖ સ્વના વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન ગુણો સ્વોત્કર્ષ સાધવા પ્રગટ કરવા
- ❖ પોતાના વખાણ કરવાની વૃત્તિ-કે-પ્રવૃત્તિ
- સ્વાત્મન: પ્રશંસનં - સ્તુનિર્ગુણોદ્ભાવનમ્ અભૂતાનાં ભૂતાનાં ચ ગુણાનામ્ આત્મનૈવ પ્રખ્યાપનમ્ ।

✳ સદ્ભૂત કે અસદ્ભૂત ગુણોમાં પ્રકાશનનો અભિપ્રાય તે પ્રશંસા

✳ સદ્ગુણાચ્છાદન:-

✳ પરના વિદ્યમાન ગુણોને ઢાંકવા, પ્રશંગ વશાત્ પરના ગુણોને પ્રકાશમાં લાવવાની જરૂર હોવા છતાં ઈર્ષ્યા આદિથી ન લાવવા

✳ બીજામાં જે ગુણ હોય તે ઢાંકવા, પ્રકાશીત ન કરવા-દાબી દેવા, જો કહેવાની સ્થિતિ આવેતો દ્વેષપૂર્વક ન કહેવા તે સદ્ગુણ આચ્છાદન

✳ સન્તોગુણા વિદ્યમાનાસ્તેષાં છાદનં-સંવરણં-સ્થગનં, દ્વેષાત્ પૃષ્ટોવાઽપૃષ્ટોવાનાવષ્ટે ગુણાન્ સંતોઽપિ પ્રસ્તુતત્વાત્ પરસમ્બન્ધિ ગુણગણચ્છાદનમૈવ સમ્બન્ધ્યમ્

✳ અસદ્ગુણોદ્ભાવના:-

✳ પોતાનામાં ગુણોન હોવા છતાં સ્વોત્કર્ષ સાધવા ગુણો છે એવો દેખાવ કરવો

✳ પોતામાં ગુણોન હોય છતાં તેમનું પ્રદર્શન કરવું તે પોતાના અસદ્ગુણોનું ઉદ્ભાવન આત્માભિસમ્બન્ધેનાસતામ્ અમૃતાનામૈવ ગુણાનામ્ ઉદ્ભાવનં કરોત્યપૃષ્ટઃ પૃષ્ટો વા પ્રચ્છ્યાપયતીતિયાવત્

✳ ચ:- અહીં ચ સમુચ્ચયને માટે છે અથવા હલકા આસ્રવને જણાવવા માટે છે અન્ય પણ કેટલાંક આસ્રવોને સંગ્રહ કરવાનું સૂચવે છે

-વૃત્તિમાં કહેવાયેલા અન્ય આસ્રવો આ પ્રમાણે છે:-

-જ્ઞતિ, કુળ, બળ, રૂપ શ્રુત વગેરેનો મદ -બીજાની અવજ્ઞા

-બીજાનો તિરસ્કાર-ધર્મિજનો નો ઉપહાસ -મિથ્યા કીર્તી મેળવવી-વડીલોનો પરાભવ કરવો

-લોકપ્રીયતાનું મિથ્યાભિમાન કે અહંકાર હોવો તે -બીજાના યશનો લોપ કરવો

-વડીલોની અવજ્ઞા કરવી-વડીલો પર દોષારોપણ વિડંબણા, સ્થાનભ્રષ્ટ આદિ કરવા વડીલોને અભિવાદન -સ્તુતિ -અભ્યુત્થાનાદિન કરવા

✳ નીચૈર્ગોત્રસ્ય:-

✳ નીચ ગોત્રકર્મ સાથે આસ્રવ શબ્દ જોડવાનો છે.

આ ચાર કારણો-આદિથી નીચગોત્ર કર્માસ્રવ થાય છે

✳ ગૂયતે તદ્ ઇતિ ગોત્રમ્ ગૂ-ઘાતુને ઉણાદિનો ઋટ્ પ્રત્યેય થયો છે. અર્થાત્ જે શબ્દવ્યવહારમાં આવે તે ગોત્ર

-જેનાથી આત્મા નીચ વ્યવહારમાં આવે તે નીચ ગોત્ર કહેવાય

✳ નીચ એટલે જઘન્ય અથવા હીન, હલકું

ગોત્રમ્-ગૂયતે, અભિધિયતે, આહૂયતે વાઙ્નેન ઇતિ ગોત્રમ્

-જેનાવડે ઓળખાવાય છે, બોલાવાય છે, વ્યવહારમાં આવે છે તે ગોત્ર

-અશુભ કર્મોના નિમિત્ત ને ઓળખાવીને પ્રવર્તમાન એવા ચાંડાલ, માછીમાર વગેરે તે નીચ ગોત્રકર્મના દ્રષ્ટાતો છે

-નીચ એટલે જઘન્ય, હલકા, ગોત્ર-અર્થાત્ કુળ

✳ જેને કારણે લોકો માણસને હલકા કે તોછડા નામે બોલાવે છે તેને નીચ ગોત્રકર્મ

કહે છે આ ગોત્રકર્મને કુંભારના વાસણ સાથે સરખાવાય છે. જેમ વાસણ બન્યા પછી કોઈ તેની નીંદા પણ કરે તેમ વ્યવહારમાં જેમના કુળોની નીંદા થાય છે તે નીચ ગોત્રી છે

—જે કર્મના ઉદયથી જીવ હલકા કુળમાં જન્મ ધારણ કરે તે નીચે ગોત્ર

—આ નીચ ગોત્રને લીધે ધનવાન કે રૂપવાન હોવા છતાં લોકોમાં નિંદાને પાત્ર બનાય છે

❁ ગ્રન્થાન્તર થી નીચગોત્ર કર્માસ્રવ:-

લોકપ્રકાશ સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૬૩

—અગુણજ અહંકારી નિરભ્યાસી

અર્હદ ભકિત રહિત જીવ નીચ ગોત્ર કર્માસ્રવ કહે છે

કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૬૦

—જેનામાં અવગુણી ગ્રાહી અથવા દોષ દ્રષ્ટિ રહેલી છે તે

—જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, શ્રુત, ઐશ્વર્ય, લાભ અને તપ એ આઠનો મદ કરનારો છે તે

—હંમેશા ભણવા-ભણાવવામાં જે વિરોધી છે, તે પ્રવૃત્તિ પરત્વે જેને ધૃષ્ટા છે, કંટાળો

લાવનાર છે તે

—તીર્થંકર, જિન, સિદ્ધ આદિ મહાપુરુષો, ગુરુજનો ગુણવાનો પ્રતિ જેમને ભકિત નથી એવા જીવો

નીચ ગોત્ર કર્મનો આસ્રવ કહે છે

❑ [8] સંદર્ભ:-

☆ આગમ સંદર્ભ:- જાતિમદેણં કુલમદેણં, બલમદેણં જાવ ઇસ્સરિય મદેણં
ખીયાગોયકમ્માસરીરજાવ પયોગ બન્થે મગ. શ. ૮૩-૧, સૂ. ૩૫૧-૧૪

—સૂત્રપાઠ સંબંધ જુઓ સૂત્ર: ૨૫ના આગમ સંદર્ભમાં

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

(૧) સ્વરૂપ - કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૫૨- પૂર્વાર્ધ મૂળ તથા વૃત્તિ

(૨) સ્વરૂપ - દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૧૬૦ થી ૧૬૪

(૩) કારણ - દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦ શ્લોક-૨૬૩

(૪) કારણ - કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૬૦ - મૂળ તથા વૃત્તિ

❑ [9] પદ:-

(૧) પરની નિન્દા આત્મ-શ્લાઘા પરસદ્ગુણ ને ઢાંકતા

ગુણો નહીં પોતપણામાં તેહ નિત્ય પ્રકાશતા

નીચગોત્ર બંધ અશુભ ભાવે જીવ બહુવિધજાતના

નીચ ગોત્ર બંધન છોડવા વળી યત્ન કરો ભલી ભાતના

(૨) નીંદાબીજાની સપ્રશંસન તથા ઢાંકી ગુણો દોષ કરી બતાવવા

તે નીચ ગોત્રે થઈ બંધ કારણ ને ઉચ્ચ ગોત્રે ઉલટું થતા પણ

❑ [10] નિષ્કર્ષ:- આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ હવે પછીના સૂત્ર પચીસ સાથે જ મુકેલો છે

અધ્યાય: ૬-સૂત્ર: ૨૫

- [1] સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર થકી ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મના આસ્રવ ને જણાવવાનું પ્રયોજન રાખે છે.
- [2] સૂત્ર:મૂળ:- તદ્વિપર્યયોનીચૈર્વૃત્યનુત્સેકૌચોતરસ્ય
- [3] સૂત્ર:પૃથક્:- તદ્ - વિપર્યય: નીચ્ચૈ: વૃત્તિ - અનુત્સેકૌ
- [4] સૂત્રસાર:- તેનાથી વિપરીત [અર્થાત્ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માસ્રવથી વિપરીત - સ્વનિંદા, પર પ્રશંસા સ્વસદ્ગુણોનું આચ્છાદન પર સદ્ગુણનું ઉદ્ભાવન તથા નમ્ર વૃત્તિ અને નિરભિમાન ગર્વ ન કરવો [એ]ઉચ્ચગોત્ર કર્મના [આસ્રવો]છે.

□ [5] શબ્દજ્ઞાન:-

તદ્ - તે નીચ ગોત્ર કરતા

વિપર્યય - ઉલટું, વિપરીત

નીચૈર્વૃત્તિ - નમ્રવૃત્તિ

અનુત્સેક-ગર્વનો અભાવ

ચ- સમુચ્ચય અર્થમાં છે

ઉત્તરસ્ય-ઉચ્ચગોત્રના

[6] અનુવૃત્તિ:-

(૧) સ આસ્રવ: સૂત્ર.૬:૨ થી આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ

(૨) પરાત્મનિંદાપ્રશંસે સદસદગુણાચ્છાદનોદ્ભાવને ચ નીચૈર્ગોત્રસ્ય । સૂત્ર. ૬:૨૪

□ [7] અભિનવટીકા:- સૂત્રકાર મહર્ષિ એ પૂર્વસૂત્રમાં ગોત્રકર્મના એક ભેદ નીચ ગોત્ર કર્મનો આસ્રવ જણાવ્યો આ સૂત્ર થકી ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માસ્રવને જણાવે છે

સૂત્રકારે ત્રણ લક્ષણો કહ્યા છે (૧) નીચગોત્ર કર્માસ્રવ કરતા વિપરીત

(૨) નીચૈર્વૃત્તિ-નમ્રવૃત્તિ (૩) નુત્સેક-નિરાભિમાન

પણ આ ત્રણ કારણોનો વિસ્તાર નીમ્ન છ મુદ્દામાં રજૂ થશે

❖ તદ્વિપર્યય:- અહીં તદ્ શબ્દનો સંબંધ પૂર્વના સૂત્ર:૨૪ સાથે છે

-પૂર્વના સૂત્રમાં નીચગોત્ર કર્માસ્રવ જણાવેલા છે તેમાં જણાવેલા ચાર કારણો કરતાં વિપરીત કારણો તે ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માસ્રવ સમજવો

-તદ્વિપર્યય (ઇતિ) નીચૈર્ગોત્રાસ્રવવિપર્યય:

[૧] પરગુણ પ્રશંસા:- ☆ પરના ગુણોને પ્રકાશવા કે પ્રગટ કરવા તે પર પ્રશંસા

☆ બીજાના ગુણો જોવા તે પર પ્રશંસા

☆ બીજાગુણોની સ્તુતી કરવી ગુણાનુરાગ હોવો તે

[૨] આત્મ નિંદા:- ☆ પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કે પ્રગટીકરણ તે આત્મનિંદા

☆ પોતાના દોષો જોવા તે આત્મનિંદા

☆ સ્વ દોષ દર્શન-આત્મ સાક્ષીએ નિંદન તે આત્મનિંદા

[૩] સ્વ અસદ્ગુણ કે પર સદ્ગુણ પ્રકાશન

☆ પોતાના દુર્ગુણોને પ્રગટકરવા તે સ્વ અસદ્ગુણ પ્રકાશન અથવા અસદ્ગુણ

ઉદ્ભાવન -અથવા

☆ બીજાના સદ્ગુણોને પ્રગટ કરવાતે સદ્ગુણ પ્રકાશન અથવા સદ્ગુણ ઉદ્ભાવન પ્રશ્ન:-આત્મનિંદા અને સ્વ અસદ્ગુણોદ્ભાવન બંનેમાં ભાવતો પોતાના દોષોને પ્રગટ કરવા તે જ છે તો બંને વચ્ચે ભેદ શો?

સમાધાન:- સ્વનિંદા નો અર્થ પોતાની લઘુતા બતાવવાનો છે

-વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન પોતાના દોષોને પ્રગટ કરવા એવો અર્થ છે કેમ કે પોતાની લઘુતા જણાવવા અવિદ્યમાન દોષોને પણ દોષ રૂપ ગણાવા તેમાં ગુણ સમાયેલો છે. અને વિદ્યમાન દોષોની નિંદા તો કરવાની જ છે

- અસદ્ગુણોદ્ભાવનનો અર્થતો પોતાનામાં વિદ્યમાન દુર્ગુણો ને પ્રગટ કરવા એજ છે બીજી રીતે કહીએ તો

—આત્મનિંદા એટલે કેવળ સ્વદોષ દર્શન એવોજ અર્થથાય

—અસદ્ગુણોદ્ભાવન એટલે પોતાના દોષ કે દુર્ગુણોને પ્રકાશીત કરવા. આમ બંને રીતે આત્મનિંદા અને સ્વ અસદ્ગુણ પ્રકાશન વચ્ચે ભેદ રેખા સ્પષ્ટ થઈ શકે છે આવો જ ભેદ પરગુણ પ્રશંસા અને પર સદ્ગુણ પ્રકાશન વચ્ચે સમજી લેવો

[૪]સ્વ સદ્ગુણ કે પર અસદ્ગુણ આચ્છાદન:-

☆ પોતાના છતાં/વિદ્યમાન ગુણોને ઢાંકવા. જેથી અભિમાન પણ ન જન્મે તે સ્વ સદ્ગુણ આચ્છાદન -અથવા

☆ બીજાના (અવિદ્યમાનગુણ)દોષોને ઢાંકવા તે આચ્છાદન

❖ નીચ્ચૈવૃત્તિ:- નમ્રવૃત્તિ-વિનયશીલતા

☆ પૂજ્ય વ્યક્તિઓ પ્રત્યે નમ્રવૃત્તિ ધારણ કરવી તે

☆ ગુણી પુરુષો પરત્વે વિનય અને નમ્રતા પૂર્વક વર્તવું

☆ બધાંની સાથે નમ્રતા પૂર્વક વર્તવું અને કોઈ સાથે ઉધ્ધતાઈ ન કરવી તે નીચ્ચૈવૃત્તિ

☆ નીચૈર્વર્તનં વિનયપ્રવણવાકકાર્યચિત્તતા ।

❖ અનુત્સેક:- ગર્વરહિતતા અહંકારનો અભાવ

☆ જ્ઞાન સંપત્તિ આદિમાં બીજાથી ચઢીયાતા પણું હોવા છતાં તેમને કારણે ગર્વ ધારણ ન કરવો તે અનુત્સેક

☆ વિશિષ્ટ શ્રુત આદિની પ્રાપ્તિ છતાં ગર્વ ન કરવો

ઉત્સેકો ગર્વઃ । શ્રુતજાત્યાદિ જનિતઃ । અનુત્સેકઃ વિજિતગર્વતા ।

❖ ચ-ચ શબ્દાત્ તદ્વિપર્યયષ્ચ

—સમુચ્ચયયથી અન્ય કારણોનો પણ આગ્રવ થઈ શકે છે જેમ કે

—જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, શ્રુત, ઐશ્વર્યાદિ ના મદનો અભાવ

—બીજાનું બહુમાન સત્કાર - ધર્મિજનો પરત્વે અનુરાગ

— કીર્તિ લોભ ન હોવો - વડીલો નો વિનય

— લોક પ્રિયતાનું અભિમાન કે અહંકાર રહિતતા

—બીજાનોયશ જોઈ રાજી થવું -વડીલો નો આદર -સત્કાર

— ગુરુ કે વડીલનું સન્માન, અભ્યુત્થાન, અંજલી, ગુણગાનાદિકરવા

❖ **ઉત્તરસ્ય**— ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મના અર્થમાં આ પદ વપરાયેલ છે

☆ ઉત્તરસ્ય એટલે સૂત્રકર્મના પ્રામાણ્ય થી ઉચ્ચ ગોત્રસ્ય એવો અર્થ જ અભિપ્રેત થવાનો છે કેમ કે અધ્યાય:૮ના સૂત્ર ૧૩ મુજબ પણ ગોત્રના બે ભેદ છે એક નીચ ગોત્ર અને બીજું ઉચ્ચ ગોત્ર અર્થાત્ નીચ સિવાય બાકી રહેતું ગોત્ર તે ઉચ્ચ ગોત્ર એવું સ્પષ્ટ થશે

—ઉચ્ચ ગોત્ર:- જેને કારણે લોકો મોટા નામે કે બહુમાન પૂર્વક બોલાવે છે તે ઉચ્ચ ગોત્ર છે જેમ કે ઈક્વાકુ, રાજન્ય, ભોગકુલ વગેરે કુલો

—ગોત્ર શબ્દ ની વ્યાખ્યા પૂર્વ સૂત્ર:૨૪ માં કરેલી છે

— આ કર્મને કુંભારના કામ સાથે સરખાવે છે. કુંભારનું કામ છે તેની જેમ કોઈ નીંદા કરે છે તેમ પ્રશંસા પણ કરે છે એ રીતે ઉચ્ચ ગોત્રી લોકની પ્રશંસા પણ થાય છે

—જે કર્મના ઉદયથી જીવ ઉત્તમ કુળમાં જન્મ ધારણ કરે તે ઉચ્ચ ગોત્ર

❖ **ગ્રન્થાન્તર થી ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માન્નવ:-**

ગુણપ્રેક્ષીત્યક્તમદોઽધ્યયનાધ્યાપનોઽઘત:

ઉચ્ચં ગોત્રં મહદાદિ ભક્તો... દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ-૧૦ શ્લોક ૨૬૩

ગુણજ્ઞ, નિરહંકારી, અધ્યયન-અધ્યાપન કાર્યેરત અર્હદ ભકિત પરાયણ જીવ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માન્નવ કહે છે

કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૬૦

ગુણપેહી મયરહિઓ અજ્ઞયણઽજ્ઞાવણારૂઈ નિચ્ચં પકુણઈ જિણાઈ ભત્તોઉચ્ચં...

ગુણ પ્રેક્ષી, મદરહિત, નિત્ય અધ્યયન-અધ્યાપનરુચિ, જિનેશ્વર આદિનો ભકત, ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માન્નવ કરે છે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ **આગમ સંદર્ભ:-** જાતિ અમદેણં કુલઅમદેણં બલઅમદેણં રૂવઅમદેણં તવ્વ અમદેણં...ઉચ્ચાગોયકમ્માસરીર જાવ પયોગબન્ધે ❖ **મગ. શ.૮,૩.૧, સૂ.૩૫૧-૧૩**

સૂત્રપાઠ સંબંધ:- સૂત્ર:૨૪ તથા સૂત્ર:૨૫ જો કે આગમ વાક્ય અને સૂત્ર પાઠમાં કિચિત સામ્યતા અને કિચિત્ ભિન્નતા જણાય છે પણ તેની વૃત્તિ આધારે અર્થ બેસાડતા જણાય છે કે:-

(૧) મદવાળો [અભિમાની] માણસ પરનિંદા, આત્મ પ્રશંસાને નિરંતર પ્રવૃત્તિ વાળો હોય છે

(૨) મદરહિત [નિરાભિમાની] માણસ તેથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ વાળો હોય છે

☆ **તત્વાર્થ સંદર્ભ:-**

ઉચ્ચૈર્નિચૈશ્વ-૮:૧૩ ગોત્રના બે ભેદ

☆ **અન્ય ગ્રન્થ સંદર્ભ:-**

(૧) સ્વરૂપ - કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૫૨- પૂર્વાર્ધ મૂળ તથા વૃત્તિ

-દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૧૬૦ થી ૧૬૪

(૩) કારણ -દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૨૬૩

-કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૬૦- મૂળ તથા વૃત્તિ

□ [9]પદ:-

- ૧ એહથી વિપરીત ભાવે નમ્રતા ધરતા સદા
અભિમાન તજતાં ગોત્ર બાંધે ઉચના ભવિષ્યવ સદા
-૨ બીજું પદ પૂર્વ સૂત્ર સાથે કહેવાઈ ગયું છે

□ [10]નિષ્કર્ષ:-સૂત્ર:૨૪ અને સૂત્ર: ૨૫ મૂળતો એક જ ગોત્ર કર્મની ભિન્ન ભિન્ન બે પ્રકૃતિના સ્વરૂપને રજૂ કરે છે. ગોત્રના ઉચ પણા અને નીચ પણાનો સંબંધ અહીં દુન્યવી દ્રષ્ટિ સાથે જોડવાનો નથી પણ આમ કરવાથી ગોત્ર ઉચ્યાબંધાય અને આમ કરવાથી ગોત્ર-નીચ બંધાય એ પ્રમાણે કર્મસ્રવોને જણાવીને સૂત્રકાર મહર્ષિતો આપણી સમક્ષ એક દીવાદાંડી ધરે છે અને જો એકે ગોત્ર કર્મ ન બાંધવું હોય તો ગોત્ર રહિત સ્થિતિ ફક્ત સિદ્ધોનીજ છે

જો તમારે ઉચ્ય ગોત્ર બાંધવું છે તો આમકરો જો નીચ ગોત્ર બાંધવું છે તો આમકરો ગોત્રકર્મ તો બંધાવાનું જ છે જેમ વીરપ્રભુને ત્રીજા ભવમાં બંધાયેલ કર્મ છેક તીર્થકરના ભવમાં પણ ઉદયમાં આવેલું માટે તે કર્મથી દૂર હોય તે કર્મસ્રવ ને દૂર કરવા હોયતો જ્યાં સુધી ગોત્ર કર્મનો સર્વથા ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી ઉચ્ય ગોત્રનો કર્મસ્રવ કરી તે શુભ પ્રકૃતિ થકી સંપૂર્ણ કર્મસ્રવ ને અટકાવીને છેલ્લે ગોત્ર રહિત સ્થિતિ પામવી તે જ નિષ્કર્ષ

□ □ □ □ □ □ □

અધ્યાય:૬-સૂત્ર:૨૬

- [1]સૂત્રહેતુ:- આ સૂત્ર બનાવવાનો હેતુ અંતરાયકર્મનો આસ્રવ જણાવવો તે છે
□ [2]સૂત્ર:મૂળ:-વિઘ્નકરણમન્તરાયસ્ય
□ [3]સૂત્ર:પૃથક્:-વિઘ્નકરણમ્ અન્તરાયસ્ય
□ [4]સૂત્રસાર:-વિઘ્ન કરવું એ અંતરાયકર્મનો [આસ્રવ] છે
□ [5]શબ્દજ્ઞાન:-

વિઘ્નકરણમ્-વિઘ્ન કરવું તે અન્તરાયસ્ય-અંતરાયકર્મનો આસ્રવ છે

□ [6]અનુવૃત્તિ:- સ આસ્રવ: સૂત્ર. દ્:૨ થી આસ્રવ ની અનુવૃત્તિ

□ [7]અભિનવટીકા:- અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ એકજ પદ દ્વારા અન્તરાયકર્મના આસ્રવને સમજાવે છે પણ તેનો સંબંધ જાણ્યા સિવાય અર્થઘટન કરવું તે અપૂરતું લાગે છે
- સામાન્યથી ગુજરાતી વિવેચકો એ “દાન આદિમાં વિઘ્ન કરવું” એવોજ અર્થ કરેલો છે તે યોગ્ય જ છે પણ તેનો આધાર આ ટીકામાં અત્રે પ્રસ્તુત થયો છે

(૧)સ્વોપજ ભાષ્ય:- માં સૂત્રકાર મહર્ષિ પોતે જ જણાવે છે કે દાનાદીનાંવિઘ્નકરણમ્ અન્તરાયસ્યાસ્રવો ભવતિ । આ વિધાન વિઘ્નકરણ ને આધારે સ્પષ્ટ અર્થ થઈ શકે છે કે દાનાદિમાં વિઘ્ન કરવું તે

(૨)અધ્યાય આઠને આધારે :-સ્વોપજ ભાષ્યનો સ્પષ્ટ પાઠ છે જ છતાં આઠમા અધ્યાય

નો આધાર લેવાથી વિશેષ ખુલાસોઓ મળે છે

-જેમકે દાનાદીનામ્ પણ અદિ શબ્દથી શું લેવું? —અન્તરાયના દાન વગેરે કેટલા ભેદો છે?

આવા પ્રશ્નોના ઉત્તર આઠમા અધ્યાય ને આધારે જ મળે છે

☆ સર્વપ્રથમ સૂત્ર: ૮:૫. તેમાં કર્મની આઠ પ્રકૃતિમાં એક પ્રકૃતિ અન્તરાયકર્મની જણાવેલી છે

☆ ત્યાર પછી સૂત્ર ૮:૬ તેમાં પચ્ચભેદા:શબ્દથી અન્તરાયકર્મના પાંચ ભેદો જણાવેલા છે

☆ આ પાંચ ભેદો સૂત્ર ૮:૧૪ માં દાનાદીનામ્ શબ્દ થી કહેવાયા છે માટે સૂત્રકાર મહર્ષિએ અહીં સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં સૂત્ર ૮:૧૪ નેજ પદ રૂપે મુકી દીધું છે દાનાદીનાં...કહીને .

તે દાનાદિ એટલે દાન,લાભ,ભોગ,ઉપભોગ અને વીર્ય એવો ખુલાસો સૂત્ર ૮:૧૪ ના સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યમાં કરેલો છે તેથી દાનાદીનામ્ માં શબ્દ થી શું લેવું? તે પ્રશ્નનો ઉત્તરપણ અહીં પ્રાપ્ત થઈ જાય છે

❁ વિઘ્નકરણમ્— વિઘ્ન કરવું તે

☆ વિઘ્ન એટલે અડચણ, અન્તરાય કે પ્રતિષેધ કરવો તે

વિઘ્ન:- વિઘાત: , પ્રતિષેધ: સવ્યાજોનિર્વ્યાજ્જ્વતસ્યકરણમ્

— આવું વિઘ્ન દાનાદિ પાંચ ભેદે જણાવેલ છે

[૧]દાન:-સ્વપરના અનુગ્રહનની બુધ્ધિથી સ્વવસ્તુ પરને આપવી તેને દાન કહે છે

[જુઓ સૂત્ર ૭:૩૪]

☆ દાનં વિશિષ્ટપરિણામપૂર્વક સ્વસ્ય પરસ્વત્વાપાદાનમ્ ।

☆ દાન વિઘ્નકરણ:- કોઈને દાન કરતાં અડચણ નાંખવી કે તેવી વૃત્તિ રાખવી તે

☆ આ દાન દેવામાં વિઘ્ન કે અન્તરાય ઉભો કરવો અથવા તો એવા એવા ઉપાયો કરવા કે જેથી દેનાર દાન આપી ન શકે તે વિઘ્ન કરણ

—દાન સંબંધિ વિઘ્ન કરવાથી દાનાંતરાય કર્મનો આસ્રવ થાય છે એ જ રીતે

—દાતાને દાન દેવાથી રોકવો, દાતા અને દાનની નિંદા કરવી, દાનના સાધનોનો નાશ કરવો તે સાધનો છૂપાવવા અથવા દાતા અને પાત્રને સંયોગ ન થવા દેવો એ સર્વે દાનાન્તરાય ના આસ્રવો જ છે

[૨]લાભ:- વસ્તુની પ્રાપ્તિ તે લાભ

તદેવ [દાનં] ગૃહ્યમાણં પ્રતિગહીત્રાડ્ડદેયં લાભ ઉચ્ચતે ।

લાભ-વિઘ્નકરણ:-

☆ કોઈને લાભ-પ્રાપ્તિના વિષયમાં અડચણ નાંખવી કે તેવી વૃત્તિ રાખવી તે

☆ આ લાભ-પ્રાપ્તિમાં- વિઘ્ન કે અન્તરાય ઉભો કરવો અથવા તો એવા ઉપાયો કરવા કે જેથી લાભ લેનાર લાભ લઈ ન શકે તે વિઘ્ન કરણ

—લાભ સંબંધિ વિઘ્ન કરવાથી લાંભાતરાય કર્મનો આસ્રવ થાય છે એ જ રીતે

— લાભ લેનારને પ્રાપ્તિ થી રોકવો લેનારની નિંદા કરવી, પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યારે તે સાધનો નો નાશ કરવો, છૂપાવી દેવું કે મેળવનારનો અને વસ્તુનો સંયોગ ન થવા દેવો એ સર્વે લાંભાતરાય કર્મનો આસ્રવો જ છે

[૩]ભોગ:- એકજ વાર ભોગવી શકાય તે શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપયોગ તે ભોગ

☆ ભોગો મનોહારિ શબ્દાદિવિષયાનુભવનમ્ ।

ભોગ-વિઘ્નકરણ:-

☆ કોઈને ભોગ ના વિષય માં અડચણ નાંખવી કે તેવી વૃત્તિ રાખવી તે

☆ આ ભોગ-ભોગવવામાં -જેમ કે ભોજન કરવામાં વિઘ્ન કે અન્તરાય ઉભો કરવો અથવા તો એવા ઉપાયો કરવા કે જેથી [એક વખતમાં જ ભોગવી શકાય તેવા]ભોગ ભોગવનાર તેનો ઉપયોગ ન કરી શકે જેમમ કે ભોજન માં વિઘ્ન કરવાથી ભોજનકરનાર તે ભોજ્ય વસ્તુને ભોગવી નશકે અર્થાત્ ખાઈ નશકે તે વિઘ્નકરણ

ભોગસંબંધિ વિઘ્ન કરવાથી ભોગાંતરાય કર્મનો આસ્રવ થાય છે એજ રીતે

☆ ભોગ ભોગવનારને- જેમ કે આપણા ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાન્ત મુજબ ભોજન કરનારને ભોજન કરવાથી રોકવો, ભોજન કે તે કરનારની નિંદા કરવી, ભોજનના સાધનોનનો નાશ કરવો, ભોજન-અન્ન વગેરે છૂપાવી દેવા, ભોજન અને જમનારને સંયોગ નથવા દેવો એ સર્વે ભોગાન્તરાયના આસ્રવો જ છે

[જ]ઉપભોગ:- અનેક વખત ભોગવી શકાય તેવા સ્ત્રી, વસ્ત્ર, મકાન, ફર્નીચર વગેરેનો ઉપયોગ કરવો તે

☆ ઉપભોગો અન્નપાન વસનાદિ આસેવનમ્

ઉપભોગ-વિઘ્નકરણ:-

☆ કોઈને ઉપભોગ ના વિષયમાં અડચણ નાંખવી કે તેવી વૃત્તિ રાખવી તે

☆ આ ઉપભોગ ના વિષયમાં વિઘ્ન કે અન્તરાય ઉભો કરવો અથવા એવા ઉપાયો કરવા કે જેથી [વારંવાર ભોગવી શકાતા સ્ત્રી વગેરે નો] તે ઉપભોગ ન કરીશકાય જેમ કે પર સ્ત્રીહરણ કરવું, કલેશ ઉત્પન્ન કરાવવો, ખોટાખોટા વાતોમાં રોકવી રાખવા વગેરે થકી સ્ત્રીના ઉપભોગમાં અન્તરાય ઉભો કરવો તે વિઘ્નકરણ

ઉપભોગ સંબંધિ વિઘ્ન કરવાથી ઉપભોગાંતરાય કર્મનો આસ્રવ થાય છે એજ રીતે

☆ ઉપભોગ કરનારને ઉપભોગ થી રોકવો જેમ કે આપણા ઉક્ત દ્રષ્ટાન્ત મુજબ પુરુષનને સ્ત્રીના કે વસ્ત્ર, પાત્ર મકાન આદિના ઉપભોગથી રોકવો, તે સ્ત્રીવસ્ત્ર, પાત્રદિ અથવા ઉપભોગ પ્રવૃત્તિની નીંદા કરવી, ઉપભોગ ની વસ્તુઓનો નાશ કરવો, ઉપભોગ્ય વસ્તુને છૂપાવી દેવી, ઉપભોગ કરનાર અને ઉપભોગ્ય વસ્તુનો સંયોગ ન થવા દેવો એ સર્વે ઉપભોગાન્તરાયના આસ્રવો છે

[પ]વીર્ય:- આત્મિક શક્તિ તે વીર્ય

☆ વીર્યમ્ આત્મપરિણામો વિશિષ્ટચેષ્ટાલ્ક્ષણ:

વીર્ય - વિઘ્નકરણ

☆ કોઈની આત્મશક્તિ ફોરવવાના વિષયમાં અડચણ નાંખવી કે તેવી વૃત્તિ રાખવી તે

☆ આ આત્મશક્તિ ફોરવવાના વિષયે વિઘ્ન અન્તરાય ઉભો કરવો અથવા એવા ઉપાયો કરવા કે જેથી તેને ઉત્સાહ કે પરાક્રમ થાય નહીં જેમ કે કોઈને તપ કરવો હોય તો તેને શરીર સંબંધિ સલાહ આપી તપનો ઉત્સાહ ભાંગી નાખવો, ધાર્મિક કાર્ય માં ઉત્સાહ તોડી નાખવો વગેરે થકી તેને તે-તે વિષયમાં અંતરાય કરવો તે વિઘ્નકરણ

વીર્ય સંબંધિ વિઘ્નકરવાથી વીર્યાન્તરાય કર્મનો આસ્રવ થાય છે એ-જ-રી-તે

—આત્મશકિત ફોરવનાર તેમ કરવાથી રોકવો, આત્મશકિત તથા જેમાં તે ફોરવે છે જેમ કે તપ-ક્રિયા વગેરેની નિંદા કરવી, જે વિષયનો ઉત્સાહ છે તે વિષયનો જ નાશ કરવો જેમ કે બળદને ખસી કરવી તેના સાધનો છૂપાવવા જેમ કે આવશ્યક ક્રિયાનો ઉત્સાહ હોય ત્યારે જ તેના ચરવળો મુહપતિ ગુમ કરવા વગેરે સર્વે વીર્યાન્તરાય કર્મના આસ્રવ કરાવે છે

(ખાસનોંધ:- અહીં જે ઉદાહરણો આપ્યા છે તેને વીર્ય-આત્મશકિત ફોરવવાના વિષય ના વિઘ્ન રૂપે જ ઘટાવવા કેમ કે આજ દ્રષ્ટાન્તો જૂદી રીતે ઘટાવવાથી અન્ય કર્માસ્રવ પણ સાબિત થઈ શકે છે]

❖ **અન્તરાયસ્ય:**-અન્તરાય નામક કર્મનો આસ્રવ થાય છે

—અહીં અન્તરાય સાથે આસ્રવ શબ્દની અનુવૃત્તિ કરીને જોડવાની છે તેથી અન્તરાયસ્ય આસ્રવ ભવતિ એવું વાક્ય થશે

અન્તરાય કર્મને રાજાના ખજાનચી ની ઉપમા શાસ્ત્રમાં અપાયેલી છે. જેમ એક રાજાને ધન આપવાની ઇચ્છા હોય પણ એનો કોશાધ્યક્ષ કોઈ કારણથી પ્રતિકુળ થાય તો જે તે માણસને ધનમળે નહીં તેમ અન્તરાયકર્મનો ઉદય દાનાદિ પાંચે ની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નકર્તા છે.

❖ **અન્થાન્તર થી અન્તરાય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે?**

☆ **લોકપ્રકાશ સર્ગ: ૧૦-શ્લોક-૨૬૪**

બધ્નાતિ હિંસકો વિઘ્નમર્હતપૂજાદિવિઘ્નકૃત્ ।

પ્રભુની પૂજામાં વિઘ્ન કરનારો અને હિંસક અન્તરાય કર્મબાંધે છે

☆ **કર્મગ્રંથ પહેલો-ગાથા-૬૨**

જિણપૂયા વિગ્ધકરો હિંસાઈ પરાયણો જયઈ વિગ્ધં

—જિનેશ્વર પૂજાભકિત અર્થાત્ આજ્ઞા પાલન કરવાનો વિરોધ- નિષેધ કરીને વિઘ્ન નાખનાર, અવર્ણવાદ બોલનાર તથા પ્રરૂપિત ધર્મની નિંદા કરવાથી, જિનેશ્વર ની ભકિત આદિમાં વિઘ્ન નાખવાથી, આત્મકલ્યાણક સાધક વ્રત, તપ, સંયમ, જ્ઞાન, ધ્યાનના માર્ગે જતા આત્માઓને નિરુત્સાહી બનાવવા આદિથી અન્તરાયકર્મબાંધે

—હિંસાદિ પરાયણ અર્થાત્ હિંસા, જૂઠ, ચોરી, અબ્રહ્મ પરિગ્રહ રૂપ પાપ પોતે કરે-કરાવે અનુમોદે તે પણ અન્તરાયકર્મબાંધે

□ [8] સંદર્ભ:-

☆ **આગમ સંદર્ભ:**-દાણંતરાણં લાભંતરાણં ભોગંતરાણંઠવભોગંતરાણં વીરિયંતરાણં.....અંતરાઈકમ્મા સરીરપ્પયોગબન્ધે ❖ **મગ. શ.૮,૩.૧,સૂ.૩૫૧-૧૫**

☆ **તત્વાર્થ સંદર્ભ:-**

(૧) પ્રકૃત્તિનું નામ-જ્ઞાનદર્શના.....ન્તરાયા સૂત્ર. ૮:૫

(૨) પ્રકૃત્તિની સંખ્યા-પઞ્ચનવ.....પઞ્ચભેદા:યથાક્રમમ્-સૂત્ર-૮:૬

(૩) પ્રકૃત્તિ ના ભેદો દાનાદીનામ્ સૂત્ર. ૮:૧૪

(૪) દાનાદિ નો અર્થ [જ્ઞાનદર્શન].....દાનલાભભોગોપભોગવીર્યાણિ ચ સૂ. ૨:૪

☆ અન્યગ્રન્થ સંદર્ભ:-

- (૧)સ્વરૂપ -કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૫૩- ઉત્તરાર્ધ
 (૨)સ્વરૂપ -દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૨૪૮ થી ૨૫૩
 (૩)કારણ -દ્રવ્યલોક પ્રકાશ-સર્ગ:૧૦ શ્લોક-૨૬૪-ઉત્તરાર્ધ
 (૪)કારણ -કર્મગ્રન્થ પહેલો-ગાથા-૬૨- પૂર્વાર્ધ

□ [9]પદ:-

- ૧ દાન લાભજ ભોગોપભોગે વીર્ય ગુણની વિઘ્નતા
 કરતાં થકી અંતરાય બાંધે સુણોમન કરી એકતા
 -૨ ભોગ ઉપભોગ ને લાભે, દાને વિઘ્ન નખાય જો
 તે થકી કર્મનો બંધ બંધાયે અંતરાયનો

□ [10] નિષ્કર્ષ:-આ સૂત્રમાં અંતરાય કર્મના આસ્રવો જણાવવા થકી સૂત્રકારે આપણા ઉપર મહત્વનો ઉપકાર કર્યો છે. કેમ કે જીવને વસ્તુ મેળવવા ઈચ્છા છે. પણ લાંબાતરાય તોડવો નથી, ખાવાપીવાની ઈચ્છા છે પણ ભોગાંતરાય છોડવા નથી, સ્ત્રી,વસ્ત્રાદિની ઈચ્છા છે પણ ઉપભોગાંતરાય દૂરકરવા નથી, પરાક્રમો કરવા છે પણ વીર્યન્તરાય નીવારવો નથીઅહીં સૂત્રકાર મહર્ષિ કયા આસ્રવથી આ અંતરાય કર્મબંધાય તેની સ્પષ્ટ સમજ આપે છે જો દાનાદિ પાંચેની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા હોયતો આ અંતરાયનો આસ્રવ ન થાય તેની સતત કાળજી રાખવી બીજું અંતરાય એ પણ આખરે તો જીવને શીવ થતા અટકાવનાર એક મહત્વનું પરિબળ છે જો સંપૂર્ણ અંતરાયો નો આસ્રવ અટકાવી સત્તાગત અંતરાયનો પણ નાશ થાય નો જ કેવળનામ પામી મોક્ષના દ્વાર ખટખટાવી શકાય તે આ સૂત્રનો નિષ્કર્ષ છે

□ □ □ □ □ □ □

આસ્રવ વિષયક સૂત્રાન્તે એક સ્પષ્ટતા:-

અહીં જે આઠે પ્રકારના કર્મોના આસ્રવોને જણાવ્યા તે સર્વે સામ્પ્રાયિક આસ્રવ થાય તેમ કહેલું ત્યાર પછી સૂત્ર:૧૧ થી આરંભીને સૂત્ર:૨૬ પર્યન્ત આઠે મુખ્યકર્મ પ્રકૃતિને આશ્રીને જે ભિન્ન ભિન્ન આસ્રવોનું વર્ણન કર્યું તે સર્વે સામ્પ્રાયિક આસ્રવ ના ભેદો જાણવા

સૂત્ર:૧૧ થી સૂત્ર:૨૬ પર્યન્ત જણાવેલા કર્માસ્રવ સંબંધે એક મહત્વની સ્પષ્ટતા

પ્રશ્ન:- અહીં સૂત્રકાર મહર્ષિએ દરેક મૂળ પ્રકૃતિના આસ્રવો જુદા જુદા કહ્યા છે તે ઉપરથી એક પ્રશ્ન થાય કે શું જ્ઞાન-પ્રદોષ વગેરે આસ્રવો માત્ર જ્ઞાનાવરણીયના જ છે? અથવા તો આઠે પ્રકૃતિને આશ્રીને જણાવેલ કર્મો માત્ર તે-તે કર્મ પ્રકૃતિના જ બંધક છે કે પછી અન્ય-અન્ય કર્મપ્રકૃતિના પણ બંધ તે-તે આસ્રવો થી થાય છે?

હવે જો એક કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવો અન્ય કર્મપ્રકૃતિ પણ બંધાવતા હોય તો પ્રકૃતિ અનુસાર જુદાજુદા આસ્રવોનું વર્ણન કરવાનો અર્થ શો છે?

—કારણ કે એક કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવો પણ અન્ય કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવો તો છે જ

—હવે જો કોઈ એક કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવો માત્ર તે કર્મપ્રકૃતિના આસ્રવો જ છે. બીજીના

નહીં એમ માનવામાં આવે તો શાસ્ત્ર નિયમમાં વિરોધ આવશે

—કેમ કે શાસ્ત્રીય નિયમ એવો છે કે સામાન્યતયા આયુષ્ય કર્મને છોડીને સાતે કર્મપ્રકૃતિનો બંધ એક સાથે જ થાય છે

—આ નિયમાનુસાર જ્યારે જ્ઞાનાવરણીયનો બંધ થતો હશે ત્યારે ત્યારે દર્શનાવરણીય આદિ અન્ય છ એ પ્રકૃતિ નો બંધતો થવાનો જ છે તે વાતતો સુનિશ્ચિત જ છે

—આસ્રવ ગમેતે પ્રકૃતિનો માનીએ પણ બંધતો સાતે પ્રકૃતિનો થવાનો -તો પછી પ્રકૃતિ અનુસાર આ કર્મસ્રવનો વિભાગ પાડવાનો કે અલગ અલગ સૂત્રો બનાવવાનો અર્થ શો?

—તેના બદલે કર્મસ્રવ થાય છે એટલું સામાન્યકથન કેમ ન કર્યું?

સમાધાન:- અહીં જે આસ્રવોનો વિભાગ દર્શાવવામાં આવ્યો છે તે અનુભાગ અથવા રસબંધની અપેક્ષાએ સમજવો જોઈએ

—અર્થાત્ કોઈ એક કર્મપ્રકૃતિનો આસ્રવ કરતી વખતે “તે કર્મ ઉપરાંત બીજી પણ છ કર્મ પ્રકૃતિનો બંધ તો થાય છે” એ શાસ્ત્રીય નિયમ પ્રદેશ બંધમાં ઘટાવવો પણ અનુભાગબંધમાં ઘટાવવો નહીં

—સારાંશ એ કે આસ્રવોનો વિભાગ એ પ્રદેશ બંધની અપેક્ષાએ નહીં પણ અનુભાગ બંધની અપેક્ષાએ છે તેથી એક સાથે અનેક કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રદેશ બંધ માનવાને લીધે પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રીય નિયમમાં અડચણ આવતી નથી

તેમજ પ્રકૃતિવાર ગણાવેલા આસ્રવો માત્ર તે તે કર્મપ્રકૃતિના અનુભાગ બંધમાંજ નિમિત્ત હોવાથી અહીં કરવામાં આવેલો આસ્રવોનો વિભાગ બાધિત થતો નથી.

—આવા પ્રકારની વ્યવસ્થાથી શાસ્ત્રીય નિયમ અને પ્રસ્તુત આસ્રવ વિભાગ બન્ને અબાધિત રહે છે

—તેમ છતાં પણ એટલું વિશેષ સમજી લેવું જોઈએ કે અનુભાગ [-રસ]બંધને આશ્રીને અપેક્ષાએ સમજવું

—અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રદોષ આદિ આસ્રવોના સેવન વખતે જ્ઞાનાવરણીયના અનુભાગનો બંધ મુખ્યપણે થાય અને તે વખતે છ ઈતર પ્રકૃતિનો અનુભાગનો ગૌણપણે બંધ થાય છે એટલું જ સમજવું જોઈએ

—એમ તો નથીજ માની શકાતું કે એક સમયે એક કર્મ પ્રકૃતિના અનુભાગ નો બંધ થાય છે અને બીજી કર્મપ્રકૃતિના અનુભાગનો બંધ થતો જ નથી

—કારણ કે જે સમયે જેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો પ્રદેશબંધ યોગ દ્વારા સંભવે છે તે સમયે કષાય દ્વારા તેટલી જ કર્મ પ્રકૃતિઓનો અનુભાગ બંધ પણ સંભવે છે.

—આમ જે-જે કર્મોના જે-જે આસ્રવો કહ્યા તે તે આસ્રવો ની હયાતિમાં અન્ય કર્મોપણ અવશ્ય બંધાય છે આયુષ્યકર્મના બંધ વખતે આઠકર્મો અને બાકીના સમયે સાતકર્મોના બંધ પડે છે પણ ઉપરોક્ત લાંબી ચર્ચાનો સાર એટલો જ કે જે-જે આસ્રવોના વિભાગો દર્શાવ્યા તે-તે આસ્રવોથી તે-તે કર્મમાં રસ વધારે પડે છે અને અન્ય છ કર્મ પ્રકૃતિમાં ઓછો-ઓછો રસબંધ થાય છે

ઉદાહરણ તરીકે સૂત્ર: ૬.૩માં જણાવ્યા મુજબ દાન દેવાથી શાતા વેદનીય કર્મસ્રવ થાય છે

આ વાતનો અર્થ એ કે દાન દેવાથી મુખ્યતયા શાતા વેદનીય નામક શુભ કર્મ બંધાય એટલે કે શાતા વેદનીયકર્મ માં રસબંધ વધુ પડે -પણ તે સમયે-સાથે સાથે જ્ઞાનાવરણીય આદિ શુભ-અશુભ બીજા છ એ કર્મની પ્રકૃતિનો બંધાવાની છે પણ તે બધા કર્મોમાં રસ બંધણો ઓછો થાય.

परिशिष्टः १-सूत्रानुक्रम

सूत्राङ्क	सूत्र	पृष्ठांक
१	कायवाङ् मनः कर्मयोगः	५
२	स आप्त्रव	१०
३	शुभ पुण्यस्य	१४
४	अशुभः पापस्य	१८
५	सकषाया ऽ कषाययोः साम्यरायिकेर्यापथयोः	२७
६	अत्रत कषायेन्द्रिय क्रियाः पञ्च चतुःपञ्च.	३३
७	तीव्रमन्दाज्ञाता ऽज्ञात भाव वीर्याधिकरण.	४७
८	अधिकरणं जीवा ऽ जीवाः	५४
९	आद्यं सरम्म समारम्म योगकृतकारिता ऽनुमत.	५७
१०	निर्वर्तना निक्षेपसंयोग निसर्गाद्वि चतुद्वित्रि.	६५
११	तत्प्रदोष निहनवमात्सार्यान्तराया सादनो.	७२
१२	दुःखशोक तापा क्रन्दन वधपरिदेवनान्यात्म.	७८
१३	भूत व्रत्यनुकम्पा दानं सरागसंयमादियोगः.	८५
१४	केवलि श्रुतसङ्घ धर्म देवाऽ वर्णवादो दर्शनमोहस्य	८२
१५	कषायोदयातीव्रात्म परिणाम्श्चारित्र मोहस्य.	८८
१६	बह्वारम्भ परिग्रहत्वं च नारकस्यायुषः	१०४
१७	माया तैर्यग्योनस्य	१०८
१८	अल्पारम्म परिग्रहत्वं स्वभावमार्दवार्जवं च.	११२
१९	निःशील व्रतत्वं च सर्वेषाम्	११६
२०	सराग संयम संयमाऽकामनिर्जराबाल.	११८
२१	योग वक्ता विसंवादनं चाशुमस्य नाम्नः	१२४
२२	विपरीतं शुभस्य	१२८
२३	दर्शन विशुद्धि विनय संपन्नता शील व्रतोष्वन.	१३५
२४	परात्मनिदा प्रशंसे सदसद्गुणाच्छादनोद्भा.	१४८
२५	तद्विपर्ययो नीचैर्वृत्यनुत्सेका चोत्तरस्य	१५१
२६	विध्नकरणमन्तरायस्य	१५४

परिशिष्ट:२-अक्षरादिसूत्रानुक्रम

क्रम	सूत्र	सूत्रांक	पृष्ठांक
१	अधिकरणं जीवाजीवाः	८	५४
२	अल्पासम्भ परिग्रहत्वं स्वभाव-मार्दवार्जवं च मानुषस्य	१८	११२
३	अत्रत कषायेन्द्रिय क्रियाःपञ्चचतुःपञ्च पञ्चविंशति सइव्याः०	६	३३
४	अशुभःपापस्य	४	१८
५	आद्यं संरम्भ समारम्भ योग कृत कारितानुमत कषाय विशेषैः	८	५७
६	कषायोदयातीव्रात्मपरिणामश्चारित्रमोहस्य	१५	८८
७	कायवाङ् मनः कर्मयोगः	१	५
८	केवलि श्रुतसङ्घर्षमर्देवाडवर्णवादो दर्शन मोहस्य	१४	८२
९	तत्प्रदोष निह्नाव मात्सर्यान्तरायासादनो पघाता दर्शनावरणयोः	११	७२
१०	तद्विपर्ययो नीच्चैवृत्यनुत्सेका चोतरस्य	२५	१५१
११	तीव्रमन्दाताऽज्ञातभाववीर्याधिकरण विशेषेभ्यस्तद्विशेषः	७	४७
१२	दर्शन विशुद्धिर्विनयसंपन्नता शीलव्रतेष्वन चिचारोऽभीक्षणं०	२३	१३५
१३	दुःखशोक तापाऽऽक्रन्दनवधपरिदेवनान्यात्मपरोभयस्थान्यस०	१२	७८
१४	निर्वर्तनानिक्षेपसंयोग निसर्गा द्वि चतुर्द्विभिदाः परम्	१०	६५
१५	निः शीलव्रतत्वं च सर्वेषाम्	१८	११६
१६	पारात्मनिन्दाप्रशंसे सदसदगुणाच्छदनोद्भावने च नीचैर्गोत्रस्य	२४	१४८
१७	माया तैर्ययोनस्य	१७	१०८
१८	बहवारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुषः	१६	१०४
१९	भूतव्रत्यनुकम्पा दानं सरागसंयमादियोगः क्षान्तिः शौचभिति०	१३	८५
२०	योग वक्रता विसंवादनं चाशुभस्य नामः	२१	१२४
२१	विघ्नकरणमन्तरायस्य	२६	१५४
२२	विपरीतंशुभस्य	२२	१२८
२३	शुभः पुण्यस्य	३	१४
२४	स आस्रवः	२	१०
२५	सकषाया कषाययोः साम्प्रायिकेर्यापथयोः	५	२७
२६	सरागसंयम संयमासंयमाऽकामनिर्जरा बाल तपांसि दैवस्य	२०	११८

પરિશિષ્ટ:૩-શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ

સૂત્ર	શ્વેતામ્બર	સૂત્ર	શ્વેતામ્બર
૩	શુભ: પુણ્યસ્ય	૩	શુભ: પુણ્યસ્યાશુભ: પાપસ્ય
૪	અશુભ: પાપસ્ય		-----
૬	અવ્રતકષાયેન્દ્રિયક્રિયા.	૫	ઇન્દ્રિયકષાયાવ્રત ક્રિયા.
૭	તીવ્રમન્દજ્ઞાતાજ્ઞાતભાવવીર્યાધિકરણ.	૬	તીવ્રમન્દજ્ઞાતાજ્ઞાતભાવાધિકરણવીર્ય
૧૩	ભૂતવ્રત્યનુકંપા દાનં સરાગ.	૧૨	ભૂતવ્રત્યનુકમ્પાદાનસરાગ.
૧૬	બહ્વારમ્બપરિગ્રહત્વં ચ.	૧૫	બહ્વારમ્બપરિગ્રહત્વં .
૧૮	અલ્યારમ્બપરિગ્રહત્વં સ્વભાવ માર્દવાર્જવં ચ માનુષસ્ય	૧૭	અલ્યારમ્બ પરિગ્રહત્વં માનુષસ્ય
	-----	૧૮	સ્વભાવ માર્દવં ચ
	સૂત્ર નાસ્તિ	૨૧	સમ્યકત્વં ચ
૨૨	વિપરીતં શુભસ્ય	૨૩	તદ્વિપરીતં શુભસ્ય
૨૩	દર્શન વિશુદ્ધિર્વિનયસંપન્નતા શીલવ્રતેષ્વનતિ તિચારોઽભીક્ષ્ણં જ્ઞાનો પયોગસંવેગૌ શકિત ત સ્ત્યાગતપસી સઙ્ઘસાધુસમાધિ વૈયાવૃત્ય કરણમર્હદા ચાર્યબહુશ્રુત પ્રવચન વત્સલત્વમિતિ તીર્થકૃત્વસ્ય	૨૪	દર્શનવિશુદ્ધિર્વિનયસમ્પન્નતા શીલવ્રતેષ્વનતિ ચારોઽભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગ સંવેગૌશકિતત્ ત્યાગતપસી સાધુ સમાધિ વૈયાપૃત્યકરણમર્હદા ચાર્ય બહુશ્રુતપ્રવચનભકિત શવશ્યકાઽપરિગ્રહાણિ માર્ગપ્રિભાવના પ્રવચન વત્સલત્વ મિતિ તિર્થકરત્વસ્ય

પાઠભેદ સંબંધિ સ્પષ્ટીકરણ:-

- (૧)શ્વેતામ્બર આમ્નાય મુજબ જે ત્રીજું ચોથું સૂત્ર છે તે દિગમ્બર આમ્નાયમાં એક જ સૂત્રમાં સાથે ગોઠવેલ છે.
- (૨)સૂત્ર:૬ અવ્રતકષાયેન્દ્રિયક્રિયા. ને સ્થાને દિગમ્બરોમાં ઇન્દ્રિયકષાયાવ્રતક્રિયા. એમ ક્રમ ભેદ છે
- (૩)સૂત્ર:૭ તીવ્રમન્દજ્ઞાતાજ્ઞાતભાવવીર્યાધિકરણ ને બદલે તીવ્રમન્દ જ્ઞાતાજ્ઞાતભાવાધિકરણવીર્ય. એવા ક્રમ ફેરફાર વાળું સૂત્ર દિગમ્બર આમ્નાયમાં છે
- (૪)સૂત્ર:૧૬ બહ્વારમ્બ. વાળા સૂત્રમાં પરિગ્રહં પદ્ધીનો ચ દિગમ્બર માં નથી
- (૫)સૂત્ર:૧૮ અલ્યારમ્બ. વાળા સૂત્રમાં જે સ્વભાવમાર્દવાર્જવં ચ પદો છે તે દિગમ્બર પરંપરાના સૂત્રમાં નથી તેને બદલે તેઓએ સ્વભાવમાર્દવં ચ એવું અલગ સૂત્ર બનાવેલ છે. આર્જવં-પદનો દિગમ્બરો ક્યાય સમાવેશ કરતા નથી.
- (૬)દિગમ્બરોનુ સમ્યકત્વં ચ સૂત્ર શ્વેતામ્બર પરંપરામાં નથી
- (૭)સૂત્ર:૨૨ માં પૂર્વે તદ્ પદ નથી જે દિગમ્બરોમાં છે
- (૮)સૂત્ર:૨૩ માં સંઘસાધુસમાધિ ને બદલે સાધુસમાધિ શબ્દ વાપરેલ છે. અને તીર્થકૃત્વસ્ય ને બદલે તીર્થકરત્વસ્ય શબ્દ વાપરેલ છે.

પરિશિષ્ટ:૪ આગમ સંદર્ભ

તાત્વાથ સૂત્ર	આગમ સંદર્ભ	પૃષ્ઠ	સૂત્ર	આગમ સંદર્ભ	પૃષ્ઠ
૭	શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રના ૨/૫/ ગા. ૬-૭	૫૩	૫	શ્રી ભગવતીજી સૂત્રના ૭/૧/૨૬૭	૩૨
૧	શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના ૩/૧/૧૨૪-૧	૮	૮	૧૬/૧/૫૬૪-૧	૫૭
૨	૧/૧/૧૩	૧૩	૧૧	૭/૧/૨૬૭	૬૩
૨	૫/૨/૪૧૮-૧	૧૩	૧૨	૮/૮/૩૫૦-૨, ૩	૭૭
૩	૧/૧/૧૧	૧૮	૧૩	૭/૬/૨૮૬-૨	૮૪
૪	૧/૧/૧૨	૨૬	૧૫	૭/૬/૨૮૩-૧	૮૧
૬	૧/૧/૧૩	૪૬	૧૮	૮/૮/૩૫૧-૬	૧૦૩
૮	૨/૧/૬૦-૮	૫૭	૨૧	૧/૮/૬૩	૧૧૮
૧૦	૨/૧/૬૦-૬	૭૧	૨૧	૮/૮/૩૫૧-૧૨	૧૨૭
૧૪	૫/૨/૪૨૬-૫	૮૭	૨૪	૮/૮/૩૫૧-૧૪	૧૫૦
૧૬	૪/૪/૩૭૩-૧	૧૦૭	૨૫	૮/૮/૩૫૧-૧૩	૧૫૩
૧૭	૪/૪/૩૭૩-૨	૧૧૧	૨૬	૮/૮/૩૫૧-૧૫	૧૫૭
૧૮	૪/૪/૩૭૩-૩	૧૧૫	શ્રી જ્ઞાતાધર્મ કથાંગ સૂત્રના		
૨૦	૪/૪/૩૭૩-૪	૧૨૨	૨૩	અ.૮-સૂ. ૭૦-૮	૧૪૬
	શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના		શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના		
૨	સમ.૧.સૂ.૧-૧	૧૩	૪	અ.૨૮-ગા.૧૪	૨૬
૨	સમ.૫.સૂ.૫-૪	૧૩	૮	અ.૨૮-ગા.૨૨	૬૩
૩	સમ. ૧.સૂ.૧-૧૮	૧૮	૧૦	અ.૨૮-ગા.૧૪	૭૧
૪	સમ. ૧ સૂ.૧-૧૮	૨૬	૧૦	અ.૨૮-ગા.૨૧, ૨૩	૭૧
	શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રના		૧૮	અ.૭-ગા.૨૦	૧૧૫
૮	અ.૪-સૂ.૨	૬૩	શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર		
			૨૦ પે.૬ સૂ.		૧૨૩

સંક્ષેપ સમજ:- (૧) સૂય-પ્રથમ અંક શ્રત સ્કન્ધ, બીજો અધ્યયન અંક, ત્રીજો અંક ગાથાંગ સૂયવે છે.
 (૨) સ્થા. પ્રથમ અંક સ્થાન, બીજો અંક ઉદેશ, ત્રીજો અંક સૂત્ર સૂયવે છે.
 - ભગ. પ્રથમ અંક શતક, બીજો અંક ઉદેશ-ત્રીજો અંક સૂત્રનો છે

પરિશિષ્ટ:૫ કર્માસ્રવોની તુલનાત્મક સારણી

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર

કર્મગ્રન્થ-૧

લોક પ્રકાશ સર્ગ-૧૦

(૧) જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૧૧	ગાથા-૫૪	શ્લોક ૨૫૪-૨૫૫
-જ્ઞાન-દર્શનમાં દ્વેષ	-પ્રત્યનીક પશુ	-આશાતના
-જ્ઞાન-દર્શનમાં નિહ્નવપણું	-અપલાપ	-દ્વેષ
-જ્ઞાન-દર્શનમાં માત્સર્ય	-ઉપઘાત	-મત્સર
-જ્ઞાન-દર્શનમાં અંતરાય	-દ્વેષ ભાવ	-નિન્દા
-જ્ઞાન-દર્શનમાં આશાતના	-અંતરાય	-અન્તરાય
-જ્ઞાન-દર્શનમાં ઉપઘાત	-અશાતના	-પ્રત્યનિકપણું
		-નિહ્નવ

(૨) વેદનીય કર્મ -અશાતા વેદનીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૧૨	ગાથા-૫૫	શ્લોક-૨૫૭
-દુઃખ	-ગુરુભકિત રહિતના	-ગુરુભકિત ન કરવી
-શોક	-ક્ષમાનો અભાવ	-કષાય લીનતા
-પશ્ચાતાપ	-નિર્દયતા	-કૃપણતા
-રૂદન	-અવ્રત	-કલુશીતતા
-વધ	-યોગનું અપાલન	
-પરિદેવન	-કષાય	
	-દાનનો અભાવ	
	-ધર્મ શીથીલતા	

(૩) વેદનીય કર્મ-શાતા વેદનીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૧૩	ગાથા-૫૫	શ્લોક-૨૫૬
-પ્રાણી અનુકંપા	-ગુરુભકિત	-ગુરુભકિત
-વ્રતી અનુકંપા	-ક્ષમા	-દયા
-દાન	-કરુણા યુક્ત	-કષાય વિજય
-સરાગ સંયમ	-વ્રતથી યુક્ત	-દ્રઢ ધર્મી
-સંયમા સંયમ	-સંયમ યોગ	-દાતા
-અકામ નિજેરા	-કષાય વિજય	
-બાળતપ	-દાન યુક્ત	
-ક્ષમા	-દ્રઢ ધર્મી	
-શૌચ		

तत्त्वार्थ सूत्र

कर्मग्रन्थ-पહેલો

લોકપ્રકાશ સર્ગ: ૧૦

(૪) મોહનીય કર્મ-દર્શન મોહનીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર-૧૪	ગાથા-૫૬	શ્લોક-૨૫૮
-કેવળી અવર્ણવાદ	-ઉન્માર્ગ દેશના	-ઉન્માર્ગ દેશક
-શ્રુત અવર્ણવાદ	-મોક્ષમાર્ગનો અપલાપ	-સન્માર્ગ લોપક
-સંઘ અવર્ણવાદ	-દેવ દ્રવ્યહરણ	-સાધુ નિન્દક
-ધર્મ અવર્ણવાદ	-જિન વિરુદ્ધ આચરણ	-દેવ દ્રવ્ય ભક્ષક
-દેવ અવર્ણવાદ	-સાધુ વિરુદ્ધ આચરણ	
	-ચૈત્ય વિરુદ્ધ આચરણ	
	-સંઘ વિરુદ્ધ આચરણ	

(૫) મોહનીય કર્મ- ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૧૫	ગાથા-૫૭	શ્લોક-૨૫૯
-કોઘાદિ કષાયોદય	-કષાય, નો કષાય	-કષાય, નોકષાય
જનિત તીવ્ર	અને વિષય સાધીન	વિષય આદિ વડે
આત્મ પરિણામ	મનવાળો	

(૬) આયુકર્મ-નરકાયુ નો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર-૧૬ [૧૯]	ગાથા-૫૭	શ્લોક-૨૬૦
-બહુ આરંભ	-મહા આરંભ	-મહા આરંભ
-બહુ પરિગ્રહ	-મહા પરિગ્રહ	-મહા પરિગ્રહ
-[શીલ અને વ્રત રહિતતા]	-સૈદ્ધ પરિણામ	

(૭) આયુકર્મ-તીર્યંઆયુનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર-૧૭ [૧૯]	ગાથા-૫૮	શ્લોક-૨૬૦
-માયા	-ગૂઢ હૃદય વાળો	-શલ્ય યુક્ત
-[શીલ રહિતના]	-શઠ	-ઘૂર્ત
-[વ્રત રહિતના]	-શલ્યવાળો	-ઠગારો

(૮) આયુકર્મ-મનુષ્યાયુનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર ૧૮ [૧૯]	ગાથા-૫૮	શ્લોક-૨૬૧
-અલ્પારંભ	-અલ્પ કષાય	મધ્યમ ગુણ
-અલ્પ પરિગ્રહ	-દાન રુચિ	-સ્વાભાવિક પતલા કષાય
-સ્વાભાવિક નમ્રતા	-મધ્યમ ગુણ	-દાનદિ રુચિ
-સરળતા		-સરળ સ્વભાવી
-[શીલ રહિતના]		
-[વ્રત રહિતના]		

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર

કર્મગ્રન્થ પહેલો

લોક પ્રકાશ-સર્ગ: ૧૦

(૯) આયુ કર્મ-દેવાયુ કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૦	ગાથા-૫૯	શ્લોક:૨૬૨
-સરાગ સંયમ	-અવિરતિ આદિ	-સમ્યક્ત્વાદિ ગુણ
-દેશ વિરતિપણું	-બાળ તપ	સ્થાન કે વર્તતો જીવ
-અકામ નિર્જરા	-અકામ નિર્જરા	-અકામ નિર્જરા
-બાળ તપ		-બાળ તપસી

(૧૦) નામકર્મ-અશુભ નામ કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૧	ગાથા-૫૯	શ્લોક:૨૬૪
-યોગ પ્રકતા	-માયાવી	-અસરળ
-વિસંવાદન	-ગારવ યુક્ત	-મોટાઈ વાળો

(૧૧) નામકર્મ-શુભનામ કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૧	ગાથા:૫૯	શ્લોક:૨૬૪
-યોગ સરળતા	-સરળ	-સરળ
-અવિસંવાદ	-ગૌરવ રહિત	-મોટાઈ વગરનો

(૧૨) ગોત્રકર્મ-નીવગોત્ર કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૪	ગાથા:૬૦	શ્લોક:૨૬૩
-પરનિંદા	-દોષ દ્રષ્ટિ	-અવગુણ પ્રેક્ષી
-આત્મા પ્રશંસા	-મદ કરનારો	-મદ યુક્ત
-સદ્ગુણ આચ્છાદન	-અધ્યયન અધ્યાપન-	-અધ્યયન અધ્યા-
-અસદ્ગુણ પ્રકાશન	વિરોધી	પનનો અભાવ
	-જિન આદિ પરત્વે	-અર્હદ્ ભકિત રહિત
	અપ્રીતિ	

(૧૩) ગોત્રકર્મ-ઉચ્ચગોત્ર કર્મનો આસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૫	ગાથા-૬૦	શ્લોક:૨૬૩
-આત્મ નિંદા	-ગુણ દ્રષ્ટિ	-ગુણ પ્રેક્ષી
-પર પ્રશંસા	-મદ રહિત	-મદત્યાગી
-સ્વગુણ અપ્રાગટ્ય	-અધ્યયન-અધ્યાપન	-અધ્યયન અધ્યાપન
-પરગુણ પ્રાગટ્ય	રૂચિ	-ઉદ્યુત
	-જિનઆદિ પરત્વેપ્રીતિ	-અર્હદ ભકિત

(૧૪) અંતરાય કર્માસ્રવ કઈ રીતે ?

સૂત્ર:૨૬	ગાથા-૬૨	શ્લોક:૨૬૪
-દાનાદિમાં	-જિનપૂજામાં વિઘ્નકર્તા	-પ્રભુપૂજા વિઘ્નકર્તા
વિઘ્ન કરવું	-હિંસાદિ તત્પર	-હિંસક
વિઘ્ન કરવું વિઘ્નકર્તા		

परिशिष्ट: ५ संदर्भ सूचि

क्रम	संदर्भ-पुस्तकनुं नाम	टीकाकार/विवेचक वि.
१.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्रम् — प्रथमोभाग	श्री सिद्धसेन गणिजी
२.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्रम्. द्वितीयोभाग	श्री सिद्धसेन गणिजी
३.	तत्त्वार्थसूत्रम्	श्री हरिभद्र सूरिजी
४.	सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि (सटीप्पण)	श्री मोतीलाल लाधाजी
५.	सभाष्यतत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि (भाषानुवाद)	श्री खूबचन्द्रजी
६.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र (भाष्य तर्कानुसारिणी भा.१)	श्री यशोविजयजी
७.	तत्त्वार्थ सूत्र	श्री सुभलालज्ज
८.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र	श्री राजशेखर विजयज्ज
९.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र	श्री शांतिलाल केशवलाल
१०.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र सारबोधिनी भा. १	श्री प्रभुदास बेयरदास
११.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र सारबोधिनी भा. २	श्री प्रभुदास बेयरदास
१२.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र रहस्यार्थ	श्री श्रेयस्कर भंडण
१३.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र हिन्दी अनुवाद	श्री लाभसागरज्ज गष्टि
१४.	तत्त्वार्थाधिगम सूत्र पद्यानुवाद	श्री रामविजयज्ज
१५.	तत्त्वार्थ सूत्र पद्यानुवाद	श्री संत बालज्ज
१६.	तत्त्वार्थ प्रश्नोत्तर दीपिका भाग -१	श्री शंकरलाल कापडीया
१७.	तत्त्वार्थ वार्तिक (राजवार्तिक-१)	श्री अकलङ्क देव
१८.	तत्त्वार्थ वार्तिक (राजवार्तिक-२)	श्री अकलङ्क देव
१९.	तत्त्वार्थ श्लोकवार्तिकालंकारः खण्ड १ शीघ्र	श्री विद्यानन्द स्वामीजी
२०.	तत्त्वार्थ वृति	श्री श्रुत सागरजी
२१.	तत्त्वार्थ सूत्र सुखबोधिवृति	श्री भाष्कर नन्दिजी
२२.	तत्त्वार्थ सार	श्री अमृत चन्द्र सूरिजी
२३.	सर्वार्थ सिद्धि	श्री पूज्यपाद स्वामीजी
२४.	अर्थ प्रकौशिका	श्री सदासुखदासजी
२५.	तत्त्वार्थ सूत्र/भोक्षशास्त्र	श्री रामज्ज वकील
२६.	तत्त्वार्थ सूत्रना आगम आधार स्थानी	श्री दीपरत्न सागर
२७.	तत्त्वार्थ परिशिष्ट	श्री सागरानंद सूरिज्ज
२८.	तत्त्वार्थसूत्र कर्तृ तन्मतनिर्णय	श्री सागरानंद सूरिज्ज

ક્રમ	સંદર્ભ-પુસ્તકનું નામ	ટીકાકાર/વિવેચક વિ.
૨૯.	દ્રવ્ય લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૦.	ક્ષેત્ર લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૧.	કાલ લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૨.	ભાવ લોકપ્રકાશ	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૩.	નય કર્ણિકા	શ્રી વિનયવિજયજી
૩૪.	પ્રમાણનય — રત્નાવતારિકા ટીકા	શ્રી રત્નપ્રભાચાર્ય
૩૫.	સ્યાદ્વાદ મજ્જરી	શ્રી મલ્લિષ્ણેનશ્નિ
૩૬.	વિશેષાવશ્યક સૂત્ર ૩ ભાગ-૧-૨	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૭.	બૃહત્ ક્ષેત્ર સમાસ	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૮.	બૃહત્ સંજ્ઞાહણી	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૩૯.	લઘુક્ષેત્ર સમાસ	શ્રી જિનભદ્રગણિ
૪૦.	જીવ વિચાર	શ્રી શાંતિ સૂરિજી
૪૧.	નવતત્ત્વ પ્રકરણ સાર્થ	-----
૪૨.	નવતત્ત્વ સાહિત્યસંગ્રહ	શ્રી ઉદયવિજયજી ગણિ
૪૩.	દંડક પ્રકરણ	શ્રી ગજસાર મુનિજી
૪૪.	જંબૂદ્વીપ સંગ્રહણી	શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી
૪૫.	જંબૂદ્વીપ સમાસ પૂજા પ્રકરણ	શ્રી ઉમાસ્વાતિજી
૪૬.	પ્રશમરતિ પ્રકરણ	શ્રી ઉમાસ્વાતિજી
૪૭.	પ્રતિક્રમણ સૂત્ર અભિનવટીકા ભાગ ૧થી ૩	શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી
૪૮.	પંચ સંગ્રહ	શ્રી ચન્દ્ર મહત્તરાચાર્ય
૪૯.	પંચ વસ્તુ	શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી
૫૦.	શ્રાધ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃતિ	શ્રી રત્ન શેખર સૂરિજી
૫૧.	કર્મગ્રન્થ ૧થી૫	શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરિજી
૫૨.	પાલિકસૂત્રવૃતિ તથા શ્રમણસૂત્રવૃતિ	—
૫૩.	યોગ શાસ્ત્ર	શ્રી હેમચંદ્ર ચાર્યજી
૫૪.	ધર્મરત્ન પ્રકરણ	શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજી
૫૫.	અભિધાન રાજેન્દ્ર કોશ યા. ૧-૭	શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિજી
૫૬.	અલ્પપરિચિત સૈદ્ધાન્તિક શબ્દકોષ ૧-૫	શ્રી સાગરનંદસૂરિજી
૫૭.	આગમ સુધાસિંધુ — ૪૫ આગમ મૂલ	શ્રી જિનેન્દ્ર સૂરિજી

अमारा प्रकाशनो

- [१] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-१ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [२] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-२ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [३] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-३ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [४] अभिनव हेम लघुप्रक्रिया-४ सप्ताङ्ग विवरणम्
 [५] कृदन्तमाला
 [६] चैत्यवन्दन पर्वमाला
 [७] चैत्यवन्द सङ्ग्रह-तीर्थ जिन विशेष
 [८] चैत्यवन्दन चोविशी
 [९] शत्रुञ्चय भक्ति (आवृत्ति-दो)
 [१०] अभिनव जैन पञ्चाङ्ग २०४६.
 [११] अभिनव उपदेश प्रासाद-१ श्रावक कर्तव्य-१ थी ११
 [१२] अभिनव उपदेश प्रासाद-२ श्रावक कर्तव्य-१२ थी १५
 [१३] अभिनव उपदेश प्रासाद-३ श्रावक कर्तव्य-१६ थी ३६
 [१४] नवपद-श्रीपाल [-शाश्वती ओणीना व्याख्यान ३पे]
 [१५] समाधिभरझ
 [१६] चैत्वंदन भाषा [७७८ चैत्यवंदनो नो संग्रह]
 [१७] तत्त्वार्थ सूत्र प्रबोधटीका [अध्याय-१]
 [१८] तत्त्वार्थ सूत्रना आगम आधार स्थानो
 [१९] सिध्दायलनो साथी (आवृत्ति-७)
 [२०] चैत्य परिपाटी
 [२१] अमदावाह जिनभंदि-उपाश्रय आदि डिरेक्टरी
 [२२] शत्रुंजय भक्ति (आवृत्ति-७)
 [२३] श्री नवकार मंत्र नवलाप ज्ञाप नोधपोथी
 [२४] श्री यारित्र पद अक करोड ज्ञाप नोधपोथी
 [२५] श्री भारव्रत पुस्तिका तथा अन्य नियमो- [आवृत्ति-थार]
 [२६] अभिनव जैन पंथाग-२०४२
 [२७] श्री ज्ञानपद पूजा
 [२८] अंतिम आराधना तथा साधु साध्वी काणधर्म विधि
 [२९] श्रावक अंतिम आराधना [आवृत्ति-२]
 [३०] वीतराग स्तुति संयय [११५१-भाववाडी स्तुतिओ]

[૩૧] (પૂજ્ય આગમોધ્ધારક સમુદાયના) કાયમી સંપર્ક સ્થળો		
[૩૨] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૧
[૩૩] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૨
[૩૪] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૩
[૩૫] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૪
[૩૬] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૫
[૩૭] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૬
[૩૮] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૭
[૩૯] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૮
[૪૦] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૯
[૪૧] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા	-અધ્યાય-	૧૦

પુસ્તક સંબંધિ પત્ર સંપર્ક

પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુધર્મસાગરજીમ.સા.
 શ્રી અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
 શૈલેષ કુમાર ૨મણલાલ ધીયા
 સી-૮ વૃન્દાવન વિહાર ફલેટ્સ
 રવિ કિરણ સોસાયટી પાસે
 વાસણા-અમદાવાદ-૭

પૂજ્ય મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી
 અભિનવ શ્રુત પ્રકાશન
 મહેતા પ્ર.જે
 ફોન- [0]૭૮૬૬૩ [R] ૭૮૮૩૦
 જેસંગ નિવાસ, પ્રધાન ડાકઘર પાછળ
 જામનગર-૩૬૧૦૦૧

-:ખાસ સુચના:-

- (૧) પત્ર પૂજ્ય મહારાજ સાહેબના નામે જ કરવો
- (૨) ગૃહસ્થના નામે કારાયેલ પત્ર વ્યવહારના કોઈ પ્રત્યુત્તર આપને મળશે નહીં
- (૩) ઉપરોક્ત બંને સ્થળે કોઈએ રૂબરૂ જવું નહીં

-:દ્રવ્ય સહાયકો:-

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ

પાઠશાળા જામનગર

શ્રી પ્રભુલાલ સંઘરાજ શાહ સ્મારક ટ્રસ્ટ હ.ભાનુભાઈ દોશી

ઉપરોક્ત બંને શ્રુત જ્ઞાનપ્રેમી દ્રવ્ય સહાયકોની સહદયી મદદથી આ કાર્ય આરંભાયું

- અપ્રીતમ વૈયાવચ્ચી સ્વ. પૂ. સાધ્વીશ્રી મલયાશ્રીજી પ્રશિષ્યા સા. શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજી ના શિષ્યા મુદુભાષી સા. શ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી પ્રેરણાથી તપસ્વીની સા. કલ્પપ્રજ્ઞાશ્રીજી તથા સા. પૂર્ણનંદિતાશ્રીજી ના ભદ્રતપ તેમજ સા. ભવ્યજ્ઞાશ્રીજી ના ૫૦૦ આયંબિલ ઉપર નિગોદ નિવારણ તપની અનુમોદનાર્થે- સ્વ. સુશ્રાવિકા મેતા મુક્તાબેન નવલચંદ અમરચંદ કામદાર-જામનગરવાળા
- પ. પૂ. વિદુષી સાધ્વીશ્રી ભવ્યાનંદ શ્રીજીના વિનિત શિષ્યા સા. શ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી ના શિષ્યા વિચક્ષણ સા. પૂર્ણદર્શિતાશ્રીજી ના ૫૦૦ આયંબિલ નિમિત્તે તપસ્વીની સા. પૂર્ણનંદિતા શ્રીજીના ઉપદેશથી જીનન ભંવરભાઈ જૈન-હ. બી. સી. જૈન જનતા ફેશન કોર્નર-થાણા
- પ. પૂ. સરલ સ્વભાવી સાધ્વી શ્રી હસમુખશ્રીજી મ. ના શિષ્યા પૂ. સા. કનક પ્રભાશ્રીજી મ. ના વ્યવહાર દક્ષ સાધ્વી શ્રીમતિ ગુણાશ્રીજી ના મિલનસાર શિષ્યા સા. જીજ્ઞરસાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી-કોરડીયા લવચંદભાઈ કુલચંદભાઈ-મુંબઈ
- જામનગરવાળા નીડર વકતા શ્રી હેત શ્રીજી મ. ના પ્રશિષ્યા ભદ્રિક પરિણામી સા. લાવણ્યશ્રીજી મ. ના સદુપદેશથી -મોરારબાગ સાતક્ષેત્રમાંના જ્ઞાન ક્ષેત્રની ઉપજમાંથી
- સરળ સ્વભાવી સાધ્વી શ્રી નિરુજાશ્રીજી ના સંયમ જીવનની અનુમોદનાર્થે સુદીર્ઘ તપસ્વી દૈવીકૃપા પ્રાપ્ત સા. મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી એક ગૃહસ્થ
- સુપક્ષયુક્ત સ્વ. સા. શ્રી નિરુજાશ્રીજી મ. ના તપસ્વીરત્ના સા. શ્રી મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ના શ્રેણીતપની અનુમોદનાર્થે એક ગૃહસ્થ, હસ્તે સુરેશભાઈ, મુંબઈ
- રત્નત્રય આરાધકાસાધ્વી શ્રી મોક્ષજ્ઞાશ્રીજી ના તપોમય-સંયમ જીવનના ૨૩માં વર્ષમાં મંગલપ્રવેશ પ્રસંગે-ઠક્કર નેમચંદ ઓતમચંદ બાળાગોળી વાળા પરિવાર

- વર્ષાતપ આદિ અનેક તપ આરાધકાસા.નિરુજાશ્રીજીના શિષ્યા વિદુષી સા. વિદિતરત્નાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી નિતાબેન હરસુખભાઈ વારીઆ, પોરબંદર
- આરાધનમય કાળધર્મ પ્રાપ્તા સ્વ.સા.મલયાશ્રીજી ના સ્મરણાર્થે તારાબેન, બાબુલાલ ગીરધરલાલ ઝવેરી જામનગરવાળા હાલ-મુંબઈ
- વ્યવહાર કુશળ સ્વ.સા.નિરુજાશ્રીજીના ભદ્રિક પરિણામી શિષ્યા સા. શ્રી ભવ્યપ્રજ્ઞાશ્રીજીના શિષ્યા સા. જિતપ્રજ્ઞાશ્રીજી[કુ.જયોત્સનાબહેન]નીદીક્ષા નિમિત્તે તપસ્વી રત્ના સા. કલ્પિતાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી આદરીયા વાળા શાહ માલજીભાઈ સૌભાગ્યચંદ તરફથી
- પ્રશાંત મૂર્તિ સ્વ. સાધ્વી શ્રીનિરુજાશ્રીજી ના શિષ્યા સંયમાનુરાગી સા. કલ્પિતાશ્રીજી ની પ્રેરણા થી, સૌમ્યમૂર્તિ સા. ભવ્યપ્રજ્ઞાશ્રીજી ના શિષ્યા સા. જિતપ્રજ્ઞાશ્રીજી [જયોત્સનાબહેન] નીદીક્ષા નિમિત્તે આર.કે.એન્ટરપ્રાઈઝ, ૪૮૬ કાલબા દેવી રોડ, કૃષ્ણનિવાસ મુંબઈ-૨
- પ.પૂ.યોગનિષ્ઠ આ. દેવ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી મ. ના સમુદાવર્તી વ્યવહાર વિચક્ષણા સા. પ્રમોદશ્રીજી મ. ના વર્ધમાન તપોનિષ્ઠા સા. રાજેન્દ્રશ્રીજી ની પ્રેરણાથી
- દોશી ચંદનબેન ધરમદાસ ત્રીકમદાસ, જામનગર નિવાસી હાલ મુંબઈ
- અ.સૌ. રેણુકાબેન રાજેનભાઈ મેતા હ. બિજલ-મંલય
- શ્રી વસ્તાભાભા પરિવારના સુશ્રાવક તુલશીદાસ ઝવેરચંદ શેઠ પરિવાર તરફથી હસ્તે પન્નાબેન ટી. શેઠ
- સ્વ. હેમતલાલ વીઠલજીના સ્મરણાર્થે-પ્રભાબેન તરફથી
- મેતા પ્રીતમલાલ હરજીવભાઈ તરફથી માતુશ્રી વાલીબહેન, ધર્મપત્ની ચંદન બહેન, અને પુત્રવધુ ભારતી બહેનના સ્મરણાર્થે
- હર્ષિદા બહેન ભરતભાઈ મહેતા હ. ચૈતાલી
- એક સુશ્રવિકા બહેન હ. હીના
- સ્વ. લીલાધરભાઈ મોતીચંદ સોલાણીના આત્મશ્રેયાર્થે ડો. જે. એલ. સોલાણી

- એક ગૃહસ્થ હ. નગીનદાસ
- અ.સૌ.સ્વ.કસુંબા બહેનના આત્મશ્રેયાર્થે હ.પ્રતાપ ભાઈ
- મહેતા સુખલાલ અમૃતલાલ
- અ.સૌ સુશ્રાવિકા પુષ્પાબહેન શશીકાન્તભાઈ સુતરીયા
- અ.સૌ.ધીરજબેનના વર્ષાતપ નિમિત્તે શ્રી ધીરજલાલ યુનીલાલ કુંડલીયા
- સુશ્રાવક શ્રી જેઠાલાલ પ્રજલાલ મહેતા
- અ.સૌ.કીર્તીદા બહેન ડી.કોઠારી
- શ્રીતારાયંદ પોપટલાલ સોલાણી હ.અનિલભાઈ, ધિનેશભાઈ, બિપીનભાઈ
- જૈન દર્શન ઉપાસક સંઘ. જામનગર
- વોરા દુર્લભજી કાલિદાસ
- સુમિતા કેતનકુમાર શાહ તથા આશાબેન ડી. મહેતા
- કીસુમુની સુશ્રાવિકા બહેનો હ નગીનભાઈ ભાણવડવાળા
- દિનેશચંદ્ર કાંતિલાલ લક્ષ્મીચંદ ઠક્કર હ. શ્રેયાંસ દિનેશચંદ્ર

[6]

વિશેષ નોંધ માટેનું ખાસ પૃષ્ઠ

ક્રમ	તારીખ	નોંધ	સંદર્ભ

[7]

વિશેષ નોંધ માટેનું ખાસ પૃષ્ઠ

ક્રમ	તારીખ	નોંધ	સંદર્ભ

[8]

विशेष नोध माटेनुं भास पृष्ठ

क्रम	तारीख	नोध	संदर्भ

-: તત્પાર્થાભિગમ સૂત્ર અભિનવટીકા દ્વલ્લ સહાયક :-

શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગરુણ ડ્વાલિ-પાઠશાળા જામનગર.
તથા શ્રી જૈન સંઘ, જામનગરનો સમ્યક્ સુત્રાનુસાગી શ્રાવકગણ

અભિનવ સુત્ર પ્રકાશન - ૩૭